זאב נ"ע הנודע ביהודה ובישראל שמו ע"י חבוריו הנפלאים אשר זכרם לא יסוף מזרעם.
וויען דען 15 מערץ 1814.
אנטאן שמיד ק[ייזרליכער] ק[אניגליכער] פריפ[ילעגיערטער] אונד ניעדער עסטרייכישע לאנדשאפטס דייטש אונד אריענטאלישער בוכדרוקער". (= מדפיס קיסרי־מלכותי מורשה לתחום אוסטריה התחתית, מדפיס בגרמנית ובלשונות המזרח).

אם אמנם מתכוונת ההקדמה למה שבפיה, אזי ספק גדול הוא האם השיגה מהדורה זו את מטרתה; אם תרגומו של מנדלסון היה ליהודי פולין־רוסיה כספר החתום, הרי גם תרגומו של בליץ היה בלתי מובן עבורם. אפילו בשעה שיצא לראשונה, כבר אז לא היתה לשונו לשון הדיבור של יהודי פולין[5], ובמשך הזמן הלכה שפה זו ונעשתה יותר ויותר בלתי מובנת.

כדאי היה לזהות את כותב ההקדמות הללו. אין זה מסתבר ששמיד עצמו הוא שכתבן, למרות שהוא זה שבא על החתום בהקדמה השניה, ועם היות שאמנם ידע את הלשון העברית. בילדותו היה חניך בבית דפוסו של פאָן־קורצברג בווינה – באותו זמן רכשה חברה זו את בית הדפוס העברי המפורסם של פרופס באמשטרדם, וחפצו לייסד מחלקה עברית שתעבוד באותיות ובמכשירי הדפוס של פרופס. ברם, אותה עת לא היו בווינה בנמצא סדרי־דפוס יהודים, וליהודי חוץ לא היתה אז זכות ישיבה בווינה. לפיכך החליט בית־הדפוס לבחור כמה מהמוכשרים שבחניכיו, ולתתם אל האקדמיה המלכותית ללימודי לשונות הקדם שבווינה, ושם למדו הנערים עברית. אחד התלמידים הללו היה מי שנתפרסם לימים כמדפיס אנטון שמיד[6]. כך שאפשר והוא זה שכתב את ההקדמה (לבד ההקדמה העברית נדפס גם תרגומה לגרמנית, באותיות עבריות, ויכול להיות שהיא נכתבה גרמנית מעיקרה, ותורגמה לעברית). ברם, תוכן ההקדמה וסגנונה אינו מותיר אצלי ספק, שהיא מעשה ידיו של „משכיל" יהודי, ולדעתי היה זה אחד המגיהים שבמחלקה העברית בבית דפוסו של שמיד. מגיהים אלו לא היו עובדים טכניים גרידא, אלא היו מעורבים בניהול העסקים של המחלקה העברית וחיוו דעתם מה להדפיס, כיצד ומתי. במשך כל

---

5) צינברג („געשיכטע..."), שם, עמ' 160 [קטע זה לא תורגם במהדורה העברית. — המתרגם]) מקביל את לשונו של בליץ בתרגומו לזו שבהקדמתו.

6) ראה: מאיר לעטערים, „דברים אחדים לתולדות מלאכת הדפוס ומדפיסי ספרים בלשון עבר בקרית מלך רב וויען הבירה...", בכורים, 2, ווין תרכ"ה, עמ' 21–22.

תקופת קיומו של בית־דפוסו, מינה שמיד למגיהים רק משכילים[7], וביניהם פוגשים אנו בדמויות שהיו הרוח החיה של תנועת ההשכלה כבן־זאב, שמואל דטמולד, שמשון בלוך, שלום הכהן, מאיר לטריס ואחרים[8]. הם, לדעתי, היו יוזמי הדפסת תרגום־בליץ, והם שכתבו את ההקדמה העברית.

באשר להדפסה הראשונה של תרגום בליץ אצל שמיד, בשנת תקנ״ח, הרי שאז שימשו בהגהה המשכילים מאיר אובורניק ושמואל דטמולד (הנזכרים בהקדמה השניה). אחד מהם, אובורניק, חותם במקום מסויים בתואר „אינשפקטור לדפוס העברי של שמיד״; שניהם אף עסקו בהוצאה לאור של ביאור התנ״ך „מנחה חדשה״ הנ״ל, ובכמה חלקים ממנו נדפס תרגומם שלהם עצמם. יתכן וגם שמואל רומַנלי, המגיה העברי הראשון בבית דפוסו של שמיד, היה עדיין שם; באותה שנה, 1798, עזב הוא את וינה. כיהודי איטלקי לא היה לו, מן הסתם, עניין רב ביידיש, הגם שלא מן הנמנע ששפה זו היתה מוכרת לו (אליבא דשטיינשניידער שלט רומנלי בעשר לשונות).

כשיצאה המַהדורה השניה לאור, בשנת 1814, שימש בהגהה – בנוסף לשמואל דטמולד – המשכיל הידוע שמשון בלוך[9], וסביר ביותר לשער שהוא זה שכתב את ההקדמה העברית שבאותה הוצאה.

מהדורת שמיד כוללת רק את תרגום הנ״ך, ללא החומש. נוסח השער הוא:

> ספר **המגיד** חלק ראשון כולל נביאים ראשונים עם פרש״י והעתקה אשכנזית כאשר יצאה כבר לעולמים בק״ק אמשטרדאם בשנת תל״ו לפ״ק לתועלת התלמידים ללמוד ולהבין את דבר ה׳, גם לקרות בו הנשים והעם, למען דעת גם המה את כל הכתוב בספרי נביאים הקדושים, ולא יהיו לשמצה בקרב אחיהם. ונוסף בזה על כל הנדפסים עד הנה פי׳ רבינו ישעי׳ על ספר שופטים ושמואל א׳ ושמואל ב׳ וקיצור פי׳ רד״ק על ספר ישעי׳ וספר איוב, ונדפס בהשגחה גדולה ובכל הידור

---

7) לכאורה תמוהה קצת שיטתו זו של שמיד, שהרי תוצרת הדפוס של המחלקה העברית היתה, ברובה, ספרים רבניים מסורתיים ורק מיעוטה חיבורים משכיליים, ואף גם זאת רק בזכותם של אותם מגיהים משכילים. לדעתו של ראובן פאהן הסיבה לכך נעוצה בהמנעותם של יהודים מחוגי האורטודוקסיה להתגורר בווינה שבה היתה קהילה יהודית קטנה ובלתי חרדית (ראה: ראובן פאהן, תקופת ההשכלה בוינה, חלק ראשון, ווין 1919). לדעתי מתבאר הדבר בכך שמגיה בבית־דפוס חייב לשלוט היטב בשפה. משכילי העת ההיא נודעים כמדקדקים גדולים, לעומת הרבנים שלא קנו להם שם כיודעי הלשון העברית, ושפתם לא הצטיינה בדקדוקה.

8) על המגיהים בבית דפוסו של שמיד, ראה: מאיר לעטערים, שם: ראובן פאהן, שם.

9) בסוף אותה שנה (1814) עזב בלוך את וינה.

ויופי אשר נתן אלקים לדפוסינו, וכל הקורא בו יראה וישמח לבו ויברך את מעשה ידנו.
ווין, געדרוקט בייא אנטאן שמיד, תקע"ד.

במקביל להוצאה זו הדפיסו מהדורה שניה של תרגום התנ"ך „מגישי מנחה" הנ"ל בשלימותו, כולל גם תרגום התורה. עובדה זו מוכחת מהסכמתו של ר' משה מינץ, הכותב:

„... ונפשו אותה להוציא לאור ספרי תנ"ך הנעשה באמשטרדם הנקראים **מגישי מנחה**. ואף גם זאת להדפיס שנית נביאים וכתובים בשלשה כרכים עם ספר המגיד בצלם ודמות העשוי בזולצבאך ולמען יבינו במקרא עם ה' אלה אשר נפוצו בארצות ואקלימים אשר לא למדו לשונם לדבר צחות לשון אשכנז אשר העתיקו כעת משכילי עם. און יחשוב לשלוח יד להוסיף או לגרוע בפי המגיד שם למען לא יהי' להם פירוש אשכנז הנ"ל כדברי ספר החתום..."[10].

כלומר, שללא הבט על כל הכוונות הטובות, הדפיסו גם את ה„מגישי מנחה", מטעמים מסחריים. אך יתכן ופשט הדברים הוא, שיצאה מהדורה נוספת של תרגום־בליץ הכוללת גם את תרגום החומש[11], אלא שמהדורה זו היא בגודל 8°, כתבנית ה„מגישי מנחה" הנדפסים באמשטרדם[12]. כך גם חייבים להבין את פשט הדברים „ספר המגיד בצלם ודמות העשוי בזולצבאך", שכוונתם רק לתבנית ה„מגידים" הללו שהיא 4°[13].

טופס ממהדורה יקרת־מציאות זו של תרגום־בליץ (תקנ"ח־1798) נמצא בספרית הרבי מליובאוויטש.

---

10) ההסכמה נכתבה בשנת תקנ"ז (1797). בספרית הרבי מליובאוויטש נמצאת מהדורת „מגישי מנחה" (שאינה תרגום־בליץ), בתבנית 8°, הנדפסת אצל שמיד בשנת תקס"ג (1803). על מהדורות ה„מגישי מנחה" ראה בפרטות אצל יודא א יאפע, ייווא־בלעטער, 14, עמ' 229 (ויש להוסיף את מהדורת קראקא תק"פ).

11) אם פירוש זה הוא נכון, יש בכך כדי לבאר מדוע לא נדפס החומש בתבנית 4° אלא במהדורה הנדפסת בגודל 8°. בחומש השתמשו בדרך־כלל בבית־הכנסת, וכשהוא אינו גדול — נוח לשאתו בתיק הטלית. אך בבית נוהגת היתה האם או הסבתא ביום השבת, אחר אכילת החמין ואחר תנומת השבת, לישב אל השולחן ולקרוא בקול בניגון המקובל, לצדה ישבה והאזינה הבת הצעירה או הכלה, והיא עוקבת בעיניה אחר הכתוב בספר, ומתקנת פה ושם תיבה שהסבתא בעיניה הכהות לא קראה כיאות. לצורך זה נוח היה להשתמש בספר בתבנית המרובעת, הגדולה יותר.

12) היו גם „מגישי מנחה" שנדפסו בתבנית 4°, אך המהדורות האמשטרדמיות הנפוצות יותר הן ה„מגישי מנחה" שבתבנית 8°.

13) בית הדפוס בזולצבך היה הראשון שהדפיס את „המגיד" בתבנית 4°, עד אז הדפיסוהו רק בגודל פוליו, 2°. כל המהדורות הבאות של „המגיד" שנדפסו, בבתי־דפוס שונים, בתבנית 4° — נקראו „בתבנית זולצבאך".

ספר

המגיד

חלק שלישי

כולל כתובים

עם

פירוש רש״י והעתקה אשכנזית כאשר יצאה כבר לעולמים בק״ק אמשטרדאם בשנת תל״ו לפ״ק לתועלת התלמידים ללמוד ולהבין את דבר ה׳, גם לקרות בו הנשים והעם, למען דעת גם המה את כל הכתוב בספרי נביאים הקדושים, ולא יהיו לשמצה בקרב אחיהם • וגוסף בזה על כל הנדפסים עד הנה **פי׳ רבינו ישעיה** על ספר שופטים ושמואל א׳ ושמואל ב׳ **וקיצור פי׳ רד״ק** על ספר ישעי׳ וספר איוב, ונדפס בהשגחה גדולה ובכל הידור ויופי אשר נתן אלדים לדפוסנו, וכל הקורא בו יראה וישמח לבו ויברך את מעשה ידינו •

בשנת תקנ״ח לפ״ק

ווין

געדרוקט בייא **אנטאן שמיד** ק׳ ק׳ פריוילעגירטען העברעישען בוכדרוקער •

Wien, gedruckt bei Anton Schmid k. k. priol. hebräischen Buchdrucker 1798.

מקורו של ספר „משל ומליצה"*

במאמרו „צו דער געשיכטע פון דער יידישער פאלקסליטעראטור" (ייווא־בלעטער, 3, עמ' 240), בדבריו על ה„סיפורי מעשיות" היידיים של סדילקוב, מתעכב ז' רייזן ארוכות על הפואימה „משל ומליצה" הכתובה בסגנון מאקאמי, ומעלה אגב כך את ההשערה שהורתו ולידתו של חיבור זה לא היתה בשפת יידיש, ואין הוא אלא עיבוד מעברית. רייזן מציב כמה השערות באשר למקור העברי, ברם לבסוף נשאר הוא ב„תיקו".

ואמנם, ההשערה כי לפואימה זו קדם מקור עברי, נכונה היא. כמו־כן נכונה השערתו של י' צינברג שהטקסט העברי נוצר במחציתה השניה של המאה ה־18. ברם אין הוא נובע מחוגי חלוצי תקופת ההשכלה, כהשערתו של צינברג, אלא מחוגים רבניים־מגידיים והסגנון המאקאמי הוא מקרי גרידא (ושמא אומנות המגידות של המחבר היא שהשפיעה על כך, שמחמתה עיין מן הסתם תכופות בספרי מוסר ובספרות המשלים של ימי הביניים).

מחברה של הפואימה העברית הוא ר' אהרן ב"ר יהודה הלוי מברעזאן, שהיה המגיד דמתא באלעקסניץ (שבוואָלין) ואחר־כך ישב בבראד ונמנה בין „חכמי הקלויז" המפורסמים של עיר זו. הוא גם מחברם של ספרים נוספים: פירוש לפרקי־אבות, פירוש על ההגדה של פסח, ועוד. החיבור שממנו תורגם ה„משל ומליצה" נקרא במקורו „זאת תורת האדם", והוא נדפס לראשונה בשנת תקע"ט, על־ידי נכדו של המחבר, זמן רב אחר פטירת זקינו (הספר הוא חמ"ד, אך נראה שנדפס אי־שם בוואָלין). ואין הוא אלא קונטרס קטן בן כ"ב דפים בתבנית 8°, וכתוב הוא כמעט כולו בסגנון מאקאמי (משלים בודדים, וכן שיר אחד, באו כבר מקודם ב„חסדי אבות" שלו הנדפס בזאלקווא תקכ"ה או תקל"א). במקורה העברי נקראת הפואימה „משל ומליצה" בשם „תורת אדם וקורותיו", והיא מחזיקה דפים ספורים בסופו של אותו קונטרס „זאת תורת האדם".

לשם השוואת התרגום אל המקור אביא כאן קטע עברי, ואת מקבילתו בתרגום היידי כפי אשר נעתקה במאמרו של רייזן.

---

*) וראה עתה במאמרי „ספר זאת תורת האדם", אהל רח"ל/ ח"א עמ' 330.

אמר ידידי״ה בן לאדוני אבי אל״י מלך, אמרתי להודיע לבני אדם אשר בכל עיר ופלך, מההרפתקאות דעדו עלי בהיותי בדרך, למען ידעו כל עמי הארץ ויתנו בלבם מורך.

ויהי בנסעי מבית מקום מנוחתי, מבית שמוא״ל הרמת״י, עיר גדולה לאלקים חיים, ומגדול עוז וראשו בשמים, קריה נאמנה, אלחנ״ן יסדה ובנה.

והנה אחר תשעה ירחים, באתי אל פרשת דרכים, דרך אחד הולך וסובב על פני הישימון, ושם ששי תלמי ואחימן, אנשי מדות רעות, חמודי חמד וחפצי שעשועות, אוכלים למעדנים ושותים יין גנים, לבושי שנים, ואחרי עיניהם ולבם זנים, פניהם פני להבים, עזי פנים ככלבים, גוזלים וחומסים, ונשים מתחת בעליהם אונסים.

ודרך אחד הולך קדמת אשור, אשר יושביה אנשי חסד ויושר. בני אל חי מתלוננים בצל שדי, תורת אמת בפיהם ועבודת הבורא מודיעים לכל הבא לעבוד עבודת עבד ועבודת משא, לאל רם ונשא, ששים ושמחים לעשות רצון קונם, מעת תירושם רבו ודגנם.

והנה בעמדי על הדרך, עלה בלבי מורך ועיני משוטטות בכל פינה, כי לא ידעתי לאיזה דרך אפנה ובאיזה דרך אלך, אם בדרך

אמר ידידי׳ ער זאָגט ידידי דער זון אבימלך
איך וועל מאכין בקאַנט אַלע לייט
פון דעם לאַנד אַלש וואָש האָט זיך מיר גטראָפן אויף דעם וועג וועו איך בין פון דער היים אַנטלפין. איטלכר מענטש זאָל זיך נעמן איין שטראָף. און זאָל אויף וואַכין אויש דעם נאַרישן שלאָף. נוא וויא איך בין פון מיין שטאָט גצויגן. פון אַזו איין שטאָט וואָש איז וונדרליך אין אַלע אוגין. דרינן איז איין טורם גרייכט. ביז צום הימל אויבן. וואָש איטליכר טוט אים לויבן:

וויא עס איז גקומן ניין חדשים פון מיין רייזן.
האָט מיר הש״י איין וועג גטאָן ווייזן.
וואָש טוט זיך צו שפרייטן אויף צווייא זייטן.
איין וועג גייט אויף איין אָרט ווי אַלע לייט
זיינען פון הש״י ווייט. אנשים ונשים. זיינן וויא די חיות און נחשים. גגבנען און רובין און אָן הש״י טוען זייא ניט גלייבן. טרינקן און עשן און אָן הש״י טוען זייא פר געסן. פ אר אום רייניגן זייער לייבר מיט פרעמדי וווייבער וואָס זייער האַרץ גלוסט טוען זייא ניט פאר מיידן. און איבר טראַכטין ניט אַז זייא וועלין מוזן יסורים ליידן:

דיא אַנדרע וועג איז גוועו אויף דער רעכטר זייט. וואָש מן גפינט דארטן פרומע לייט. וואָס טוען גאָט תמיד בעטן. און פון זיינע מצוות ניט אָפּ טרעטין. טאָג און נאַכט טוען זייא זיך אין די תורה במיהן. שלעכטץ טוען זייא ניט טאָן. און טוען אימר טראַכטין. לייט צו לערנן פאַר הש״י צו פאַרכטן. טוען זיין ווערק לובין און באַרימן אויף אַלעם וואָס אויף זיי טוט קומן. דאָס בדיינקין האָט גטאָן לאַנג גוועלן. אויף וועלכי זייט איך זאָל מיך

המלך, מלכו של עולם, יודע כל נעלם, אם בדרך הרבים שבכל יום שחרים וערבים, רצים אל המחי׳ והכלכלה, ולאל יתברך אינם נותנים תהלה.

ויהי כי ארכו זמותי ומורשי לבבי, ותגדל צערי וכאבי ואשא עיני וארא, עיר גדולה למראה, ארץ נחלי מים, וארץ רחבת ידים, פונה קדמה מזרחה צפונה וימה, בני לבנה כאלפים אמה, מוקפת חומה דלתים ובריח, לבינה ע״ג לבינה אריח ע״ג אריח, ובתוכו מגדל אדר והוד, וישיבתה טובה מאד, קרי׳ עליזה עיר הומי׳, על תלה בנוי׳, ושמה מר״ה, ואנשי׳ אנשי מעשה כסדום ועמורה.

ואקרב אל הקיר אשר סביב לעיר, עד בואי אל השער, בדאגה ובצער, והנה שם איש זקן בשנים, מלובש שריונים, ועליו כלי זיין, מלוטשים מתובל קין, חרב וחנית ערוכים, חץ וקשת דרוכים, רוכב על סוס אדום, וחרבו מלאה מדם, כנען בידו מאזני מרמה, תרמית וערמה, ושמו כוש״ל, לכל ברכים מכשול, וכאשר אותו ראיתי, לאחורי נרתעתי. ויהי אלי בקרבו, בפיו שלום ידבר ובקרבו ישים ארבו, ויאמר אלי בן מי אתה העלם, הגד נא לי ואל תתעלם, ומה שמך הודיעני למען אדעך. ואומר אליו אני ידידי עבדך, באתי לשחר פניך, איש תם ממשפחת רם, ומקומו מיתק״ה קערין. איך קאָן ניט געבן מיר קיין אָרט וווּ אַהין איך זאָל גיין און אין וועלכי שטאָט. אוב אויף דעם אָרט ווי די לייט זיינען פרום און גוט. אודר אין דער שטאָט ווּ מען בייז טוט:

וויא איך טוא מיך אַזוי בדיינקין. און מיין האַרץ טוט זיך קרענקן. הייב איך אוף מיינע אויגן און זעה איין שטאָט און איין טורים פון דעם פאָרום אַרום איין מויער און איין הויכן טויער. בעך וואשר טוען אַרום גיין גבויעט זייער שיין איין גרושן שטורים פון פיל לייט. וואָס האַנדלן פון לענדער ווייט זייער לוסטיג און פריילך איטלכר איז בייא זיך וויא איין מלך. פאַר הש״י האָט קיינר מורא אַזוי ווי דיא שטאָט סדום און עמורה. איך בין גיקומן צו דער מויער. און גייא אַריין אין טויער בגעגנט מיך איין אַלטר מאַן. מיט איין פאַנצער וואָס ער אָן גקלייט אָן. מיט שווערד און שפיז. וואָר ער גגאַרט פון קאָפּ ביז פיס. ער וואָר רייטן אויף איין רויט פערד וואס מאַכט גריבר אין דער ערד. דער מענטש וואָר פול מיט חניפות ושקרים צו רייכע און צו אָרום. דער מענש האָט גהייסן פושל. ער איזט גווועזן איבר דער שטאָט דער מושל. איך בין פאַר גרויש מורא שיעור צו גאַנגן. און בין צוריק גיגאַנגן דר מאַן נעמט מיך צו מיט גוטע רייד. און אָנפאַנגט מיך מיט גרויש פרייד. און זאָגט צו מיר ווער בישטו יונגר הער פון וואנין קומשט אַהער. זאָג מיר פון דיין עלטרין אירי נעמן. זאָלשט דיך גאָר ניט שעמן. און דאָס אָרט וואָס דוא קומשט פון דאָרט. איך ענפר אים איך בין ידידי. דער פרומן. איך בין צו דיר נאָר גקומן. איך זאָל לערנן דיין גיזעץ און גרעכט. איך וועל זיין דיין קנעכט. איך קום אַהער פון איין גרושע משפחה. מיין פאָטר איז גיוועזן איין בעל מלאכה. מיין שטאָט הייש

שמה יקרה ואת האלקים אני ירא, ולגור בארץ באתי הנה אל אשר אמצא בעיניו חנינה, ועתה באתי אל המקום הזה ואין דורש ואין שואל מה זה ועל מה זה, ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך, קרבני אליך, ואהי׳ לך עבד עולם, במצותיך אהי׳ זריז ושלם ואשא קולי בבכי ויללה, ודמעתי על לחיי נגללה. וכשמוע כוש״ל דברי ההמה, וימלא המן חמה, ויאמר אלי בוא ברוך ה׳ למה בחוץ תעמוד, ואנכי פניתי הבית מבית תלמוד, ושם אעשה לך בית משתה מפתי תאכל ומכוסי תשתה, ועל מטתי תשכב, ושם תמצא מנוח . . .

מתקה: דיא טייארי. איין גרוישי האַנדל שטאָט אַזוי וויא אייערע. איך בין אין דר שטאָט אַריין גיקומן און קיינר האָט מיך ניט צו גנומען. קיינער פרעגט מיך ניט וויא איך קום אַהער און וואָס איז מיין בגער. איך בין פון אייך צו פריידן איז גינעזן. ווייל איר האָט מיך מקרב גיוועזן. וויא דער פושל הערט מיין שטים. ווערט ער גאַנץ פרום. און זאָגט קומט צו מיר אין מיין הויז. אַלץ אום ריניגי האָב איך גוואָרפן אַרויש. מיין שטוב איז יעצט גאַנץ ריין קאָנט איר ביי מיר גאַסט זיין. איך וועל אייך מאַכן אין מאָל צייט. וויא דיא רייכע לייט. פון מיין ברויט וועט איר עשין. איך וועל אָן אייך קיין מאָל ניט פאַר גענסן. טרינקן וועט איר מיין ווין. איר וועט רוהיג זיין. ליגן וועט איר אוף מיין בעט דאָש זאָג איך באמת ניט מיט געשפּעט.

ש׳ וינר (קהלת משה מס׳ 3348) רושם הוצאות מאוחרות של „זאת תורת האדם״ ומעיר כי יתכן והמהדורה הראשונה נדפסה באלעקסניץ או בזאלקווא, ואשר ראסט רושם מהדורת תקע״ט חמ״ד. בלא שהוצאת תקע״ט היתה לנגד עיניו, יכול היה וינר לשער שאינה אלא הוצאה מאוחרת שקדמה לה מהדורה שנדפסה באלקסניץ או בזאלקווא. פרידברג ב„בית עקד ספרים״ עושה את ספיקו של וינר לוודאי, ורושם מהדורת אלקסניץ תקכ״ט ושניה לה בזאלקווא תק״ס. ברם מההסכמות להוצאת תקע״ט מוכח שמהדורה זו היא הראשונה, ואין שום מקום לדיבורים על מהדורות קודמות באלקסניץ תקכ״ט ובזאלקווא תק״ס.

מחברו האמיתי של „תלאות המורים"

ז' רייזן חזר והדפיס מחדש קונטרס קטן שמצא בספרית האוניברסיטה בווילנא. וכותב שספרון זה כתוב יידיש חרוזה, ושמו עברי: „תלאות המורים". אך מהיותו חסר שער אין אנו יודעים את שם המחבר ואף לא את מקום הדפוס וזמנו. מאחר ואותו קונטרס נמצא כרוך עם עוד כמה ספרונים שנדפסו בסדילקוב (וואָלין) בשנת 1836, סבור רייזן שגם קונטרס זה נדפס באותה שנה ובאותו מקום[1].

תוכנו של ספר זה, כפי ששמו „תלאות המורים" מורה עליו, הוא תיאור הווי חייהם של המלמדים באותה תקופה. וזאת אשר ז' רייזן כותב אודותיו:

> ... בספרון זה ענין תרבותי־הסטורי למכביר. אל לנו לשכוח שהוא נכתב בשעה שספרות החול היידית אך זה עתה החלה לעשות את צעדיה הראשונים. באם אטינגר ואקסנפלד (על דיק אין עדיין מה לדבר בתקופה זו) כבר ניסו את כחם בשפת העם, מחברנו וודאי שלא ידע מזה. החיבור היחיד ביידיש שתוכנו הווי החיים (אמנם מסוג אחר לגמרי) ושקדם ל„תלאות המורים" הוא המחזה העממי „די געגנארטע וועלט" שנתגלה לאחרונה. כך שהפואמה העממית „תלאות המורים" (אם אפשר להגדיר כך את החריזה המסורתית) איננה רק תעודה מענינת גרידא מהווי החיים בתקופה הדלה מאד בתעודות מעין אלו, אלא היא יצירה בעלת ענין ספרותי מסויים. מבחינה לשונית חיבור זה הוא מאד מענין כאחת התעודות הקדומות של היידיש העממית באוקראינא וגליציא, בכתיב עממי, אף שאינו אחיד. השפה היא אוקראינית־גליצאית. צורות מעין עטץ, ריינישׁ, שטראַסן ודומיהן מעלות בדעתנו את ההשערה, שמא זו הדפסה שניה על פי דפוס ראשון בגליציא שבה עמדה ערש הספרות היידית החדשה... אפשר וזו הפעם הראשונה ששומעים אנו בספרות היידית החדשה את זעקת המחאה של הדלות היהודית לנגד הגבירים... כאן שופך את לבו לפנינו אחד מפשוטי העם, ויתכן שהוא עצמו אינו אלא מלמד...

זלמן רייזן לא עמד על כך שקונטרס זה אינו מקורי, ואין הוא אלא תרגום מעברית, שנכתב (ולא בחרוזים) ונדפס כבר כשלשים שנה

---

1) זלמן רייזן: „אייניקע מקורים צו דער געשיכטע פון דער אידישער דערציאונג אין דער ערשטער העלפט פון 19טן י"ה". בתוך: ,שריפטן פאַר פסיכאָלאָגיע און פעדאַגאָגיק', א, ווילנע, 1933, עמ' 401־424.

מלפנים, בתחלת המאה הי״ט. בנוסח העברי נותן המחבר את שמו: יששכר דוב ליטויער במוהר״ר מרדכי מארץ אונגאַרן. בספר קודם של אותו מחבר, „אוהל יששכר״, שהדפיסו בפראג תקס״ה (1805), רושם הוא את שמו ביתר פירוט: יששכר בער במה״ר מרדכי מעיר ווילקאָוויישק בארץ ליטא, ובית מגורי באונגארן בעיר סענט פעטער סמוך לעיר מישקאָלץ. כלומר: אין הוא אלא ליטאי, מלמד שנתגלגל מליטא להונגריה! מקרה בלתי מצוי כלל וכלל. בעטיית הדלות ששררה בליטא נהגו מלמדים בנֵי ליטא לעקור לארצות שכנות, בדרך כלל לאוקראינה, אך גם לפולין ולגליציה. וכמה סופרים ממדינות אלו אמנם מזכירים בזכרונותיהם שלמדו אצל מלמדים ליטאיים; אך לעתים נדירות מאד נדדו המלמדים עד הונגריה. סביר שגם השם „ליטויער״ אינו שם חניכתו מביתו, אלא כינוי הוא שניתן לו בהונגריה, כהוראה על מוצאו.

במקור העברי של „תלאות המורים״ כותב המחבר שכל אשר הוא מספר אירע בדרך־כלל לו עצמו, ומעט מאשר קרה למלמדים אחרים. אך כולם מעשים שהיו במציאות. חבל רק שאין הוא כותב האם כל חוויותיו המסופרות כאן אירעו עמו בהונגריה, או שמא עוד קודם לכן בארץ מולדתו. דומני, חלק מהתיאורים אינם תואמים למדינת ליטא. למשל, הסצינה שבה להקת אמהות מתנפלת על המלמד בקולות ובקללות על שהלקה תלמיד אחד, וברצונן לתלוש זקנו ופאותיו. ואילו בליטא, אדרבה! ההורים הזהירו את המלמד לזרוק מרה בתלמידים, ותדירות אפילו בקשה האם מהמלמד להלקות את בנה בעוון דבר שעשה בבית, דבר שהמלמד לא יָדַע ממנו כלל (ואילו לבה של האם עצמה לא נָתָנָהּ לעשות כן לבנה). גם האמתלאות להתחמק מתשלום שכר הלימוד אינו עולה בקנה אחד עם יושרם של בני ליטא. יהודי ליטא היו משתדלים למסור את ילדיהם למלמדים הטובים ביותר, התאמצו וחסכו מפיהם כדי שיוכלו לעמוד בתשלום שכר הלימוד הגבוה ביותר. וכשבן ליטא היה אומר „הדבר עלה לי בשכר־לימוד רב״ („גוטע רבי־געלט״), היתה לכך משמעות: זה עלה אמנם ביוקר, אך היה כדאי; הלימוד שווה היה את התשלום הגבוה.

ב„תלאות המורים״ העברי באה הקדמה (שלא תורגמה ליידיש), ובה מגלה לנו המחבר את מטרתו בהדפסת קונטרס זה: היות שחיבר ספר, פירוש לרש״י על התורה, ואין לו הוצאות הדפוס, לפיכך מדפיס הוא בינתיים קונטרס קטן זה, בתקווה שבהכנסות שיהיו לו ממנו יוכל לממן את ספרו על רש״י. לאור זאת קשה להסכים עם דבריו של ז׳

רייזן הסבור שקונטרס זה הוא זעקת מחאה של דלת העם נגד הגבירים. כמו כן אי־אפשר להשוות מטרה זו למטרותיהם של הסופרים המאוחרים, אטינגר ואקסענפלד, וכל־שכן דיק. כוונותיהם של אלו היו שונות לחלוטין.

גם ב„תלאות המורים" העברי חסרה שנת הדפוס, ברם ניתן לפענחה בנקל; בשנת תקס"ט הדפיס מחברנו בלעמברג את פירושו לרש"י „דברי חכמים", כלומר, „תלאות המורים" נדפס לתקס"ט. ספרו „אוהל יששכר" נדפס בשנת תקס"ה, כאמור לעיל, כך ש„תלאות המורים" נדפס בין תקס"ה לתקס"ט – כעשר שנים לפני „די געגאַרטע וועלט"[2].

אך השאלה מיהו המתרגם (ולדעת רייזן – המחבר) של „תלאות המורים" עדיין בעינה עומדת. רייזן מסתפק האם הוא בן אוקראינה או בן גליציה. צ' שארפשטיין, לעומתו, משוכנע שהוא גאליציאי[3], והראיה – התיבה „ריינישׁ" המופיעה בנוסח היידיש. ובאם זו ראיה, יכולני להשתכנע באותה מדה כי הוא אוקראיני, שהרי מצויה שם התיבה „רובילס"! במקור העברי נזכר פעמיים „שקלים" – פעם תרגמה המתרגם ל„רובילס" ופעם ל„ריינישׁ". כך שאין אנו יכולים להוכיח מכך לכאן או לכאן.

פרופ' שארפשטיין הבטוח בגאליציאיותו של המחבר (ולדברינו – המתרגם), מפריך בכך את דעתו של רייזן הסבור כי „תלאות המורים" היידי נדפס בסדילקוב, שהרי – כותב הוא – למחברים הגאליציאיים נמצאו בתי דפוס למכביר במדינתם ולא נזקקו לשלוח את חיבוריהם להדפסה באוקראינה. דברים אלו אמנם נכונים הם, ברם בנדון „תלאות המורים" הצדק עם רייזן. הספר נמצא באוסף ספריי, ואין כל ספק שהוא אמנם מדפוסי סדילקוב. המצוי בביבליוגרפיה של דפוסי אוקראינה, יודע כי בשנים האחרונות שקודם לגזירת הדפוסים ברוסיה (בשנת תקצ"ז־1836) הדפיסו בסדילקוב מספר ספרי יידיש בסדרות; ללא שערים מיוחדים[4], אלא שער כללי לכל הסדרה. כגון: „אלערליי מעשה־ביכלאך", „סיפורי מעשיות". ואכן, רובם היו מתורגמים מעברית,

---

2) אליבא דמ. ע. [=מאַרק עריק] נדפס „די געגאַרטע וועלט" האנונימי בשנים 1815־1816. ראה: „ביבליאָגרישער זאַמלבוך", קיעוו, 1930, עמ' 510.

3) פרופ' צבי שאַרפשטיין, „החדר בחיי עמנו", ברוקלין, 1943, עמ' 265.

4) לחלק מהעותקים הדפיסו שערים מיוחדים, כדי שהקונים לא יאלצו לרכוש את הסדרה כולה.

אך לאו דוקא סיפורי מעשיות אלא אף חוברות הסטוריה ומוסר. באחת מסדרות אלו נכלל גם „תלאות המורים" בתרגומו היידי.

ונסיים בקוריוז: פרופ' שארפשטיין, אשר לא ידע כי „תלאות המורים" היידי תורגם מעברית, חזר ותרגם לעברית חלק נכבד מתוך הטקסט היידי[5]...

---

5) ראה הע' 3.

ספר

תלאות המורים

מורי ילדי העברים, המוציאות אותם כל ימי צבאם, וכל התלאות הרשומות בכתב פה אמת הוא, הרוב טהן קרו אותי, והמעשים המעטים קרו למורים אחרים, וסברה הגרמת והתכליתית אשר סבבוני לחבר את המחברת חואת. הנן כתובות בהקדמת הספר הזה בעבר השני. אנכי תכנתי ובניתי בירת חבר הזה.

יששכר דוב ליטויער במהוד"ר מרדכי מארץ אונגרין.

וַיְהִי הַיּוֹם אַז עֶשׂ קוּמְט רֵאשׁ הַשָּׁנָה וָואשׁ אִיטְלֶכֶר טוּט בֶּעטֶן אוֹף גְזוּנְד אוּנ לֶעבֶן : דֶר מְלַמֶד טוּט נָאר בֶּעטֶן מֶען זָאל אִים קִינְדֶר גֶעבֶן : אַז עֶשׂ קוּמְט דֶעם הֵיילִיגֶן יוֹם טוֹב סוּכּוֹת וָואשׁ אִיטְלֶכֶר טוּט זִיךְ אַלְשׁ גוּטְשׁ אַיין קוֹפֶן : דֶר מְלַמֶד אָבֶר טוּט פּוּן אֵין בַּעַל הַבַּיִת צוּם אַמְדֶרֶן לוֹפֶן : עֶר טוּט זִיךְ נֵייגֶן אוּנ בוּקֶן : עֶר זָאל אִים רִי קִינְדֶר אִין חֶדֶר אַרַיין שִׁיקֶן : נוּא דֶר מְלַמֶד קוּמְט צוּ דֶעם בַּעַל הַבַּיִת :

המורה

זָאגְט דֶר מְלַמֶד גָאט אִיז מִיט אַייךְ מַייגִי לִיבֶּה מֶענְשֶׁן :

הגביר

עֶנְפֶרְט דֶר בַּעַל הַבַּיִת הַשׁ״י זָאל אַייךְ בֶּענְטְשֶׁן :

המורה

זָאגְט דֶר מְלַמֶד אִיךְ הָאבּ וָואשׁ מִיט אַייךְ צוּ רֵיידֶן :

הגביר

עֶנְפֶרְט דֶר בַּעַל הַבַּיִת אַייעֶר פַּר לַאנְגֶן וֶועל אִיךְ נִיט פַּר מַיידִין .

המורה

זָאגְט דֶר מְלַמֶד אִין בִּין אַייךְ יוֹא וואהֶל בַּקָאנְט : גִיבְּט מִיט אַייעֶר קִינְד אִין מַייגִי הַאנְט :

הגביר

עֶנְפֶרְט דֶר בַּעַל הַבַּיִת אִיךְ בִּין פּוּן אַייךְ צוּ פְרִידֶן : אִיךְ קָאן אַייךְ פַּר אַיין פְּרוּמֶן יוּדֶן :

מחברו של „דער יודישער פאר־פסח"

כיום, כמעט ונשכח הוא לחלוטין חיבור זה, ברם בשעתו, כשנתפרסם לפני כשמונים שנה, היו לו אלפי קוראים[1], חזרו והדפיסוהו כמה פעמים, והעריכוהו בין החיבורים החשובים ביותר של הספרות היידית[2]. כדאי להזכיר וללקט כמה עובדות הכרוכות בחיבור זה ובמחברו משה אהרן שאצקס.

„דער יודישער פאר־פסח" נדפס לראשונה בווארשא 1881, וזה נוסח השער:

דער יודישער פאַר־פסח אדער מנהג ישראל א ספור נפלא פון דעם ארט לעבען פון אונזערע יודען, אונ ביותר אין דער ליטע, ווי אזוי עס פאסירט זיך אין דער צייט פון פורים ביז פסח, אינטערעסנע סצענעס . . . קריטעש בעטראכט אלע מנהגים, אונ אלע פאראדקעס, בעשריבן איז דאס אללעס א ביסעל סאטירעש . . . ממני המרמ"ז רמזין ומגלה טמירין אזרח ותושב מארץ הנגב.

[=„קודם־הפסח" היהודי, או: מנהג ישראל. סיפור נפלא מאורח חייהם של אחינו בני ישראל, ובפרט במדינת ליטא, על המתרחש בתקופת הימים שבין פורים לפסח, חזיונות מלאי ענין . . . סוקר בעין ביקורת כל המנהגים וכל הסדרים, הכל מתואר בקצת סאטירה . . . ממני המרמ"ז רמזין ומגלה טמירין אזרח ותושב מארץ הנגב].

את משמעותו של הכינוי ‚המרמ"ז' ניתן לפענח בהסתמך על הנוסח הרוסי שבשולי השער, שבו נאמר כי חיבור זה הוא מאת מ. זליקוביץ'. בנוסף לכך יודעים אנו כי המחבר הוא מדרומה של רוסיה („תושב מארץ הנגב").

הגם שכל הפרטים נראים לנו ברורים, בכל זאת שררו זמן רב מבוכה וחוסר־וודאות באשר לבעלות על חיבור זה; עוד בשנת 1902 מייחס שיַינעאַנו בחיבורו הצרפתי המפורסם בחקר ספרות יידיש, את

---

1) „דער אידישער פאר־פסח' שנדפס במהדורות רבות ונקרא בחבה בפי אלפי קוראים . ." כדברי שפטי' בן אמתי בנקרולוג שפרסם על שאצקס, ‚הפסגה', שיקאגא, שנה 6 (1899), מס' 50. המהדורה האחרונה היא בהוצאת ה„מארגן־זשורנאל", נ. י. 1901.

2) יעקב דינעזאהן, „די יידישע שפראכע און אירע שרייבער", הויזפריינד (1888).

Leo Wiener, the history of the Yiddish Literature in the XIX Century, N. Y. 1899, p. 175: " . . . 'the Jewish Ante-Passover' munt be counted among the classics of the period under discussion".

ה„יידישער פאר פסח" ללינצקי, וא' לנדוי נאלץ לתקנו ולהעיר כי בשער הספר מפורש שמו של מ' זליקוביץ' „אלא שהכל מוכיחים כי מ' שאצקעס הוא המחבר האמיתי"[3]. מאוחר יותר, כשנמנו וגמרו כי אמנם שאצקס הוא המחבר, עדיין לא הגיעו להסכמה כללית באשר למשמעות הכינוי „מ. זליקוביץ'". היו שסברו כי אין זה אלא פסיבדונים של שאצקס[4], אף על פי ששאצקס היה בן ליטא ולא „תושב מארץ הנגב"[5]. אחרים, לעומתם, שהבחינו בסתירה זו, החליטו שמאן־דהוא בשם זליקוביץ' שרבב בעורמה את שמו לשער הספר[6]. ברם שתי ההשערות אינן נכונות: זליקוביץ' אינו פסיבדונים אלא אדם שהי' ונברא, ושמו על השער גם לא הי' פלאגיאט פשוט בעלמא. וכך נשתלשלו המאורעות:

בתחילת שנות ה־80 כבר היה משה אהרן שאצקס סופר עברי מפורסם. חיבורו העיקרי, „ספר המפתח", עורר בשעתו רעש בין בחוגי המשכילים ובין בחוגי האורטודוקסיה, ובשל ספרו זה היו קוראים אותו „בעל־המפתח" בסתם – כמו שרב נקרא לעתים על־שם ספר נפוץ שחיבר. אך שאצקס נמנה על אותם משכילים שחיבבו גם את שפת יידיש, ועל־כן כתב את חיבורו היידי „דער ליטווישער פאר־פסח" („קודם הפסח דליטא"), שכפי שנראה מיד, זהו שמו המקורי של הספר, ולעתים מזומנות נהג להקריא את כתב־היד בפני חוג ידידיו הקרובים[7]. וכך נודע חיבורו זה בין משכילי קיוב כשעודנו בכתב־יד.

---

3) ראה בדבריו של ח' גיניגער, „יווא־בלעטער", 13 (1938) עמ' 299.

4) מ' פינעס, געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור, א, עמ' 233 [ובתרגום עברי של ש' צוקר: קורות ספרות יידיש, 1981, עמ' 166]; ז' רייזען, לעקסיקאן...; טויזנט יאר פינסק, נ. י. 1941, עמ' 353.

5) ז' רייזען ב„לעקסיקאן" ובספר „טויזנט יאר פינסק", עמ' 351, מוכיחים כי שאצקס נולד בפינסק־קארלין, ושם אף התגורר שנים רבות. הלל מלאכובסקי, לעומתם, מביא כי מולדתו בעיירה זשעטל (כתבי הלל בן זאב מלאכובסקי, ב, נ. י. ת"ש, עמ' 30). כך או כך, הריהו בן ליטא גמור. בשנות ה־70 (ולא בשנות ה־80 כסברת אחרים) עקר לקיוב: ראה במכתביו לא. ד. דובזווייץ' ב„התחיה", שיקאגא, שנה ראשונה גל' 1900 2, ושם גל' 7 בכתבתו של ווייסברג.

6) „...כי אמר איש אחד מתושבי אודיסה לקרוא שמו עליו ולהעביר שם ה' שאצקעס מנחלתו אולם ערמתו לא עמדה לו... ואם כי על שער הספר לא נזכר שם ה' שאצקעס בכ"ז כל קוראיו יודעים כי אך לו למר מא"ש הם חייבים תודה והכרת טובה בעד ענג רוחם ועדן נפשם למקרא דברי הספר הזה..." (שפט' בן אמתי דלעיל הע' 1).

7) „...כי לא הי' דבר אשר לא הראה אותי המנוח בכת"י... כי כן אהב להשמיע דבריו תמיד באזני כל איש הרוצה והיכול לשמוע, בטרם מסרם לדפוס, אם כי לא על מנת לקבל דעתם ורק לראות ולשמוע עד כמה יפעלו חידושיו על לב השומע, ולבבו הי' סמוך ובטוח כי בל"ס ייטבו דבריו בעיני כל, כי האמין בעצמו עד מאד כי כל היוצא מפיו הוא אמת לאמתו והוא לא הסתיר מחשבה זו בלבו כי כל יודעיו ומכיריו מקרוב שמעו מפיו כדברים האלה תמיד, ומרגלא בפומי' לאמר: ‚הדבר הזה ראוי להאמר מפי הגר"א מווילנא' והשומעים עפ"י רוב הניעו ראשם לו, כנהוג, ועי"ז חזקה אמונתו כי כן הוא באמת" („י ווייסברג, „התחיה", 1900, גל' 7).

אף־על־פי־כן, נתינת שמו על הדפסת היצירה ביידיש לא היתה אז לפי כבודו של מחבר עברי גדול, ואילו הדפסה אנונימית היתה כרוכה כנראה בדררא דממונא.

כאן צץ ועלה אותו משה זליקוביץ׳ מתושבי אודיסה, שהיתה לו, כנראה, שאיפה להיחשב „בעל מחבר״, אבל לכתוב בעצמו ספר היה זה למעלה מיכולתו. מה עשה, החליט למצוא מחבר שימכור לו את חיבורו והוא יתן את שמו עליו, ולכן לא היה בררן: יהיה זה איזה ספר אשר יהיה, עברי או יידי – העיקר שיַקנה לו את השם „מחבר״. וכבר בשנים קודמות הדפיס, כנראה באותה שיטה, ספר עברי אשר שמו בקרבו[8]. ולזליקוביץ׳ זה נתן שאצקס, בנוכחות רעהו הטוב י״י וייסברג, את כתב־היד, בתנאי מפורש שזליקוביץ׳ רשאי להדפיסו תחת שמו שלו.

באשר לתנאי המשא־ומתן הזה ישנן שלש גירסאות. וייסברג כותב כי זליקוביץ׳ שילם „דבר מועט״ עבור זכות זו[9]; גירסה אחרת, בשמו של אחד מידידיו של שאצקס, א״ד דובזוויץ׳, טוענת כי הקניה היתה „בכסף מלא״[10]; והשלישי, המציג עצמו „כרע כאח״ לשאצקס מספר כי לא מכר היה כאן אלא מתנה שנתן שאצקס לזליקוביץ׳[11]. כך או כך, מציאה נפלה בחיקו של זליקוביץ׳, שהרי הספר נדפס ונמכר באלפיו.

---

8) ילקוט הרועים... מאתי רמ״ז... אדעסא 1869. וויליאם צייטלין ב,קרית ספר׳ שלו רושם ספר זה בין החיבורים האנונימיים, וגם שמואל וינר ב,קהלת משה׳ אינו יודע לפענח פסיבדונים זה.

9) „...כי לא בערמה עשה אותו האיש בהעבירו שם שאצקעס מן הס׳ הנ״ל [הוא ה„יידישן פאר פסח״] ורק מעשה שהיה כך היה, ולמה זה אכחד שם האיש ההוא הוא זעליקאוויץ (את שמו העצמי לא אזכור עוד), הוא האיש אשר הוציא על שמו את הס׳ ,ילקוט הרועים׳... והדבר ידוע כי לא הוא היה מחברו של הס׳ ההוא, וזה האיש זעליקאוויץ נקרה נקרה לקיוב ובמותב תלתא הוינן אני והוא והמנוח, ויציע לפניו המנוח כי יקבל על עצמו להוציא את הספר הזה לא משמו כי לחרפה נחשב בעיניו לחתום שמו על ספר זשארגאני, וזעליקאוויץ שלם לו בעד כת״י דבר מועט והמנוח מסר לו ספרו בעין יפה, והוא הביאו לאודיסה ושם נעשו בו תיקונים ע״י אחד הסופרים המובהקים, כי היו שם דברים שאינם ראויים לבא בדפוס, והוא שנה את השם ,דער ליטווישער פאר פסח׳ ל,יודישער פאר פסח׳...״ (,התחיה׳, 1900, גל׳ 7).

10) „...וכפי ששח לי הרה״ח מהרא״ד דובזוויץ נ״י היה אמנם את לב הר׳ משה זעליקאוויץ (רמ״ז) שקנה את הס׳ הזה בכסף מלא מיד הר׳ שאצקעס, להכחיד כלה את שם המחבר האמתי ואי לזאת החליף את השם ,דער ליטווישער פאר פסח׳ בהשם ,דער אידישער׳ לבל ירגנו אחריו: מה לישוב הדרום ה׳ זעליקאוויץ לדעת מנהגי יושבי ליטא?..״ (,התחיה׳, 1900, גל׳ 11).

11) „...הנה כרע כאח התהלכתי עם ידידי ורעי הרה״ח שאצקעס ז״ל כעשרים שנה בפינסק ובשבתנו יחד בקיוב... וכמעט שלא היה מאמר אחד שכתב אז שאצקעס ז״ל שלא הראהו לי ולא ידעתי ממנו, גם המחברת הסטירית ,דער אידישער פאר פסח׳ שחבר הר׳ שאצקעס ז״ל בשפת זשארגאן קראתי אותה בכתבו אותה וראיתי בכל יום מה שהוסיף עליה, אבל נתנה במתנה לר״מ זעליקאוויץ מאדעסא, כי בימים ההם בושו עוד הסופרים העברים המפורסמים לחבר חבורים בשפת זשארגאן, וזעליקאוויץ קרא שמו עלי׳ בשקר..״ (,התחיה׳, 1900, גל׳ 26).

משא־ומתן זה התנהל כשנה או שנתיים קודם להדפסתו של „דער יידישער פאר־פסח". זליקוביץ׳ הביא את כתב־היד לאודיסה, העתיקו בכתיבת ידו והחל להקריאו תכופות באזני רעיו ומכריו כאילו היתה זו יצירה מפרי עטו, ובכך הכשיר את הקרקע לצעדו הבא: כשידפיס את הספר כבר יהיה גלוי וידוע לכל שהוא בעליו של חיבור זה. עובר להדפסתו מסר זליקוביץ׳ את החיבור ל„אחד הסופרים המובהקים" באודיסה[12] שעשה בו תיקונים נחוצים, השמיט את הדברים הבלתי ראויים להדפסה ואף שינה את שמו מ„דער ליטווישער פאר פסח" ל„דער יידישער פאר־פסח", וזאת מהטעם הפשוט, שהרי עתה זליקוביץ׳ הוא המחבר ומאין לו, לתושב אודיסה, הידיעות על חיי היהודים בליטא?[13] ברם לשון יהודי ליטא נותרה בעינה, ורק בכתיב חלו אי־אלו שינויים: למשל צינג תחת צונג, געריפן תחת געפונן, קיגל תחת קוגל וכד׳. שינויים אלו לא נעשו בעקביות לאורך כל הספר, וניתן לשער שהם מעשי ידיו של „הבחור הזעציר" או זליקוביץ׳ עצמו שרבבם בשעת ההעתקה מכתב ידו של שאצקס.

ואכן, כשנדפס החיבור בשנת 1881, לא ידע הציבור הרחב שהוא פרי עטו של „בעל המפתח"[14], ורק לאחר זמן החלה להתפשט – על־ידי החוגים שראו את כתב־היד המקורי בקיוב – השמועה אודות המחבר האמיתי. שאצקס עצמו, בהווכחו במדת ההצלחה שנחל חיבורו זה, כנראה התחרט על מעשה המכירה, ובפרט שגם סופרים בעלי שם כבר החלו להדפיס חיבורים ביידיש, וכשהוציא שלום־עליכם את הכרך הראשון של „פאלקס ביבליאָטעק" (ב־1888) שבו הדפיס שאצקס את יצירתו „בילדער פון דער ליטא" („תמונות מליטא"), הבליע שאצקס דרך־אגב רמז עב לבעלותו על „דער יידישער פאר־פסח" וחתם: „ממני מחברו האמיתי של יידישן פאר־פסח".

באותה שנה, 1888, הוציא ספקטור לאור את הכרך הראשון של „הויזפרײַנד", ודינענזון, במאמרו „די יודישע שפראכע און איהרע שרייבער", כותב שם ללא פקפוק כי „הסופר הידוע בעל ‚המפתח׳ ...

---

12) מיהו „אחד הסופרים המובהקים" שבדברי וייסברג? האם לינצקי הוא? או שמא זאמושטשין? באם כוונתו לראשון, יכולה עובדה זו להסביר מאין באה לו לשיינעאַנו סברתו כי לינצקי הוא המחבר.

13) ולנכון העיר וייסברג בכתבתו הנ״ל: „והוא שנה את השם ‚דער ליטווישער פאר פסח׳ ל‚יודישער פאר פסח׳ ואמנם בתקונו זה הוא קלקל, כי המחבר תאר לפנינו את הליטווישען פאר פסח, את אשר ראה בעיניו, ומהו משמעותו של השם ‚יודישער פאר פסח׳, הכי יש „פאר פסח" שאינו דער יודישער..."

14) בקטלוגים של אותה תקופה לא רשמו מוכרי הספרים שום מחבר ל„יידישן פאר פסח", ולעתים כתבו „פלאי", דהיינו שאין אנו יודעים למי חיבור זה.

קנה את פרסומו גם בשפה המדוברת, בחיבורו המצויין ‚דער יודישער ערב[!] פסח"‘. בתגובה לכך יצא פלטיאל זאמושטשין במכתב גלוי ב„הצפירה"[15], מכתב שכותרתו „למען כבוד עירי לא אחשה!".

לכאורה יוצא זאמושטשין להגן על כבודו של בן־עירו זליקוביץ׳ מפני העוול שגרם לו דינענזאן –

„אשר הפשיט את כבוד סופר עירנו ויתנהו לאחר, את הספר הנפלא „דער יודישער פאר פסח" נתן לה׳ שאצקעס ... ואנכי היודע ועד, וגם כל שער עירי יודע כן, כי תושב עירנו, ה׳ רמ"ז, הוא הוא בעל הספר הזה, כי בעודנו הספר בכתובים קרא אותו ה׳ רמ"ז, באזני אני ובאזני אחוזת מרעי; ... והמכתב מכתב רמ"ז, זה כשמונה שנים, בשנת תר"מ, שנה אחת לפני צאתו לאור בשנת תרמ"א ... ילד שעשועים היה הספר הזה לפניו בעודנו בכתובים, וגם אחרי צאתו לאור נשאהו בחיקו כאשר ישא איש את בנו ... אמנם כי רמ"ז העניו מאד מכל המחברים בימינו אלה, לא קרא את שמו בשער ספרו ... אך עתה כי ה׳ דינענסאהן ... ינכר את הספר לאמר, כי לא תושב עירנו פעלהו, גם אנכי ... אגלה סוד ואקרא בקול גדול, כי זה שם בעל הספר וזה זכרו: "ר׳ "משה "זעליקאוויטש, תושב עירנו ... קומו דרשו מעל ספר „דער יודישער פאר פסח" ותמצאו כתוב בשעריו: „ממני **המרמז** ... רמזין ומגלה טמירין אזרח ותושב מארץ הנגב", ועתה מי היא ארץ הנגב, הלא היא עיר אדעסא ולא עיר קיוב ירכתי צפון, מקום משכן כבוד ה׳ שאצקעס; ומה ירמזון האותיות הגדולות במלת ‚המרמ"ז׳ הלא לפקוח עינינו ולקרא: **המ**חבר **ר׳ מ**שה **ז**עליקאוויטש, והוא גם מחבר ... ‚ילקוט הרועים׳, וגם בספר ההוא ... אנחנו מוצאים ענות צדקו, כי לא קרא בשמו להודיע בעמים עלילותיו ... ויכתוב רק את הדברים האלה: אשר אספתי ... אני **רמ"ז**; ... כי האיש הזה ענו מאד, ועל כן נכון לבי בטוח כי גם עתה אחרי ראותו כי ילד שעשועיו גזול מלפניו ונתון לאיש אחר לא יאמר השב ולא יצא לריב פן ... ינחילו לו כבוד ותהלה אשר לא יחפץ בם. אך אנכי, יליד אדעסא, לא אוכל להתאפק ואראה, כי יצא מעירנו כל הדרה ... הסופר ה׳ רמ"ז לנו הוא וגם ספרו „דער יודישער פאר פסח", וכבודו לנו הוא ולכל ישראל הדרים בעיר הזאת".

ועתה מגיע הכותב לשיא, כשמבעד לדיבורים הרמים של ידידות מעושה מבצבצת ליצנותו של „חברה׳מן". וזאמושטשין ממשיך וכותב:

„אנכי לא אערב את הסופר רמ"ז, כי מלבו הוציא מלין ויכתב על הספר בדיו, מי יודע, אולי (כאשר שמענו דבת רבים) לא הרה והגה מלב

15) **שנת 1888, גל׳ 122. המכתב מתוארך: 20 מאי 1888.**

דברי הספר כי אם קנהו מאת ה' שאצקעס, בכל זאת לא יוכל ה' דינענסאהן לחטוא בשפתיו לאמר כי הספר הוא לה' שאצקעס, הלא כל העושר **והכבוד** אשר לאיש איש, לא ידיו יצרו כי אם קנין כספו הוא, ועתה אם ה' רמ"ז שלם במיטב כספו לה' שאצקעס, הלא לו לבדו הוא ואין לבעליו הראשונים חלק אתו . . . כי מרחם יצא עשו ראשונה והוא הבכור, ואך בעד ככר לחם ונזיד עדשים מכר את בכורתו ליעקב, ותקם הבכורה לו ולזרעו אחריו . . . ואף גם זאת, הטוב טוב הספר „דער יודישער פאר פסח' מספר התורה אשר צוה ה': וכתב לו את ספר התורה, וחכמינו בארו היטב לנו, כי „מצוה הוא על כל איש איש מישראל לכתוב לו ספר תורה' ומן הוא־והלאה איש ישראל . . . איש יתן מכספו לסופר מהיר, אשר יכתב בעדו ספר התורה . . . מלא אחרי דבר ה': וכתב לו ספר התורה, יען כי שחר מכספו בעד הסופר ותחשב לו לצדקה; כן גם חכמת ה' רמ"ז, אשר שלם להסופר המהיר פעלו, לא תמחה, ולוא גם לא ידע ספר, יאמר בצדק ובמשפט, כי הוא כתב לו את ספר „דער יודישער פאר פסח' ועם סופרים מהירים יכתב שמו ביום שידבר נכבדות בעירנו אדעסא ובכבודו אתימר גם אני יליד אדעסא".

הנה כי כן נתברר תוכן הענין כבר בשנת 1888; ברם רק בשנת 1899, עם פטירתו של שאצקס, סופרו העובדות לאשורן בפה מלא.

לשלימות הענין נזכיר פלגיאט נוסף מחיבוריו של שאצקס: בכתב־העת „הצופה לבית ישראל" שיצא לאור בלונדון, 1887, החלו להדפיס – בהמשכים – תרגום עברי מ„דער יידישן פאר פסח", אך ללא רמז לדבר כי המדובר בתרגום. הכותרת היא: „ארבעה שבועות בין פורים לפסח בליטא, סיפור מאת המו"ל". המוציאים־לאור היו מ. ד. גולדמן ו־ח. א. באש. העתון לא האריך ימים, והתרגום נותר בלתי מושלם.

דער יוּדִישֶׁער פַאר-פֶּסַח

אָדֶער

מִנְהַג יִשְׂרָאֵל

אַ סִפּוּר נִפְלָא פון דֶעם אַרְט לֶעבֶּען פון אוּנְזֶערֶע יוּדֶען, אוּנ בְּיוֹתֵר אִין דֶער לִיטָא, וְוִיא אַזוֹיא עֶס פַאסִירְט זִיךְ אִין דֶער צֵייט פון פּוּרִים בִּיז פֶּסַח, אִינְטֶרֶעסְנֶע סְצֶענֶעס, אוּנ וואוּנְדֶערְלִיכֶע מַעֲשִׂיוֹת, וְוָאס זֶענִין בֶּאֱמֶת הַפְלֵא וָפֶלֶא, קְרִיטֶעש בֶּעטְרַאכְט אַלֶע מִנְהָגִים, אוּנ אַלֶע פַאראִרְקֶעס, בֶּעשְׂרִיבֶּען אִיז דָאס אַלֶעס אַבִּיסֶעל סַאטִירֶעש, אָפְט מִיט אַ רָעכְטֶע מִלְתָא דַבָּדִיחוּתָא, מְהֵיכָא תֵּיתֵי זָאלֶען טַאקִי דִיא לֶעזֶער נַחַת הָאבֶּען פַאר זֵייֶערֶע עֶטְלִיכֶע גְרָאשֶׁען, אוּנ אַבִּיסֶעל לַאכֶּען אוֹיךְ.

ממני

הַמְרַמֵּז רְמָזִין וּמְגַלֶּה טְמִירִין אֶזְרָח וְתוֹשָׁב מֵאֶרֶץ הַנֶּגֶב.

והמנהג כמנהג יהוא בן נמשי
כי בשגעון ינהג (מ״ב ט׳ כ׳).

וואַרשא

דרוק פאן אלעקסאנדער גינז, נאייע זיעלנא שטראסע № 37

שנת דְרָכָיו רָאִיתִי וְאֶרְפָּאֵהוּ לפ״ק

„ДЕРЪ ИДИШЕ ФАРЪ ПЕСАХЪ."

ЕВРЕЙСКОЕ ПРЕДЪ ПАСХИ.

состав.

М. Зеликовичомъ.

ВАРШАВА.

ВЪ ТИПОГРАФІИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Новозельная № 37 (1064 D)

1881.

מאוצר הבדחנים

חוץ משירים שהיו הבדחנים משוררים בחתונות, היו להם גם מעין מחזות קומיים. למחזות אלו היה ביקוש מקרב הקהל, וכאשר מובע בשירתו של אותו בדחן:

מאַנכע האָבן ליב מאמרים צו הערן,
מאַנכע היסן קאָמיש פאָרשטעלן,
דער בדחן קען טאָן יעדן צו געפעלן.
[זה באמרים טעם מוצא
וזה משחק שעשועים רוצה
ובדחן נבון את כולם יצא]

באמתחתם של בדחנים אלו היו מחזות מספר שנתחבבו על קהל הנוכחים. איזי כאַריק מסַפר (**צייטשריפט**, מינסק, 1926, כרך 1 עמ' 264) על הבדחן לייזר שיינמן מזעמבין שברוסיה הלבנה (בפי היהודים לא זעמבין אלא ז'עבין). שהרפרטואר שלו כלל מחזה בשם „היהודי מארץ־ישראל" („דער ארץ־ישראל־ייד"), חבל רק שאין הוא מוסר דבר על תוכנו של מחזה זה. באותו כתב־עת (עמ' 258) מספר ב' סלוצקי על בדחן אחר מבאָבער (אף היא ברוסיה הלבנה) שכלל ברפרטואר שלו מחזה בשם „הירושלמי". כנראה שנושא זה היה חביב על הקהל, וכל בדחן נזקק שיהיה באמתחתו משהו באותו ענין.

באוסף ספריי נמצאת חוברת כתב־יד הכוללת כחמשים שירי בדחנים, שאחד הבדחנים רשמם לעצמו. ביניהם נרשם גם מחזה בשם „ליד פון דעם טעריק" שנושאו זהה לזה שבמחזות „היהודי מארץ־ישראל" ו„הירושלמי". למרבה הצער לא נמסר בחוברת זו לא שם הבדחן ולא שם עירו, אך לשונו מוכיחה עליו שהוא מהאיזורים הרוסיים שבפולין. עובדה זו מלמדתנו שלא רק ברוסיה הלבנה, אלא גם בפולין נפוץ נושא זה. לשון יידיש נקראת כאן „זשַרגאָן", מזה, ומסימנים נוספים, נראה שמחזה זה הוא ממחציתה השניה של המאה הי"ט.

בעוד ששירי בדחנים נדפסו לרוב, לא נדפס מאומה ממחזותיהם. לפיכך רואה אני לנכון להדפיס מחזה זה. לשונה היידית של שירת הבדחן נשמרה כאן כצורתה, ואך הכתיב נשתנה לצורתו המודרנית.

ליד פון דעם טעריק – שירת התוגר*

הקדמה אל ה„תוגר"

מן ההכרח להופיע עטוי סדין או צעיף אדום, ומצנפת אדומה על הראש. ומוכרח להיות „מקשן"! הקושיה הראשונה: „מה זאת בכאן"? – יענה מאן־דהוא: „חתונה"!

תמשיך ותאמר: „חתונה, חתונה. טוב מאוד. איזהו החתן?" השני מראה באצבע על החתן.

אז תמשיך בלשון זה: „חתן! גדיא טבא יהי', המקום ימלא ימיך ושנותיך עם אתתא הבאה לביתך בטוב ובנעימים. איזהו המחותן?" כנ"ל. „מחותן, גדיא טבא! גדיא טבא! ותזכו לראות נחת מבניכם, בנים ובני בנים עוסקים בתורה, אמן!"

(המקשן): „פון וואַנען ביסטו?" עשה עצמך כלא ידע, שהרי אתה משחק כבן ארץ־ישראל שאינו מבין ז'ארגון. וצריך שיהא אדם שישאל אותה השאלה בלשון־קודש: „מאין באת?" ואתה תשיבנו: „מארץ הקדושה".

(המקשן שואל שוב): „וואָס טוסטו דאָ?" (ועושים שוב כמי שאין מבינים מה הוא סח. ויש לומר:)

„הגידו לי בלשון הקודש מהו אומר!"

וישאלוך: „מה לך פה?"

ואתה תשיב: „זקני ארצנו, יושבי על מדין שלחוני אליכם שוחרי אמונה ודורשי טוב להעיר לבבכם לרחם עלינו כי אנושה מכותינו, גדול שברינו מעקת הרעב אשר בארצנו. ואני שמתי לדרך פעמי, להרחיק נדוד, ולטלטל טלטלת גבר ולקבץ נדבות, להחיות נפשות בנינו ובנותינו, ועתה בני ישראל ביישנים, רחמנים, גומלי חסדים, תנו לי נדבה!"

(המקשן): „הערט עץ, רבותים, מיר דאַכט זיך אַז דער מענטש איז אַ שווינדלער, אַ באַטריגער. ער איז אַ הילענדישער, נאָר ער האָט זיך פאַרשטעלט פאר אַן ארץ־ישראל־צאַפּ און וויל ביי אונדז אויסנאַרן געלט!"[1]

---

*) [מאחר ומחזה זה בנוי על הדו־לשוניות, נאלצנו להשאיר משפטים שלמים בלשון יידיש, חלקם מתפרשים מיד במהלך הדו־שיח, וחלקם ניתן תרגומם העברי בהערות — המתרגם].

1) שמעו רבותי, דומני שאדם זה אינו אלא רמאי ונוכל, בן ארצנו הוא ואך מתחזה הוא לתיש ארץ־ישראלי כדי להוציא כספנו במרמה.

וצריך לומר לו שוב: „איני יודע מה אתה סח. הגידו לי בלשון הקודש מה הוא אומר".

(ויאמר שוב ברגש כלשהו): „הוא אומר שאתה מארץ גאליציע, רק במרמה באתה אלינו לרמות אותנו להוציא כסף מאמתחותינו . . ."

תמשיך ותאמר: „אוי לי על שברי, אני שמתי נפשי בכפי לעבור ארחות ימים בשביל אחינו הנתונים בצרה, והמה מחזיקים אותי לאיש בליעל . . ."

(מקשן): „לאָז ער זאָגן פון וועלעכער שטאָט ער איז געבוירן און לאָז ער אויסרעכענען די קברים פון די צדיקים, וועלן מיר וויסן אַז עס איז אמת"[2]. (וצריכים לחזור ולומר לך אותם הדברים בלה"ק, כנ"ל).

תמשיך ותאמר: „יליד צפת אני, מהלך יום אחד מצפת יש כפר ושמו מירון. ושם קבר של ר' שמעון בן יוחאי, ואצל הנהר יש מערה גדולה ושם קבר של הלל הזקן וקברי תלמידיו, ולפאת דרום שם קבר של שמאי הזקן ותלמידיו. בין צפת ומירון קבר של ר' טרפון ור' יוסי בן קיסמא. משם מהלך חצי יום לכפר גוש חלב, שם קבר של שמעי' ואבטליון. משם מהלך שעה אחת לכפר ענן, שם קבר של ר' חנניא בן עקשיא ור' אבא בן חלפתא. אין לי עוד להאריך. תנו לי נדבות, והשי"ת יגדל שמכם וירבה כבודכם לשם ולתהלה, ותהי' עם סגולה, עד ביאת הגואל, אמן . . ."

כאן פותח ה,טעריק' ושר בלה"ק בניגון נכאים:

1. מארץ הקדושה יצאתי,
למדינת הים באתי.
והשלכתי את נפשי מנגד
לקבץ נדבות מיד אלופים ומיודעים,
להחיות רוח שפלים ולב נדכאים,
ואני בעיניהם כאיש בוגד בגד.
על קברי אבות כפי שטחתי,
לפני אדון כל שיח שפכתי
למצא חן בעיני נדיבים,
ברוח נדיבה לחזקני ולאמצני,
להשיב נפשות עניי ארצנו,
ולתמוך אותי בכספים ובזהובים.

---

2) הבה ויאמר באיזו עיר הולדתו, וימנה את קברות הצדיקים, ואז נדע כי אמת בפיו.

שמתי נפשי בכפי להביא תועלת,
ואני בעיניהם ללעג ולקלס.

2. כאשר לספינה ירדתי,
אימת מות חרדתי.
פתאום עמד רוח סערה,
גלים ומשברים גאו והמו,
ימי חיי ספו גם תמו.
כן אמרתי ברוח נשברה,
נפשי נבהלה עד מאד,
אמרתי לא אביט אדם עוד.
ורעיוני אחזו שער,
זלעפה ופלצות אחזוני,
גלי ים בל ישטפוני,
כי הים הולך וסוער.
שמתי נפשי בכפי...

3. חתימות ידי נדיבי עמנו
יעידו כי איש ישר הנני
חנוני רעי חנוני,
כי יד ה׳ נגעה בנו,
ואין מושיע לנו,
זלעפות רעב אחזוני.
פלגי מים תרד עיני על שבריהם,
עוללים שאלו ללחם פורש אין להם.
לכן עוצו עצה ועשו פלילה,
להחיות את נפשותינו
למלא את משאלותינו,
וזאת לכם תהי׳ תהלה.
שמתי נפשי בכפי...

(סוף החלק הראשון)

(עתה ממשיך המקשן ואומר): „איך הער דיך נישט מיט דיין גאַנצן ווייַנען. דו ביסט אַ באַטריגער, אַ שווינדלער. ווייסטו וואָס, גוטער־ברודער, נאַ דיר אַ רו״כ [=רובל כסף] און זאָג אויס דעם אמת, וועסט פאַרשפּאָרן צו בעטלען קאָפּ[קעס]...״[3]

3) איני שומע לך ולכל בכיותיך. נוכל אתה ורמאי. אך התדע אחא, הא לך רובל ואמור את האמת, ובכך תחסוך מעצמך פשיטת־יד לקיבוץ קופיקות...

(אתה ממשיך ועושה עצמך כאינך מבין, ומבקש שיבארו לך בלה״ק, כנ״ל). הקיצור, מסבירים לך בלה״ק. ואתה ממשיך ומחזיק בשלך: „אני מארץ הקדושה״. הוא מוציא שוב 2 רו״כ; אתה ממשיך לסרב, ואך אחת בפיך: „אני מארץ הקדושה״. עד שהוא נותן לך 3 רובל. עכשיו כבר אתה לוקח, ופורץ בצעקה, בקול רם ובלשון אשכנז: „איך האָב דיר אין דער ערד!״[4]

(המקשן שואל)[5]: „מה זה עלה בדעתך להיות ל‚פרענק׳? האם לא יכול היית להיעשות צייד־כלבים?״

(תשובה): „אילו היו לי כלבים רבים כמותך, אכן הייתי עושה זאת . . .״

(המקשן, אחר הפסקה קצרה, כדי שהציבור ימשיך לצחוק כדבעי): „בכל זאת, כיצד עלה בדעתך לתפוס בפרנסה מעין זו?״

(תשובה): „אם אמנם תאלצני לספר לך, האזן איפוא – ואני אשיר באזניך את תולדותיי וכל הקורות אותי מעודי עד היום הזה, עד שהגעתי לכך, כמה עסקים שהיו לי עד שנתפסתי לפרנסה זו. ואזי תודה בעצמך שאין בעולם עסק טוב מזה עבורי״.

(עתה פּוֹתח בשיר השני בז׳רגון ובעברית):

א

בבואי לעיר דרוש דרשתי,
ושם חדושים נחמדים חדשתי.
ראש הקהל חשב למעני
להרים ולהטיב מצב מעמדי,
לקוצב בשר שמני
ועץ הטבחים נתן בידי.
ותחי רוחי מאשר חנני,
כי זבד טוב זבדני.
על עץ הטבחים היה מעמדי,
הדרשה עליו שניתי ושלשתי,
ובגרזן פצעתי את ידי,

1

איך בין געקומען אין אַ שטאָט אַריין,
האָב איך געזאָגט אַ דרשה זייער פיין.
דער ראָש־הקהל האָט פאָר מיר געטראָכט
איך זאָל האָבן פון וואָנען צו לעבן
און האָט מיך פאָר אַ פליישהעקער
געמאַכט.
און מיר דעם יאָטקע־קלאָץ איבערגעגעבן
דערמיט האָב איך מיר גאָר דערקוויקט
וואָס עס האָט מיר אויס פרנסה צוגעשיקט.
אויף דעם יאָטקעקלאָץ איז געווען מײַן
באָשטאַנד,
דאָרט האָב איך די דרשה איבער געשמיסט,
מיט דעם טאָפּער האָב איך צעהאַקט די האָנט,

4) משול אתה בעיני כמת ובטל מן העולם (מילולית: לדידי הנך בתוך האדמה).
5) כמובן שבמקור מתנהל הדו־שיח ביידיש.

לכן בזאת מאסתי.
אך בחכמתי כי נבונותי
למשמרת אחרת הכינותי

דעדורך איז דאָס מיר געווארן פאַר מיסט.
נאָר מיט מײַן שכל דעם קליגן
האָב איך אַן אַנדער פרנסה געקריגן.

ב

כאשר הוכת ידי ונחליתי
שליח צבור נעשיתי.
כאשר לפני התיבה באתי
כולם את שמי הודו,
כי חן בעיני כל מצאתי,
ויתיעצו איך להרים כבודי.
בשפתי חלקות הרהיבוני
ולחזן [ולנוטר?] מתא כתרוני.
בלילי סתו ברחובות עברתי,
השמרו מאש שוועתי
ולא לנו החדש שרתי
וע״י קרח הנורא כמעט גוועתי.
אך בחכמתי וכו׳.

2

נאָך דעם בייזן צאָרן
בין איך אַ חזן געוואָרן.
ווי איך פלעג מיך צום עמוד
אַנידערשטעלן
און מע האָט מיך נאָר דערהערט,
בין איך איעדן געפעלן.
מיך גרויס צו מאַכן האָבן זיי געקלערט,
מיט שמייכלירײַ האָבן זיי מיר באַשײַנט
און האָבן מיך פאַר אַ וואַרטאַווניק
געקריינט.
ווינטער האָב איך געמוזט די שטאָט
אַרומרינגען,
שרײַען סטראָזנע איז אַגנע בײַ אַלע
טויערן,
דעם נײַעם לא לנו האָב איך געזונגען
און בין שיער געוואָרן געפרוירן.
נאָר מיט מײַן שכל וכו׳.

ג

אחרי כל אשר קרני
מנהיגי העיר לשו״ב ספחני.
ביום ראשון שחטתי בהמה
ובבדיקה הי׳ ידי נעים ונדים,
צעק עלי הקצב בחימה,
נאוה לך להיות מורה ילדים.
כאשר שמעתי כן עשיתי,
למורה ילדים היו הייתי.
בנעימים נפלו לי חבלים,
כי תלמידי היו מכובדים,
למדתי עם עגלים
ושחטתי את הילדים.
אך בחכמתי וכו׳.

3

נאָך אַלעם וואָס אויף מיר איז געקומען
האָבן מיר די שטאָטלײַט פאַר אַ שוחט
אויפגענומען.
ווי איך האָב געקוילעט די ערשטע בהמה
בײַ זיי,
האָט די הענט געציטערט בײַ מיר,
האָט אויף מיר דער קצב געטון אַ געשריי:
„נאָר אַ שוואַנץ־מלמד זענט אירו״
ווי איך האָב נאָר דאָס דערהערט,
האָב איך מיך תיכף פאַר אַ מלמד
ערקלערט.
אין די גרעסטע הײַזער און געוועלבער
האָב איך געהאָט תלמידים גאָר אַ ווינדער,
איך האָב געלערנט מיט קעלבער
און אַפּגעקוילעט ייִדישע קינדער.
נאָר מיט מײַן שכל וכו׳.

ד

כאשר ראיתי שפל מעמדי,
תפשתי קסת הסופר בידי.
בכתיבת התפילין שמחתי,
והמה בי התל התלו.
אבל מה בזאת הרווחתי?
להניח תפילין חדול חדלו.
בראותי כי אין לי מה
לעשות בעיר
לקחתי את המרחץ במחיר.
גם זאת הי' הבל כידוע,
כי הסקתי התנור כראוי,
עניים באו בחנם להזיע
ופרות הבשן לבית הטבילה
לא באו
אך בחכמתי וכו'.

4

ווי איך האָב געזען אַז איך האָב מיך
נישט פון וואַס צו ערנערן,
האָב איך געמוזט אַ סופר ווערן.
מיט גרויס שמחה האָב איך תפילין געשריבן
און זיי האָבן געשפעט און געלאַכט מיר
אַקייגן,
וואָס איז דען מיר דערפון געבליבן?
אין מײַן מזל האָט מען אויפגעהערט
תפילין צו לייגן.
האָב איך שוין נישט געהאַט וואָס
צו טון אין שטאָט,
האָב איך מיר געדונגען דאָס באָד.
דאָס האָט מיר אויך נישט געטראָגן קיין נוצן,
ווײַל הייצן האָב איך געמוזט פײַן,
אַרעמע־לײַט זענען געקומען אומזיסט שוויצן
און די ווײַבער האָבן אויפגעהערט
טבילה צו גיין.
נאָר מיט מײַן שכל וכו'.

ה*

[ובראותי כי לא טוב העתיד,
וָאמַר פני ירושלמי אעמיד.
מצנפת שָני בראשי צנפתי,
ולבושי מעיל תפארת רחב.
דעתן של בריות בכל עיר גנבתי,
מעות ניתנו לי ויכבדוני כרב.
חיי נעימים, לא חסרתי כל,
ואיני צריך לעבוד ולעמול.
אָמרו אתם עצמכם רבותי,
האין אני חכם ונבון?
מי כאיש נוכל ורמאי,
לא יחסר עושר והון.
מה מאושר חלקי בחיים,
בלי עמל ויגיעה מזונותי באים.]

(סוף החלק השני)

5

ווי איך האָב געזען אַז עס איז
קיין תכלית ניט,
בין איך געוואָרן אַן ארץ־ישראל־יוד.
און האָב מיך אין אַ רויט מיצל
פאַרשטעלט
און אַנגעטון אַ כאַלאַט אַ בריטן,
און נאָר אויס אומעדום געלט,
און מען גייט מיך מיט כבוד באַלייטן.
איך לעב מיר אַפּ זייער גוט,
און אַרבעטן דאַרף איך ניט.
נו, אַדרבה, זאָגט זשע איר אַליין,
צי בין איך דען נישט אַ קליגער,
וועמען קען דאָס בעסער גיין
ווי אַ פאַרשטעלטן באַטריגער?
איך בין גליקלעך אויף דער וועלט,
אַן מי קומט מיר אַן מײַן געלט.

(סוף החלק השני)

*) לבית החמשי אין נוסח עברי במקור. התרגום כאן הוא מעשה ידי שלמה צוקר.

קוריוז ספרותי

ב„לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור״ (היו״ל בנ. י. על־ידי אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס׳) כרך 4 עמ׳ 10 קוראים אנו:

טאָדריס, יצחק. מוצאו מגליציה, חי בווינה, צ׳רנוביץ, אחר־כך ברומניה, ליטא ופולין. בדחן ואיש־לצון, מחבר ספרי מעשיות הומוריסטיים בעלי תוכן רומנטי ומוסר־השכל. ביניהם: אַ וואול בחורל חלעבין („ער האָט אַ פנים ווי אַ רוח, אָן הויזן און אָן שיך״) [=חברה׳מן, שכה אחיה! „פניו כפני שד, ללא מכנסים וללא נעלים׳)] בשלשה חלקים. חלק א־ב, ווארשא 1883, 47 עמ׳. חלק ג, שם, 1884, 24 עמ׳.

כשקראתי ערך זה, חקרתי ודרשתי אצל יודעי־דבר בספרות יידיש, שמא שמעו הם אי־פעם משהו אודות סופר זה, וכולם הודו ואמרו שמעולם לא שמעו על סופר בשם טאָדריס יצחק. ובאמת איש לא יכול היה לשמוע ממנו, מאחר וסופר זה הוא דבר שלא בא לעולם...

אם־כן איפוא, כיצד נשתרבב ערך זה ללקסיקון, ומדוע זה רשמו סופר שלא היה ולא נברא? מעשה שהיה כך היה:

בשנות ה־80 של המאה שעברה חי ביאסי שברומניה סופר יידי בשם ישראל אורנשטיין שפרסם כמה ספרים ביידיש ואחד בעברית. בשנת 1882 הדפיס אורנשטיין בלעמברג (בדפוס יעקב אהרנפרייז) סיפור בשם „אַ וואול יונגיל חלעבין. ער האָט אַ פנים ווי ר׳ סענדער, אָן הויזין אין אָן העמדער״ (כך הוא הכתיב בשער הספר).

גיבור הסיפור הוא צעיר בשם טודרוס שהלך שובב אחר שרירות לבו, נטפלו אליו נוכלים ערמומיים שהפשיטוהו ערום מכל אשר לו. לבסוף חזר בתשובה, עקר לאחת הקולוניות היהודיות שבדרומה של רוסיה והיה עובד אדמה.

בעברו השני של דף השער הדפיס המחבר מודעה שבה נאמר כי זכויות הדפסת הסיפור נמכרו למדפיס אהרנפרייז לצמיתות, ואין לאיש – כולל למחבר עצמו – הזכות לשוב ולהדפיס ספר זה ללא רשותו של אהרנפרייז.

אך בשנת 1884 נדפס בווארשא פלגיאט מאותו ספר, וכמובן בהשמטת שם המחבר. וכדי שלא יבחינו כי אין זה אלא סיפורו של

אורנשטיין, שינה הפליגאטור הווארשאי את נוסח השער, ואף החליף את הכתיב הלבובי בכתיב הווארשאי. עתה קיבל הספר פנים חדשות:

טאָדריס
אַוָּאל בָּחוּרִיל חְלֶעבִין
ער האָט אַ פנים ווי אַ רוח
אָן הויזין אונד אָן שיך

נראה שלידי מחבר הערך הנ"ל בלקסיקון נתגלגל טופס מפלגיאט זה; אך אילו טרח לקרוא בגוף הסיפור היה נוכח לראות כי ה„טאָדריס" שבשער אינו אלא אותו ה„וואָל בחוריל" גיבור הספר. ברם נראה שהוא היה סבור כי כדי לכתוב ערך בלקסיקון די בקריאת עמוד השער, ולפיכך החליט כי ה„טאָדריס" שבראש השער (במקום שנוהגים המדפיסים להציב את שם המחבר) הוא מחברו של הסיפור, וכך נוצר הסופר „טאָדריס".

וכל שאר הפרטים שנוספו בערך הנ"ל – שמו הפרטי יצחק, מוצאו, מקומות מגוריו והידיעות האחרות – כמובן שכולן מצוצות מן האצבע, כמסת דמיונו הפרוע של הכותב שרצה, מן הסתם, ליַפות את הערך ולתת לדבריו צביון המתאים לכתיבה בלקסיקון. ואם תמצי לומר בפשיטות, הרי שאין זה אלא זיוף.

והמגוחך ביותר הוא שבשעה שנכתב אותו ערך, הופיע כבר בלקסיקון זה עצמו ערך אודות ישראל אורנשטיין, וגם הסיפור הנ"ל נרשם בביבליוגרפיה. (אגב כך כדאי להעיר כי באותו מקום נאמר שאורנשטיין נולד בשנת 1931 ומת בשנת 1905, כלומר: פטירתו חלה 26 קודם ללידתו . . .).

מכך ניתן להסיק משהו על רמתו של לקסיקון זה, וכבר הערתי על מקצת פגמיו במאמרי „המשכיל הירש בער הורוויץ וגישתו לתלמוד" („אהל רח"ל', א, עמ' 483).

אַוואוֹל יוּנְגִיל חֲלֶעבִּין

עֶר הָאַט אַפָּנִים וְוִיא ר׳ סֶענְדֶער אָן הוֹיזִין אִין אָן הָעְמְדֶער.

ערשטער אונד צווייטער טהייל

אייגענטהום, דרוק אונד פערלאג פאן ר׳
יעקב עהרענפרייז בוכדרוקער אין

לעמבערג

Lemberg 1882
Druck v Jacob Ehrenpreis,
NACHDRUK VERBOTEN

טאדרים

אואל בחוריל חלעבין

עד האט אפנים וויא ארוף
אן הויזן אונד אין אן שוך

פערפאסט אין דריא מחיל

דריטע מחיל

וואדשא

שנת תרמ"ד לפ"ק

ТОДРОСЪ РАЗКАЗЪ
Часть 3.
ВАРШАВА
1884

לביבליוגרפיה של א"מ דיק

א. „הבהלה"

בכרך ב' של „העבר" (פטרוגרד 1918, עמ' 37-44) פרסם ש' גינזבורג את „הבהלה" של דיק בנוסחה העברי, והעיר (בעמ' 36 הע' 10) כי „את ספרו זה תירגם דיק גם לשפה היהודית והדפיס את התרגום...; ‚הבהלה' בשפת עבר טרם נדפסה עד הנה, והננו מפרסמים בזה את הספר בראשונה מכתב־יד". כך כותב גם פ' קאהן (ייווא־בלעטער, א, עמ' 331). ברם טעות היא בידם; הנוסח העברי של „הבהלה" נדפס כבר מזה רבות בשנים (קודם אפילו ל„עיר ההרס" הייִדי) – וזאת ב„המליץ" 1867 (בשלושה המשכים: גליונות 41, 42, 43) בכותרת: „הבהלה" אשר היתה בעיר ההרס בשנת תקצ"ה – נעתק מכתבי איש אמי"ד ע"י אבן רש"ד. אלא שב„המליץ" חסרה ההקדמה הקצרה. כמו־כן ישנם שינויי סגנון קלים, שניתן לייחסם לעט העורך[1].

ב. „האורח"

במאמרו „א. מ. דיק וכתביו העבריים" („העבר, שם, עמ' 142 הע' 6) כותב ש' ניגער: „...שדיק חבר את ‚האורח' לבדו ולא יחד עם חברו לעט(?) ח. ז. עליאַשעוויטש (חזא"ל) כמו שכותב בלי שום ראיות והוכחות לזה מר סטאניסלאווסקי". על סטניסלבסקי לא קשיא מידי, שהרי הוא פשוט העתיק מ„אוצר הספרים" לבן־יעקב שכותב על „האורח" שנתחבר מאת „הר' א"מ דיק ומרעהו חזא"ל" (וכך העתיקו מ„אוצר הספרים" פרידברג ב„בית עקד ספרים" ופ' קאהן ב„ייווא־בלעטער" שם). והא מנא ליה לבן־יעקב? והאם הצדק עמו או עם ניגער?

שאלת הבעלות על „האורח" נתעוררה עוד בחיי דיק, והיו שסברו

---

1) אבן רש"ד (שלהשערתי הוא הלל נח שטיינשניידר, בעל „עיר ווילנא") מוסיף ומספר (בגל' 43) קוריוז מזמן ‚הבהלה': „איש זקן ספר לי כדברים האלה: בעברי בשנת תקצ"ה, את [צ"ל: עת] הבהלה מעיר ד. לעיר ק. ותעמוד העגלה על יד בית המלון אשר על אם הדרך ונרד ממנה לבוא הביתה להשיב את נפשנו, ונשתומם לראות כי הבין [הביתה?] ריק, אין בו איש, כ"א נער בן עשר שנים, בן המוכסן עומד לפנינו, מתעטף בבגדו החדש הסרוח ומכנסים אין על בשרו, ונשאל את פניו: „איה איפה אבותיך? ומדוע זה יחסרו מכנסים על בשרך?" ויען הנער בגילת לבב ויאמר: „הן בשבוע העבר נתנו לי אשה ואתמול נסעו אבותי לעיר ק. על חתונת אחי הצעיר ואשאר אני לבדי פה ערום ועריה כי השאלתי לו את המכנסים החדשים אשר תפרו לי על יום החתונתי ושמחת לבבי".

שחזא״ל הוא המחבר האמיתי ולא דיק. כדאי לצטט כאן כמה קטעים מהוויכוח שפרץ בנושא זה.

בכתב־העת „העברי״ (שנת 1878 גליון 4) כותב שמעון מינץ משוועדט (גרמניה):

„...לפלא בעיני שלא ראיתי באחד ממכ״ע העברים שיכתבו לזכרון מיתת החכם חזא״ל ע״ה, שנפטר בתחלת קיץ העבר בשנת חמשים ושלש לימי חייו והי׳ סופר מהיר ומשכיל. הוא כתב ,האורח׳, והי׳ אחד ממשכילי ווילנא ואיש נכבד וטוב לכל אדם״.

בתגובה להערה זו כתב ישראל־איסר גולדבלום מוולוז׳ין (שם, גליון 10):

„...מצאתי נכון להגיד להסופר הנכבד ה׳ מינץ בשוועדט, כי את אשר מיחס את הס׳ ,האורח׳ להח׳ המנוח המדקדק הנעלה ר׳ ח״ז עלישעוויטץ ז״ל – שמועת שוא הטעתו ומחברו הוא ידידנו החכם המפורסם ה׳ אייזיק מאיר דיק המכונה אמ״ד בווילנא, שהדפיסו ע״י אחר בק״ב בשנת תר״ו ולא קרא שמו עליו (כן שמעתי מפיו) ורמא״ג ז״ל מביא את ,האורח׳ בשמו בהדביר ח״ב מכתב נ״ב [צ״ל: נ״ה־נ״ו]. כן ה׳ מאַנדעלקערן מביא בשמו בספרו „דברי ימי רוסיא״ ח״ג בהערה. והכל יודעים כי הוא אביו והוא חברו...״.

על כך ענה מינץ (גליון 20 בכה״ע הנ״ל, שבינתיים נשתנה שמו ל„עברי אנכי״):

„...כי לא שמועת שוא ולא חלום שוא הטעני כי ראיית אמת ראיתי, ובאזני שמעתי מפיו של המנוח רח״ז אליאשעוויטץ, שהאורח הוא מעשה ידיו, בהיותי לפני שש שנים בלאנדאן אז דברתי עמו פא״פ והראה לי את האורח והי׳ נדפס לו בצד שמאל שער בל׳ אנגלי[2], ובעיני ראיתי שהי׳ נדפס עליו באותיות גדולות שם ,חיים זלמן אליאשעוויטץ׳ וכתבתי למכירי בענגלאנד לשאל על זאת, ונודע לי עתה בעדים נאמנים, שגם בביבליאטיק של השר משה מונטיפיורי נמצא ס׳ ,האורח׳ כזה אשר נדפס על השער האנגלי שם ,חיים זלמן אליאשעוויטץ׳. ועתה ישפטו נא הקוראים בזה והמחבר הח׳ אמ״ד אשר כתב עליו שהוא הי׳ מחברו, ושמועת שוא רחוקה ממני, ושמיעה גם ראי׳ שניהם כאחד טובים להעיד עלי...״.

ואם־כן חידוש שנו פה, ש„האורח״ כלל לא נדפס בצורה אנונימית,

---

2) גם ש׳ ווינר (קהלת משה, מס׳ 527) מזכיר שער אנגלי, אך אין הוא פורש כלל במעורבותו של חזא״ל בחיבור הספר, הגם שבוודאי ראה את דברי „אוצר הספרים״. בטופס שבידי אין שער אנגלי כלל.

הָאוֹרֵחַ

בו

יספר תולדות הימים החמודים אשר עברו עלינו

תושבי ווילנא יע״א

מאז הגיעה לאזנינו הבשורה

ממסע

סשר זיר משה מונטיפיורי שליט״א

ורעיתו

סגבירס לאדי יהודית מונטיפיורי תחי׳

לעירנו ווילנא, עד צאתם ממנה לדרכם צלחה.

חבר

על ידי אחד מילידי עירנו ....

שנת

והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה

נפ״ק.

THE TRAVELLER.

An

Account of the festival days, celebrated by Jews of

Wilna

about the news of the arrival of

Sir Moses Montefiore Baronet

and his consort

Lady Judith Montefiore.

By

. . . . . .

1846.

אודות השער האנגלי מעיר שטיינשניידר:

"Der Respect vor den Gefeierten Hatte den Jungen anon. Vf. in Wilna veranlassen sollen, einen bessern engl. Titel zu bestellen."

„נראה כי יחס הכבוד כלפי בעל החגיגה הניע את המחבר הצעיר עלום־השם שבווילנא, להעדיף שער אנגלי".

(„המזכיר", שנה ג', ע' 82)

THE TRAVELLER.

An

Account of the festival days, celebrated by Jews of

Wilna

about the news of the arrival of

Sir Moses Montefiore Baronet

and his consort

Lady Judith Montefiore.

By

Chajim Salomon Eliaschewicz.

1846.

השער הפלאגיאטי מאוסף מונטיפיורי השמור באוניברסיטה קוליג' בלונדון, שלח לי בטובו ר' אברהם הלוי שישא שי' ותודתי נתונה לו בזה.

ובשערו מפורש שאלישביץ הוא המחבר. חזר גולדבלום וטען שאין זו אלא גניבה ספרותית מצדו של אלישביץ! והרי דבריו (שם, גל׳ 23):

„. . לרגלי נסיעתי מוואלאזין ארצה עסטרייך, שמתי דרכי דרך עיר ווילנא ואמרתי אסורה נא והראה בשלום ידידי הרב החכם המחבר הנודע לשם ה׳ אמ״ד נ״י והראיתיו את דברי „בהעברי״ אדות מחברו ,האורח׳ ואת דברי הסופר ה׳ מינץ משוועדט אשר שב אל דבריו הראשונים אחר אשר הראיתי פאקטין אמיתים כי אמ״ד הוא מחברו. וידידי הנ״ל בראותו את דברי ה׳ מינץ, עמד מרעיד ומשתומם כי חזא״ל ישיב לו רעה תחת טובה ולא ידע בושת, להדפיס ספרו מעשי ידו על שמו רק למען תת קטורה באף השר הצדיק מאנטיפיורי, בעוד אשר כל משכילי ווילנא יודעים ברור, כי אמ״ד מחברו! – וספרתי זאת גם להחכם המצוין ר״ק שולמאן, ואמר לנו, כי יש אתו ספר ,האורח׳ מנחה מאת מחברו אמ״ד[3], ועוד זוכר הוא איזה מאמריו אשר ספר לו המשורר מיכ״ל ז״ל אשר ראה בהאורח אצל הח׳ דיק בעודנו בכת״י, והתלונן מאד על המנוח חזא״ל על אשר העיז לגזול ספר שלם ולהדפיסו על שמו בעוד הכל יודעים מי הוא מחברו. אחר אשר ה׳ חזא״ל חלך לעלמא דקשוט, אין את נפש הח׳ אמ״ד לדבר אדותו מאומה פן יחלל עי״ז כבוד ההשכלה, ואך להוציא מלב הקוראים יבא יענה כחשו ב„העברי״.

הרי לנו „שני כתובים המכחישים זה את זה״ וקשה להחליט הצדק עם מי, מה גם שחזא״ל עצמו כבר לא היה בין החיים בשעת הפולמוס. על כל פנים, כל אחד מהם טען „כולה שלי״, ואם־כן אין מקום לפשרתו של בן־יעקב על כתיבה משותפת.

אשר לתאריך הדפסתו של „האורח״, מקובלת היא שנת 1860. אך לא רק גולדבלום ברשימתו הנ״ל נוקב בתאריך תר״ו (1846), וכך גם ב„עיר ווילנא״ עמ׳ 161, אלא שדבר זה מפורש בשער הספר שבו פרט השנה: „והאיש משה **ענו מאד מכל האדם** אשר **על פני האדמה**״ העולה תר״ו. ותמה אני על הביבליוגרפים הרושמים את „האורח״ כחמו״ד, בה בשעה שהוא רק חמ״ד.

ג. „גרי הצדק״

פ׳ קאהן (ייוואו־בלעטער, שם) מייחס לדיק חיבור נוסף, הוא „גרי הצדק״ העברי. ראייתו לדבר היא מזה שיש לנו עדות ש„גרי הצדק״ היידי הוא מעשה ידי דיק, כמו כן קיימים סימנים שהנוסח היידי תורגם מעברית, עולה מהאמור כי גם „גרי הצדק״ העברי הוא של דיק.

---

3) ראיה קלושה, שהרי בידי משה מונטפיורי היה נתון ספר זה במתנה מאת חזא״ל!

לדעתי יש לומר דאיפכא מסתברא: מאחר ו„גרי הצדק" היידי תורגם מעבריות, אם־כן אין הנוסח היידי יצירה מקורית של דיק אלא תרגום מחיבור של זולתו, וראיה לדבר: ש' ווינר (קהלת משה מס' 2015) המצביע על קיומו של כתב־יד ישן של „גרי הצדק" העברי במוזיאון האסיאתי שבלנינגרד, ובו שינויים קלים מהנוסח שבדפוס. כתב־יד ישן זה מוכיח שאין זה חיבור מקורי של דיק. על כל פנים, ראוי לבדוק את כתב־היד הנ"ל כדי שיובהר הענין לחלוטין.

ד. **„דברי חכמים", ספורי חכמי יון...**

בכותרת זו רושם ש' ווינר (קהלת משה מס' 2127) חיבור דו־לשוני שנדפס בווילנא תרכ"ד, הנוסח העברי הוא מאת יהודה ליב בן זאב, ואילו על התרגום היידי כותב ווינר כי „המעתיק שמו לא נודע".

ברם נראה לי כי סגנון התרגום מוכיח עליו שהוא מעשה ידי א"מ דיק, וכנראה שזהו ה„חכמי יון" הנזכר ברשימותיהם של לנדא („חיבורי דיק", המליץ' 1868) ושל ח' לונסקי („ספרי דיק בספרית שטראשון", אונדזער טאג' 1923)*.

---

*) בספרית ייווא מצויים שני עותקים מספר זה (אחד מהם מתנת אברהם זיינפלד, למבערג), והכותרת המדוייקת היא: „ספרי חכמי יון או דברי חכמים" (ווילנא, דפוס ר' אברהם יצחק דווארזעץ, תרכ"ד־1864, 112 עמ').

בשער השני נמסר תוכן הספר בזה הלשון (נעתק כאן בכתיב המודרני):

ספורי חכמי יון דאס איז אזוי א ספר, וואס עס איז אין אים אויפגעזאמלט קורצע ספורים און קורצע שפריכווערטער פון די וועלטבאריממטע חכמים פון ארץ יוון (גריכלאנד), וואס אונדזערע קדמונים, ווי דער רמבם און דער בעל־עקדה האבן שוין לאנג באנוצט אין זייערע הייליקע ספרים, ווי דא קומט אלץ פאר אין דער הקדמה. איבער הויפט איז דא פון זיי צו לערנען, ווי מען זאל זיך מרחיק זיין פון מידת הגאווה. און אזוי פון יעדער תאווה. און דאס ניט געלט מאכט דיזע וועלט. אויך איז דא צו זעען, ווי דיזע חכמים פלעגן פארשמעהען אלע טיירע זאכן. זיך נור פאר חכמים צו מאכן. און ווי זיי האבן פאר דער חכמה זייער פיל געליטן. און האבן אויף איר זייערע גיטער אויסגעביטן. קורץ דערפון זייערע מאמרים לייכטן ווי בליצן. און היטן, דאס מען זאל זיך ניט אויסגליצן אויף דעם דונקעלן וועג. אויף דער אומזיכערער שטעג. אויף וועלכע מיר מענטשן מוזן וואנדערן. ביז מיר קומען צו אייז עולם איינעם אנדערן. און בפרט ווי מען זאל האבן אין זיך יראה טהורה. און מקיים זיין וואס עס איז געשריבן אין דער תורה.

נעתק על ידי המשכיל וכו' מוהר"ר אברהם אבא ק"ב נ"י.

פשיטא, אם־כן, שהתרגום הוא מאת דיק, שהרי אברהם אבא ק"ב ידוע כאחד משמותיו הבדויים של א"מ דיק (ראה: ז' רייזען, פסעוודאנימען אין דער יידישער ליטעראטור, מהדורת ייווא, 1939).

כתב־פלסתר
על הקהילה היהודית באיסטנבול

ב„ייווא־בלעטער" כרך 18 נתן ד"ר יהושע בלוך תצלום של כתב־פלסתר על יהודי פולין שבאיסטנבול, בשם „מוסר לבני עולה". כדאי לציין כי בכתב־העת „קול מבשר" (משנת 1872) נדפס תיאור של חיי היהודים יוצאי פולין בקונסטנטינופול (איסטנבול), ובאמת אין זו כַּתָּבָה משם, אלא העתקה מ„מוסר לבני עולה" דנן, בשינויים קלים בשפה ובכתיב. הרשימה נדפסה בהמשכים, בגליונות 29 ו־30, וחתומה היא בתיבה **מל"ע**. אך אין זו חתימתו של הכותב אלא ראשי־התיבות של „מוסר לבני עולה".

ספר

הלכות דרך ארץ

כלול מדברים מועילים המאירים עיני האדם ללכת מישרים בכל תהלוכות חייו · אספתים ולקטתים מהתלמוד מדרש ורמב"ם · וחובת הלבבות · וכספר ראשית חכמה בחינות עולם ומשארי ספרי חכמה ·

דיזער סֵפֶר איז אין זיך כולל אַלע עֲנָינִים פון דֶרֶךְ אֶרֶץ וואס זיינען זייער נייטיג צוא וויסין וויא זיך צוא באגיין אין דער וועלט מיט פארשיידענע כענטשין אונ מיט זיך אליין עם איז אויס גיקליבין פון גמרות אונ פון דעם רמב"ם · חובת הלבבות · בחינות עולם · ראשית חכמה אונ פון נאך אנדערע סְפָרִים :

מאת מאיר יצחק מדקדק · מקרית. אליווען ·

ווילנא

שנת תרל"א לפ"ק

ГИЛХОСЪ ДЕРЕХЪ ЭРЕЦЪ,
или Нравственное наставленіе.

ВИЛЬНА.
Въ типографіи Вдовы и братьевъ Роммъ.
На Жмудскомъ переулкѣ въ собственныхъ домахъ №№ 327 и 328.
1871.

על „שבת" העלופה בסוד

בין מנהגי החתונה היהודיים היה מנהג, שעם סיום סעודת החופה והתחלת המחולות, היו מכריזים בכל ריקוד וריקוד: „שבת, שבת", ומשליכים בשעת מעשה „טאנצגעלט" (מעות־ריקודין) בתוך הצימבל [צלצלים]* של ה„כלי זמרים"[1].

מנהג זה טעון כמה הבהרות; ראשית מה משמעותה של ההכרזה „שבת" בעיצומן של חתונות הנערכות בימות החול? שנית, מדוע השליכו את המעות דווקא בצימבל? שלישית למי נועדו מעות אלו?

הגם שעוד בעבר הקרוב נהגו בו במנהג זה, סביר שלא נותרו עדי ראיה לקיומו, ואנו נאלצים להסתפק במעט שנותר אודותיו בכתובים, הן בספרות הרבנית והן בספרות החולין. לצערנו שוררת בעדויות סתירות לא רק באשר לטעמי המנהג, אלא אפילו בכל הקשור לאופן שבו נתבצע המנהג באורח מעשי. אנסה להבהיר את הנושא לפי מעט המקורות הידועים לי.

נתחיל מהכרזת „שבת". מתברר שקיימים כמה פירושים להכרזה זו:

א) במלה זו אין מתכוונים כלל לשבת הרגילה, אלא ל„שב"ס" בסמ"ך, שהיא ראשי־התיבות של שמש, בדחן, סאַרווער (מלצר), ששלושתם חולקים במעות. פירוש זה מופיע ב„ספר המטעמים"[2] ובזכרונותיו של א"ב גוטלובר[3].

היכולים אנו להסכים לפירוש זה? סבורני שלא, וזאת מכמה וכמה טעמים: ראשית, שמש מאי עבידתיה הכא? הרי הוא נמנה על הרח"ש![4] נמצא שהשמש רוקד על שתי חתונות, ומקבל שכרו בכפליים: פעם אחת ברח"ש ופעם שניה בשב"ס, וזהו דבר אשר לא ייאמן. שנית, רובם של המרקדים בחתונות היו הנשים והנערות, וקשה להאמין שהיה ברור להן שהכא מיירי בשב"ס בסמ"ך, וכל־שכן שלא ידעו שאין אלו

---

[*] למהותו של כלי־נגינה זה ושימושיו בלשון העברית, ראה: ר' מירקין, „היאך צימבל הצימבלתו", תרביץ, נא (תשמ"ב) עמ' 681־684. — המתרגם].

1) ראה: יצחק ריבקינד, „נאטיצן", יידישע שפראך, כרך 19, עמ' 64־65.

2) מובא אצל יצחק ריבקינד, „יידישע געלט", ג. י. תש"ך, עמ' 257.

3) שם, שם.

4) ראשי־תיבות: רב, חזן, שמש.

אלא ראשי־תיבות. ואם נועד אמנם הכסף לשלושת הנ"ל – סביר שההכרזה היתה צריכה להיעשות באופן ברור וללא ראשי־תיבות כדי שציבור הרוקדים ידע במה המדובר, ושהכסף נועד לשלישיה זו, ולכן יש להרבות בהשלכת המעות. ועוד, והעיקר, הכליזמרים לא היו נודעים כבעלי שיא המוסריות, ובדירוג החברתי היה מעמדם על הגבול של אנשי העולם התחתון. ומדוע זה תפקיד השלישיה את הקופה בידיהם דוקא? לאור כל זאת נאלצים אנו לדחות פירוש זה; ברור שהכסף נועד לכליזמרים, וכמובן שזה אינו מהווה סיבה להכרזה בראשי־תיבות. פירוש זה אינו אלא ,פשעטל' שעלה בדעתו של יהודי בעל־המצאה.

מאותה סיבה אין אנו יכולים לקבל את הפירוש ששב"ת הוא ראשי־תיבות של שכר בדחן תתן, פירוש המופיע ב,רשמות' (סדרה שניה, כרך ג, עמ' 45):

> אחר ברכת המזון וברכות נשואין היתה מצוה גדולה להיות מרקדים לפני הכלה . . . ואת כל אחד מהמחותנים והקרובים קרא הבדחן בלכבוד נאה לו ולשמו. בשעה שיצא הנקרא לרקודין נתנו כל הקרובים שב"ת בעדו . . . להבדחן, וכה הכריז הבדחן: שבת, בעד פלוני שיצא לרקוד עם הכלה, שבת! שב"ת ראשי־תיבות: שכר בדחן תתן.

בספרו ,דאס חסידישע יונגעל' (ווילנא, תרנ"ז, עמ' 103) כותב י"י לינצקי: „. . . אל הצימבל נפל ,שבת' מכל עבר . . . ללא ספק משקל פונט נחושת . . . וממעות אלו קנו ללא הרף ,משקה' ושוב ,משקה' . . .". כלומר: מעות ה„טאנצגעלט" הרוו את גרונו של הקהל. ברם סבורני שאין זו אלא אחת מאותן ההלצות הרבות שבהן מלא לינצקי את ספרו. במהדורה הראשונה (שנקראה ,דאס פוילישע יונגעל', אדעס, תרכ"ח, עמ' 80) לא נמצא משפט זה, ובמקומו קוראים אנו: „ללא ספק הוציא אחר־כך הצימבלר כפונט נחושת". אך אל לנו לשכוח כי במהדורה הראשונה היתה ידו של צדרבוים, עורך ה,קול מבשר'.

ב) פירוש שלישי שומעים אנו משמואל ראפפורט. ואלו הם דבריו:

In zwischen nehmen sowohl bei den Männern wie bei den Frauen die Unterhaltung und der Tanz ihren flotten Fortgang. Die Klesmer rufen den Mädchen "Schabbes, Schabbes" zu. Ab und zu wirft ein Mädchen ein Goldstück in die Zimbel, und im lustigen Reigen wirbeln die Mädchen zum Takt der Musik im Kreise.[5]

5) Samuel Rappaport, "Aus dem religiösen Leben der Ostjuden", *Der Jude*, 1918, p. 222.

. . . Sie haben für manche Begriffe eigene Worte, die sog. "Klesmersprache". So ist z. B. in ihrer Sprache das Wort "Schabess" die Bezeichnung für Geld. Vergnügen sich z. B. die Mädchen allzulang bei einem Tanze, dann rufen die "Klesmer" während des Spieles laut "Schabbes, Schabbes" was so viel heist wie: Gebt etwas Geld her, so werden wir weiter spielen.[6]

דהיינו: לא „שבת" ולא „שב"ס", אין זו אלא מלה בשפתם של הכליזמרים שבה „שאַבעס" פירושה „כסף": „תן כסף ונמשיך לנגן", מעין הפתגם הנרדף: „נותן בצימבל הולך בטענצל"! (=„הנותן במצילות הולך במחולות").

הנוכל לקבל פירוש זה? ודאי שלא! שהרי: ראשית יש לדעת מי קודם למי, המנהג או לשון הכליזמרים. שנית, נתפרסמו כבר רשימות רבות של לשון הכליזמרים[7], שנלקטו על־ידי מומחים מפיהם של כליזמרים ומפי ספרים, ובשום אחת מהן לא מופיעה המלה „שבת" עם היותה מפורסמת כל־כך עקב שימושה בחתונות כה רבות ותפוצתה במקומות כה רבים. שלישית, שפת הכליזמרים, כמוה כשפת העולם התחתון, נועדה מעיקרה להוות לשון־סתרים שבה יוכלו בני החבורה לדבר בחופשיות ביניהם לבין עצמם, בלי חשש שהסובבים יבינו במה המדובר. ואם־כן, כיצד זה דוקא במקרה שהכליזמרים מעוניינים להיפך, שהציבור יבין את הדברים כמשמעותם: עולם! הרבו, ובתדירות יותר, בהשלכה לצימבל – דוקא כאן ישתמשו בלשון־סתרים שאינה מובנת לקהל הרחב? היתכן כדבר הזה?

לפיכך סבור אני שיש לדחות אף את הפירוש הזה שגם הוא אינו אלא „פשעטל".

ג) פירוש רביעי ניתן לנו מאת רב מקובל[8], „הרב מאיר אבד"ק קאָרסטשוב וחאָדאָרקוב בן הרב נתן אבד"ק נעמרוב ובערשאַד", שבספרו „מאיר עיני חכמים"[9] יש חלק מיוחד ל„סוד נשואין" (שבו מבאר הוא, על־פי הקבלה, סודם של מנהגי חתונה) הנחלק לארבעה

---

6) שם, עמ' 167.

7) ראה: מרדכי וו. ברנשטיין, „א בינטל ווערטער פון קלעזמער־לשון", יידישע שפראך, כרך 19, עמ' 22־25.

8) בהסכמה לספר מתבטאים אודותיו: „ולו עשר ידות בחכמת הקבלה".

9) ספר נדיר שנדפס בדפוס נדיר, בשדה־לבן. ידועים רק שלשה ספרים שנדפסו במקום זה, בשנים תקפ"ג־תקפ"ד.

פרקים: א' סוד פאָר שפיל; ב' סוד חתן מאָל; ג' סוד באַדעקינש; ד' סוד הריקוד עם הכלה. בפרק האחרון כותב הוא: „... מה שנוהגין העולם שזורקין שבת בשביל אותו שהולך לרקוד עם הכלה ...", ושוב: „ישראל קדישין במנהגם הקדושים שזורקין שבת בעד האיש המרקד ...". שם מאריך המחבר בענין זה בדרך הקבלה, אך אנו לא נעסוק בכך אלא נקח את הנוגע לנדון דידן, והם דבריו כי ההכרזה „שבת" נעשתה בשעת הריקוד עם הכלה, שהרי שבת נקראת כלה[10].

בדומה לזה נמצא ב„התורה והחיים" של גידמן (בתרגום מגרמנית):

> ... ובלילי שבתות לובשים גם הנשים קורזי"ן [בגד פרווה] לפי ששבת דומה לכלה. וכשהכלה נכנסת לחופה לובשין לה קורזי"ן ... ומאחר דלובשין הכלה בקורזי"ן בשעת כניסתה לחופה לובשות נמי קורזי"ן בשעת כניסת שבת דהוא נמי כניסת כלה (חלק שלישי, עמ' 204).

הרי יש לנו כאן מנהג מימי הביניים שיסודו בכך ששבת נקראת כלה.

יש עוד פירושים על רמזי הקריאה „שבת", והמעונין יראה ב„ספר המטעמים"[11] וב„ספר מנהגי ישורון"[12].

בספר „עיירה שהיתה", היא טורון שבקרפטים, מאת יוסף הגלילי (פיקל), ת"א, תשט"ז, עמ' 163, קוראים אנו: „... רקדו „ריקודי מצוה" עם הכלה ושוב הכריזו „שבת, שבת", זו היא הסגולה נגד התערובת ..." – דברים אלו אינם מחוורים: האם רצונו לומר שהיה בכך רמז שגברים ונשים לא ירקדו יחדיו?

הנקבל את הפירושים הללו? אין לנו שום דבר שיכול לסתור אותם, ובפרט שמנהגי ישראל צמחו בימי קדם בתקופה שלא הכליזמרים ולשונם מלאו תפקיד בחיי היהודי, אלא הקבלה (שממנה נובעים רבים ממנהגי ישראל) והשלחן־ערוך. החסרון שבפירושים אלו הוא שהם עצמם אינם מקובלים מדור לדור בצמוד למנהג: זה המנהג וזה טעמו. אין הם אלא סברות המחברים, אחד יכול להשתכנע מהם, ושני לא. נראה שמנהג זה הוא מאותם המנהגים שטעמם נשתכח במרוצת הדורות, ונותר רק המנהג עצמו.

---

10) ובעצם לאו־דווקא על־פי הקבלה. כבר בגמרא (בבא קמא לב, ב) נאמר: „בואו ונצא לקראת [שבת] כלה מלכתא". בקבלת־שבת אנו אומרים: „לכה דודי לקראת כלה פני שבת נקבלה", ומסיימים: „בואי כלה, בואי כלה".

11) מאת ר' יצחק ליפיץ משעדליץ. קיים גם תרגום מקוצר ליידיש.

12) מאת ר' אברהם אליעזר הירשוביץ, רב ליטאי ואח"כ רב בפיטסבורג. נמצא גם בתרגום ליידיש.

ד) קיימת גירסה נוספת: לא ‚שבת' ואף לא ‚שב"ס' אלא ‚שאַבאַש'. בחוברת „דער קאַראַבאַלניק'ל" („הרוכל") מאת מ'ב'ר'ד[13] (ווארשא, תרס"א) ישנו פרק „פארצייטיקע חתונות" („חתונות בעבר") שבו אנו קוראים: „אל הצימבל נהגו לזרוק ה‚שאַבאַש', הוא הכסף עבור הריקודים". אך לצערנו אין הוא מוסיף על כך שום ביאור. כמוהו גם דרויאנוב ב‚רשמות', 1918 (בהערה לרשימתו של נח פרילוצקי „לשון ה‚כלי־זמרים' בפולניה") גורס ‚שאַבאַש', ולדעתו יש לשייך מלה זו ללשון הכליזמרים. וכבר כתבנו שאי־אפשר לנו לקבל הצעה מעין זו[14].

ומיהו המכריז „שבת"? לצערנו סותרים המקורות שלפנינו זה את זה: לפי ראַפפורט – הכליזמרים הם המכריזים, אליבא ד‚רשמות' וגוטלובר – הבדחן, ולדעת לינצקי – הקהל סביב המרקדים, הוא שקורא „שבת".

כל זה מורה לנו שאין להסתמך על המקורות שבכתב בנוגע לעניינים אלו, והמשתמשים בהם חייבים לתהות תחילה היטב על קנקנם.

נותרה לנו השאלה, מדוע השליכו את הכסף לתוך הצימבל דוקא? על כך נאמר ב„דער קאַראַבאַלניק'ל": „הוא [הצימבלר] היה... מכה בצלצל והוא גם היה הקופאי, מאחר ואל הצימבל היו זורקים את ה‚שאַבאַש' – הכסף עבור הריקודים – ושם היה המקום הבטוח ביותר מפני הגנבים... אף אחד לבד מהצימבלר לא היה יכול להוציא משם

---

13) האותיות מ"ד מודגשות, שכן שמו הוא מ. כ"ץ.

14) ראוי לציין כי בספר „מנהגי ישורון" הגורס „שבת", בכל זאת הוא מנקד בפתחי"ן: שַׁבַּת.

[אמר המתרגם: במאמרו „אַ חתונה־נאַמעז, יידישע טענץ און אַ ווייבערשע פרנסה" (יידישע־שפראַך, 22, עמ' 47) מביא י' ריבקינד מהירש ליאַן דאַר בספרו „איין נייער בריפען שטעללער" (ווילנא, תרל"ו־1875) את הביטוי „שאבאס" במשמעות הכסף הניתן לכליזמרים, ומצטט (בהע' 15) מהערה שהיתה בטיוטת מאמרו הנוכחי של ר"ח ליברמן, ונמחקה. ומאחר ונמצא לו עתה מקור זה, הקדום למה שהיה ידוע עד אז, רואה הוא לנכון לפרסם דברים אלו שלא נדפסו בשעתם. וכאן הרינו מביאים את דבריהם בתרגום.

„...אם הגירסא ‚שאַבאַס' נכונה היא, ואם נכונים דבריו של רפפורט שהיתה זו הכרזתם של הכליזמרים בשעה שהנערות הפריזו בריקודיהן יתר על המדה, הייתי מעדיף לומר כי מלה זו מקורה סלאַווי. ‚שאַבאַס' היא מלה ידועה ונפוצה ברוסיה, ומשמעותה: לחדול, לסיים, להניח את המלאכה. אם־כן, כשהנערות שהשליכו מעות־ריקודין המשיכו במחולותיהן עוד שעה ארוכה, היו הכליזמרים מכריזים ‚שאַבאַס', וכוונתם: הפסיקו! סיימו ריקודיכן! הגיע זמנו של מחול חדש וזו, אם־כן, השעה להשליך שוב אל ה‚צימבל'. עד כאן דברי ליברמן.

רואים אנו את השערתו זו לא רק כחשובה, אלא גם כנכונה. שהרי פוגשים אנו באותה מלה גם אצל היהודים ההרריים בשעת נתינת מתנות ומעות לזוג הצעיר (דרויאנוב, רשומות, א, עמ' 276, הע' 3) ובפרט בקרב יהודי פרס המשתמשים ב‚שבאס' במשמעות ‚שכר הכליזמרים' (כליזמרים, עמ' 23, הע' 26). וודאי שלשני האיזורים הללו חדרה המלה מלשון רוסיה ולא (ובוודאי שלא!) מלשון הכליזמרים היהודיים".]

את הכסף . . ." פשוט, לענין והגיוני. בפרט כשאנו נזכרים בחתונות שבעיירות הקטנות שבהן לא היו אולמי־חתונות, והן היו נערכות בדירות מגורים שבהן שררו מהומה, צפיפות ודוחק בל ישוער – גניבת הקופה יכולה היתה להתבצע על נקלה, לפיכך שימש הצימבל ככספת. כך שאין זה בגדר „מנהג", אלא הנהגה מעשית שמקומה לא יכירנה בספרי המנהגים.

* * *

מענין לענין באותו ענין, ארשה לעצמי להביא כמה ציטוטים בענייני חתונות וריקודים;

ריקודים

ב„דער קאַראַבעלניק'ל":

. . . המחולות היו מורכבים מריקודים שונים: שיינע־מינקע, ציפע־ליפע, שעמעלע, קוקאַווקע, ברוגז־טאנץ, גזלן־טאנץ, קאַזאַצקע, בייגעלע וסתם ריקוד . . . מלבד ריקודים בודדים היו כבר ריקודי־שבת אופנתיים, שנקראו כך היות והנערות נתמחו בהם . . . רק בשבתות . . . ושמותיהם אינם מצלצלים כיהודיים כלל וכלל: קאָנטער־טאנץ, גלאַנסע (לאַנשע) . . .

ב„צוויי גלייכע שידוכים" מאת שבתי מַצקעוויץ, ווילנא 1893:

. . . לכלה היה מקומה שלה, שבו נמצאו הנשים והנערות, ושם רקדו לפניה קאָנטער־טאנץ, שאותו ידעו רק הצועדות עם המודה, היות והוא היה מה„גבוהים". ועוד: סעמעלע, ציגיינער־טאנץ, שיינע־מינקע – אלו היו כבר „ריקודי סבתא", אך הם ריקודים שאחר החופה. ואילו קודם החופה רקדו הנערות כמה ריקודים משלהן ואחר־כך הושיבו את הכלה . . .

ב„עיירה שהיתה":

. . . הרקדנים הזמינו „טענץ" (ריקודים). מי „רסגיי" ומי „צארדש". מי „שוהל מודיאר" ומי „וואלצער". היו גם שהזמינו ריקוד „וואַנצטעפ" אשר קשה לבטא את שמו. בלימצקע הבלנית רקדה עם גיטעלע „אַ ברויגעס טאַנץ".

כליזמרים

ב„דער קאַראַבעלניק'ל":

. . . את התפקיד החשוב ביותר מלא הכנר . . . המנגן בבטנון . . . היה

מביא את הבטנון הגדול, דודו של הכינור ... המתופפים, שאחד מהם נקרא „השטן״. בנוסף למלאכתם המוזיקאלית ... מילאו הם גם שליחות ... להביא לוחות ... שמהם היו נעשים השלחנות לסעודת החתונה ... ומים ... ולגרש אורחים בלתי קרואים ... ובעיקר לעשות „ווארע״ – כלומר לפנות מקום נוח לריקודים ...

ב„מאיר עיני חכמים״:

... וקודם בוא החתן סמוך לעיר שהכלה שם, שולחת הכלה לנגדו אנשים ונשים ובחורים ובתולות, כולם מלובשים בגדי שבת ויום טוב לקבל פניו ולהביאו לעיר בכבוד גדול, ובבואם בתוך העיר נוסעים ומסבבים עם החתן סביב השוק, ובודאי כל מנהגן של ישראל נתייסדו על פי סודות כמוסין ...

בספרו ‚דאס חסידישע יונגעל׳, ווילנא תרנ״ז, כותב י״י לינצקי כי כבר בכניסה לעיר קבלו את החתן, שנבלע בין הבחורים, ו„התחילו לערוך את שבע ההקפות סביב החנויות״. איני יכול לקבוע בבירור אם „שבע ההקפות״ נכתבו ל„תפארת המליצה״ או שמא אכן כך נהגו. במהדורה הראשונה (שנדפסה באודיסה תרכ״ח, בשם ‚דער פוילישער יונגעל׳) כותב הוא בסתם: „התחילו לנסוע סביב החנויות״, ואינו מזכיר את „שבע ההקפות״.

לדברי גוטלובר „סובב הוא ג׳ פעמים סביב מרכז העיר וסביב החנויות״ (א׳ פרידקין, אברהם־בער גאָטלאָבער און זיין עפאָכע, עמ׳ 42).

ואף לי זכור מנהג זה מגלילותינו; כשהחתן היה בן עיר אחרת, נהגו לנסוע ולצאת לקראתו, אך לא ידוע לי שיסבבו עמו סביב השוק. אפשר ומנהג זה נתקיים רק באיזור מגוריו של המחבר הנ״ל (גליל קיוב, וואָלין־פודוליה) או שמא נהג גם במקומותינו אלא שנשתכח ממני.

„דֶער קַאַראַבֶּעלְנִיק׳ל"

אָדֶער

פֶּערְשֵׁיידֶענֶע סְחוֹרָה:

קורצע ארטיקלען, אינטערעסאנטע

פֿאן מ׳ב׳ר׳ך

טובה תוכחת מגלה
מאהבה מסתרת
(משלי כ״ז, ה)

ווילנא
בדפוס י. פיראזשניקאוו.
שנת תרס״א לפ״ק

„ДЕРЪ КАРАБЕЛЬНИКЪ"
т. е. Коробейникъ.
Юмористическія статьи изъ еврейской жизни.
Сочиненіе Мевареха. (М. КАЦА).

ВИЛЬНА. Типографія И. І. ПИРОЖНИКОВА,
Завальная ул. д. № 1147,
1900.

ספר

מאיר עיני חכמים

חלק הנקרא בשם

אור חדש

שחיבר כבוד הרב הה"ג החסיד המפורסים בוצינא קדישא איש אלקי קדוש יאמר לו שלשלת העתסון כבוד ק"ש מוה' **מאיר** זצללה"ה אב"ד דק"ק קארסטשוב וחאדארקוב בן הרב הגאון הגדול המפורסים מוה' **נתן** זצללה"ה אב"ד דק"ק נעמרוב ובערשד בן הגאון הגדול המפורסים מוה' **יעקב נח** זצללה"ה בן הגאון הגדול המפורסים מופת הדור הצדיק מוה' **צבי הירש** זצללה"ה אב"ד דק"ק זמיגראד ·

ביאור מצות הדלקת נרות חנוכה בעריכתן ונחינות הפתילות וסדר הדלקתן בשמן זית ומקום עמידתן וזמן הדלקתן ומה שאמרו רז"ל עשאום יו"ט בהלל והודאה ופירוש מספיק לכל הדינים הנהוגים בשמנת ימי חנוכה וביאור כל מאמר רז"ל בגמרא ומדרשים וזהר ותקונים נרמד ונעים לכל משכיל כי **יבין מגוית ארי רדה** הדבש **ומתוק** לחיך **בו נרשם נועם תורתו** נעימה הכם יזכינו לראות נפלאות מתורתו אמן ·

נם הוספנו בו דרוש לפ' שקלים ולפ' זכור ודרושים לפורים ודרושים להתענה ופדיון הבן ·

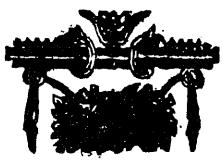

שרה לבן

ברשיון מצוכאר דקאדמיע מוילנא ·
ע"י האברך המופלג מוהרר

צבי הירש בהר' המופלג ש' מוה'
זכרי' דפה ק"ק
שה' לבן

תחת ממשלת אדוניגו הקיסר אווסע פריסוויטליוויש [illegible] האסידאר אימפראטיר אלכסנדר פאוולויטש סאמיע דעריטש אווסע [illegible] אווסע מילעכטייושיע יר"ם

בשנת אור חדש על ניון תאיר **לפ"ק**

ספר

וצוה הכהן

אשר שמ את בניו ואת ביתו אחריו קודם הכתלקותו , ה"ה הרב הגאון המפורסם החריף ובקי החכם הכ"ה בבוד שמו מוהרר **אהרן שמואל** הכהן בן לאותו הצדיק מרינו ורבינו הגאון אשותי אור עולם בוציגא דנהורא אבפלריא דמאירה כבוד שמו מוה' **נפתלי הירץ** הכהן צחה אב"ד דקלויז ק"ק אוברהא ודפה שדה לבן , והלך בעקבות אבותיו הקדושים ה"ה אביו וקינו הגאון בעהמ"ח כפר כסותת החכמים והסה דברים ערובים הטושכים את כבו של אדם לאבינו שבשמים , ודמעין בו בוודאי יפצא מרגיע לנפשו , ויקרב א"ע לעבודת הש"י ב"ה , וגם ייכר עוד עני חיבורים , האחד בקראו שמו אר"ש רבה וירום רא ש.. פירוש מכפיק על הפרדש רבה , והחיבור השני נקרא אבן הראש עש אורח צפו"ח , חש"י ובינו קהוציאם בבית רבותם לקרב בימות , ולעבוד את הש"י בלב תמים ונפש לשלות לציון ברנה אמן

חובא לבית הדפוס פלי הני מרי מחזק דקהלתא , אלחד ה"ה הגביר המפורסם לרבים כנוד שמו מוהרר **נפתלי הירץ** לי"ש נכבניר המלות המפורסם מוה' **חיים בשחר** הכהן זללה"ה והמפי **שמואל** הלוי הרוויץ , ובזכות אה הצ"ל יקלח עמותיהם בשא ובכיניים אמן

חתן ר"מ"ה מחזינו הביסר מוסט פרישוויליוסט
דר"ווילנסק ווילקי החמידלר מיסקרימסקי
אלכסנדר פאוילוויטש סמתיש דערוישט מוסט
רמשיסין החמידלר מוסט מילעסטיוסטש יר"ש
בדשין הצענזור

נדפס פה דאקרמיא מוילנא

שדה לבן

בשנת **אהרן** נכתבו **שמואל** נקרמו שם **לפק**

מנין נובעת הפְּנִיָּה אל האשה בלשון „צי הערסטו״?

על במת ה„יידישע שפראך״ (כרך ז׳ עמ׳ 86־88; כרך ח׳ עמ׳ 27־28; 70־71) התנהל ויכוח מה מקורו של הנוהג אשר כשהבעל פונה ישירות לאשתו אינו קורא אותה בשמה אלא בביטוי „צי הערסטו״ („השומעת את״) ומה משמעותו. בויכוח זה נטלו חלק ד״ר מ׳ ווייניריך, יודל מאַרק, ד״ר א. א. ראָבאַק וד״ר צבי כהן.

ד״ר רובק סבור כי כינוי זה היה הדדי, מהאיש לאשתו ומהאשה לבעלה, אולם רק בליטא. ברם דבריו אלו אינם נכונים.

העני הלפמן, בספרה „די פערפיהרטע יוגענד״ (מהדורה שניה, ווארשא, 1893) מביאה פעמים מספר את הביטוי הנ״ל, תוך כדי הבהרה כי כך מדברים יהודים פאנאטיים עם נשותיהם. ומדבריה נמצאנו למדים כי פניה זו נהגה רק מהאיש לאשתו, וכן שבביטוי זה השתמשו לא רק בליטא – שהרי מוצאה של העני הלפמן הוא מדרומה של רוסיא׳.

יצחק יואל לינצקי כותב: „הָאַבְרֵכון בן השלש־עשרה, זב־החוטם, מתגאה בתואר ‚מאנסביל׳ (גבר), ואילו זוגתו, זו התמירה, הנאה והצחה נזדלזלה בשם ‚אשה׳... ולאותו „גבר״ – שנה אחר חתונתו – עדיין היה הדיבור עם ה‚פלונית׳ שלו, או ההבטה בה, באים ברוב עסק, והלקיחה מידה לידו – אולי שלש שנים אחר נשואיהם. וכמעט כל חייהם היה קורא לה ‚הָאַרכסטו׳ (=‚שומעת את׳) בלא שיפרש בשמה...״ („ניט טויט ניט לעבעדיג״, ווילנא, 1898, עמ׳ 32־33).

במקום אחר, אחרי שהוא מתאר איך שהאברך בן־פולין שומע איך ה„אשכנזי״ פונה אל רעייתו בכינויים „לָבָּתי״, „נשמתי״, כותב לינצקי: „מנקרת באזניי קריאתו השדופה, ותמיד רווית המרה־שחורה, של אבי

---

1) אגב אורחא רצוני להעיר כי ב‚צוקונפט׳, 1925, עמ׳ 75, כתב ש״ל ציטרון כי העני הלפמן שפרסמה פְּתָבות ב‚קול מבשר׳ אינה אותה העני הלפמן שחיברה ספרי מעשיות ביידיש. נראה שזלמן רייזן ב‚לעקסיקאן׳ שלו אינו מחזיק בדעה זו, וזוקף את הפְּתָבות שב‚קול מבשר׳ ואת ספרי המעשיות לזכותה של אותה מְחַבֶּרת. דומני כי הצדק עם ציטרון; ההבדל בין הסגנון שב‚קול מבשר׳ ובין זה שב‚פערפיהרטע יוגענד׳ מזדקר לעין כל.

אל אמי: ‚האָרכסטו'" (שם, עמ' 81). הרי לנו נוסח נוסף – „האָרכסטו" – אף הוא ברוסיה הדרומית, וגם־כן חד־סטרי – מהאיש לאשתו.

ב„דיא ביאָגראַפיע פון ר' מיכל חסיד ווי ער דערצעהלט פון זיך אליין" (=„הביוגרפיה של ר' מיכל חסיד, כפי שהוא עצמו מספרה") שנדפסה ב„אדעססער קאַלענדאַר אויף דעם יאָהר תרנ"ד" קוראים אנו (בעמ' 52): „. . . מזל־טוב. כבר התחתנתי! ושם חדש כבר קוראָ לי: זוגתי קוראת לי ‚הער נאָר' (‚שמע נא'), ואני קוראה: ‚זע נאָר' (‚ראי נא'), ולעתים מחליפים אנו בשמותינו: אני קורא לה ‚הער נאר' והיא קוראתני ‚זע נאר'. . . היות ובאותה תקופה יכולות היו לחלוף שנים, לבני הזוג היו כבר כמה וכמה ילדים, ועדיין בושים היו לשוחח, ובפרט לקרוא זה לזה בשם היה הבזיון הגדול ביותר. . .".

יש בידינו, אם־כן, שלושה נוסחים שנהגו בדרום רוסיה, שנים מהם („צי הערסטו" ו„הארכסטו") חד־סטריים, והשלישי („הער נאָר – זע נאָר") דו־סטרי.

על הנהוג בפולין מספר צבי כהן כי שם השתמשו בנוסח „הער נאָר", אך רק בכיוון אחד, מהבעל לאשתו.

אשר לליטא, הרי ששם הביטוי „צי הערסטו". ד"ר מ' ווינרייך מצטט שני מקורות; האחד (יל"ג) שכך אמר האיש לאשתו, והשני (שמ"ר) שזו פנייתה של האשה לבעלה.

ברם מצוי מקור נוסף, ודווקא בעל חשיבות, והוא א"מ דיק הכותב („די פרויען", ווארשא 1872, עמ' 4־5): „גם היה מנהג במדינות אפריקה שלעבדים ולנשים אסור היה להוציא מפיהם את שם אדוניהם ובעליהם, והם נאלצו להשתמש תמורת זאת בתארי כבוד שונים לחלוטין, כגון „אתה, אביהם של ילדיי" וכדומה. ובהערה מוסיף דיק: „כך גם היה המנהג אצלנו היהודים עוד בזמני שהאשה לא היתה קוראה לבעלה בשמו אלא ‚צי הערסטו'". בספר אחר של דיק פונה האשה מספר פעמים אל בעלה בביטוי „צי הערסטו" („די לייזידיגע ווינצונגען", ווילנא, 1868), דהיינו, כלפי לייא: „צי הערסטו" אינה אלא פניה מהאשה לבעלה ולא מהאיש לאשתו.

יכולים אנו לסבור כי יל"ג ושמ"ר אינם סותרים זה את זה, ברם דברי דיק עומדים בסתירה גמורה לדברי יל"ג. לעומת זאת מצינו שבמקום אחר באותו ספר כותב דיק: „. . . היא היתה צעירה מאד . . . וכך חיה עמו שָׁנים מספר שבהן שוב לא ראו ולא הביטו זה בפניו של

זה, ולא קראו זה לזה בשם". ואם־כן, דברי דיק סתרי אהדדי. כך שיש עתה להבהיר אף סיבוד נוסף זה, וזאת על־ידי גילוי מקורות נאמנים נוספים.

נבחון עתה את הסברות שנאמרו בקשר למקורו ולהתהוותו של מנהג זה, הנראה מוזר בעינינו.

בין הכל עלו בידינו חמש השערות להגדרת המנהג: 1) הלצה (רובק); 2) ביטול־זלזול (לינצקי, וכנראה גם הלפמן); 3) אות עבדות (דיק); 4) חומרה (י' מארק וצ' כהן); 5) בישנות („אדעססער קאלענדאר").

ההגיון הפשוט אינו יכול לקבל את הסברה כי מהלצה של מי שהוא ייווצר מנהג רציני ונפוץ, ובטוחני שבין כל המון מנהגי ישראל שבידינו אין גם אחד שנוצר כתוצאה מהתלוצצותו של איש זה או אחר.

גם את השערתו של לינצקי הטוען שביטוי זה הוא סימן זלזול לאשה, אין אנו יכולים לקבל, שהרי הנהגה כזו אינה עולה בקנה אחד עם רוח ההלכה: על־פי הדין אסור לאדם לקרוא לרבו ולהוריו בשמם. דבר זה נפסק על־ידי הרמב"ם, נקבע להלכה בשלחן־ערוך, ושרשיו נעוצים בתלמוד. לפיכך יהיה זה אבסורד לומר שאותו יהודי חרדי, „פאנאטי" בלשונה של העני הלפמן, הנזהר מלקרוא להוריו ולרבו בשמם כאות כבוד לפניהם, ימנע מלקרוא לאשתו בשמה לאות ביטול וזלזול!

גם ההשערה שהנהגה זו נובעת מחומרה, קשה לשכל לקבלה; כדי לנהוג בחומרה כפולה ומשולשת כזו, צריכים להיות לפחות אחד מהל"ו צדיקים, והיא תיאמן רק על יחיד בדורו, אי־שם בעולם[2].

ההשערה בדבר „בישנות" היא אמנם הגיונית, ברם יכולה היא להתקיים רק כלפי התקופה שבה נישאו הילדים בגיל 13־14, ואף גם זאת – רק בשנים הראשונות שאחר חתונתם. ועוד: אין בסברה זו כדי להבהיר מדוע האיש אומר „הער נאר" והאשה „זע נאר"[3].

---

2) ואדרבה! לדברי צבי כהן הרי בפולין נהגו דוקא לקרוא לנשים בשמות של חיבה: שרה'לה, שרה'שי, שרה'ניו; רחל'ה, ראַחטשע וכו', ולדבריו, בשעה שהאשה בנדתה, אסור על־פי דין לקרוא לה בכינויים אלו. אך איני מאמין כי הוא ראה הלכה כזו באיזה מקום שהוא, או ששמע שרב יפסוק דין כעין זה.

3) אליבא דאמת חושדני שאין זו אלא הלצה משכילית נגד הביטוי „צי הערסטו". איש אינו חתום על „ביוגרפיה" זו, ומן הסתם היא פרי עטו של העורך פ' אדלמן (מיהו אותו אדלמן? בטקסט הרוסי שבשולי השער נאמר כי שם זה הוא פסיידונים, ונראה שמאחוריו מסתתר אחד מסופרי אודסה, ושמא הוא לינצקי עצמו. כעבור כמה שנים, בשנת 1902, אמנם שימש לינצקי כעורך ה„קאלענדאר" הנ"ל).

מאותה סיבה אין אנו יכולים לקבל את דבריו של דיק המנוגדים אף הם לרוח דיני ישראל; על־פי ההלכה אין האשה שפחה בשום פנים ואופן.

הבה אענה עתה אף אני חלקי בויכוח זה.

כידוע נובעים רבים ממנהגי ישראל מן המהרי"ל (ר' יעקב הלוי, קכ"ה־קפ"ז), וגם מנהג זה מקורו ממנו. בספרות הרבנית מובא שהמהרי"ל לא היה קורא לאשתו בשמה, וכך בספר המהרי"ל (הציטוט לפי מהדורת סביוניטה שט"ז): „. . . כשהי' מדבר על אשתו עם אחרים הי' אומר בלשון אשכנז מיין האו"ש ורוו"א [=גברת הבית, עקרת הבית] כדאיתא בפרק כל כתבי[4] אמר ר' יוסי מימי לא קראתי לאשתי אשתי . . . אלא לאשתי ביתי, פרש"י שהיא עיקרו . . . וכשהי' קורא אותה אמר בלשון אשכנז הור"ט איר ני"ט [=האינך שומעת] כדרך העולם שהזוגים אין מזכירים שמותיהן כשקוראין זה את זו או זו את זה, וכשהי' מדבר לעצמה הי' מכבדה בדבריו כאלו מדבר אל רבים . . .". כנראה שממנהגו זה של המהרי"ל נוצר אצל יהודי מזרח אירופה הביטוי „צי הערסטו", „האָרכסטו" ו„הער נאָר". כך שאין זה לא הצלה ולא זלזול, לא חומרה ולא ביישנות, וברור שלא אות עבדות. אדרבה: לפנינו ביטוי כבוד כלפי האשה, ומאחוריו מסורת בת מאות שנים.

אותו מהרי"ל יכול להתקבל גם כמקורם של אותם איזורים שבהם נוהג זה היה דו־סטרי. ואמנם כך הוא ב„הלכות דרך ארץ" שבספר ,תיו יהושע' (ווארשא, תרנ"ה): „אדם יתנהג שלא יקרא לאשתו בשמה וכן אשתו תתנהג שלא תקרא לבעלה בשמו כמבואר בספר מהרי"ל . . . וכתבו דכן המנהג".

כך נמסר גם על מנהגו של הרבי ר' חיים אלעזר שפירא ממונקאטש זצ"ל: „מעולם לא קרא לזוגתו בשמה", וכמקור לכך צויין המהרי"ל[5].

ולא רק האשכנזים, אלא אפילו הספרדים מביאים את המהרי"ל ומסתמכים עליו; ר' חיים בנבנשת[6] פותח את חלק אבן־העזר שבספרו הידוע „כנסת הגדולה" (אזמיר, תצ"א) בדברי המהרי"ל הללו.

---

4) שבת, קיח ע"ב.

5) ראה: דרכי חיים ושלום, אוצר כל המנהגים . . . שנהג . . ., מרן . . . חיים אלעזר שפירא אבדפק"ק מונקאטש . . . עם הגהות והערות . . . מונקאטש, ת"ש, עמ' שעב.

6) משפחה עתיקה ומיוחסת שמוצאה מספרד ומפורטוגל, ושהוציאה מקרבה אישים מפורסמים לרוב. ר' חיים בנבנשתי (שס"ג־תל"ג) — אחד מהרבנים היותר חשובים שבקושטא ואיזמיר.

בספר ידוע אחר, ה„שדי חמד"[7], אחר הציטוט מדברי המהרי"ל, מוסיף המחבר[8] ואומר: „ובדרך זו מתנהגים גם בימינו בינינו הספרדים בערי תורגמה שאין קורין לא האיש את אשתו ולא האשה את בעלה בשמו . . ." (קונטרס הכללים, מערכת כ', כלל ק"ד).

והמעניין שבדבר הוא, שבעל ה„שדי חמד" סבור שלא האשכנזים, אלא דוקא הספרדים הם שקיבלו את מנהגו זה של המהרי"ל! כך הוא כותב במקום אחר: „. . . האשכנזים כי זה דרכם לקרות הזווגים זה לזה בשמותיהן . . . אבל למנהג בני הספרדים כדרך העולם שהביא . . . מהרי"ל . . . שהזווגים אין מזכירין שמותיהן כשקורין זה את זה ובדרך זו מתנהגים גם בימינו בינינו הספרדים בערי תורגמה כאשר ראיתי במקומות שהייתי בהן . . ." (שם, אסיפת דינים, מערכת חתן וכלה וחופה אות ה). לצערנו אין המחבר מוסר מהו הביטוי שבו פונים בני הזוג הספרדים זה לזה.

ועדיין טעון בירור מה כוונתו של המהרי"ל בהתבטאותו „כדרך העולם", האם זה מנהגו של „העולם" היהודי דוקא או שמא כך היה המנהג בכל „העולם".

בספר „מבקר עד ערב" מאת משה זאב אלישינסקי (ת"א, תרצ"ז, עמ' 3-4) קוראים אנו:

„אבי ז"ל יצא חטר מגזע משפחה פשוטה, שכנוה בשעתה בשם שאבזי"טשית, על שם הכפר שאבזיטש, הנמצא בקרן זוית בפלך מוהילוב . . . רוב בני המשפחה הזאת היו אנשים פשוטים, כרוב יושבי כפרים בימים ההם, אך גם לומדים מעטים, נודעים לשם, נמצאו בה.

אמי ז"ל היתה נצר משרשי משפחה רמה ומיוחסת גדולה, הנודעת בכל חבל ליטא בשם רש"ל . . . דכירנא כד הוינא טליא, הייתי תאב לדעת את שמותיהם של אבי ואמי, כי לא שמעתי אף פעם שמותיהם יוצאים מפיהם מפורש, אלא השתמשו בשעת שיחתם בשמות הגוף: „אתה" ו„את", ולשאלם הייתי מתבייש. גם זקני וזקנתי שדרו אתנו בכפיפה אחת לא היו קוראים אותם בשם אלא פנו אליהם בלשון „שמע" ו„שמעי", ושלא בפניהם היו מכנים אותם בשמות גוף שלישי: „הוא" ו„היא" . . . לבסוף נודעו לי שמותיהם מפי דודי צבי, שהתחיל, לעתים קרובות, מתארח אצלנו . . . ומפיו נודע לי כי שם אבי „יוסף מאיר" ושם אמי „אסיה" . . ."

---

7) מעין אנציקלופדיה רבנית, נפוצה לרוב ושימושית ביותר בחוגי הרבנים.

8) ר' חיים חזקיהו מדיני, הידוע על-פי ראשי-התיבות של שמו — חח"מ (תקצ"א-תרס"ה), משפחתו מוצאה מהעיר מדינא שבספרד, הוא עצמו יליד ארץ-ישראל, כיהן שנים רבות ברבנות בקרב היהודים תושבי קרים הווותיקים (המכונים „קרימצ'אקעס"), ולעת זקנתו חזר לארץ-ישראל ונפטר בחברון.

יש לשים לב לכך, שדוקא הזקנים, הסבא והסבתא, הם שקראו לבנם וכלתם בשם „צי הערסטו", ויש לברר אם זו תוספת למנהג הנ"ל של קריאה זו בינו לבינה.

בספר זכרונותיו של מנשה הלפרן, „פארמעטן" (סאן פאולא, ברזיל, 1952, פרק ששי) מספר המחבר על שידוכים ושדכנים בכפר מולדתו בסביבות פרוסקורוב שבאוקראינה, ומוסר שיחה בין שדכן לאשתו בנוסח זה: „צו הערסטו זוגתי? בלי עין הרע, ילדים רבים כל־כך נולדו בשנה זו, עד כי ראשי כבר סחרחר, מי למי . . .".

וכהוספות: שמעתי מאחד מחשובי הרבנים בניו־יורק, הרב ר' ניסן טלושקין ע"ה, כי בגליל באברויסק (שברוסיה הלבנה) נהגו בחוגי הרבנים לפנות אל האשה בכינוי „מאַמע" (=„אמא"). ולדעת הרב טלושקין היה בביטוי זה, מלבד יחס כבוד, גם רמז לכך שתפקידה של האשה היהודית בחיי המשפחה הוא להיות אם בישראל.

מר חיים גיניגר העירני כי הארקאווי מביא במילונו התלת־לשוני את הביטוי „ציהערסטו" במשמעות „אשה", ובהערתו מציין הוא לדברי המהרי"ל.

בהערה למאמרי זה כתב אלי ר' שמואל אשכנזי איש ירושלים ת"ו: „. . עד היום נהוג בירושלים במשפחות שמוצאן מהונגריה, שהבעל פונה לאשתו ב„מאמי" והיא פונה אליו ב„טאטי" וטעמו של דבר הוסבר לי כדי שלא יתרגלו הילדים לקרוא להוריהם בשמם . . .

. . . ואעיד על ששמעתי בקטנותי (לפני ארבעים שנה ויותר) פעה"ק שהיו מלגלגים בחרוז של לעג: הערסטי / צי מיינע צרות קערסטי . . ."

מהריל

הוא מורינו החכם השלם כמהרר יעקב

ככ״מר משה הלוי ז״ל שחבר ותקן מנהגי ק״ק אשכנז

ולהורות נתן בלבם את הדרך אשר ילכו בה ואת

המעשה אשר יעשון מראשית השנה ועד

אחרית השנה

נדפס פה קרימונה

אשר תחת ממשלת אדוניכו המלך פ״ליפו ירה תתגדל ותנשא
מלכותו אמן: שנת שי״ח לפ״ק לאלף הששי שמכה
ומים לחדש כיסן:

על ידי ויצינצו קונטי

,חב"ד(י)ען זיך' ו,חב"דניצע'

בשנת תרל"ח-1877[1] נדפס בבית-דפוסו של קצנלנבויגן בווילנא, ספר בשם „פראַקטיקע איז אַלערער, איין וואונדערליכע ערציילונג, און פאשירונג דאָס לעבינס באַשרייבונג דיא דאָרף לייטע אויס אונגאַרין, איין איבער זעצונג אויס דייטשיסע שפראַכע פאָן ה"ג"[2]. ובעמ' 9-11 שבו, קוראים אנו:

> שלמה ברח מבעד לפתח האחורי, ומַתיס חטף בזריזות את הטלית והתפילין... והתעטף בהם כפי שהורהו שלמה, והמולת הכפריים כבר היתה קרובה. מַתיס הסב פניו אל הקיר והתחבד („אוג האָט זיך געחאַבאַדעט")...

מה משמעותו של הפועל „געחאַבאַדעט"? במילונים היידיים לא נמצאת מלה מעין זו.

ביטוי זה נוצר בקרב חסידי חב"ד, ומשמעותו: להאריך בתפלה מתוך התבוננות. יסוד מוסד בחסידות חב"ד הוא התפילה באריכות ההתבוננות, כלומר לא כוונה בפירוש-המלות גרידא. כתבי חסידות-חב"ד כוללים שורת עניינים עמוקים לשם ההתבוננות בשעת התפילה, כגון: ענין הבריאה יש מאין, דעת עליון ודעת תחתון, אין עוד מלבדו, ועוד. עניינים אלו מתבארים בכתבי חב"ד בהרחבה ובאריכות ההסבר. ברם ההתבוננות בעניינים אלו חייבת שתהיה לא באופן מופשט אלא דוקא בצורה כזו שתביא לידי „בכן", מסקנה והשפעה מעשית בפועל-ממש על הנהגת האדם, שמה„וידעת היום" יומשך ה„והשבות אל לבבך", חרטה על המעשים הלא-טובים, תיקון-המידות, ופעולה על ההתנהגות בחיי היום-יום. להתבוננות כגון זו בהכרח להקדים הכשרה לא קטנה: יש לעסוק זמן רב בלימוד ספרי חב"ד, לשמש אצל זקני החסידים ולקבל מהם הוראות ועצות, ומזמן לזמן יש להכנס אל הרבי עצמו לבקש עצות והדרכות אישיות (בליובאוויטש נקראת כניסה זו „יחידות רוחנית"). כשהחסיד מרגיש שהוא כבר ראוי לדָבָר, רק אז יכול הוא להתחיל להתפלל ב„התבוננות". כמובן שתפילה כזו אורכת זמן

---

1) אצל ז' רייזן, וכן בלעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, כרך ב עמ' 28, בטעות: 1875.

2) הירש (צבי ניסן) גולומב. מאחר ובאותן שנים עבד גולומב בבית הדפוס של ראַם, ואילו את ספרו מסר לדפוס אצל קצלנבויגן, נראה שחשש לפרוש בשמו.

רב – כל אחד בהתאם להשגתו וחושיו – תוך כדי נגינת ניגון חב"ד׳, ניגון־דביקות או ניגון־התעוררות, בהתאם לנטיית הנפש באותה שעה. בין חסידי חב"ד היו בעלי־השגה ובעלי חוש־העמקה, שהיו מתעמקים בהתבוננות במשך שעות ארוכות, ולא היו מרגישים כלל במתרחש סביבם. לתפילה מעין זו קוראים „חאבאדזשען זיך". במובאה דלעיל נכתבה המלה בדלי"ת ,קשה', אך בדיבור מבטאים זאת בדל"ת ,רכה': „חאבאדיען זיך" או „חאבאדזשען זיך". ובשימוש הדיבור: פלוני או אלמוני „חאבאדזשעט זיך"; שתי שכנות משוחחות בצהרי יום השבת, ואחת שואלת את רעותה: בביתכם עומדים כבר אחר הסעודה? לא – משיבה חברתה – בעלי „חאבאדזשעט זיך" עדיין.

זו משמעותה המקורית של המלה. במשך הזמן נתקבלה משמעות נוספת המקבילה להשתהות: שניים נועדים ללכת יחדיו, האחד כבר סידר את כל ענייניו ועומד ליד הדלת מוכן ומזומן לצאת; רעהו עדיין מחפש כאן ושם ומסתובב אנה ואנה; הראשון מאבד את סבלנותו וקורא לעומתו: בוא כבר במהרה, „וואָס חאבאדזשעסטו" שָׁם?!

על־פי האמור בשער הספר הנ"ל הרי זה סיפור מעשה מחיי הכפריים בהונגריה, והוא מתורגם מגרמנית. והיה לי הדבר לפלא, כיצד הגיע ביטוי זה למקומות אלו? ואיך הוא „חאבאדזשען זיך" אצל הסופר הכותב גרמנית? יגעתי ומצאתי את המקור הגרמני (והדבר לא בא לי בנקל, שכן בתרגום היידי לא נרמז מאומה אודות המקור, מחברו, מקומו או זמנו). והנה שָׁם דברים אחרים: Mathis stellt sich an die Wand und machte chasidaische Gesticulationen.[3]

ואם־כן דבר אין לזה עם „חאבאדזשען זיך", והמתרגם הליטאי לא תרגם כיאות. „חאבאדזשען זיך" ו„זשעסטיקולאַציעס" (תנועות משונות והעוויות) אינם בני זוג; כשמעמיקים בענין עיוני אין עושים תנועות, וכשעוסקים בהעוויות אי־אפשר לעיין בה בשעה. הכותב הגרמני ודאי שנתכוון לחסידים הונגריים או גאליצאים (במקום אחר, שהמתרגם ליידיש השמיטו, נוקב המחבר בשמם של חסידי ליסקא[4]) שביניהם היו זרמים שנהגו להתפלל במהירות, אך ב„התפעלות" ניכרת, בקולות

3) L. Horowitz, "Die Tefilin", Sippurim, eine Sammlung jüdische Volkssagen . . . , unter Mitwirkung uon Jabob Pascheles, Prag, 1864, p. 75.

4) Mathis fing an dem Oberleib seines Körpers in pependikuläre Bewegung zu bringen, als wenn er in Lisska den Chasidäerkurs gemacht hätte. p. 71.

ובתנועות חיצוניות. מגמה זו הפוכה מה„חבדזשען זיך", ומטרתה „גירוש' המחשבות, מחשש „מחשבות זרות".

כדאי להעיר כי באותה שנת תרל"ח (1878) נתפרסם תרגום נוסף מאותו סיפור, אף הוא בווילנא (בדפוס מ"ץ), בשם „די פאַרשיכערטע קינד – איינע שיינע העכסטוואונדערליכע ערציילונג וואָס עס האָט זיך געטראָפין מיט אייניגע דאָרפלייטע אין אונגאַרן, איבער זעצט פון קריסטליך דייטש אין זאַרגאָן, ארויס גיגעבין זייער ריין, וויכטיג אונ קליין, כדי אַלע זאָלין קענען פאַרשטיין". המתרגם, דובער בורשטיין[5], והמו"ל אברהם הירש שווינצאַנער.

בתרגום זה (עמ' 17) קוראים אנו את הקטע הנ"ל בצורה זו:

> מַתיס נגש אל שלחנו, הוציא את הטלית והתפילין והניח על זרועו ועל ראשו כפי ששלמה . . . לימדו. והתעטף בטלית . . . עמד והמתין . . . לפתע שמע קול שאון מתקרב. הסתובב אל הקיר והתנועע בחוזקה כאדם המתפלל בכוונה גדולה.

קיים גם תרגום עברי מאת המשכיל הווילנאי הידוע שמואל יוסף פין, בשם: „התפילין, ספור מקורות חיי אנשי הכפרים באונגארן" – העתקה מלשון אשכנזית על ידי ש. י. פ. ווילנא, תרל"ד. וכך מתורגם אצלו (בעמ' 14) משפט זה:

> וישם מאטהיס פניו אל הקיר ויתנועע הנה והנה כמתפלל בכוונה גדולה.

גם שני תרגומים אלו אינם מדוייקים; נענועים בתפלה אינם „חסידישע זשעסטיקולאַציעס", שהרי גם המתנגדים מתנענעים בתפלתם, מי ברב ומי במעט, ואין הנענוע סימן לתפילתם של חסידים.

ב

„עובד" ו„משכיל"; „עבודה" ו„השכלה"

בין חסידי חב"ד היו „עובדים" ו„משכילים" (לא, חלילה, מבית מדרשו של מנדלסון). בשם „עובד" היו מכנים את מי שהיה נוהג, בדרך קבע, בדרך „חאבאדזשען זיך" הנ"ל. בשם זה בא לידי ביטוי נימה יתרה על „חאבאדזשען זיך" והיתה בו רמיזה על תוצאות ה„חאבאדזשען זיך" שראו

---

5) לא מצאתי את שמו אצל רייזן ואף לא בלעקסיקאן פון דעם נייעם יידישער ליטעראטור.

בהנהגתו בחיי יום יום. הוא מפשפש במעשיו, מתקן מדותיו, זהירות יתרה נודעת לו בעניני „סור מרע", מהדר ומרבה בעניני „ועשה טוב" וכו' וכו'. בשם „משכיל" היו מכנים את מי שהתפלל תפלה פשוטה עם הצבור, אבל השקיע ראשו ורובו בלימוד תורת חב"ד, והיה מחבב את ה„השכלה" שבה, שכאמור, הרי תורת חב"ד מקפת כמה וכמה ענינים עמוקים, שצריכים לימוד בהעמקת הדעת, וכל חיותו היתה ב„השכלה" שבזה. מובן, שגם בדרך זו היו תוצאות בהתנהגות, אבל לא באותה מדה שב„חאבאדזשען זיך". זכורני, שבשנות לימודי בישיבת ליובאוויטש היתה חיבה יתרה נודעת מאת הרבי ר' שלום דובער שניאורסאהן נ"ע (הוא הוא מייסד ישיבת ליובאוויטש) ל„עובדים". ומשאת נפשו היתה שילוב „עבודה" ו„השכלה" שמשתיהן המשולבות יחדו תצא ההתנהגות בדרגא עילאה בחיי יום יום ב„בכל דרכיך דעהו"[6].

ג

„חבדניצע"

1) מהביטוי „חבדזשען זיך" נוצר ביטוי נוסף: „חבדניצע"; לרוב בתי־המדרש היה בצדם המערבי חדר שקראוהו „חדר שני" או „חדר קטן". כדי שאלו המתפללים באריכות („חבדזשען זיך") לא יבלבלו את מתפללי המנין, וכן להיפך – שציבור המתפללים לא יפריע את ה„חבדזשען זיך", היו האחרונים פונים להתפלל ב„חדר שני". וכך קיבל חדר זה במשך הזמן את כינויו „חבדניצע"[7].

אגב, במחוז מולדתי[8] נקרא חדר זה בשם „קהל שטיבל" (=„חדר הקהל'. הה"א כמעט ולא נשמעה בדיבור, וכאילו אמרו „קול שטיבל"). ונראה שבכבר הימים שימש החדר לצורכי הקהילה. בילדותי השתמשו באותו חדר רק לפרקים, לצורך עריכת מנין שני לקריאת־התורה (בשעה שהיו „חיובים" מרובים לקבלת עליות) או שאחד המלמדים החזיק שם „חדר". ברם השם „קהל־שטיבל" לא סר ממנו[9].

---

6) על „עובד" ו„משכיל", ראה ב,בטאון חב"ד', תשט"ו, גליון ט.

7) הארקאווי, במילונו, מבאר את המלה ,חב"דניצע': „בית תפלה של הכתה החב"דית" — כלומר, כל בית־כנסת של חסידי חב"ד. לדעתי טעות היא בידו.

8) גליל בוריסוב שברוסיה הלבנה.

9) „..אם יש בבית המדרש שני... יארצייט אם רשאין לחלק... יאצ"ט אחד יתפלל בבית־המדרש ויאצ"ט השני... בחדר שקורין (שטיבל) המחובר ובנוי לבית המדרש" (שו"ת ,מקור חיים' מאת ר' חיים סאַגאַלאַוויץ, מו"צ דפה ווילנא (בלוקישאַק), ווילנא, תרנ"ח, שאלה ג).

„..לבוש זה שימש לילך בו מהבית לביהכ"נ, לביהמ"ד, לקידוש־לבנה, לברית־מילה, לחתונה, או לאסיפה ב,קהל־שטיבל'.." (א. מ. דיק, „דיא אידישע קליידער אומוועקסלונג", ווילנא, תרל"א־1870, עמ' 5).

2) בספרו של א. מ. דיק, „ר' שמאַיע דער גוט יו"ט ביטער" (ווארשא, 1860) ישנו פרק בשם „דיא פינף היטלען און די צוויי קאַפעלושן" („חמשת הכובעים ושתי המגבעות") שבו מתאר דיק את חמשה סוגי הכובעים שחבשו היהודים קודם לגזירת־המלבושים; „הכובע השלישי" – כותב דיק – „היה מעוגל אבל צר יותר, אחוריו מחותכים ונקרא חצי־לבנה, חַבדניצה, לפי שחבשו אותו חסידים, אנשי־קלויז ובטלנים" (עמ' 30. כאן בתרגומו של ד' סדן, „ר' שמעיה מברך המועדות", ירושלים, תשכ"ז, עמ' 26).

3) וכמובן, כאשר הבעל ‚חב"דניק', הרי זוגתו ‚חב"דניצע'.

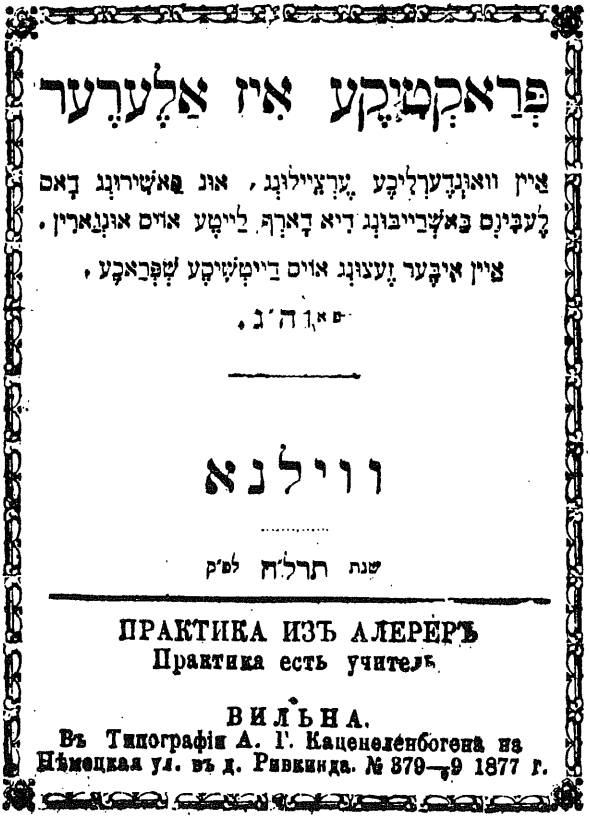

פְּרַאקְטִיקָע אִיז אַלְעֶרְעֶר

אַיין וואונְדֶערְלִיכֶע עֶרְצִיילוּנְג, אוּנ פַאשִׁירוּנְג דָאס לֶעבֶּינְס בַּאשְׁרַייבּוּנְג דִיא דָארְף לַייטֶע אוֹיס אוּנְגַארִין.

אַיין אִיבֶּער זֶעצוּנְג אוֹיס דַייטְשִׁיכֶע שְׁפְּרַאכֶע.

פאן ה'ג.

ווילנא

שנת תרל"ח לפ"ק

ПРАКТИКА ИЗЪ АЛЕРЕРЪ
Практика есть учитель

ВИЛЬНА.
Въ Типографіи А. Г. Каценеленбогена на Нѣмецкая ул. въ д. Ривкинда. № 379—9 1877 г.

מיהו ה„שבת־שענקער"?

ברשימת הדמויות הפועלות במחזהו של י"ל פרץ „אין פּאָליש אויף דער קייט" (=„בפּוֹליש על השלשלת") נמצאת זו שכינויה „שבת־שענקער". יהודה עלזעט כותב כי אין הוא יודע משמעותו של ביטוי זה[1]. בתרגום הגרמני[2] נאמר: „מוזג" – ותו לא. מסתבר שהמתרגם, שלא הבין את משמעותו של המושג, החליט פשוט להשמיט את המלה „שבת", ובכך נפטר מהבעיה. שמשון מלצר תרגם באופן מילולי, וכתב: „המוזג של שבת", ועדיין לא נמצאנו למדים משמעותה של דמות זו. ש' אנ־סקי, המתרגם לרוסית, לא תרגם כלל את רשימת הדמויות. אך במערכה השניה כשאחד מתלונן כי אותו אדם הוסיף על דמי החכירה והוציא מידיו את ה„שבת־שענק", תרגם אנ־סקי: У меня весь торг субботний что в корчмах идет, забрал он. (I. Л. Перец, «На покаянной цепи», *Еврейскій Мир*, Февраль, 1909, стр. 15). (=לקח הוא ממני את כל המסחר המתנהל בשבת בבית־המרזח).

נוסף לכך שהתרגום אינו נכון, הוא גם בלתי מובן.

הבה ננסה להבהיר את משמעותו של ה„שבת־שענקער".

בספר ‚פרשת מרדכי'[3] קוראים אנו:

אזהרה ל„שבת שענקען" ... היות ובזמננו זה, ובפרט בגלילותינו[4] עיקר עסק הפרנסה הוא מהחזקת רעגאַהל ובתי מזיגה, לפיכך הרי לקלקל פרנסה זו ע"י שיחסר המזג ביום השבת הוא דבר קשה מאד, ובפרט שאי־אפשר לשכור את הרעגאהל ולהחזיק בפונדק בשום אופן אחר אא"כ גם ביום השבת יפתח כבשאר ימות החול. ובאשר שהוא הפסד מרובה, אפשר להשתמש בהיתר דקיי"ל גבי מכס[5], דהיינו שישכרו

---

1) „דער וואונדער־אוצר פון דער יודישער שפּראַך", חלק ראשון: דאָס דאָוונען. וואַרשא, תרע"ח, עמ' 93.

2) Juzchok Lbib Peretz, In Fesseln ... übertragen von Siegfried Schmitz, R. Lewit Ferlag, Wien und Berlin, 1920.

3) ספר דו־לשוני, לה"ק ויידיש (הקטע המצוטט בפנים נכתב רק בלשון יידיש, ותורגם כאן ללה"ק). המחבר, ר' מרדכי הלוי איש הורוויץ, היה רב בהאלמין. הספר נדפס באונגוואר, תרכ"ו.

4) המדובר בקאַרפּאַטאַרוס שנשתייכה — קודם למלחמה העולמית הראשונה — להונגריה, ואח"כ לצ'כסלובקיה.

5) ראה שלחן־ערוך חלק או"ח סי' רמ"ד.

„שבת שענקער" למשך שנה, ויתנו סך מסויים עבור יום השבת, ובין אם ימכור בו ביום ובין אם לאו יקבל את שכרו, ונוסף לכך יקבל המוזג סך כלשהו תמורת המשקאות שנמכרו ביום השבת.

ובשו"ת ,קרן לדוד[6] סי' ס"ח:

... בדבר בית המזיגה „וירטסהויז" שמטעם הממשלה וחוק המדינה מחוייבים למזוג גם בש"ק, שאם לא ימזגו בש"ק יטלו מהם זכות המזיגה לגמרי, וכבר נתפשט המנהג למסור לנכרי המוזג על ש"ק ...

וכך בשו"ת ,מהר"ם [מורנו הר"ר מרדכי] בריסק', ח"א סי' ע"א[7]:

... הנה היתר מזיגה בש"ק על ידי עכו"ם הנקרא **שבת שענקער** [הדגשה שלנו] נשתרבב על ידי שהי' מחוק המדינה למזוג בכל העתים, ואם היו סוגרים את בית המזיגה בשבתות ויו"ט היו אובדים זכות המזיגה מכל וכל, ע"כ נתלבטו גאוני קמאי להתיר להם ... בבית מזיגות שהיו מקדמת דנא שהיה עיקר מחיתם מזה, ואם הי' סגור בש"ק הי' אובד כל פרנסתו הי' ההכרח לכנוס בפירצה דחוקה.

מציטוטים אלו למדים אנו כי ה„שבת־שענקער" הוא הגוי שנשכר מהמוזג היהודי – לפי היתר הרבנים – במיוחד לשם מכירת המשקאות בבית־המרזח ביום השבת. ראשיתו של נוהג זה נעוץ באותם ימים שפרנסתם העיקרית של היהודים היתה מהחזקת בתי־מזיגה. המוזג היה זקוק לזכיון מהרשות, ועל־פי החוק היה חייב למכור גם ביום השבת – ובאם לאו ישלל ממנו הזכיון. כדי שיהודים כה רבים לא יינשלו מפרנסתם, התירו הרבנים שכירת גוי שישמש „מוזג־של־שבת" – וזאת רק בתנאים והסדרים מסויימים כדי שלא תיווצר סתירה להלכות הפסוקות בדיני שבת. ברבות השנים בטל החוק שחייב את פתיחת בתי־המרזח גם בשבתות, אך ה„שבת שענקער" נשאר על מעמדו.

כל זאת היה בהונגריה, שמשם גם נובעות כל המובאות דלעיל. באשר לפולין, הרי שם מעולם לא נחקק חוק שחייב את המכירה גם ביום השבת[8]. ברם גם בפולין היתה החזקת בתי־מזיגה פרנסה רווחת,

---

6) מאת הרב אליעזר דוד גרינוולד, רב בסאטמר, ונדפס שם, תרפ"ט.

7) המחבר היה רב בטאשנאד שנשתייכה להונגריה, ואחר מלחה"ע עברה לרומניה. ונדפס שם, תרצ"ט.

8) כדאי להעיר כי בשעת מלחה"ע הראשונה נדרשו בעלי החנויות היהודיים, בערים הסמוכות לחזית, לפתוח את עסקיהם גם ביום השבת. היהודים החרדיים נקטו בתחבולה: כשנכנס קונה לחנות ובקש לקנות דבר־מה, אמרו לו כי בדיוק זה אזל, ורק בעוד ימים ספורים יגיע אליהם. את הזמן העבירו באמירת פרשת־השבוע, ,פרקי־אבות', וכד'.

ולא מן הנמנע היה שנמצאו יחידים שהנהיגו בחנותם את שכירות ה„שבת־שענקער" – לא מחמת החוק אלא לצורך הפרנסה. ולא כל־כך לשם ריווחי יום השבת אלא מחשש איבוד הלקוחות, שהרי לקוח שיקנה בשבת אצל המוזג המתחרה, ילך אליו גם בימות החול. לאדם כזה כיוון פרץ בדמות ה„שבת־שענקער"; העובדה שפרץ מכנהו „מוזג־של־שבת" לא באה לומר שהיהודי עמד בעצמו ומכר בבית־המרזח ביום השבת. דבר זה נעלה מכל ספק. וכוונתו אינה אלא ליהודי ששכר גוי שימכור בבית־המרזח בשבת. בדמות זו מציג פרץ את הטיפוס שהמשכילים יצרוהו וחיבבו להציגו בכתביהם: יהודי ירא ושלם ב„בין אדם למקום" אך לקוי ב„בין אדם לחבירו". על כל הענין של „שבת־שענקער" הביט פרץ באספקלריה של המשכילים שלעגו, כידוע, להיתרים מסוגם של המכירת־חמץ, מכירת־בכור, היתר־עיסקא וכד'. גם ההיתר של „שבת־שענקער" הוא מאותו סוג, ולכן התייחס אליו פרץ בשלילה[9]. פרץ מתאר את דמותו של יהודי שידו בכל אך נפשו אינה יודעת שובעה: הוא מחזיק במונופול של בית־משרפות היי"ש, הוא בעל הזכות לממכר שמרים, חוכר טחנת הקמח ונהר־הדגים, סוחר־תבואה, בעל בית־מזיגה (ובכל הפרנסות הללו זכה באמצעות הוספה על מקח החכירה ונישול הבעלים הקודמים, שיתכן והגיעו בעטיו עד פת לחם). ופרץ מוסיף עוד: לא די בכך שהוא סתם „שענקער" (בעל בית־המזיגה), אלא הוא גם „שבת־שענקער" שבכדי שלא להפסיד את הרווחים מיום השבת מעמיד הוא תחתיו גוי שימכור באותו יום. ושמא עדיין לא די בכל הפרנסות הללו, מוסיף עליהן פרץ: „וכיוצא באלה עסקים".

העולה מדברינו שקיימות שתי משמעויות לביטוי „שבת־שענקער": 1) גוי שבמשך יום השבת עוסק בממכר בבית־המזיגה של יהודי; 2) היהודי, בעל בית־המזיגה, ששכר את הגוי לעבודת השבת.

* * *

אגב דעסקינן ב„שבת", נציין ביטוי נוסף: „שבת־בחורים" (וכן:

---

9) ממרום שבתו יכול היה פרץ המשכיל להתייחס בזלזול ל„שבת־שענקער". ברם לפני הרב — שאף הוא ראה בכך תופעה שלילית, כפי שמוכח מהשאלות־ותשובות — עמד יהודי ירא־שמים המטופל במשפחה גדולה, ולו בעיה: או שתופר שבתו או שתקופה פרנסתו. הרב נאלץ להתייגע קשות ולהדיר שינה מעיניו כמה לילות, עד שלבסוף הצליח לערוך היתר שיאפשר ליהודי להחזיק בפרנסתו ועם זאת לא לעשות שבתו חול. אך ל„גיבורי" של פרץ העמוס בפרנסות שונות, שום רב לא היה מתיר לשכור „שבת־שענקער" — כפי שמפורש בשאלות־ותשובות שונות — אלא־אם־כן הורה אדם זה היתר לעצמו. טענתו של פרץ (במערכה השניה) כי הרב עושה יד אחת עם הגביר ומספק לו היתרים לצרכיו — אינה אלא תעמולה משכיילית.

„שבתות־בחורים"). ביטוי זה, שמקורו בהונגריה, מתייחס לנוהג ששרר בערים שבהן היתה ישיבה, וכלכלת הבחורים היתה מוטלת על בעלי־הבתים. את הבחורים היותר חשובים נהגו ה„גבירים" שבעיר לקחת למשך שבוע או שבועות מספר, והם שנקראו „שבת־בחורים". הפחות חשובים אכלו „טעג" („ימים"): יום כאן ויום שם, ועל שום כך נקראו „טעג־בחורים".

כשהיתה קהילה מקבלת רב חדש, היו מפרשים בכתב הרבנות כמה וכמה „שבת־בחורים" מתחייבת הקהילה לכלכל, וכמה „טעג־בחורים" – באם הרב יהיה מחזיק ישיבה[10].

---

10) יקותיאל יהודה גרינוואלד, „טויזנט יאר לעבן אין אונגארן", נ. י. 1945, עמ' 112; „לפלגות ישראל באונגריא", דעווא, תר"צ, עמ' ה.

I ALBFINGER
Warszawa

תנוק הצנוק
אוכר בשאיר
האלבפינגער

חשך

לאחיך

לא

ספר

פָּרָשַׁת מרדכי

כולל

הלכות רבות · ומודעה רבה למקואות ·
אזהרה רבה לשבת · והתנהגות עשיית
יין בהכשר בין בשלו בין בשל עכו"ם ·

ועוד

ניתוסף בו חידושי תורה אשר חנני ההנן לאדם
דעת , וקראתיו בשם

גדולת מרדכי

מאתי הצעיר והקטן מרדכי הלוי איש הורוויץ
בלאמ"ו הרב המה"ג הצדיק מוה' צבי הלוי א"ה זצוקלל"ה, רובץ
החת משא עם ה' פה ק"ק האלמין והגליל .

Gedruckt in Ungvár, bei Karl Jäger.

זה מעשה ידי האברך המסדר יוסף במהור"ר שלמה נ"י פ"ב
נגמר בשנת ושמו מרדכי הלוי איש הורוויץ לפ"ק

נדפס
באונגוואר

בעזהי"ת

ספר

שו"ת מהר"ם בריסק

על ד' חלקי שו"ע

מכ"ק מו"ח עט"ר הרב הגאון המובהק צדיק בביר וכו'

מוהר"ר **מרדכי בריסק** שליט"א

האב"ד ור"מ דק"ק טאשנאד יצ"ו

הוצאתיו לאור בעזרתו ית"ש

שמואל הקטן גרינבערג

חתן המחבר

בריסק

מהר"ם

חלק ראשון

נדפס בשנת תרצ"ט לפ"ק

דפוס: לעווינגער. טאשנאד

Tip. LÖVINGER Tășnad.

România.

Bun de imprimat

„וויַיסע חברה"

ד"ר מ' וינרייך כותב כי הביטוי „וויייסע חברה" (= „חבריא לבנים") מילולית פירושו אנשים לבושי לבן, אך בפי ה„מתנגדים" היה זה שם גנאי על „חסידים"[1]. למרות שהוא כותב זה כדבר פשוט אין זו אלא השערה, המתבססת כנראה על הידוע כי אדמו"רי החסידים נהגו בעבר ללבוש בגדי־לבן בשבתות ובחגים.

לדעתי אין אמת בהשערה זו; לבישת בגדי־לבן בשבתות ובימים־טובים אינה מחידושיהם של החסידים, ובשעה שנוסדה תנועת החסידות היתה מאחורי מנהג זה מסורת בת כמאתים שנה. מקורו של המנהג הוא מהאריז"ל שלבש בשבת ארבעה בגדי־לבן[2], ובעקבותיו נהגו כן גדולי המקובלים שעסקו בלימודי קבלת האר"י והקפידו כל ימיהם על ההנהגות שעל־פי הקבלה – וביניהן לבישת בגדי־לבן ביום השבת. גם בשעת כתיבת קמיעות היה על הסופר לעטות בגדי־לבן, ברם לשם זה די היה לו בשניים, ולא ארבעה כביום השבת[3]. ואם־כן הצדיקים שהחזיקו באותו מנהג לא היו אלא ממשיכי המסורת המקובלת מקדמת דנא.

בשנת תקל"ב, כשגזרה קהילת בראדי גזירות נגד החסידים, היה ביניהן איסור לבישת בגדי־לבן בשבתות, ומכל־מקום הוציאו מכלל הגזירה את „המפורסמים" שנהגו בכך מימים ימימה[4]. עוד יותר: אף בין מקורביו של הגר"א מווילנא היו מקובלים שלבשו בגדי־לבן בשבתות[5]! ודי היה בעובדה זו כדי שהמתנגדים לא יהפכו מנהג זה לכינוי גנאי.

ככל שנתקלתי בביטוי „וויייסע חברה" אגב קריאה, תמיד היה הוא נאמר ברוח טובה, ורק כנגד שובבים צעירים, קונדסים, אך לא כשם־

---

1) Max Weinrich, "*Yidishkeyt* and Yiddish", Mordecai M Kaplan Jubilee Volume, N. Y. 1953, p. 493.

2) „צריך שילבש האדם ד' בגדים לבנים בשבת ויזהר שלא יפחות מהם, כמו מלבוש העליון והתחתון והחלוק..", ספר הכוונות להרב... יצחק לוריא, ויניציאה, ש"פ, דף ה.

3) „וצריך ללבוש כתונת ומכנסים לבנים...", תולדות אדם, זאלקווא, ת"פ, פרק קע"א, דיני קמיעות.

4) „...גם איז מען גוזר בחרמות... עס זאל קיינער ניט גיין בבגדי לבן בשבתות וימים טובים חלילה וחלילה, רק די עטלעכע מפורסמים הידועים לנו וואס זיינען גדולי עולם בש"ס ופוסקים ויראת שמים ועוסקים תמיד בתורה ומצות, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול כאחד מן המנוים. ווארום ווער עס וועט גיין מהיום אין ווייסה קליידער חוץ מן המפורסמים הנ"ל, אזי..." (דובנוב, Chassidiana, עמ' 14).

5) ראה המעשה בר' ליב קראזער בספר ,אבן שלמה' ובספר ,ציצית הכנף'.

גנאי למבוגרים[6]. א"מ דיק, שהוא היחיד שמצינו אצלו את הביטוי „ווייסע חברה" בייחס למבוגרים, מספר זאת במשמעות הפוכה ממש מדעתו של ד"ר ויינרייך: אליבא דדיק היה „ווייסע חברה" כינוי למשכילים שלבשו בגדי „דייטש". ולעומת דבריו של ויינרייך שהם השערה גרידא, הרי הדעת נותנת שדיק כותב את הזכור לו „הלכה למעשה" מתקופתו שלו, בזמן שיחידים החלו להתנער קמעא קמעא מהלבוש היהודי המסורתי, והחליפוהו בבגדי „דייטש".

ואביא כמה ציטוטים מדברי א"מ דיק:

. . רק מספר זעום . . . היו מלומדים . . . השאר היו חרדים . . . ששנאו במאד את המשכילים וכינום בשמות גנאי מאוסים, כגון: אפיקורסים, פושעי־ישראל, ברלינאים, או סתם „ווייסע חברינקעס" . . . וכך אף העני שבעניים אף הוא מיאן לתת את בתו לפושע ישראל, ל„ווייסע חברעניק" הנועל נעלים מבריקות וקורא בספרים גרמניים . . . הרשל'ה שלנו שהיה מלומד, והלך בבגדים נקיים ביותר נמנה גם הוא בין המשכילים, ואף הוא נתכנה „ווייסער חברעניק" כיתר הצעירים המלומדים . . .[7]

. . . הוא היה חרדי אמיתי, ובהתאם לכך היה שונאם של נימוסי ה„דייטש" החדשים . . . וחברה'מן הלבוש בקפידה כמוני [גיבור הסיפור] נקראתי בפיו „ווייסער חברעניק" . . .[8]

הערה

גירסא דינקותא אינה משתכחת. מורי מר הרשקוביץ' הזהירני פעם מפני מגע ומשא עם „ווייסע חברה". „מיהם אותם ‚ווייסע חברה'" שאלתיו? – „פראי־אדם, בני־בליעל"! היתה תשובתו. „ומדוע נקראים הם ‚ווייסע חברה'"? – „וכי איך אפשר לקרותם אחרת? הרי לא נוכל לכנות ילדי ישראל בשם ‚שווארצע חברה' (=„חבריא שחורים"), מפני ש‚שווארצע חברה' הם המזיקים, שדים ורוחות, ואם־כן חבר פראים אלו הם ‚ווייסע חברה'".

כמובן שאיני זוכר את פרטי הדו־שיח לאשורם, אך הביאור הנ"ל זכור לי היטב, והדעת נותנת שהצדק עם מורי (מוצאו מאַבעל שבליטא).

י. מ.

---

6) **ראה:** ידע עם, **כרך ה, עמ'** 15 ו־24.

7) די קרעמערקעס אַדער גאַלדע מינע דיא בּראַדער עגונה, **ווילנא**, 1865, **עמ'** 4־5.

8) דער שבעים מאַלצייט, **ווילנא**, 1877, **עמ'** 71.

ספרי לימוד החשבון ביידיש

במאמרו „אריטמעטישע לערנביכער אין יידיש, 1699־1831״ (ייוא־בלעטער, 19, אמ׳ 59־79) מונה ל׳ בערז בין השאר ספר לימוד חשבון, דו־לשוני – עברית ויידיש במקביל – ושמו „ספר מלאכת מחשבת או מלאכת המספר״ מאת ר׳ אליהו מזרחי.

ל׳ בערז כותב שם כי מספר זה היו לעיניו רק דף השער וה„הוספה״. ואכן, עובדה זו גרמה לו לבא לידי טעות; הספר נדפס בעברית בלבד ללא כל טקסט יידי, ולפיכך אין לו לספר זה דבר עם ספרי לימוד־חשבון ביידיש. רק ה„הוספה״ – שאינה אלא קונטרס ללימוד משחק השחמט – כוללת טקסט יידי, והוא מפרי עטו של המדפיס אורי צבי רובינשטיין, ואין לו כל שייכות לר׳ אליהו מזרחי.

גם שם הספר לא ניתן אצל בערז במדויק. שמו הנכון הוא: „ספר מלאכת המספר או מלאכת מחשבת״. באותו מאמר (עמ׳ 43 הע׳ 12) כותב בערז כי „במחצית השניה של המאה הי״ט נדפס בפולין ובליטא פעמים רבות ספר חשבון בשם המקובל ‚מלאכת מחשבת׳. כל המהדורות פותחות במלים: ‚מיין ליבער פריינד, איך וועל דיר אָנהייבן לערנען ציפער׳ [=רעי האהוב, אתחיל ללמדך מִסְפָּרים]״ . . .

לראשונה נדפס הספר לא במחציתה השניה, אלא במחציתה הראשונה של המאה הי״ט, בבארדיטשוב[1] תקפ״ח (1828. בן־יעקב רושם בטעות תקפ״ג, ראה: ‚אוצר הספרים׳ עמ׳ 330; מבן־יעקב עברה הטעות לפרידברג, ‚בית עקד ספרים׳, עמ׳ 371). הוצאה זו נדפסה בתבנית קווארטו (4°), באותיות מרובעות גדולות ומנוקדות, דבר שהיה בו מן החידוש באותה תקופה.

במהדורה זו אף ניתן שם המחבר (או „המעתיק״, כלשונו) בחתימת ההקדמה העברית: „דברי המעתיק ליבין גאָלדין בערג מבאקארעשט כעת איתן מושבו במאהלוב״. הוא אינו מגלה מנין תרגם את הספר,

---

1) כך בשער. אך סימנים טיפוגרפיים שונים מוכיחים כי הספר לא נדפס בבארדיטשוב אלא בסדילקוב. תנאי הדפוס ברוסיה שבאותה תקופה היו כאלה שלעתים לא רצה המדפיס שידעו מי הדפיס את הספר והיכן, ולפיכך העלים את שמו משער הספר וכתב שם של עיר אחרת (לעתים קרובות אפילו עיר שבחוץ־לארץ). על המניעים לכך כתבתי במקום אחר.

ויתכן אפילו שזהו חיבור מקורי שלו, והוא קורא עצמו „המעתיק" רק מחמת שהוא תרגמו ליידיש, כדבריו: „כדי שיבינו אנשים ונשים גדולים וקטנים אשר לא הי' זה לעולמים בשאר חכמת המספר".

כל ההוצאות הרבות שהופיעו אחר־כך נדפסו כולן על־פי מהדורת בארדיטשוב, בשינויים קלים בכתיב ובלשון – מתאים למקום ההדפסה וזמנה.

מאחר ושם המחבר לא ניתן בשער הספר, אלא רק בהקדמה העברית שהמדפיסים השמיטוה כבר בהדפסות המוקדמות, עלה בגורלו של ספר זה להישאר אנונימי. הספר נתפרסם במהירות, והוא נדפס בבתי־דפוס שונים פעמים רבות מאד – עד בסמוך למלחמת העולם הראשונה[2].

ל' בערז מזכיר מהדורה שנדפסה בווילנא 1864 (תרכ"ד) שמחברה ר' אליהו מזרחי. הוצאה זו היא מהדורתו של אייזיק מאיר דיק, ולמרות המפורש בשערה „דיזער ספר האָט מחבר גיוועז באריכות גדול[ה] דער גרויסער גאון ר' אליהו מזרחי ז"ל. איצונד האָבין מיר אים מעתיק גיוועז אין עברי טייץ זייער קורץ אוז גוט . . ." [=„ספר זה חיברו הגאון הגדול ר' אליהו מזרחי ז"ל באריכות גדולה, עתה העתקנוהו לעברי־טייטש העתקה קצרה ומשובחת . . ."] – הרי לאמיתו של דבר אין מהדורה זו אלא הדפסה נוספת מ„מלאכת מחשבת' של גולדינברג.

חידושו של דיק מתבטא רק בכך שהוא הוסיף חלק שני שתירגמו מ„צפנת פענח' (לר' יוסף שלפירז) שנדפס בווילנא והוראדנא תקפ"ח (1828), וכדבריו בהקדמתו הקצרה לחלק השני (כאן בתרגום): „חלק שנתחדש עתה בעברי־טייטש, וכן שיפרתי את החלק הראשון מכל השיבושים שנפלו בהוצאות הקודמות, הן בכתב והן במספרים . . .". ההוצאות המאוחרות כבר אינן אחידות; אלו שנדפסו על־פי דיק כוללות את החלק השני (רבות מהן השמיטו את הקדמתו של דיק, וקיצרו את הטקסט) ואלו שנדפסו על־פי המהדורות הקודמות מחזיקות רק את החלק הראשון.

---

2) בספרית ליובאוויטש נמצאת מהדורה משנת 1912.

מלאכת המספר

מלאכת מחשבת

הכינו וגם חקרו הגאון רבן של כל בני הגולה מוהר"ר

אליה מזרחי זללה"ה

כולל שלשה חלקים

א דרכי החשבון בשלמים ובשברים הנקרא
(ארוממעטיק)

ב דרכי החשבון במדידה ובתכונה הנקרא
(יעאמעטריא, אסטרא אמיע)

ג הוצאות השרשים במרובע ובמעוקב
בשלמים ובשברים הנקרא
(קוואדראט - אונד קוביק - וואורצל - ציהונג)

ונלוה אליו

גם הלימודים הכוללים והחדשים, בדרכי השחוק
הנקרא (שאך - שפיל)

לעמבה

גדרוקט אין דער ק ק פריוויל - רובי [illegible]
בייא דער פארשטעטישען גראסן שול [illegible]

תקסט

ס פ ר

צפנת פענח

בן נלה תמחכר כל דרכי החשבון לכל מחלקותיהם הנדרשים במדינה , לאיש אי"ש כפי מלאכתו ומסחרו , אשר כטרם לא היה עור בבני עמנו , ומתובר בלשון צח וקל למען ירוץ כל קורא בו .

חברו

זרבני המשפלג ושלם במלאכת מחשבת מהור"ר יוסף כמוהר"ר מנחם מענריל שליפירו מהאראדישץ ,

---

ברפוס של השותפים דק"ק

ווילנא והוראדנא

לפרס ויקרא ליוסף צפנת פענח לפ"ק

Dzieło COFNATH PANEJACH, czyli Odkryciel skrytości nauki Rachunkowey.

WILNO.

w Drukarni Manesa i Zymela, na ulicy Niemieckiey, pod N. 269.

1827.

מלאכם מחשבם

ללמד בני יהודה כללי החשבון הצריכים ביותר בלימוד התורה ולשמוש בעסקי העולם, הם ועשמם ובחינותם • כולל ארבעה ראשי פיני החשבון במספרים שלמים ובשבורת, הערך המשולש המיושר והמהופך בשלמים גם בשבורים, ערך המחומש והמשולב מערכים הרבה, חשבון עירוב הכסף בסיגים, חשבון חלוקת שוטפות זסכום בעסקא • ומצורף לו חדות רבות. ותחבולות שונות להקל הכפלת היחידיות ולחשוב בלבעות ואיך למצוא מך צרופי השופיות שבכל חיבה וחיבה • והכל בלשון קצר קל ומובן ירוץ בו מקורא בשים שכל :

חברו איש צדיק תמים, מלפלא שבב״ד דק״ק פראג, מופת לדורו ולבאים אחריו, הרב הגאון המפורסם מוה׳ **משה זרח איירליץ** אלה״ס :

קאַלים, כלה־געלט, מוהר ונדן

תוך כדי תרגום ליידיש משפות אחרות, מזדמנים לעתים ביטויים המיוחדים להווי החיים שאינו יהודי, ביטוי שאין לו מקבילה יהודית מן המוכן. במקרה כזה עומדות לפני המתרגם שלש אפשרויות: א) לקבל את הביטוי הלא־יהודי כמות שהוא, ולהוסיף לו ביאור; ב) לא לתרגם בצורה מילולית, אלא לבאר את הכוונה במשפט שלם תמורת הביטוי הקצר; ג) ליצור ביטוי יידי חדש, או להתאים ביטוי ישן, בצורה שתהיה לעיני הקורא מקבילה לביטוי הלא יהודי.

בין היהודים מקובל, שכששידוך יוצא לפועל, מתחייב צד הכלה לתת לצד החתן סך כסף, וזו היא ה„נדוניה" („נדן" בלשון העם). לעומת זאת, אצל עמי המזרח, ובוודאי אצל המוסלמים, המנהג הוא הפוך: צד החתן משלם לאבי הכלה, דמי רכישת הכלה. תשלום זה נקרא (בטטרית ובשפות טורקיות אחרות) „קאַלים". בצורתו זו חדר הביטוי גם לשפה הרוסית, אך בבואנו לתרגמו ליידיש נוצר סיבוך.

בין המעשיות של „אלף יום ויום" (יום – ולא לילה) נמצא גם הסיפור הבא: מעשה באדם שהיתה טינה בלבו על הקאַדי של בגדד, והחליט לבצע תעלול; הפיץ ברחבי העיר שמועה כי לפלוני הצַבָּע בת יפת־תואר עד למאד, אך אותו רשע שונא את בתו וממאן לתתה לאיש, וכל הבא אליו לבקש את ידה נענה כי הנערה בעלת־מום ומכוערת בתכלית הכיעור. והאמת היתה, אמנם, כי הצעירה היתה „חד בדרא" לכיעור, ובשום אופן לא היה אפשר למצוא שידוך עבורה. השמועה עשתה לה כנפיים, והגיעה לאזני הקאַדי שנפשו תאבה ליפות־תואר. שלח הקאַדי אחר הצַבָּע, והודיעו כי חפץ הוא בבתו לו לאשה. הצבע השתומם מאד למשמע אזניו, והשיב כי הנערה מכוערת ביותר, ומה לשכזו אצל הקאַדי. אך הקאַדי, ששמע על מנהגו זה של האב, היה בטוח שאין הדברים נאמרים אלא למראית־עין, ומתוך רשעות לבו ושנאתו של האב לבתו, ולפיכך המשיך והתעקש שאין הוא רוצה לדעת ממאומה, ואך אחת חשקה נפשו, בנערה זו לאשה. הצַבָּע שנוכח לדעת כי הקאַדי מדבר באמת ובתמים, החליט ואמר: אם כך הוא, דורש אני אלף דוקאַטים „קאַלים" תמורת בתי.

בתרגום היידי, „טויזנט און איין טאָג", שנדפס (באותיות צו"ר)

בווארשא 1839 [1], אומר הצַבָּע לקאַדי: „איך פאַרלאַנג פאַר מיין טאָכטער ‚כלה־געלט׳ טויזנט דוקאַטן״, כאן משמש לו „כלה־געלט״ („מעות־כלה״) כתחליף ל„קאַלים״, אך ביטוי זה כלל אינו קיים ביידיש. הספר „יידישע געלט״ של ד״ר יצחק ריבקינד כולל את כל סוגי ה„געלט״, ולא מצינו בו „כלה־געלט״. בארצות הנוצרים – ששם התגוררו היהודים דוברי היידיש – לא נהגו לשלם עבור הכלה, ולא היה קיים שום ביטוי לשוני לתשלום מעין זה. היידיש לא נזקקה לביטוי זה ואף אמנם לא נתקיים בה מטבע־לשון מקביל, ו„כלה־געלט״ הוא חיבור שיצר המתרגם לצורך שעה. לדעתי חידוש זה אינו מוצלח – שהרי הקוראת שלא שמעה מימיה על ה„קאַלים״ לא תבין גם מהו ה„כלה־געלט״. יתכן ומשום כך השמיטו במהדורות הבאות, הן בווילנא והן בווארשא, את הביטוי הסתום „כלה־געלט״, והמירוהו ב„נדן־געלט״, שאף הוא, לדעתי, אינו מוצלח ומביא לכלל טעות.

אך לא רק מתרגם אנונימי והמעתיקים שאחריו נתקשו במציאת פתרון הולם, אלא גם מומחים לאותו דבר טעו; בהקדמתו לתרגום התנ״ך כותב יהואש כי אין מטרתו לפרש את התנ״ך, אלא רק להגיש תרגום נאמן, ברור וקריא, בלשון שבה רוב עמנו מדבר וחושב. התורה מספרת על בואם של שכם ואביו אל יעקב ברצונם להשתדך בדינה בתו. אגב כך הם מבטיחים הרים וגבעות, ושכם אומר: „הרבו עלי מאד מוהר״ (בראשית לד, יב). מהו ה„מוהר״? יהואש מתרגמו: „נדן״.

המכילתא מפרשת: „אין מוהר אלא כתובה״. ב‚מילון רוסי־עברי׳ של יחזקאל קרן (ירושלים, תש״ך) מתורגמת המלה הרוסית קאַלים – „מוהר״.

כשבקש המלך שאול להשתדך עם דוד, ציוה להודיעו כי „אין חפץ למלך במוהר״ (שמואל א, יח, כה), ומתרגם יהואש: „דער מלך וויל ניט קיין **נדן**״.

כפי שהובהר לעיל, הרי מוהר ונדן (נדוניה) ניתנים בכיוונים הפכיים: הנדוניה ניתנת מהכלה לחתן, ואילו המוהר (קאַלים) ניתן

---

1) מהדורת ווארשא 1839 אינה המהדורה הראשונה; הביבליוגרפים רושמים את הוצאת אמשטרדם הקודמת לה, אך לצערי לא עלה בידי לראותה. יתכן ומהדורת ווארשא אינה אלא הוצאה נוספת על־פי מהדורת אמשטרדם, ואם־כן הביטוי „כלה־געלט״ נתחדש כבר על־ידי המתרגם דאמשטרדם. ברם ידוע כי בשנות ה־30 וה־40 של המאה הי״ט נהגו המו״לים שההדירו ספרי יידיש ישנים, למנות אנשים שישנו ויחדשו את הלשון, מאחר והקוראים החלו להתאונן כי קשה עליהם הבנת הלשון הספרותית העתיקה. לפיכך יתכן כי „כלה־געלט״ לא היה במהדורת אמשטרדם, ונוצר בהוצאת ווארשא המאוחרת.

לאבי הכלה. אך אליבא דיהואש ניתנים הנדוניה והקאַלים, שניהם לאבי הכלה! אולם בלשון שבה רוב עמנו מדבר וחושב, ידוע לכל כי הנדן ניתן לחתן, ואם־כן זקוק ה„נדן" של יהואש לביאור, והיכן היא, איפוא, הבהירות שיהואש שואף אליה? אדרבה! כשמדברים וחושבים בלשון עמנו, אפשר להבין מתרגומו של יהואש כי שאול מיאן לתת נדוניה לבתו!

גם המילונאי י. מ. ליפשיץ לא דייק באותו ענין; בחיבורו „ריסיש־יודישער וועדטער ביך" (זשיטאָמיר, 1869) מביא הוא את המלה הרוסית BEHO (וויענאָ. מקורה של המלה בסלאווית העתיקה, מהתקופה שבה החתן היה קונה את הכלה מאביה) ומתרגמה: „נדן". במקרה זה עלול המילון במאד להטעות את המשתמשים בו, שהרי הם אינם יודעים את מקורה של המלה הרוסית, ויכולים לסבור ש„וויענא" היא המקבילה הרוסית ל„נדן".

הערת המערכת: „מוהר", „וויענאָ", „קאַלים" – חייבים להקרא ביידיש „מוהר". מאותה לשון שנטלה היידיש את המלה „כלה", תלקח גם המלה „מוהר". בפעם הראשונה שמשתמשים בתיבה זו בטקסט יש לבאר את משמעותה המדוייקת.

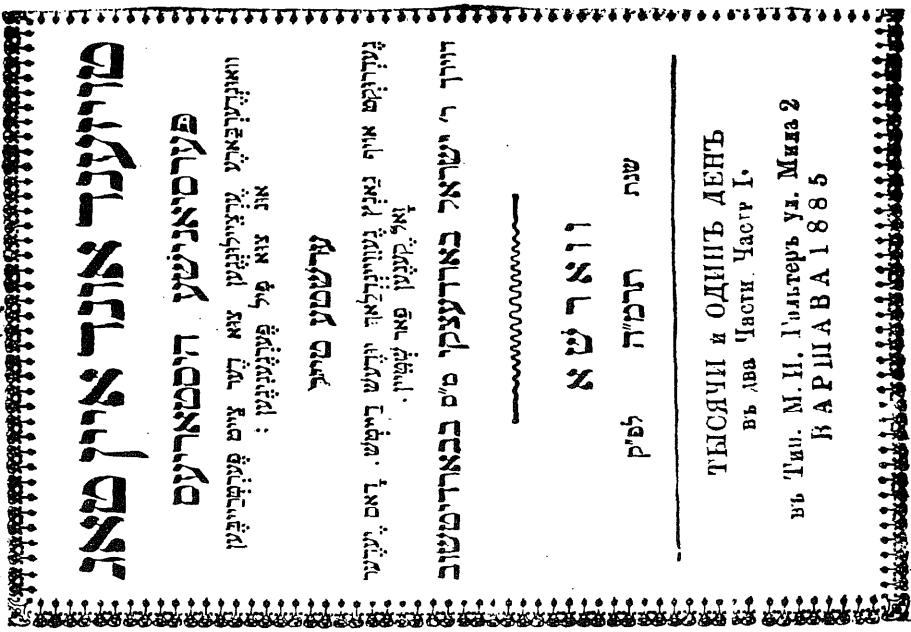

הוספות
ל„אהל רחל"
חלק ראשון

אגרת אדמו"ר הזקן „להבין משל ומליצה"

(„תניא" דף קכא)

בשנת תרי"א יצא לאור בדפוס טשערנאוויץ ספר „חסד לאברהם" ... כאמור על השער הוא דרושים על התורה [מאת] האחד ... ר' אברהם המלאך בנו של הרב ... דוב בער ממעזריטש והשני ... הכהן הגדול מהו' אברהם קאליסקער אשר מנוחתו כבוד ... בטבריא תובב"א. במצות ובהוצאת אדמו"ר הרב הקדוש ... מהו' ישראל מריזין ... נכד המלאך המחבר. על ידי איש יקר ... מהור"ר חיים הלוי מבארדיטשוב אשר טרח ויגע להביאו לבית הדפוס. ועוד נוסף עליהם ליקוטים ואמרות ... מכמה צדיקים מפורסמים...

מעבר לשער: הסכמת אדמו"ר הרב הקדוש ... מהו' ישראל מריזין. בדף שאחרי השער: הסכמת האחים, שני בני היצהר ... צדיקים מפורסמים ... מו"ה שלום יוסף ומו"ה אברהם יעקב' (שני בניו של ר' ישראל).

מהסכמתו של ר' ישראל:

„...כתבי קודש על התורה מאבי זקני המלאך זללה"ה, אשר היו לי למורשה ואחרי אשר נואשתי מהם, כי נכחדו מני, בעת משפחות גוים קראו עלי שטנה[2] בקשתים ולא מצאתים, עד שקם איש שלומי ... מהו' חיים הלוי מבארדיטשוב ... לחפש ... וימצאם אף הביאם לידי ... עוד איותה נפשו לספח אל כתבי א"ז [אבי זקני] הנ"ל כתבי קודש על התורה מהרה"צ ... הכהן הגדול מהו' אברהם קליסקער ... אשר שני הספרים גם יחד קראתים בשם **חסד לאברהם**. ועוד כמה ליקוטים יקרים אשר הביא אתו ... מקדושים אשר בארץ, ועתה את נפשו להביאם לבית הדפוס דק"ק טשערנאוויץ ... אמרתי לפעלא טבא יישר חילך ... והסכמה על משך ששה שנים ... היום יום ד' ה' תשרי דהאי שתא **קץ לישועה** [תרי"א] לפ"ק. ישראל במהו' שלום.

מהסכמת האחים הנ"ל בני ר' ישראל:

„...לאשר עברו איזה שבועות אחדים מנתינת ההסכמה עד התחלת

---

1) נתפרסם אח"כ כאדמו"ר מסאדיגורא.

2) בשנת תקצ"ח שע"י מלשינות של מוסרים יהודים הושיבה אותו ממשלת רוסיא בבית האסורים בעיר קיוב, והדברים ידועים.

ההדפסה וביני ביני נלקח ממנו ... אבינו ... כי לקח אותו האלקים[3], וירפו ידי הרבני מהו' חיים הלוי המביא לבית הדפוס כי אמר הן לא יאמינו לי כי יאמרו לא נראה אליך הקדוש בהסכמתו. לזאת לאחזוקי גברא קאתינן, ולאסהידו עליה כי הסכמתו אמת, כאשר אזנינו שמעה לה מאבינו הקדוש זצוק"ל ... ככל הכתוב בהסכמתו ... ובודאי ישמעו לדברי אבינו הקדוש זלה"ה למען תבא עליהם זאת הברכה אשר **בדבר איש האלהים** [תר"י] לפ"ק[4].

מדברי המביא לבית הדפוס הנ"ל (בדף כב/1):

„...כתבי קודש אלה אשר היו למורשה לאדמו"ר ... מוהר"ר ישראל מריזען מזקנו הקדוש המחבר זללה"ה, ואחר כי נגנבו מאתו בעת המבוכה הארורה, יגעתי ומצאתי בצלמם כדמותם אצל הרב הקדוש ... מוהר"ר אהרן מטשארנאביל מועתקים אות באות מכתבי קודש הרב המנוח ... מהור"ר אברהם המלאך זללה"ה. וה' נתן את חני בעיני הרב מוהר"ר אהרן הנ"ל לתתם על ידי להביאם לבית מחוותנו אדמו"ר מהר"י זללה"ה להסכים על ידי להביאם לבית הדפוס..."

חוץ מדרושי ר' אברהם המלאך ור' אברהם מקאליסק, ששמותיהם מפורטים על השער כנ"ל, נדפסו בספר זה גם דברים מאת: א) ר' מרדכי מטשערנאביל; ב) ר' דוד ממיקאלאייב; ג) מהרשב"א [כלומר, ר' שלום יוסף בן ר' אברהם המלאך]; ד) ר' פנחס מקארעץ; ה) ר' שמואל מקאמינקא; ו) ר' ברוך ממעזיבוז; ז) ולאחרונה: „ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד דק"ק בארדיטשוב זללה"ה".

זה כמה שנים מלפנים, עוד בארץ מולדתי, כשהגיע ספר זה לידי בפעם הראשונה ועיינתי ב„ביאור עשר ספירות" זה של תלמיד הרל"י מבא"ד, תמהתי תמיהה גדולה, הרי „ביאור" זה אינו אלא אות באות אגרת הרב מליאדי המתחלת „להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם בענין הספירות", שנכנסה לחלק „אגרת הקודש" של ספר ה„תניא" שנדפס בכל המהדורות המרובות של התניא, משנת תקע"ד ואילך עד ימינו אלה ממש! וכלום אפשר להעלות על הדעת, ששלשת המסכימים על ספר זה, הצדיקים המפורסמים, לא עיינו מימיהם בספר התניא ולא ידעו מאגרת זו?

תמיהה זו חיתה עמדי שנים רבות, עד שיום אחד, בווארשא העיר,

---

3) נסתלק ביום ג' מרחשון תרי"א.

4) תמוה מאד, איך יכלו לכתוב בשנת תר"י „נלקח ממנו . . אבינו" שנסתלק בשנת תרי"א, ולפי זה הרי קדמה הסכמתם להסכמת אביהם שניתנה בשנת תרי"א, ואולי אות א' בתיבת אשר צ"ל ג"כ גדולה.

נזדמן לי לרכוש ספר זה, דפוס לבוב תרכ"ד, ומצאתי שהמגיה בדפוס זה העיר על זה, ואעפ"י שבכותרת לביאור זה השאיר את הנוסח: „ביאור עשר ספירות מצדיק אחד תלמיד הצדיק אב"ד דק"ק בארדיטשוב" הנה בסיום ה„ביאור" השמיט את השורה: „ע"כ [עד כאן] ביאור העשר ספירות של תלמיד הרב הקדוש מבארדיטשוב" ובמקומה הדפיס שורה זו: „ע"כ העתקה מאגה"ק. והמסדר הראשון ייחס זאת לתלמיד הגאון מבארדיטשוב טעה בזה. המגיה".

יש להעיר על הלשון של זהירות שנקט בה המגיה הזה. את הכותרת של דפוס טשערנוביץ: „ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק ... אב"דק בארדיטשוב", השאיר כמו שהיא, אלא השמיט את הסיום: „ע"כ ביאור העשר ספירות של תלמיד הרב הקדוש מבארדיטשוב", אלא במקום לכתוב דברים מפורשים, שכל המעיין בספר זה ידע ש„ביאור" זה אינו אלא של הרב מליאדי, שכבר נדפס בספרו ה„תניא" נקט לשון רשלני, שעושה רושם שהוא מהסס ונזהר מלכתוב דברים גלוים. מסופקני, אם אדם שאינו רגיל ב„תניא" יבין מלשונו במה דברים אמורים.

לפני שנים אחדות, בשנת תשל"ב, זיכתה אותנו ירושלים עה"ק ת"ו בהוצאה חדשה של ספר זה, בדפוס צילום. ענף הצילום של הדפוס נתרחב מאד בזמן האחרון, אבל מביני מדע כבר התריעו על השרירות הגדולה בענף זה. כל דכפין חוטף מכל הבא לידו ומצלם. ספרים המצויים רק במהדורה אחת ניחא, אבל המצויים ביותר ממהדורה אחת דרושה הבחנה של בקי באיזה מהן לבחור לצילום, שכן הרי מצויות ביניהן כאלו שטעויות הדפוס מרובות בהן או שלקויות בהשמטות (הן מטעם הצנזורה והן מטעם המדפיסים ע"י רשלנות או חשבונות של חסכון) והבקי יבחר מהן רק את הטוב שביניהן לצילום. ויש להצטער, שירושלים ת"ו בחרה לצילום, לא את מהדורת לבוב תרכ"ד הנ"ל עם תיקונו של המגיה, אלא דוקא את מהדורת ווארשא תרמ"ג ונתנה לנו את תלמיד הרל"י מבא"ד כמחבר ה„ביאור".

ספר

חסד לאברהם

פי שנים בדרושים על התורה

האחד היה אברהם קדוש ה' • דמי לבר אלהין • רב רבנין • וחכם הרזים • אשר פי כל יקבנו בשם ר' אברהם המלאך זללח"ה בנו של הרב הקדוש • ארי' רבי עילאה • רשבבה"ג מהו' דוב בער ממעזריטש זי"ע • והשני מיאי סבא קדישא • ארי שבתבורה • בוצינא עילאה ויקירא • הכהן הגדול מהו' אברהם קאליסקער זצוק"ל אשר מנוחתו כבוד ספון וטמון באה"ק כטבריא תוב"ב

במצות ובהולאת אדמו"ר הרב הקדוש והטהור • אור עולם מוה' ישראל מריזין זללה"ה נכד המלאך המחבר • ע"י אים יקר וירא ה' מהו' חיים הלוי מבארדיטשוב נ"י אשר ערה ויגע להביאו לבית הדפוס

ועוד נוסף עליהם ליקוטים ואמרות טהורות מכמה צדיקים מפורסמים כאשר בתוב איש על שמו בראש ספרו

נדפס בחכלית היופי ע"י הרבני הגדיר המפורסם מוהר"ר **משלם הילער** בהמצות מוהר"ר **שמעון ארי'** ז"ל :

בטשערנאוויץ

תורה חדשה מאתי תצא לפ"ק

הסכמה

הסכמת אדמו"ר הרב הקדוש המפורסם בכל קצוי ארץ : ראש גזלת אריאל
הפארת ישראל · עמוד דנהורא · אספקלריא המאירה · שלשלת היוהסין :
אור ישראל וקדושו טוה' **ישראל מריזין** :צוקללה"ה זי"ע ועכ"י

ראו המלאך הביא לנו לים עברי מחי"ם · את שלחבה נפשי · המה בחבי קודם · על התורה **מאבי זקני** זללה"ה · אשר היו לי למורבה · ואחרי אשר ניסתי מהם · כי
נכתבו מני · בעת מפפחות נויש קרלו עלי שטנה · בקשתים ולא מנחתים · עד בקש
לים שלומי הרבני הותיק היקר מוה' **חיים הלוי מבארדיטשוב** נ"י · ואחר כעבר הלניו להכש.בבני מר
חלה · וימנאם אף הביאם לידי למען · התיות נפשי הבהמה למו · לא זאת ·
כי עוד מבריס חוקה נפשו לסבה אל כתבי ז"ל · בהבי קודם על התורה מהרח"ל · הקדוש הכהן
הגדול מהו' **אברהם קליסקער** אשר הקע מחלו בהה"ק **במבריא תוב"ב** ותמלם היתו
שמה בארץ · אשר שני · החיים נ"ע · הספרים גם
יהד קרחתים בסם **אשר לאברהם** · ועוד כמה ליקוטים יקרים אשר הניח אחו בחתחתהו
מקדושים אשר · בארץ המה · ועתה את נפשו להביאם לבית
הפיום דק"ק **משערנאוויץ** · להפוסי מחדש · לזכות שלמים וכן רציש המשתוקקים לשמוע דבר ה' ·
כל עומת · זאת אמרתי לבצלאל טבא · ישר חילך · ואחך עוז והסכמה על אשר
ששה שנים · לבל ישנו כל חים את גבולך הן במדינה · זו הן במדינה אחרת · במתבנתם · או
שלא במתבנתם · ומובטחני בהשגחי דניחא להו שלא לקו בחרוב ח"ו · והשומע לי
יבטון בטח ושאנן · עד בימת יון · בחעה"ח היום יום ד' ה' תברי דהשי שהת **קיץ לישועה** לפ"ק

ישראל במוה' **שלום**

טשערנאוויץ

הסכמה

הסכמת האחים היקדים : שני בני היצהר המאירים לארץ ולדרים : גזע הרשישים · אתם התושיה ודעת קדושים · צריקים מפורסמים לשם ולתהלה : מוה' **שלום יוסף** נ"י ומוה' **אברהם יעקב** נ"י

אם כי היה אך למותר להת ידיו בהסכמה על כתבי קודש **א"ז המלאך** זללה"ה · כי מי יבוא אחרי הנולך · מאן מלכי רבנן **אבינו הקדוש והטהור** זללה"ה את אשר כבר עשהו ברשיונו והסכמתו · ומה לנו להוסיף עוד דברים אך לאשר עברו איזה שבועות אחדים מתינת ההסכמה עד התחלת ההדפסה ובינו בינו נלקח ממנו מחמד עינינו · אבינו אור עולם · כי לקח אותו האלהים · וירפו ידי הרבני התיק וירא ה' מהו' **חיים הלוי** המביא לבית הדפוס כי אמר הן לא יאמינו לי כי יאמרו לא נראה אליך הקדוש בהסכמתו · לזאת לאחזוקי גברא קאתינן · ולאסהודי עליה כי הסכמתו אמת · כאשר אזנינו שמעה לה מאבינו הקדוש זוק"ל אשר החזיק על ידו בכל הכתוב בהסכמתו · בשגם כי כל אדם יכול לאסור את שלו על הבירו · ומי הוא אשר יגע באחזת נחלתינו הוא הספר הקדוש הזה אשר הוא למורשה לנו מדור דור · ולא נהכדו ישראל על הגזל ה"ו · ובודאי ישמעו לדברי אבינו הקדוש זללה"ה למען תבא עליהם זאת הברכה אשר **ברבר איש האלהים** לפ"ק

שלום יוסף במוה' **ישראל** הכ"ס :

אברהם יעקב במוה' **ישראל** הכ"ס :

טשערנאוויץ

לקוטים לז

ופסח ה' על הפתח .
פתח הרב ולהבין זאת ע"פ מאמר חז"ל . שהקב"ה מבקש מאתנו ישראל . פתחו לי כ"ה"ד של פתח וכו' . כלומר שהי' מעט איתעורוא דלתתא . ובשביל זה היה בריאת האדם . אכל במצרים שראה הקב"ה את ישראל בעומק הקליפה . הוא ברחמיו וחסדיו הגדולים לא המתין על איתעורוא דלתתא . רק בחסדו הגדול פסח ה' על הפת"ח הנ"ל . כי"א הקב"ה בכבודו ובעצמו נאל את אבותינו כן יגאל אותנו גאולת עולם ב"ב א"מ . סליק

נשלמו חידושי תורות . ואסרות טהורות : אשר נמצאו בליקוטים מהרב הקדוש נ"ע מוה' ברוך כן יזכנו לראות בהיכלו ליום שכולו ארוך .

כ"ה ל"ך ו' א' ע' י'

ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד
תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד דק"ק בארדיטשוב זללה"ה

להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם בענין הספירות . ומודעת זאת בארץ מפי קדושי עליון ע"ע לקרב קצת אל השכל מה דכתיב ומבשרי אחזה אלוה . שהכונה היא להבין קצת אלהותו יתברך . מנפ"ש המלובשת מבשר האדם . ועפ"י מאמר חז"ל ע"פ ברכי נפשי את ה' וכו' מה הקב"ה כו' כך הנשמה כו' ועפ"י מאמר הזהר ע"פ ויפח באפיו נשמת מאן דנפח מתיכו נפח . ואפילו נפש דעשייה [שהיא] (ו) מזיונ ו"ג דעשיה ומהמוחין שהיתם שהם בחי' חיות ונשמה דזו"נ שהן הן אחוריים דכלים דזו נ דאצילות . שהם אלקות ממש . שבתוכם מאיר אור א"ס ב"ה המלובש בחמשה דאצילות . ואיהו ונרמיה חד באצילות . וע"כ גם בנשמת האדם מאיר אור א"ס ב"ה מלובש וגנוז באור החכמה שבה להחיות את האדם . ומסבה יוכל האדם להבין קצת בספירות עליונות שכולן מאירות בנשמתו הכלולה מהן . אך צריך להקדים מה ששמעתי ממורי ע"ה ע"פ ואנכי עפר ואפר . שאפר אברהם על האות נשמתו המאירה בנפשו מאור חסד עליון . והוא מדתו מדת אהבה רבה . שהוא אוהב להקב"ה אהבה רבה גדולה ועליונה כ"כ עד שנעשה מרכבה להקב"ה ומד"א שבחינת חסד ואהבה של מעלה בספירות הוא מעין וסוג מהות מדות של א"א ע"ה ורק שהיא גדולה ומפלה ממנה למעלה למעלה עד אין קץ וחכלית כנודע מספרות עליונות שאין להם סוף וחכלית מצד עצמיותו כי אור א"ס מאיר ומלובש בתוכו ממש ואיהו ונרמיה חד . משא"כ בנשמת האדם המלובשת בתומרו ש"ש למדתו קץ וגבול . אבל מ"ם סר"א שמדתו הן מעין וסוג מדות עליונות . ולזה אמר ואנכי עפר ואפר דכמו שהאפר הוא מהות עצמיותו של עץ הנשרף שהוא מורכב מד' יסודות א"מ"ע . וגי' יסודות אפ"ר חלפו והלכו וכלו בעשן המתהוה מהרכבתו כנודע . ויסוד הד' שהוא בעץ שהוא עפר שבו היוקד למפה ואין האש שולפת בו הוא הנשאר קיים והוא האפר . והנה כל מהות הארץ וממשו והומרו וצורתו באורך ורוחב ועוביו שהוא נראה לעין כל קודם שנשרף עיקר היא מיסוד העפר שבו רק שאפ"ר כלולים בו . כי העפר היא הומרי יותר מכולן ויש לו אורך ורחב ועוביו . משא"כ באפ"ר . והם מעט מזעיר בעץ . וכל ארכו ורחבו הכל היה מן העפר . והכל שב אל העפר . שהוא האפר אחר שנפרד ממנה אפ"ר . והנה . כמו שהאפר אין לו דמיון וערך אל מהות העץ הנדול באורך ורחב ועוביו קודם שנשרף (ולא בקיסתו) ולא באיכותא . אף שהוא הוא מהותו ועצמיותו וממנו נתהווה כך עד"ם אפר א"א עליו השלום על מדתו מדת אהבה המא"ה בו ומלובשת בנפשו . דאף שהיא היא מדת אהבה וחסד עליון שבאצילות המאיר בנשמתו להיות מרכבה על ונה . אעפ"כ בירידתה למטה להתלבש בנפשו ע"י השתלשלות העולמות מסדריגא לסדריגא ע"י צימצומים רבים אין דמיון וערך מהותו איר אהבה המאיר בו אל מהות אור האהבה וחסד עליון שבאצילות אלא בערך ודמיון מהות העפר שנעשה אפר אל מהותו ואיכותו כשהיה עץ נחסר לסראה ושוב למאכל עד"ם ויותר מזה להבדיל באלף אלפי אלפים הבדלות . רק שדברה תורה כלשון בני אדם במשל ומליצה . והנה כללות הע"ם שבנשמת האדם נודע לכל בדרך כלל . שהמדות נחלקות בדרך כלל לז' מדות . וכל פרטי המדות באדם

תתן אמת ליעקב חסד לאברהם

ספר

חסד לאברהם

פי שנים בדרושים על התורה

האחד היה אברהם קדוש ה' . דמי לבר אלהין . רב רבנין . וחכם הרזים . אשר פי כל יקבנו בשם ר' **אברהם המלאך** זללה"ה בנו של הרב הקדוש . ארי' דבי עילאה . רשבבה"ג מהו' **דוב בער ממעזריטש** זי"ע . והשני מהאי סבא קדישא . ארי שבחבורה בוצינא עילאה ויקירא . **הכהן הגדול** מוה' **אברהם קאליסקער** זצוק"ל אשר מנוחתו כבוד ספון וטמון **באה"ק בטבריא תוב"ב** :

במצות ובהולאת אדמו"ר הרב הקדוש והטהור . אור עולם **ישראל מריזן** זללה"ה נכד המלאך המחבר . ע"י אים יקר וירא ה' מהורר **חיים הלוי מברדיטשיב** כ"י אשר טרח ויגע להביאו לבית הדפוס :

ועוד נוסף עליהם לקוטים ואמרות טהורות מכמה צדיקים מפורסמים כאשר כתוב איש על שמו ראש ספרו :

ועתה נדפס בתכלית היופי ע"י הרבני מהור"ר **אברהם יהושע העשיל** כי' בהרב הצדיק מו"ה **יהודה גרשון** זללה"ה :

Chesed Leabraham.

Verlag v. Abraham Drucker.
Druck v. M. F. Poremba in Lemberg 1864

ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד דק"ק בארדיטשוב זללה"ה

להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם בענין הספירות · ומודעת זאת בארץ מפי קדושי עליון נ"ע לקרב קצת אל השכל מה דכתיב ומבשרי אחזה אלוה · שהכוונה היא להבין קצת אלהותו יתברך · מנפש המלובשת מבשר האדם · ועפ"י מאמר רז"ל ע"פ ברכי נפשי את ה' וכו' מה הקב"ה כו' כך הנשמה כו' ועפ"י מאמר הזוהר ע"פ ויפח באפיו נשמת חיים מאן דנפח מתוכו נפח · ואפילו נפש דעשייה [שהיא] (ו)מזיווג זו"נ דעשיה ומהמוחין שלהם שהם בחי' חיות ונשמה דזו"נ שהן הן אחוריים דכלים דזו"נ דאצילות · שהם אלקות ממש · שבתוכם מאיר אור א"ס ב"ה המלובש בחכמה דאצילות · ואיהו וגרמיה חד באצילות · וע"כ גם בנשמת האדם מאיר אור א"ס ב"ה מלובש וגנוז באור החכמה שבה להחיות את האדם : וממנה יוכל האדם להבין קצת בספירות עליונות שכולן מאירות בנשמתו הכלולה מהן · אך צריך להקדים מה ששמעתי ממורי ע"ה ע"פ ואנכי עפר ואפר · שאמר אברהם על הארת נשמתו המאירה בגופו מאור חסד עליון · והוא מדתו מדת אהבה רבה · שהוא אוהב להקב"ה אהבה רבה גדולה ועליונה ב"כ עד שנעשה מרכבה להקב"ה וסד"א שבחינת חסד ואהבה של מעלה בספירות הוא מענין וסוג מהות מדות של א"א ע"ה ורק שהיא גדולה וטפלא ממנה למעלה למעלה עד אין קץ ותכלית בנודע ממדות עליונות שאין להם סוף ותכלית מצד עצמיותו כי אור א"ס מאיר ומלובש בתוכו ממש ואיהו וגרמיה חד · משא"כ בנשמת האדם המלובשת בחומר שיש למדתו קץ וגבול · אבל מ"מ סד"א שמדתו הן מענין וסיג מדות עליונות · ולזה אמר ואנכי עפר ואפר דבמו שהאפר היא מהות עצמותו של עץ הנשרף שהוא מורכב מד' יסודות ארמ"ע · וג' יסודות אמ"ר חלפו והלכו וכלו בעשן המתהוה מהרכבתו בנודע · ויסוד הד' שהוא בעץ שהוא עפר שבו היורד למטה ואין האש שולטת בו הוא הנשאר קיים והוא האפר · והנה כל מהות הארץ וממשו וחומרו וצורתו באורך ורוחב ועוביו שהוא נראה לעין כל קודם שנשרף עיקר היא מיסוד העפר שבו רק שאמ"ר כלולים בו · כי העפר היא חומרי יותר מכולן ויש לו אורך ורוחב ועוביו · משא"כ באמ"ר · והם מעט מזעיר בעץ · וכל ארבו ורחבו הכל היה מן העפר · והכל שב אל העפר · שהוא האפר אחר שנפרד ממנה אמ"ר · והנה כמו שהאפר אין לו דמיון וערך אל מהות העץ הגדול באורך ורוחב ועוביו קודם שנשרף (ולא בקומתו) ולא באיכותא · אף שהוא הוא מהותו ועצמותו וממנו נתהווה כך עד"מ אמר א"א עליו השלום על מדתו מדת אהבה המאירה בו ומלובשת בגופו · דאף שהיא היא מדת אהבה וחסד עליון שבאצילות המאיר בנשמתו להיות מרכבה עליונה · אעפ"כ בירידתה למטה להתלבש בגופו ע"י השתלשלות העולמות ממדריגה למדריגה ע"י צימצומים רבים אין דמיון וערך מהותו אור אהבה המאיר בו אל מהות אור האהבה וחסד עליון שבאצילות אלא בערך ודמיון מהות העפר שנעשה אפר אל מהותו ואיכותו כשהיה עץ נחמד למראה וטוב למאכל עד"מ ויותר מזה להבדיל באלף אלפי אלפים הבדלות · רק שדברה תורה כלשון בני אדם במשל ומליצה · והנה כללות הע"ס שבנשמת האדם נודע לכל בדרך כלל · שהמדות נחלקות בדרך כלל לז' מדות : וכל פרטי המדות באדם באות מאחת מז' מדות אלו · שהן שורש כל המדות וכללותן · שהוא מדת החסד להשפיע בלי גבול · ומדת הגבורה לצמצם מלהשפיע ב"כ · אי שלא להשפיע כלל : ומדה"ד לרחם על מי ששייך לשון רחמנות עליו · והוא מדה ממוצעת בין גבורה · לחסד שהוא משפיע לכל גם למי שאין שייך לשון רחמנות אליו כלל מפני שאינו חסר כלל ואינו שרוי בצער כלל · ולפי שהוא מדה ממוצעת נקרא תפאר"ת · כמו בגדי תפארת עד"מ בגדים צבועים בגוונים הרבה מעורבין בדרך שהיא תפארת וגו' · משא"כ בגד הצבוע בגוון אחד לא שייך בו לשון תפארת · ואח"כ בבואה ההשפעה לידי מעשה · דהיינו בשעת השפעה ממש · צריך להתייעץ איך להשפיע בדרך שיוכל המקבל לקבל ההשפעה · כגון שרוצה להשפיע

ביאור עשרה מאמרות לח

בגדולת ה' כי לנדולתו אין חקר ויש בחי' גדלות ה' שע"י התבוננת הנפש האלהות בה תפול עליהם אימתה ופחד שהיא יראה תתאה בחי' מלכו"ת ' ויש בחי' נדלות . שממנה באה יראה עילאה יראת הבושת ויש בחי' שממנה באה האהבה רבה . ויש בחי' שממנה באר בחי' האהבה זוטא . וכן במדות חיצוניות שהם חסד כנ"ל . ובכולם צריך להיות מלובשת בהם בחי' הדעת שהוא בחי' ההתקשרות הנפש . הקשורה ותקועה בהשנה זו שמשנת איזה ענין בגדלות ה' . שממנה נולדה כל איזה מדה מהמדות . כי בהיסח הדעת כרגע מהשנה זו נסתלקה המדה הנולד ממנה . מהנילוי אל ההעלם להיות בה בכח וכא בפועל . ולכן נקרא הזיווג בלשון דעת מפני שהוא לשון התקשרות וזה בחי' דעת התחתון המתפשט במדות ומתלבשת בהן כדי להחיותן ולקיימן . ויש בחינת דע"ת העליון שהוא בחינת התקשרות וחיבור מקור השכל השניי עומק המושג בנקודה . וכברק המבריק על שכלו שמתפשט למעשים טובים . ומביא עומק המ"ש לידי הכנה בהרחבת הביאור באורך ורוחב שהוא בחינת בינה הנקרא רחובות הנהר כמו שכתבתי במקומו :

ע"כ העתקה מאג"הק . והמסדר הראשון יחם זאת לתלמיד הצאן מבארדיטשוב טעה בזה . המניה

אמרינן בנמרא כל ת"ח שאין בו דעת נבילה טובה ה מנו . והקשה מפני מה הנבילה טובה ממנו ואמר דאיתא בנמרא והיה אמונת עתך חוסן ישועות הכמת ודעת כל חד וחד מרמז על סדר שלו ודעת זה טהרות וא"כ הפירוש בנמרא כל ת ה שאין בו דעת שאין לו מהרה במקוה נבילה טיבה ממנו ומפני מה הנבילה טובה ממנו כי איתא בנמרא שטומאה היוצא מגופו חומר מטומאת נבילה וכל שאין לו טהרה במקוה הוא טומאה היוצא מגופו לכן הנבילה טובה ממנו כי הנבילה טומאה שלה קלה מן היוצא מגופו .

פרשת ויצא

ויחלום לשון חולם דכשהנקודה הוא על ת תיבה אז הוא חולם וכשהנקודה היא תחת התיבה אז היא חיריק . וזהו מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה . פירוש שאיש הישראל כחוק א"ע שהוא מוצב ארצה אז הוא מגיע השמימה .

ויותר יעקב לבדו . ס"י שהותיר לבניו את לבדו כי כשיבא משיח צ"צ אז יהיה ה' נשגב לבדו .

ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד :

ביאור הגר"א מווילנא על שלחן ערוך אבן העזר

את תאריך הדפסת ספר „ביאור הגר"א מווילנא על שלחן ערוך אבן העזר", קובעים הביבליוגרפים — שנת תקע"ט. כך בן־יעקב ב„אוצר הספרים", כך ח.ד. פרידברג ב„בית עקד ספרים", אלא שהוא מוסיף שמספר הדפים בו הם: (2, 88, 67, 86, 9)[1].

בן־יעקב מוסיף בסוגרים דברים אלו:

„[ודע כי מתחלה נדפס הל' אישות רק עם **בית שמואל ובאורי הגר"א** על ב' צדי הפנים, ואח"ז [=ואחר זה] שבו והדפיסו שנית הב"ש [=הבית שמואל] וחלקת מחוקק הל' אישות על צדי הפנים ובאורי הגר"א על שולי העמודים למטה, וכן נדפס עד תומו. וח"מ [=וחלקת מחוקק] הל' אישות נדפס ג"כ בכרך מיוחד להשלים הראשונים וכן נמצא בשני פנים]".

אלו הם דברים מבולבלים ובלתי נכונים. מסתבר אשר רק שמועה שמע ואזנו קלטה את הדברים שלא כהוויתם. באמת, חוץ מטופסים שנדפסו בשנת תקע"ט מצויים[2] עוד שני מיני טופסים, שהתחלת הדפסתם היתה עוד בשנת תקע"ב ונגמרו בשנת תקע"ט. הבו נברר, כיצד נשתלשלו הדברים בהדפסה עד שהגיעו לשלשה מיני טופסים משונים זה מזה?

המטפל בהבאת ספר זה לדפוס היה נכדו של הגר"א, ר' יעקב משה (בנו של ר' אברהם בן הגר"א), שירש מאביו את כתב־היד של הגר"א. כשהביא את הספר לבית הדפוס לקח לו לדוגמא את שיטת ההדפסה של ביאור הגר"א לחלק יורה דעה, שאביו ר' אברהם, יחד עם הרי"ל, שני בני הגר"א, הדפיסו בשנת תקס"ו בהוראדנא והשמיטו את שני הפירושים, הש"ך והט"ז, אעפ"י שכבר קנו את מקומם, בדפוסים הקודמים, סביב השלחן ערוך, והדפיסו את השלחן ערוך עם ביאור הגר"א בלבד. מסתבר, משום שהניחו שתהיה פחיתות הכבוד להגר"א אם ידפיסו בצד פירושו גם פירושים אחרים, כאילו פירושו בלבד אינו

---

1) טעות הבחור הזעצער, ששילשל לכאן את מספר הדפים של דפוס זאלקווא תקצ"ט הרשום קודם.

2) המונח „מצויים" כאן הוא, כמובן, אינו אלא יחסי.

מספיק. היו, אמנם, אז ערעורים על שיטה זו, בטענה, שפירוש הגר"א הוא קשה־הבנה וללומדי שלחן ערוך יש צורך בפירוש יותר קל, אבל ר' מנחם מענדל משקלאוו, תלמידו הגדול של הגר"א, שטיפל גם הוא בהדפסת חלק יורה דעה, טופח על פניהם ובלשון חריפה דוחה את טענתם, והרי דבריו בהקדמתו לחלק יורה דעה:

„...ויסכר פי דוברי שקר הדוברי' על צדיק עתק בגאוה ובוז המונעים מללמוד תורת ה' האמיתי[ת] ודבר קדשו אשר דבר ע"י עבדו אלי'. ויש מהם שאומרים שהוא מלא עינ[ם][3] דוברי שקרים לא יכון לנגד עיני, שבאמת אין הם חפצים לעיין והשוחד אשר בלבם מסמא את העינים מלראות עין בעין ובאמת הן עיני ה' המשוטטים בכל הארץ והאור היוצא מן העין מזריח ליראי ה' כשמש וצדקה ומרפא לתחלואיו אשר חילה כל ימיו בהסיר מעקשות ומגלה עמוקות מני חשך..."

בני הגר"א, המביאים לבית הדפוס, לא השגיחו על טענות המערערים והדפיסו את חלק יורה דעה עם ביאור הגר"א בלבד. ר' יעקב משה החליט ללכת בשיטה זו ולהשמיט גם בחלק אבן העזר את שני הפירושים הקודמים: „חלקת מחוקק" ו„בית שמואל", אעפ"י שכבר קנו את מקומם בדפוסים הקודמים, בשני צידי השלחן ערוך, ולהשאיר רק את „באר הגולה" (שנדפס על הגליונות), מסתבר, משום שהגר"א היה מצאצאיו של המחבר, ר' משה רבקש.

בשנת תקע"ב התחילו בהדפסה ולא הספיקו להדפיס אלא עד הלכות קדושין עד שהתחילה פלישת נאפוליאון לרוסיא ונתבטל הדפוס. ואעפ"י שאחרי בריחת הצרפתים מרוסיא לא ארכו הימים והדפוס הוקם מחדש, לא הזדרז ר' יעקב משה להמשיך את ההדפסה מהלכות קדושין ואילך. ובמשך כמה שנים היה בידי לומדי שו"ע אה"ע ביאור הגר"א רק עד הלכות קדושין. בין אלה שרכשו אותו היו שכרכום, כדי שלא יתבלו, וכך נולד מין טופסים אחד.

סוף סוף התחילו מגיעים לר' יעקב משה בקשות להמשיך את ההדפסה מהלכות קדושין ואילך, שכן חוץ מהחשק לעיין בדברי הגר"א, הרי כתב־היד מתיישן ויש חשש שיום יבא ולא יהיה קריא עוד. יחד עם בקשות אלו התחילו מגיעים אליו גם תלונות על השמטת הפירושים הקודמים הנ"ל. מה שלא עשה השכל עשה הזמן. במשך

---

3) כלומר: הוא משתמש במדה גדושה מאד בציונים „ועיין" לעיין פה לעיין שם, שמכביד על הלומדים, הן מצד טורח החיפוש והן מצד העיוני, להבין למה נתכוון. זה מזכירני את הגאון הרגצובי ז"ל בארץ מולדתי שבספרו „צפנת פענח" השתמש הרבה ב„ועיין" והיו שאמרו עליו שהוא מלא עינים.

השנים, משנת תקס"ו, שנת הדפסת חלק יורה דעה הנ"ל, ואילך נתברר, הלכה למעשה, שצדקו אז המערערים הנ"ל על השמטת הפירושים הקודמים בחלק יורה דעה. הזמן הוכיח שפירוש הגר"א לבדו אינו מספיק, שכן הוא טוב רק ללומדים בדרגא עילאה, אבל לסתם לומדי שלחן ערוך הוא יותר מדי קשה וכספר החתום להם, והתוצאה משיטת ההשמטה היתה שהזניחו לגמרי את לימודו. בלשונם של המתלוננים: „בפיהם ובשפתותיהם כבדוהו ולבם רחק ממנו". לכן הם פונים לר' יעקב משה בהצעה: מה שנדפס כבר עד הלכות קדושין אין להשיב, אבל מהלכות קדושין ואילך יש להדפיס גם שני הפירושים הקודמים, ואדרבה: לימוד השלחן ערוך עם שני הפירושים מקודם יסייע להבין היטב גם את פירוש הגר"א ולראות את עליונותו ויוקרתו.

כאן, אמנם, עולה בעיה חדשה: כיצד לסדר את מקומם של שלשת הפירושים על הדף. בדפוסים הקודמים לא היתה זו בעיה, שכן היו רק שני פירושים והדפיסום משני צידי השלחן ערוך, אבל עכשו כשיהיו שלשה הרי יהיה מן ההכרח להוריד את אחד מהם לשולים, לחצי השער התחתון, והשאלה היא את מי מהם להוריד? מסתבר שלא עלתה על דעתם להוריד את ביאור הגר"א, שכן תהיה פחיתות כבודו, אבל את מי מהשנים להוריד? לכן הם מציעים להוריד את שניהם! לתת לביאור הגר"א לבדו את חצי השער העליון ולהדפיסו משני צדדי השלחן ערוך ותחתיו שני הפירושים הקודמים. הלבישו סדר זה במליצת הנביא זכריה על המנורה שראה בחזונו: מנורת זהב וגולה על ראשה ושני זיתים אחד מימינה ואחד משמאלה. כלומר, וגולה על ראשה = ביאור הגר"א בראש העמוד, ושני זיתים תחתיו מימין ומשמאל = שני הפירושים הקודמים.

ולשלימות הספר הם מציעים להדפיס גם את מה שהשמיטו בדפוס תקע"ב, שני הפירושים (בלא פנים השלחן ערוך) עד הלכות קדושין.

כנראה השתכנע ר' יעקב משה מדברים אלו, אלא שלא הספיק להתחיל בהדפסה עד שהגיע מכתב מהגאון ר' חיים מוואלאזין ז"ל בלשון זו: „אל תסיג גבול ראשונים, וחלקת מחוקק ובית שמואל יודפסו על מקומן שזכו מכבר"[4]. האויטוריטה של הגר"ח הכריעה.

---

4) אני מניח שהגר"ח לא נתעורר לכתוב זה מעצמו, אלא הוא תשובה לשאלת ר' יעקב משה שלא רצה להכריע בעצמו או שלא היתה לו האויטוריטה להכריע.

בשנת תקע"ט ניגשו סוף סוף להדפסה, בסדר שהכריע הגר"ח ז"ל, שני הפירושים בראש הדף, משני צידי השלחן ערוך ותחתיהם ביאור הגר"א, החל מהלכות קדושין עד סימן קכ"ו (אמצע הלכות גיטין). מסימן קכ"ו העלו את ביאור הגר"א לראש הדף ותפס את מקומו של ה„חלקת מחוקק" בצד השלחן ערוך[5] עד סוף הספר (סימן קע"ח). בס"ה 188 דף (ממוספרים: א־קפח).

נוסף לזה השלימו את מה שהחסירו בדפוס תקע"ב והדפיסו את שני הפירושים הקודמים (בהשמטת פנים השלחן ערוך) עד הלכות קדושין. בס"ה 33 דף (ממוספרים: כג־נה).

בהשלמה זו, בדף נ"ה עמוד א' הדפיסו דברים דלהלן:

א) דברי המגיה: חרוזים עם אקרוסטיכון־יעקב משה. ב) חרוזים עם אקרוסטיכון־יעקב. כ"ד הנטפל לעושי מצוה **יעקב** במהו' **ידידי' ליפמן** ז"ל. ג) לוח הטעות לדפוס תקע"ב עד הלכות קדושין. ד) אפריון נמטי להרב החריף והבקי כבוד מהור"ר **יעקב משה** בן הרב הגדול המפורסם בתורה וביראה מהור"ר **אברהם בן רשכב"ה** [=תקע"ט] לפ"ק, שהרשני להדפיס נופך משלי: בבבא בתרא דט"ו תו' ד"ה פ"ה, דיחזקאל לא כתב ספרו משום שהי' בחו"ל וקשה דהא ירמיה הלך למצרים ולא מצינו שחזר. ע"כ: בירמי' מ"ד פי"ד פרש"י שירמי' חזר ומשמע קצת שמצא כן בסדר עולם וע' באילה שלוחה וע' בסדר הדורות וע' בס' אהבת ציון שקבר ירמי' בחצר המטרה ואין כאן מקום להאריך: כ"ד יעקב במהר"יל הנ"ל[6]. נשלם ביום שנכפל בו כי טוב י"א בחודש **הראשון טוב** [=תקע"ט] לנצורי כאישון לפרט. דף נ"ה ע"ב נשאר חלק.

לכל הנ"ל הוסיפו שני דפים, שעליהם הדפיסו: שער, הסכמות והקדמות.

בנוסח השער, אחרי שמות שלשת הפירושים הדפיסו שורות אלו:

„לא כאלה הלכות פו"ר ואישות, אשר נדפס באור הגאון עם הש"ע למבראשונה ואח"כ חלקת מחוקק ובית שמואל; אפס מהלכות קדושין ואילך התחלנו להדפיס כסדרן, מזה אחד ומזה אחד ובאר הגולה סמוך לו, וגולה על ראשה ביאור הגאון זצוק"ל[7] **ווילנא והוראדנא**, ע"י

---

5) בעל ה„חלקת מחוקק" הספיק לפרש רק עד סימן קכ"ו ושחל"ח.

6) הוא הוא מחבר ההגהות „יגל יעקב" על ספר „צוהר התיבה" ווילנא והוראדנא, תק"ף.

7) אע"פ שהדפיסו את באורי הגאון בחצי הדף התחתון השתמשו במליצת „וגולה על ראשה" מן הסתם לא במובן המעשי אלא במובן העיוני.

השותפים ה"ה ר' מנחם מן במו' ברוך ז"ל וה"ה ר' שמחה זימל בר' מנחם נחום ז"ל. בשנת **חלק ש"ע א"ע** [תקע"ט] לפ"ק.

מעבר לשער: רשיון הצנזורה בפולנית, מיום 25 במארס 1819; נוסח מכתבו של הגר"ח ז"ל הנ"ל; שתי הסכמות: אחת של הרב שאול בר' יוסף[8] מיום א' ב' ניסן התקע"ט ושניה מאת הרב אברהם אבלי בלא"א הגדול מהוראי"ש ז"ל[9] מיום ועש"ק ער"ח ניסן תקע"ט.

מהסכמתו של ר' שאול: „...שיצא הכרוז משני בתי דינין דקהילתינו יע"א בשנת התק"ס[10], בכח ב"ד ע"פ תקחז"ל, שלא ירים איש את ידו להדפי' שום דבר בשם הגאון זצוק"ל אם לא מכ"י ממש של הגאון וע"י גברא שיתמחי להיות ראוי לאסוף ולסדר דברי הגאון כראוי".

כך נולד מין טופסים שני. הספר אמנם שלם אבל מוזר. איננו אחיד אלא מורכב משלשה חלקים שונים זה מזה: השער ודף שאחריו דפוס ווילנא והוראדנא, תקע"ט. גוף הספר עד הלכות קדושין, עם פירוש הגר"א בלבד, דפוס תקע"ב [בהוראדנא], אח"כ: שני הפירושים חלקת מחוקק ובית שמואל בלא פנים השלחן ערוך, דפוס תקע"ט ווילנא והוראדנא, אח"כ מהלכות קדושין עד גמירא, השלחן ערוך עם שלשת הפירושים לפי הסדר שהכריע הגר"ח ז"ל, דפוס ווילנא והוראדנא תקע"ט. מספר הדפים בטופסים אלו: [2], ג־כד, כג־נה, א־קפח [בס"ה 245 דף].

לקונים חדשים, שלא רכשו בשעתם, בין תקע"ב לתקע"ט, את דפוס תקע"ב, הדפיסו מחדש את כל הספר מסימן א' עד גמירא הכל בסדר שהכריע הגר"ח. גם הדפיסו לו שער אחר, בהשמטת השורות המתחילות: לא כאלה וכו' שעל שער הנ"ל, ובהקדמת ר' יעקב משה השמיטו את המשפט שהבאתי לעיל „הן מה שנדפס כבר עד הלכות קדושין אין להשיב" וכן את ההצעה הנ"ל לשלימות החיבור להדפיס את שני הפירושים עד הלכות קדושין, שלא היה צורך בזה, שכן כל הספר אחיד. מספר הדפים בטופסים אלו: ד' עמודים, ה־סא, א־קפח דף. בס"ה [2], 255 דף.

כך נולד מין טופסים שלישי.

---

8) קאצענעלנבויגן, רב בווילנא.

9) מכונה פאסוואלער, ע"ש עיר מולדתו „פאסוואל".

10) באמת כבר בשנת תקנ"ח, סמוך אחרי פטירת הגר"א ז"ל, יצא כרוז זה. ועוד הפעם בשנת תקנ"ט (ראה הצילומים). מענין שעל כרוז תקנ"ח חתום גם ר' משה מייזלש, אעפ"י שב„בית רבי" כתוב שנתקרב לרבינו נ"ע איזה שנים לפני מאסרו. משמע שעדיין לא היה הדבר ידוע. נראה שהשם „מייזל" כאן הוא טעות הדפוס. שכן הי' חותם תמיד „מייזלש" (ראה פאקסימיליא של חתימת ידו בספר „מגדל עז". כפר חב"ד תש"מ עמוד תקטו־תקיח).

ברוז יצא מאבות בתי דינין דק"ק ווילנא יע"א · על האנשים שלא שמשו כל"

צרכן ונטלו עטרה לעצמן לקבוע הלכה בשם

אדמ"ו ורבן של כל בני הגולה הגאון האמתי החסיד המנוח המפורסם מ' אלי זללה"ה :

שלא ירדו לסוף דעתו ומלאו לבם לכתוב שמועתן ולקבוע ברפוס :

באשר שמצאנו איזה אנשים אומרים דינים והנהגות ופירושי תורה בשם מו"ר מפארת ישראל הגאון האמתי המנוח החסיד המפורסם כנ"ל וידוע ומפורסם שלא יצא מפה קדוש הגאון הנ"ל דבר שלא מתוקן ח"ו פלטר המה בכתובי' הבוריו בנגלה ובנסתר הכל על קו האמת ויש להיש פן יוקבעו הדברים שאומרים בשמו להלכה וגם יודפס בדפוס באשר שינינו רואות שיש בהרבה ספרי קדמונים דברים אשר לא יצאו מפי המחבר · ולהסיר המכשלה הזאת : בכן יצא מאת שני כתות דיינים שה"ת השמשים דק"ק יצ"ו יכריזו בכל בתי כנסיות ובכל בתי מדרשות דקהילתינו יצ"ו שלא שמע ולא יאמין שום אדם לדברי האומר בשם הגאון החסיד זצוק"ל בע"פ או יציא כתב שהועתק מכ"י הגאון הנ"ל איזה דינים והנהגות ופירושי תורה עד שיתברר בבירור גמור שהם מכתבי הגאון הנ"ל שבכתב ידו ממש ויקוים הכתב ע"פ בד"ר דק"ק יצ"ו ופשיטא שלא להעלות שום דבר בדפוס ע"ש הגאון עד שיתברר כנ"ל · וכל מי שידפיס איזה דבר בלי בירור כנ"ל הורש מזקתו ולא להאמין בו שהם דברי הגאון הנ"ל ומתמת שהמנוח הגאון החסיד הקדוש זצ"ל הי' שמוד הדור מצוה על כל אבות בתי דינין והגאונים המאוה"ג וכל בתי דינין וראשי עם קודש בכל המדינות והקהלות בכל תפוצות ישראל לפרסם הדברים הנ"ל ע"פ כרוז ודפוס למען ידעון שכל הדברים שלא יהי' עליו בירור הנ"ל הוא הדבר אשר לא דברו הגאון הנ"ל · יצא מאת שני כתות דיינים ב"ד רבא דק"ק ווילנא יצ"ו יום ו' עש"ק י"ט כסלו תקנ"ח :

נאו' דוד ספרא דב"ד דק"ק יצ"ו
הוכרז כל הנ"ל בכל בתי כנסיות ובהמד"ר דקהלתינו באנו עה"ח ב"ך כסלו תקנ"ח :
נאו' יצחק בא"א מוהרר יהודה ליב זלה"ה שמש דק"ק ווילנא :
ונאו' משה בלא"א מו"הרר מרדכי מייזל זלה"ה שמש דק"ק ווילנא :
ונאו' נפתלי הערץ במהורר צבי הירש נ' שמש דק"ק ווילנא :
ונאו' משה בלא"א מוהרר אהרן סג"ל זללה"ה שמש דק"ק ווילנא :

אחר הכרוז · עוה שמענו כי א' הרים את ידו לפרוץ את גדר אשר גדרו בד"ר דמהנינו יצ"ו והמ"ן וכמה נכבדי קהילתינו ושלח כתבים לארץ הפכנז להדפיס שלא מדעתן · והנה הסנו עליו אך הפעם ולא פרסמנו שמו · אולי יחזיר בו · אספר גופא דעובדא היכי הוה · א' הלך לגור באשר ימצא ובא למחניני ק"ק ווילנא ובא אלי ויאמר ספחני נא · אל אחד הלומדים ירא ה' ומכבדי תורה בבית אביך · ולא ידעתי כי לו כרעים ממעל לרגליו לנתר בהן על הראש לימים רבים · ואני אחזתיו והביאותיו אל בית תפלתו והשגחתי עליו בכל מיני טיבותא · ויהי כאשר שמע דברים אחדים בשמו · ובבואו לארץ רייסין וישא משאות מאת פני המדינה בשמעם בהגדה ובמקרא בשם אמרו · ומאז התאמץ להלוות אלינו כמה ממכתביו וכתובים על סדר עהרות שכתב התלמיד היתיק מו' מענדיל שלמד מאתו רק פעם א' בשערהייא ולא ידע כי יש בידינו כ"י עצמו על טהרות בביאור נפלא והראה מלחמתו עם הראשונים אשר עשה עמהם להפליא ירא ישרים ויפחדו · והוא נתכם להעתיקן והמעתיקים כתבו דהופים ומובהלים · כי לא יוסלו להתמהמה · פן יודעו לבעליהן · ע"כ כתבו משכימי קום ומאחרי שבת וכותבים ואינם יודעים מה · והוא יודע כי הם מלא טעות · מאז נעשה מלאכתו ע"י אחרים · ושנאו את בגדיו כלו · וערוכתו ערוכת הרב והר"ש והגי"ע · · וכן בשאלי כתבים כלם נקבצו באו מעט מחידושיו ז"ל · ושברו על מסגר כאלו כלם יצא מפי הקדוש זצלה"ה · זה שנתים שהותר לבביאם אל בית הדפוס · ולא יכול מפני בד"ר והמ"ן שאסרו עליו להדפיסם בלתי יביאם לפני הרב הגדול נ"י אשר יצק מים ע"י אליהו ה"ה הרב אב"ד דק"ק ווילאזין ומסר לידו חלק א' מהעתקותיו · ובבואו הרב עם הספר למחנינו · הגיד לפני בד"ר ובפניו שיש בו הרבה טעות · ומאז לא אבה להראות לפני הרב · כדי לקשור לעצמו עטרה שאינה הולמתו · ולזאת אודיע בשער בת רבים אם לא יאבה שמוע לבד"ר ולמ"ן יהיה מי שיהי' : שומרי תורה יתגרו בו · שרי התורה לא יעצרו במלים :

הסכמת בי דינא רבא משני אבות בתי דינין דק"ק וויל נא יצ"ו

אדרבי מצר ידוע ומפורסם ברבת כני עמינו לת מצר רביעו סגדול ביערהל גדול שמו מפוץ העולם עד פרסו יפיע כדורו וכסא דורות שלפניהו זה שם קדשו הגמון המקיף המתמי מוהרר **אליהו** זצללה"ה מקהילותינו הגיע מחריו ברבה בנגלה וכנסתר מין קיפור לערך מיבוריו ומין נריכין להסתפתינו • רק מדתגה מדבר מצר שרמינו קנם מכתביו נשיקו בידי שלפ שמעו כף נרכיהן וחיים יודעים שיחתו וכ"ם כוונתו • לוחת יגל מחתנו אני בתוח דיינים כי דינת רבת בנירוף תמ"ך וכסדי מחנינו ע"ש נסליו הקמ"ח • שהחלוקים השמנים הק"ק יצ"ו יכריעו כפל נתי כנסיות ובתי מדרשות דקהילתינו יצ"ו פלא ישמע ולא יתמין שום אדם לדברי המופר שכם הגמון המפיד זצללה"ה בע"פ שמעו מפיו אז יבוא בכ"י שהועתק מב"י הגמון הכ"ל עד שיתברר בנירור גמור שהם מכתבי יד הגמון עצמו שהיה תחרי ברבת ביד בניו ורע ברך ה' הרבנים המופלגים המפורסמים נר"ו • ויקויים ע"פ בד"ר דק"ק יצ"ו בנירוף תמ"ך דק"ק יצ"ו ובשיטת שלא להעלום שום דבר בדשמעד שיתברר כל"ל ובל מי שידפיס כלי בירר כל"ל בורע מוקתו ולא להתמין שהם דברי הגמון הכ"ל • ובשת נתברר לפניהו שבשת חיבוריס ברושים בניו להדפיסם ברשקוגם שתה קולת נקי כלי שום סיג ושרבוב דברים • רשאים הדברים למי שתמרן • ע"כ תמנו בד"ר ותמ"ך דשת ק"ק יצ"ו מסכימין להדפיסם ע"י בניו נ"י • וחת"ם על כל חלם להדפיסן תסך עשרה שנים בכל תפוצת ישרהל • ובשבעה סיבורים הגה • פי' מכתיבת זרעים • פי' ירושלמי זרעים • פי' תיקוני זוהר • פי' כפר ילירם • פי' בפרת דלניעוחת • פי' הכלות • פי' רעיא מהימנא • ומי יוכל לספר גודל שבחם ועוצם גדולתם • ותודיעים מעשה שתיום דלמחר לא ניתן פתחנו רשות להדפיסם כ"ת ספרים הנ"ל • ומבלעדי הבני נ"י לא יקובל פל שיכוונו ע"ת כ' בחוח דיינים ות"ן ויקויים בכ' ס' קהילתינו יצ"ו • יובל בתי דיינורתמי שם קודש יעמדו על משמרתם בכל התדיונים וכל הקהילות ישרהל ובפרט בפקיחות הדפוסים שיסגיחו פל זה • פלא יחלה ס"ו בוקי סריקי בכנול גמון עוניהו תצר כלילו וזכוכיתו תמתו מתקיימים • ותי שיציב גבול בניו ליקום בתרור תצר קבלתו פליהן בתר סיני תרור מסיב גבול רעיהן • והשתת יבוח פליהן ברכת טוב וזכוח הגמון יגין פליהו ושל זרעו ושל כל ישרהל עד פולם : הכ"ד בי דינת רבת דק"ק וויל נא יצ"ו הכלים עה"ח יום ג' לתדר רחמן הקטי"ת לפ"ק :

נחום חלי' בח"ת מוהרר מרדכי זלה"ה שפלת לבי דינת רבת דק"ק וויל נא יצ"ו
ונחום ישרהל בח"ת מוהר' מדכי זלה"ה ונחום שלמה בח"ת מוהרר דוב בער זלה"ה
ונחום יצחק בח"ת מוהרר יהושה זלה"ה ונחום לבי הירש בח"ת אחיר הלפפורט זלה"ה
ו נחום לחכן בח"ת מוהרר שלמה זלמן זלה"ה ונחום גרשון בה"ת מו' אברהם פענדיל יצ"ו
ונחום שלמה לבי בער' לחם יצ"ו

הסכמת מהמ"ץ דקהילתינו יצ"ו

למחיש לחתי לחת שפ' על דבר"ה ובפל דע"ת ובפ' ענה ושחר ליקומים הם לבניהם שיקלו דפי תהוניהו נחון ישרהל וקהוחו בהחון בניהן הניהו חלי' החיד זלה"ה שהיתה בק"ק מחס יש בחתר ת' מסכתיהן בניו הרבנים המופלגים נר"ו • והדברים ידועין לחי שלחתן ולל ס"ם יהי' נזהר פרוהו שלא לכוב ח"א בחיור חבת טו' וזלל לבדפים הפכל הלו בחיבר שפם בנוי בהיום דשמה ולהבשמע יונעם ביום אם ח' פ"ב לחנל הק"ם

נ"ם שחסון בחוהר היים בה"ל זלה"ה יהוש לנו שנהו כ"י קדשו על הגמון הקדוש
ונחום שלמה בחוהרר פ' נחום זלה"ה בחתימת קדש מ"ו חלינהו זלה"ה מוילנא
ע"ב בחתי פ"ם יום מ"ל נחום חיים בחוהרר שובי' זלה"ה

הכבמת המאורות הגדולים כי דינא רבא דק"ק הוראדנא

מה נבבר היום כהגלות ניגלות לבית ישראל לבר טמון בקש וכתים · לאבר נגרמה בעליו מוקק שבשתיים שבאיזתו היה סי שנים · **היה כבוד הגאון האמתי רשב"ה מו' אלי' מווילנא זי"ל**

מאבר ניקלפניהו לת הטוב ולת החיים · כלאבר נתבשב תגזולו · בכל מקום בתגזולו · והכינו לניתמו וזכינו לניתמו · לאבר חיבר על פ"ל תורת חיים · סם לחינו לת חריפתו וקיקלומתו עוקר הליים ועשתמות קרביים · ולהיום קם ונתעורר לעמידו לאבר זכה לו מקומו מים על יד מלי' **היה כבוד הרב חריף מו' מנחם מענדיל מק"ק שקלאב** לאבר יוסב בהיכל של תורה בהיום פה

קהלתינו ותתעוררו כמה מנגי תפרתים מקהלתינו לחוויל והב מכיסם להשעות על מצבת הלפום לתת מתכוני כבוד הגאון הנ"ל לאבר חיבר בתו"ה על ס"ג ס"ת ויהי לעד לפה קבר תתום הוה לעינים · לתנם הגבה נבני בהתי פתחה · יבנו בן יבת לתר ויבינו נגולם לכוון מלכתכו במוצד לאבר לת יתכרו הבותפים הנ"ל הספרים שלהם ויהיו עובי מלה ניזקין כמתאם ע"כ בתנו בגוירת נת"ם על כל מים מיסרתל לכל ירום מים לת יזו ולהלפים לת התיבור הנ"ל ולעשות בתתכונתו כן על הס"ת וזה התיבור בס"ת יהיה עכ"ד מתך עשרה בנים מהיום לשמתה והשומע יתברך מן השמים · בברכת ריחם ושלים · ושיהיו תחויה בנתמות ציון וילושלים : הכ"ד מתנחו בל"ד תת"ם מיוסכים על מדין : היום יום ה' ד"ה שבט מקם"ו פ"ק הולפלנא יע"א :

נאום תק' משה בלא"א הרב המאה"ג מוה' נתן נטע הלל"ה אביר דק"ק נאווהרדאק וק"ק ארלע ·
נאום יעקב בלא"א מי' מוה' אליעזר סג"ל זצוק"ה :
נאום אשר בלא"א במהר' מרדכי זצוק"ה :
נאום רניאל בלא"א מוה' יעקב זללה"ה :
נאום תק' מנחם בהרב רב ה' נות מו' יהיאל מיכל סג"ל זצ"ל ספרא דייינא דק"ק הוראדנא :
נאום נתן נטע בלא"א פ"ו ם ה' ישראל וללה"ה ·

הקדמת הרב הגאון המפורסם מו' חיים מווילאזין בקשתי והיה לי והשיב מכבתו אנשים באיזנותיהם ששילח לי אך בשה לא ידעתי מה היה ולמה בא לידי לכן כאשר יבא לידי אי"ה אדפיס בסוף הספר :

הקדמת הרב מוהר"ר מנחם מענדיל בהרב מוה' ברוך בענדט

ברוך ה' מלכי מלוני מלי' מאבר לת עזר תסדו ותמיתו לת החיים ולת התתים והנתני מלכים בבדקתת מאבר נס לתל כל הסרתקתי דעלו עלי ומלתתי עוני מהוגלבתי מל מרת לתדת נס סם יהו תנתני ותתחזני ימיני ונתן לי מכיר בתרת בכליה ותן ותסל בעיני עמו ירתי ה' · וכפרט כתבר רציתי לחוור לביתי בפתי נסם תחר בה התלוה מאבר מלתתני וכר תסדו ותמונתו ע"י תהוכר יהידי הרבני הגניד המופלג מוהר"י תיכר ס"מ ורת ותיון ידי ופיזר ממונו בכלי להניח לבית הלפום לבני תלוני מלי' וגלוו מליו נס הרבני המיפלג הגניד מוהר"ח ועמהם רייעהם ה"ה הרבני הגניד מוה' יהושה ל"ב והרבני הגניד מו' יהודה ליב מ"ם : והרבני הגניד מוה' מנחם מן מ"ם · והרבני הגניד מו' מרדכי · ונם בכלי שלל תלת בפתי נסם ופזרו מתיכם לה"ניח מכת תל הבזוד שיוסם לבני תלוני הנתון בל"ת : ותתרת למרת ועיכותת לשקר' סה' פעל כל ותת על ידיהם ונתנגלל הזכות בו ובפרט ע"י הרבני הגניד מוהר"ח מאבר הסליו בעשתי תסד עתי יהיה משכורתו שליתה מה' תלהיו בזה ושלים פעלו בבתי וילתה ולע ויתריך ימים טוב ורעיו הנקובי' הנ"ל ויבלו שנותיהם בטוב ובנעימות כרוב עוו ושלוה · ועתה תליכם תיטים לקרת הלומתים תורת ה' והתלים לל לבני המשתוקקים ומתאוים לבני תדמ"ו הנתון ל"ל לזיות שזה בזמת לת בניהו עוזו חוזו לשקוד לתכל מן הפריו מאבר לתתכל ועליו מאבר לתרוזה מאבר סם על הסולתן הטורוח כי הם טיב לתתכל ושרב לתך ותועיל להסרוזה לדרוך בשעתו בבני תבותיו דירכי יה תתלמוד בפלפול תמיתי ויסכר פי לוכרי שקר הכוזבי' על לזיק עתק בעתוה וכוו והמוגעים מלגמול תורת ה' לתמיתי ולבר לקרו מאבר לבר ע"י עבדי תלי ום מם שתותרי' הוה תלז עיני לובתי שקרי' לת יכוננך עיני שבמת הלזיני תחלים לעיניהם שתוק מאבר תלבם בלבם מסמת לת העיניים מלרתות עין בעין ובמת הן עיני ה' התבוננים בכל התרן והתור זוננת מן העין מוריח לירתי ה' כשתם לת שיגת ה' יה ה' ושנם לתרי על רום מעלתי לת עוב תסדו ותתתו מעמדי ותיה עתדי בכל התרך מאבר התהלכתי והבניח עלי בהשנחה פרטיות סם לתרתי תספר תסדי ה' כשרעות יהיה קבר ה' ה' ותוזתן כתתר תביניהו ורו"ל תלו פיהו תלת כו' ובפרט לתיש השפל והנבזה כמוני מאבר נבר מלי תסדו על תלך ולולי תסדו כבר היית עבר ואבר רק תסדו נבר עלי ובכו להניח לתור תעניותו דכתי זה חלק שני מה"ד ס"ע וינעתי בכל יניעות להסיר הטעיות הבת מתכירות הכתב והלפום הנם שסלרתי תתילה ע"י הבר המופלג בתורה ובירתה מוה' יהודה המלבר מה"ד ס"ע שיהל"ה סילר נם לת ה"ל קוה וינע ביניעות רבות מכל מקום לת סתכתי על זה ולתיתני בעצמי כל לבר וזכר ובתקום מאבר אין מני יוצע בתתני כתני עמלים לעיין ובסם שוכני ה' להוציא לאור זה שני חלקי ס"ע ונם שתרי תיכוריו כן יוכני להוציא לאור כל הל' חלקים ס"ע ורוב תורתו של תדמ"ו הנתון מאבר עליון לת יעלו לאור ותם הת"ע תתת בו מיזה לבר שיע תי בתכתבו תו בעיניו יהין תוא לכף זכות ונולה תני מתקום כתי"ם תו"ל מיום שבניהו כו' ותה תני שנם בתקוני תי תולעת ולת תיה בינת מלם לי ולת היה בי לת טעם ולת ריח ותכ"ם בתרן תחרת וזכות תדמ"ו הנתון ל"ל יעמוד לי ולכל ישראל לשוב לתקומתו התמיתי של תרץ תמקה טובה ותכבה שהנתל ה' לתכתיו ויחל לבבנו שם לתהבה ולירתה אותו בלבב שלם ויחויר לנו תלונינו לעבדו אותו בתמת וכתיתים ויכרית כל ה' תים תמבדילים בין רע של כל תיים · ובין הבניה : תאר בעפר נתונים · כי הוא מנחם ציון בבניניהו"ם ובבניה · בעבדב בלבב שלם תלבי תעליונים ותתחונים בירתה ותהבה כימי עולם ובשנים קדמוניות · הכ"ד הלב מו' **מנחם מענדיל בהרב מו' ברוך בענדט** :

ספר
אשלי רבבי
מטור
יורה דעה

Facsimile

עם הגהו נבחי רבבי מקבץ ה"ה הרב הגאון הגדול המובהק בכתר פורה כתר עליון לתורייתא מוהר"ר יוסף קארו זי"ל מחבר עטה השולחן הטהור ופטה פרושה תה"ה הרב הגאון הגדול אבי"ע ה"ה מוהר"ר משה איסרליש והשוחב מים מבחר הגולה נוצית עילית ונוצית תחתית מרגמונים ופתלונים לרוות צמחן בפוכלין פצולתן הטהור וניה כעין שתול על פלגי מים להרחות ממי יצחק דבבי אלהים חיים פלגותא דשמעי מחבר שארו מבוחינו הקדושים פשורש לחד מפין החכמה יש התלמוד פה"ה הרב הגאון הגדול נ"י ע"ה ה"ה מוהר"ר משה רבבש ועיקר שרשוחי שנק בארץ ומן העקר מחפשטים ענפים המכסי' לחרבע רוחות השמים ליחיד פמי לנים שפיח ותחותי' פעלל כל חיות בהן ועופי שמיח ומזון לכולי ניה כמיפוקי שמעתתא פלינא להלכתא פהורי' פמיה שרי' רק הניעים נלחו בחרן בניוחי מכחבינו ולפנינו הטהור מחר המחיי לנו ברכה בקרב החרן ממלח כל הארץ פוי פוהו ה"ה נכבו הרב הגאון הגדול נ"י ע"ה ה"ה רבן על כל בני הגולה. זקן ויושב בחלבי חלדים והוהו ופוהו בסר כל העולם כולו וביפוהו פייענותיו פוהה ותכפתו פחר בחון תרוצה הפפורפס בקצוי ארץ ויש רחוקים מחרר אלי' זצוק"ל פווילנא מחר הועתק פכ"י הטהורה פמש ולפנינו הזהב פחר בתב הגאון האפוד זי"ל בעלפו

תחת פאון לאוי ט ש בפתיע דעדויפש פוסט פריפוייטליוות דעדוחוויטש ווילקי בפטוחר פיפפיליפטר אלכסנדר

הזבא לבית הדשם על ידי בניו ה"ה הרב הגדול בתורה וביראה ומפורסם מוהרר יחודא ליב והשני ה"ה הרב הגדול חכם וכולל חריף ובקי מוהרר אברהם נ"י בני הגאון זי"ל

במצות וכוללות תלמידו ס"ה הרב הגדול חכם וכולל חריף ובקי חפורסם בחורה ובירחה מוהר"ר מנחם מענדיל בברב חוב' ברוך בשנדע השקל לוי · ושותפיו ס"ה הרבני החופלג הרחם בעניב חוב' מוהר"ר

ישראל איסר בחוה' זרח וס"ה הרבני החופלג הרחם בעניב חוב' חיים בחוב' יהודל וס"ה הרבני החופלג בהברך חוב' אריה ליב בחוב' מוב' מנחם מן בחוב' ברוך וס"ה הרבני הקצין חוב' מרדכי בחוב' יחקב וס"ה החורני הקצין חוכר"ר יהודא ליב בחוב' לבי טירם מ"ם יו"ו :

נדפס בדפוס החוסחפים ס"ה החחוקק חו' יחזקאל בחוב' חשב"ל וחבני ס"ה החחוקק חוב' שמחה זיסל בחוב' חגחם חוב' זי"ל והאלחי חוב' שלחה זומל בנו של חוב' יחוקאל הנ"ל :

ברשיון המצוור מחר שלחה"מ"ש דק"ק ווילנא :

נדפס פה קק

חוראדנא

בשנת התקסא לפ"ק

ביאור הגאון רבינו אליהו ז"ל

ש"ע טור אבן העזר ג

הלכות פריה ורביה

א דיני פריה ורביה ושלא לעמוד בלא אשה ובו י"ד סעיפים :

א (א) חייב כל אדם לישא אשה כדי לפרות ולרבות [א]וכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאלו שופך דמים וממעט את הדמות (ב) [ב]וגורם לשכינה שתסתלק מישראל :

הגה (ג) [ג]וכל מי שאין לו אשה שרוי בלא ברכה בלא תורה כו' (ד) ולא נקרא אדם (ה) וכיון שנשא אשה עונותיו מתפקפקים שנ' מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה' :

ב [ד]אין מוכרין ספר תורה אלא כדי ללמוד תורה ולישא אשה : ג [ה]מצוה על כל ישראל שישא אשה בן י"ח (ו) [ו]והמקדים לישא בן י"ג מצוה מן המובחר [ז]אבל קודם י"ג לא ישא דהוי כזנות [ח]ובשום ענין לא יעבור מעשרים שנה בלא אשה (ז) ומי שעברו עליו כ' שנה ואינו רוצה לישא [ט]ב"ד כופין אותו לישא כדי לקיים מצות פריה ורביה (ח) [י]ומיהו אם עוסק בתורה וטריד בה ומתירא לישא אשה כדי שלא יטרח במזונו ויתבטל מן התורה מותר להתאחר :

הגה ובזמן הזה נהגו שלא לכוף על זה וכן מי שלא קיים פריה ורביה ובא לישא אשה שאינה בת בנים (ט) כגון עקרה וזקנה או קטנה משום שחושק בה או משום ממון אף שלא שפי' שמדינא היה למחות בו (י) לא נהגו מכמה דורות לדקדק בכיון הזיווגי' ואפי' בנשא אשה ושהה עמו י' שנים לא נהגו לכוף אותו לגרשה אף על פי שלא קיים פריה ורביה וכן בשאר עניני זיווגים (ריב"ש סי' ט"ו) (יא) ובלבד שלא תהא אשה אסורה עליו :

ד [כ]ומי שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי תמיד ונדבק בה כל ימיו ולא נשא אשה אין בידו עון (יב) [ל]והוא שלא יהא יצרו מתגבר עליו :

ה [מ]כיון שיש לאדם זכר ונקבה קיים מצות פריה ורביה [נ]והוא שלא יהי' הבן סריס (יג) או הנקבה *אילונית (פי' איל הוא זכר הצאן כלו' שיש להאשה טבע הזכר וסימנים שם שאין לה שדים כנשים וקולה עבה ואותו מקו' אינו בולט מגופה כיתר הנשים): ו [ס]נולדו לו זכר ונקבה ומתו והניחו בנים הרי זה קיים מצות פריה ורביה (יד) [ע]בד"א כשהיו בני הבני' זכר ונקבה והיו באים מזכר ונקבה אע"פ שהזכר בן בתו והנקבה בת בנו הואיל ומשני בניו הם באים הרי קיים מצות פריה ורביה (טו) אבל אם היו לו בן ובת ומתו והניח אחד מהם זכר ונקבה עדיין לא קיים מצוה זו :

הגה (טז) היה הבן ממזר או חרש שוטה קיים המצוה (ב"י בשם הרשב"א) :

ז [פ]היו לו בנים כשהיה עכו"ם (יז) ונתגייר הוא [צ]והם הז קיים מצוה

א חייב כו' · מתני' כפ' הבא על יבמתו ס"א כהן הדיוט כו' וכמו שמפרש בגמרא שם ושם מתניתין לא יבטל כו' וכמ"ש בגמ' שם לא אין לו כו' ואמר כדי כו' שכוונתו יפי' בשביל בנים דאמרינן בסוף תענית ת"ר יפיפיו' כו' ובלבד שתטרוני כו' ר"ל בתכשיטין כי יופי האשה לפי התכשיטין כמ"ש בפ"ק דמגיל' ובלבד שתהא ערומה כי אין האשה אלא לתכשיטין וז"ש בכתובות נ"ט ב' דסד"א אין כו' ותני ר"ח כו' והן הן הג' דברים שאמורות כאן אבל התנא במתניתין ל"ק אלא תן עיניך במשפחה והוא שאין האשה אלא לבנים שקר החן הוא התכשיטין כי חן הוא מתמח ד"א כמ"ש אחר ירקרקות כו' שנאמר ותני אמר כו' אבל יופי כו' : (ב) וגורם כו' · ס"ד *אחרים אומרים כו' : (ג) וכל כו' · שמחה ברכה טובה תורה חומה שלום : (ד) ולא נקרא כו' · **ס"ג א' : (ה) וכיון כו' · שם ב' : (ו) והמקדים כו' אבל כו' טור · כמ"ש בפ' הבע"י · ובפ' אגשרפין המשיאן סמוך לפרקן ומפ' הטור סמוך אחר פרקן ולא כפי' רש"י והתוס' סמוך קודם לפרקן וז"ש בפ"ק דקדושין ואי נסיבנא בארביסר כו' ור"ל בשנת הי"ד וה"ל בן י"ג ופי"ד סי' רמ"ה ס"א ונה"ג בס דה"כ לימא אי נסיבנא בי"ג דהא כל שהוא יותר סמוך לפרקן עדיף טפי כנ"ל אבל קודם י"ג לא קאמר ש"מ דאסור ולכ"ש גם המשיא אשה לבנו קטן וס"ד דאפי' אחר י"ג נ"כ נקרא כזה וכמ"ש בס"ז וס"י ופי"ד דיבמות דקטן לא אקינו לי' נשואין : (ז) ומי שעברו עליו כו' · כמ"ש ס"פ המדיר ורב חליפא כו' הא והא בשופי כ"ש בלא נשא כלל : (ח) ומיהו אם כו' · לשון הרמב"ם · עד ס"א קדושין שם ת"ר ללמוד כו' הר"י א"ש כו' ורי"א כו' ול"ס כו' וערש"י והר"ן כתב ואחרים פרשו דבני בבל היו נשותיהם מתעסקין במו"מ ובמלאכה אבל בני א"י היו נשותיהם מעוגנות ואוכלות ואינן עושות ועס"ד : (ט) כגון עקרה כו' · אע"ש שמדינא כו' · כמ"ש שם ס"ה א' לשלישי לא תנשא כו' וכ"ש בוודאי עקרה שזו אסור שתלד כמ"ש שם נשאת לרביעי כו' וכן זקנה וכמ"ש ס"א ב' לא אין לו בנים נושא כו' וכן קטנה וכמ"ש בפ"ב דנדה המשחקים בקטנות כו' ועל ב"ד כופין משום ביטול פ"ור כמ"ש בס"פ המדיר כנ"ל ואפי' בנשא כו' שם · ואיתא בתוספתא פ"ח דיבמות אסור לעמוד בלא אשה והבור לישא עקרה קטנה ואילונית ושאינה ראויה לילד וכמ"ש בפ' הבע"י באילונית וכ"ה בהג"ך : (י) לא נהגו כו' · כ' במרדכי פ' הבע"י משום דהלכה כרב שם דאמר אין מעשין כו' ועוד דרב ושמואל ל"ס אלא בא"י כמ"ש בפ' הבע"י ס"ד א' ללמדך כו' וספ"ג דב"ב ומיום שפשטה מלכות כו' דין הוא כו' והאיא סמכינן שאין כופין כו' אבל לדינא כל אלו בעטות דהויות הן דקיי"ל כשמואל וכמ"ש סי' קנ"ד וכן מסתיא דפ' הבע"י כבר דמתא תרא"ש שם וכן ההיא דספ"ג דב"ב כבר כתבו תוס' שם תימא הא כתיב פרו ורבו ושמא על אותן כו' ועיין בע"י שם בגמ' והתוס' וכ"ז ג"כ בגזירת המלכות דווקא : (יא) ובלבד כו' דבזה רב מודה וכן כל הנ"ל לא שייך : (יב) והוא שלא כו' · קדושין בם ואם א"א בלא כו' ושמואל ור"י פליגי אריפא דברייתא כמ"ש שם הלכה נושא כו' ר"ל דלא כברייתא ור"י מקיים סברייתא אלמא הברייתא מיירי במקום שיתבטל מלמודו אם ישא ואפ"ה אם א"א בלא אשה כו' אלמא צריך ליבטל מלימודו בכה"ג : (יג) או הנקבה כו' · ירושלמי ועמ"מ ונה"ג : (יד) בד"א כו' · שם ברא לברא כו' דכ"ע תרי כו' ומדקאמר לברא לברתא משמע דווקא שבאין מזכר ונקיבה ופשטא דסוגיא משמע אפי' כשהבני בני שניהם זכרים ולרבנא אפי' שניהם נקבות ועתוס' שם ד"ה וכ"ש כו' אלא שיש לדחוק דה"ק וכ"ש ברא לברתא ובן הזקן קיים וכן ברתא לברא וכם קיימת אבל קשה לחלק בין בן עצמו או בנו וגם הרמב"ם לא הזכירו (ועיקר גירסת הרמב"ם) א"ל רבא לשבת יצרה בעינן ולא גרסינן והאיכא ופליג אמאי שאמר אביי וכ"ש ברא לברתא דטעם המתני' הוא שיהא זו"כ בעולם וזהו לשבת לא:א דמתניהין *ועיקר שני' הרמב"ם כאביי אבל ברא לברתא וברתא לברא לא א"ל רבא לשבת בעינן והאיכא : (טו) אבל אם כו' · **שם : (טז) היה הבן כו' · ירושלמי פ"ב אמתני' ובנו לכ"ד אפי' לפ"ור וכ"ש לא"ש שאין בכלל מי שיש לו בן ת"מ וגמ' ל"ל לאתויי זה מכללא דאין זה רבותא וכמ"ש חוץ מן השפחה כו' : (יז) ונתגייר הוא והם · דאל"כ מאי קאמר וצריכא כו' הא נכרי יורש את אביו דבר תורה ועיין רש"י ותוס' שדחקו עצמן לפרש לענין בכורה אבל לפי' הרמב"ם ניחא דה"ק ור"ל אמר לא קיים פ"ו גר שנתגייר כו' ר"ל הבנים שנתגיירו ואינן בנים שלו אבל משום גירותו עצמו לא כיון דבנכריותו כו' כמ"ש תוס' שם ד"ה ר"י ואף ר"ל מודה אלא דפליג משום גירות הבנים דהוה כאלו מתו הבנים דבקטון כו' וע"ז קאמר וצריכא כו' דמעיקרא נמי כו' ר"ל קודם שנתגיירו אפילו אחר שנתגייר הוא מש"כ בנחלה דנכרי אין יורש את אביו כמ"ש בקדושין שם וז"ש שם נתגיירו ל"ל חיים לשון רבים · ואין הסוגיא דבכורות מוכחת כדברי הרמב"ם דפריך

באר הגולה

[א]ברייתות יבמות דף סג ע"ב [ב]ברייתא שם דף סד ע"א [ג]מימרי דאמוראי שם דף סב ע"ב [ד]מימרא דר' יוחנן וכו' מגילה ד' כז ע"א [ה]משנה סוף פ"ה דאבות והרמב"ם בפ"טו מה' אישו' כתב מבן י"ז שנה וכתב ה"ה שם שפי' המשנה מבן י"ח מסכנס לכלל י"ח [ו]ברייתא שם דף סב ע"ב וסנהדרין ד' עו ע"ב ומימרא דרב חסדא קידושין דף כט ע"ב [ז]כדברי הרמב"ם פט"ו מה' א"ב ממימרא דרב יהודה וכו' שם בסנהדרין ומהא דאמרינן קטן לא אקינו ליה רבנן נישואין יבמות דף קיב ע"ב [redacted] ליה דהוה [redacted] בעילת זנות [ח]מימר' דרב הונא ותנא דבי ר' ישמעאל קידושין דף כט ע"ב [ט]טור בשם אביו הרא"ש שם ביבמות [י]ל' הרמב"ם בפ"טו מהלכות אישות מברייתא ומימרא דרבי יוחנן שם בקידושין [כ]שם ממעשה דבן עזאי יבמות ד' סג ע"ב [ל]מהא דהרהורי עבירה קשין מעבירה יומא דף כט ע"א [מ]משנה יבמות דף סא ע"ב [נ]וכ"ה [נ]שם בברייתא וה"ה לאיילונית ושניהם מבוארי' בירושלמי [ס]מסקנת הגמ' שם דף סב ע"א [ע]גם זה מבואר שם בסוגיא [פ]כרבי יוחנן שם ע"א [צ]כפי' הרמב"ם דבנים כותיים לא יאמר ר' יוחנן דדי לו

---

*היינו · כי אינם דברי הת"ק · כי הת"ק לא מיירי אלא בזמן שנחסר מכ"ב אלפים · ובכגון זה קאמר ר"י חייב מיתה ועיין מהרש"א ח"א ולכן בא הסדר אחרים אחרי ר"י כי האחרים מיירי בכל זמן · ויסולק בזה קושית ב"י מדוע השמיט רבינו דברי ר"י : **הכתוב קראו הרבה פעמים אדם · קודם שהי' לו אשה אלא לישנא דחז"ל אינו אדם וכן אמרו מי שאין לו קרקע כו' שנאמר והארץ נתן לבני אדם : *ובזה מתורץ קושית תוס' ד"ה וכ"ש :

א ז

אפי רברבי

כשתילי זתים סביב

שלחן ערוך אבן העזר

חלקת השדה אשר לה"ה הגאון מהו' **משה** זצ"ל שהיה אב"ד ור"מ דק"ק בריסק דליטא · ושמו נאה לו

חלקת מחוקק

בית סמוך לו · אשר בנה ה"ה הגאון מהו' **שמואל** זצ"ל שהי' אב"ד ור"מ דק"ק פיורדא · ושם ביתו

בית שמואל

ובאר בשדה · אשר פתחו הגאון מהו' **משה** רבקש מווילנא · והגלגל נתן עליו לדלות מן המקור · הוא שמו

באר הגולה

והנה מנורת זהב כולה

מאירה לארץ ולדהום במאורי אור אשר האיר נר ישראל הגאון החסיד האמתי רשכבי"ה אדונינו מורינו ורבינו מהורר **אליהו** זצוק"ל מווילנא · ולו נאה לקרות

ביאור הגאון

מונה מכל אשר הי' לפניס ביתר שאת וביתר המעלות

לא באלה הלכות פ"ור ואישות · אשר נדפס , באור הגאון עם הש"ע למבראשונה · ואח"כ חלקת מחוקק ובית שמואל : אפס מהלכות קדושין ואילך התחלנו להדפיס כסדרן · מזה אחד · ומזה אחד : ובאר הגולה סמוך לו : וגולה על ראשה ביאור הגאון זצוק"ל :

רבינו הגדול אור העולם התנא אלקי גאון הגאונים אשר מיסות רבנן סבוראי והגאונים לא קם כמוהו אשר תורתו ולנדקתו הכריזו עליו מסוף העולם ועד סופו הגאון רבינו אליהו חסידא קדישא מווילנא זכות יגן עליו

Сходно Указу Ивана Сенату отъ 22 Ноября 1887 г. [illegible] Раввинъ

ווילנא והוראדנא

מ"י בשותפים ה"ה ר' **מנחם מן** כמו' · **ברוך** ז"ל :

וה"ה ר' **שמחה זימל** כמו' **מנחם נחום** ז"ל :

[illegible]

לפ"ק

חלק שע אע

אפי רברבי

בשתילי זתים סביב

שלחן ערוך אבן העזר

חלקת השתחוה לה"ת הגאון מהו' משה זצ"ל שהיה אב"ד ור"מ דק"ק בריסק דלימא · ושמו נאה לו **חלקת מחוקק**

בית סמוך לו · אשר בנה ה"ה הגאון מהו' שמואל זצ"ל שהיה אב"ד ור"מ דק"ק פיורדא · ושם ביתו **בית שמואל**

ובאר בשדה· אשר פתחו הגאון מהו' משה רבקש מווילנא· והגלגל נתן עליו לדלות מן המקור· הוא שמו **באר הגולה**

והנה מנוחת זהב כולה

מאירה לארץ ולדרים במאורי אור אשר האיר נר ישראל הגאון החסיד האמתי רשבב"ה אדוגינו מורינו ורבינו מהורד **אליהו** זצוקיל מווילנא · ולו נאה לקרות **ביאור הגאון**

חוגה מכל אשר היה לפנים ביתר שאת וביתר המעלות

חכמים יבינו מדעתם כי לא כגוים אשר היו בימי חכמי הש"ס ז"ל הגוים הללו אשר אנו מתגוררים בארצותם כי היו שובדי כוכבים ומזלות ודבקים בכל התועבות לא ידעו את ה' ואת דבר קדשו לא הכירו · אבל העמים שבזמנינו את ה' הם ירלים ונותנים כבוד לתורתו עושים משפט וצדק בארצותם וחסד עם היהודים החוסים מחת כנפיהם ותלילה לנו לכתוב או לדבר שום גנאי עליהם : וכ"ת שנזבר בספרים גוי או עכו"ם או אומות העולם וכדומה הכוונה על עכו"ם שהיו בימי חכמי המשנה :

ווילנא והוראדנא

ע"י בשותפים ה"ה ר' **מנחם מן** במו' **ברוך** ז"ל :

וה"ה ר' **שמחה זימל** במו' **מנחם נחום** ז"ל :

בשנת **חלק שע א"ע** לפ"ק

דפוסי רוסיא של ספר „מקדש מלך"

דפוסי רוסיא של ספר „מקדש מלך" עדיין לא נרשמו כראוי. בן־יעקב כותב: סדילקאב תקע"ט־תקפ"א, וראיתי על ספר בראשית לבד: קאפוסט, תק"ע". פרידברג כותב: "קאפוסט, תק"ע (168) דף [ז.א. בראשית לבד], סדילקוב, תקע"ט־תקפ"א" וזה הכל. הנכון הוא שבקאפוסט נדפסו חלק בראשית וחלק שמות ובסדילקאב הדפיסו חלקים ג, ד, ה, ולחלקים בראשית־שמות הדפיסו רק שערים חדשים לדפוס קאפוסט, והריני לרושמם בזה לפי הטופסים באוסף ליובאוויטש.

1. **מקדש מלך**. חלק ראשון על ספר בראשית שהוא פי' על ספר הזהר הקדוש שחיבר החכם השלם הדיין המצויין המקובל האלדי כמוהר"ר שלום בוזאגלו זלה"ה ממה שלמד מרבותיו חכמי המערב זלה"ה כנזכר בהקדמתו: וממה שאסף וליקט מספר מקדש ה' [שלא נדפס] להרב הגדול הרמ"ז זלה"ה... דבר בשם אומרו ובתוספת מרובה ממה שחידש... יסודותיו... בהקדמות שנרשמו בו מפי... האר"י זלה"ה... אשר יצק מים ע"י אליהו ותלמידו המובהק מהרח"ו זלה"ה... נדפס פה ק"ק **קאפוסט**, בדפוס של הני תרי שותפי הרבני הנגיד מוה' ישראל במוה' יצחק יפה ושותפו הרבני הנגיד... כמוהר"ר מרדכי במוהר"ר שמואל הלוי הורוויץ. ברשיון הצנזור אשר באקדעמיע דווילנא. **כי מקדש מלך היא** [תק"ע] לפ"ק. **כי כן מקדש ה'** [בפנים שם הוי' בשלימות] לפ"ק **ישראל הוא טוב** [תק"ע] לפ"ק [4], קס"ד דף°4.

על השער ציור טס שבראשו כתר ובאמצעו אות א[אלכסנדר הראשון, קיסר רוסיא אז]. מעבר לשער: הסכמת והקדמת המחבר ובסופה דגל המדפיס מרדכי הלוי (מס' 187 בספר „דגלי המדפיסים העבריים" של א. יערי). דף [ב/2]: לוח השמות הכלולים בשם הוי' הבאים בזה הספר. להבנת הקורא. דף [ג]: הקדמה. דף [ד] אזהרה לנכנס לטייל בפרדס. דף א־קסד — גוף הספר.

בדף [ב' ע"ב]: הסכמות מרבני וגאוני מדינתינו על הדפסת ספר מקדש מלך יבואו בחלקים האחרים שיודפסו אי"ה. [לא באו..].

יש להעיר שמי שבידו חלק בראשית של דפוס קאפוסט זה, עליו לדעת שחסר בו הקטע האחרון המתחיל: „נשאלתי מיושבי בית

המדרש... ולגלגו עלי..." ומי שלא ראה דפוס קודם אינו יודע כלל על החסרון. אפשר אולי לא לבא בטרוניא על המדפיסים שהשמיטו קטע זה, שכן היה צורך בשביל זה להוסיף דף אחד לספר, שכרוך בהוצאה יתרה, שכנראה, לא היתה כדאית בעיניהם בשביל קטע קטן זה, אבל הרי יכלו להדפיסו, בתור השמטה מחלק ראשון, מעבר לשער של חלק שמות שנשאר שם מקום פנוי מספיק לקטע זה, כמו שעשו להשמטה בפ' משפטים שהדפיסוה במקום פנוי שנשאר בסוף ספר ויקרא. ואם כן אין זה אלא רשלנות של מדפיסים.

2. **מקדש מלך** על ספר שמות חלק שני שהוא פירוש על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו'. כל הנוסח הנ"ל שעל שער חלק בראשית, שונה רק הקישוט, שעל שער זה הוא כד עם פרחים. [1] קנח, [1] דף. °4.

מעבר לשער: ולהתוודע ולהגלות מעלת הספר הזה שלא בלבד על מי שטעם מגווית האר"י זלה"ה ומדובשו יומתקו דבריו כי אם גם על המתחילים ללמוד בספר הזוהר הקדוש לחנך לעצמו לשונו... מגיה הגירסות בחילוף ויתיר וחסר.

הובא לידינו ספר מוגה מכתיבת יד הקודש... הרב חיים וויטל... כתב ידו ממש שכתב והגיה ד' ספרים אלו מספר שמות ואילך. ולהודיע למעיין איזו הם דבריו ואיזהו מה שנלע"ד [שנראה לעניות דעתי] בכל מקום שימצא נכתב בצדו הוא דברי הרב חיים וויטל ואם הדברים סתומים הם דברינו ולפעמים כשדברי הרב חיים וויטל סתומים אנו מבארים אותם בקיצור...

גם אלה לחכמים... כי לא כגוים... (הנוסח הידוע).

בקאפוסט לא נדפס יותר. מסתבר, משום שבשנה זו — תק"ע — נתבטלה שותפות המדפיסים הנ"ל, והשותף ר' מרדכי הורוויץ הלוי עבר לשקלאוו והקים שם דפוס משלו, נתבטלה גם ההדפסה השיתופית של ספר „מקדש מלך" זה.

3. **מקדש מלך** [צבע אדום] חלק ראשון על ספר בראשית, שהוא פי' על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו' (הנוסח הנ"ל שעל שער דפוס קאפוסט) ...בשנת מקד**ש** מלך **עיר** מלוכה [תקע"ט] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלקסנדר פאולאוויטש... בלא שם המדפיס. [4] קסד דף. °4.

גוף הספר הוא דפוס קאפוסט תק"ע הנ"ל רק השער ושלשה עמודים אחריו (ההקדמות) נדפסו מחדש בסדילקאב.

אעפ"י שהשער נדפס בסדילקאב הדפיסו על השער דגל המדפיס ר' ישראל יפה מקאפוסט (מס' 183 בספרו של א. יערי „דגלי המדפיסים העבריים") אבל את דגל המדפיס השני, ר' מרדכי הורוויץ, שאחרי ההקדמה בדפוס קאפוסט, השמיטו, משמע מזה שהמדפיס מסדילקאב קנה את הטופסים מר' ישראל יפה.

בשנת תקע"ט כבר הגיע בית דפוסו של ר' ישראל יפה בקאפוסט לשפל המצב מאד, משום שנתרושש על ידי הדפסת הש"ס, שהתחיל בו בשנת תקע"ו ונסתבך בהתחרות עם הדפסת הש"ס של המדפיס שפירא בסלאוויטא, שהש"ס שלו היה מקובל על הציבור, מצד יופי הדפוס והנייר המשובח והגהה המדוייקת, ולא היו לו עוד סיכויים להשלים בעצמו בדפוסו את שאר החלקים של ספר „מקדש מלך" ולכן אין תימא שמכר את הטופסים של שני החלקים הראשונים להמדפיס בסדילקאב.

(אגב אורחא יש לתקן את דברי הרב רפאל נתן נטע רבינוביץ הכותב שר' ישראל יפה האריך את הדפסת התלמוד בקאפוסט כשלש עשרה שנה, משנת תקע"ו עד שנת תקפ"ח („מאמר על הדפסת התלמוד" מהדורת א.מ. הברמן, עמ. קלא). הש"ס באמת נשלם בשנת תקפ"ח אבל לא ע"י המדפיס ר' ישראל יפה. משנת תקפ"א ואילך (מסדר נזיקין ואילך) נעלם שמו של ר' ישראל יפה משערי המסכתות ובמקומו הופיע המדפיס ר' יהודה יפה וכמולי"ס־השותפים אליהו בר' שאול עדעלסאן ושבתי בר' שמעון (זה שפתח אחר כך דפוס משלו) רק דגלו (מס' 182 בספרו של יערי הנ"ל) נשאר עוד על שערי איזה מסכתות. יש לרשום את שנת תקפ"א כשנת סגירת דפוסו של ר' ישראל יפה בקאפוסט, הוא עוד הדפיס בשנה זו שנים־שלשה ספרים ולא יסף, ואנשי חב"ד התחילו בשנה זו להדפיס את ספריהם בדפוסו של יהודה יפה. נחזור לענייננו).

4. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר **שמות** [צבע אדום] חלק שני, והוא פי' על ספר הזוהר הקדוש... כל הנוסח הנ"ל שעל שער ספר בראשית. בשנת מקד**ש** מלך **עיר** מלוכ**ה** [תקע"ט] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש... [1], קנח, [1] דף.°4.

מעבר לשער: להתוודע ולהגלות כו' וכו'; תובא לידינו כו' וכו'; גם אלה לחכמים כו' וכו'.

גם חלק זה גוף הספר הוא דפוס קאפוסט תק״ע הנ״ל רק השער נדפס בסדילקאב.

5. **מקדש מלך**. חלק שני על ספר שמות... חמוש״ד. אותה המהדורה מס׳ 4 הנ״ל אלא עם שער חמוש״ד. להתוודע ולהגלות נדפס על השער גופו ו„הובא לידינו״ מעבר לשער.

6. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר ויקרא חלק שלישי, והוא פי׳ על ספר הזוהר הקדוש כו׳ וכו׳, כל הנוסח הנ״ל שעל שער חלק בראשית. בשנת מקד**ש** מלך **עיר** מלוכה [תק״פ] לפ״ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש. [1], ק״ד דף 4°. בלא שם המדפיס.

בצד השמאלי של השער — חידושים על מסכת בבא קמא. בדף קג/1 — אמר המסדר כדי שלא להניח הנייר חלק ראיתי להדפיס כאן מה שחידשתי במסכת ע״ז [עבודה זרה] בדף ה׳. בדף קד/1 — וכדי שלא להניח הנייר חלק הדפסתי כאן מה שבלונדון נתוכחתי עם נוצרי חכם בתכונה ויש לו קצת ידיעה בכללי העיבור שכתב הרמב״ם ז״ל. בדף קד/2 — השמטות שייך לפרשת משפטים.

7. **מקדש מלך** על ספר ויקרא חלק שלישי... חמוש״ד. אותה המהדורה מס׳ 6 אלא עם שער חמוש״ד.

8. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר **במדבר** [צבע אדום] חלק רביעי, ועל ספר דברים חלק חמישי והוא פי׳ על ספר הזוהר הקדוש כו׳ וכו׳, כל הנוסח הנ״ל שעל שער ספר בראשית. בשנת מקד**ש** מלך **עיר** מלו**כה** [תקפ״א] לפ״ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר.... אלכסנדר פאוולאוויטש... בלא שם המדפיס. [1] קטו דף. 4°.

בצד השמאלי של השער: חידושי בבא קמא; „ולהתוודע ולהגלות״ וכו׳. בסיום ספר במדבר (דף עז/2): חידושים על מסכת בבא קמא. דף עח־קטו — ספר דברים. עמ. אחרון — חידושים על מסכת בבא קמא.

מתעוררת כאן השאלה; מה ראה המדפיס הסדילקובי להדפיס לחלק מן הטופסים של ספרי שמות ויקרא שערים חמושדי״ם? דפוסי סדילקוב אמנם מפורסמים בין הביבליוגרפים כמרובים בשערי חמדי״ם וחמושדי״ם וגם רגילים ללמד זכות על נוהג זה, שהוא לשם התחמקות מן הצנזורה הקשה שהיתה לדפוסי סדילקאב, שרובא דרובא הם מלאים השמטות כרמון בפקודת הצנזורה, אבל בנידון דידן הרי בצידם של החמודי״ם הדפיסו גם טופסים עם שערים מלאים

במקום ושנת הדפוס ומה התועלת בשערים החמושדי"ס? לפי השערתי היו טופסים עם שערים אלה מיועדים ביחוד כדי להבריחם לגאליציא, שעל ידי מלשינות המשכילים גזרה אז מלכות אוסטריא שלא להדפיס ספרי קבלה וחסידות והטילה גם איסור להכניסם מחוץ למדינה, וכדי להקל על ההברחה הדפיסו למספר טופסים שערים חמושדי"ם בהעלמת מקום ושנת הדפוס (ואפשר שמשום זה העלימו את שם המדפיס גם על השערים המלאים) וממה ששערים אלו הם רק על חלק שמות וויקרא אין סתירה לזה, שהרי אני רושם רק מאוסף ליובאוויטש ואפשר שבאוספים אחרים יש שערים כאלה גם לשאר החלקים. אין זו אלא השערה.

יש להעיר עוד על דבר תמוה. בחלק ויקרא, בתחתית צד שמאלי של השער (הן השער החמוש"ד והן השער המלא) נדפסו שורות אלו:

„נשמט בדף ג' בשורה ט"ו אחר תיבת בבינה חסר א' שורה והדפסנוה כאן כמ"ש בשם רב ז"ל בפ' פקודי דף רנ"ד ע"ב וכן זו"ן הם נו"ן פשוטה וכו'". ובאמת אין שורה זו חסרה כלל בשני הטופסים, וצ"ע.

בפנקסי משנת תשי"ח רשום, שמצאתי בספרית הסמינר ע"ש שכטר בניו־יורק טופס של ספר „מקדש מלך" חלק בראשית חסר השער, שהוא דפוס רוסיא ודאי אבל שונה ממהדורת קאפוסט תק"ע הנ"ל (ובמילא גם ממהדורת סדילקאב תקע"ט, שהיינו הך כנ"ל) ולפי סימנים אחדים (שלא רשמתי בפנקסי) נתרשמתי אז שהוא דפוס סדילקאב ומאוחר מקאפוסט תק"ע. כדי לברר הדבר צילמתי עמודים אחדים ממנו ורשמתי בפנקסי את מספר הדפים שבו אבל את הבירור דחיתי עד אשר מר יערי (שהמשיך אז ברשימותיו על הדפוסים העבריים ברוסיא) יגיע לדפוסי סדילקאב ואז אברר גם מה טיבו של טופס זה. מר יערי ע"ה התחיל במצוה (וחבל שלא זכה לגומרה) לסדר רשימות ביבליוגראפיות של הדפוסים העבריים ברוסיא, שהיו מוזנחים מאד בספריות הגדולות ואצל הביבליוגרפים והיו אצלם כעין בנים חורגים לגבי דפוסי אמשטרדם ואשכנז ועוד, ואעפ"י שמר יערי הלך בשיטת מן הקל אל הכבד ובין דפוסי רוסיא הרי דפוסי סדילקאב הם היותר קשים לרישום ביבליוגרפי ונחשתי שבודאי יניחם לאחרונה ויהיו המאסף לרשימותיו, מ"מ היה ודאי לי שסוף סוף יגיע גם אליהם. עכשו שדפוסי סדילקאב לא זכו לרשימה ואיני צופה שבזמן הקרוב תזכה לזה שאיני רואה באופק מי שיקבל על עצמו משימה זו, שדורשת לא לבד ביבליוגרף מקצועי אלא גם מי שהתמחה ימים הרבה בדפוסי רוסיא (אם יפלו בידי חובבים בלבד יצאו רק קלקולים נוספים על

הקלקולים שקלקלו הקודמים), רציתי לגשת לברר, עד כמה שאפשר לי, מה טיבו של טופס זה, אבל, לצערי, לא מצאתיו עוד בספרית הסמינר, ואין ידוע אם נשרף בשרפה הגדולה שהיתה לפני איזה שנים בספרית הסמינר או כך נאבד וחבל, שהרי היה טופס נדיר, ואני רואה שהשכלתי עשה אז לצלם עמודים אחדים ממנו ואני נותן בזה צילום שני עמודים מטופס זה ומי שיכיר על פיהם שבידו טופס כזה שלם מתבקש להודיע על זה.

מספר הדפים בטופס הסמינר הוא: [30], לא-קטז, [25]. (עד דף לא ומדף קיז ואילך אין הדפים ממוספרים).

ספר מקדש מלך

חלק ראשון על ספר בראשית

שהוא פי' על ספר הזהר הקדוש שחיבר החכם השלם הדיין המצויין המקובל האלדי כמוהר"ר שלום בוזאגלו זלה"ה ממה שלמד מרבותיו חכמי המערב זלה"ה כנזכר בהקדמתו : וממה שאסף וליקט מספר מקדש ה' להרב הגדול הרמ"ז זלה"ה אים על דגלו דבר בשם אומרו ובחוספת מרובה ממה שחידש במאמרים יקרים כולו אומר כבוד יהודותיו בהררי קדש המה : ורחש מגיע השמימה : נכבדות מדובר בו : בהקדמות שנרשמו בו מפי גבורות הא"ו זלה"ה : אים אלהים קדוש הוא אשר יצק מים ע"י אליהו ותלמידו המובהק מהרח"ו זל"הה כי מימיו מן המקדש המה יוצאים : הוא מעיין מבית ה' יוצא ומשקה נחל השותים בצמא את דברי הרשב"י זל"הה שמו נאה לו כי ודאי בית שנשמעים בו ד"ח מספר זה שכינה שרויה בתוכו ומקדש מעט יזכה אל מקדש ה' יעלה למקדש מלך ויבא אל מקדשי אל : אשרי עין ראתה ותעדהו כי זה חדש הוא לא היה לעולמים ואם שמעה ותאשרהו :

נדפס פה קיק

קאפוסט

ברפוס של הני חרי שוחפי ה"ה הרבני הנגיד המופלא ומופלג כמוה' ישראל במוה' יצחק יפה זללה"ה :

ברשיון באקדעמיא

ושוחפו ה"ה הרבני הנגיד המופלא ומופלג כמוהר"ר מרדכי במוהר"ר שמואל הלוי הורוויץ זנ"ל :

הצענזור אשר דווילנא

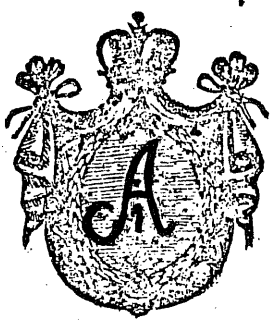

כי מקדש מלך הוא לפ"ק :

כי כן מקדש יהו"ה לפ"ק ישראל הוא טוב לפ"ק

ספר

מקדש מלך

חלק ראשון על ספר בראשית

שהיא פי' על ספר הזהר הקדוש שחיבר החכם השלם הדיין המצויין המקובל האלדי כמוהר"ר שלום בוזאגלו זלה"ה מתה שלמה מרבותיו חכמי המערב זלה"ה כמכר בהקדמתו : וממה שאסף וליקט מספר מקדש ה' להרב הגדול דרמ"ן זלה"ה אים על דגלו דבר בשם אומרו ובחוספת מרובה ממה שחידש במאמרים יקרים כולו אותר כבוד יסודותיו בהררי קדש המה : וראשו מגיע השמימה : ובבדות מדובר בו : בהקדמות שמרשמו בו מפי גבורות הראן"י זלה"ה : אים אלהים קדוש הוא אשר יצק מים על ידי אליהו ותלמידו המובהק מהרח"ו זלה"ה כי מימיו מן המקדש המה יוצאים : הוא מעיין מבית ה' יוצא ומשקה נחל השומים בצמא את דברי הרשב"י זלה"ה שמו נאה לו כי ודאי בית שמתעים בו לברי ת רה מספר זה שכינה שרויה בתוכו ומתקדש מעט יזכה אל מקדש ה' יעלה למקדש מלך ויבא אל מקדשי אל : אשרי עין ראתם ותעדנו כי זה חדש הוא לא היה לעולמים ואזן שמעה ותאשרהו :

בשנת מקדש מלך עיר מלוכה לפ"ק

בסדילקאב

תדת מתשלח אדוניני הקיסר אוטסע פרישוטלעי דעוזאוזנישע ווילקי האסידאר אימפראטור אלקסנדר פאוולאוויטש סאמיע דערזיטש ראסיסקי האסידר אוטסע מילעסטיוושע יר"ה :

ספר
מקדש מלך

על ספר שמות חלק שני

[illegible]

ברפס של הר' [illegible] ה"ה
הרבני מנדל התופלא
שפלג נמוהר"ר ישראל במוהר"ר
יחקיסה זללה"ה
ברשיון הנעמור אשר

שמחס ה"ה הרבני [illegible] המופלא
ומופלג נמוהר"ר
מרדכי נמוהר"ר שמואל הלוי
הורוויץ זצ"ל

באקדעמיא דווילנא

נדפס פה קק
קאפוסט

בי מקדש מלך הוא לפ"ק

פי מקדש יהו"ה לפ"ק ישראל הוא עוז לפ"ק

ספר
מקדש מלך
שמות

על ספר — חלק שני

הוא פי' על ספר **הזוהר הקדוש** שחיבר החכם השלם הדיין המצויין המקובל האלהי כמוה"רר שלום בוזאגלו זלה"ה ממה שלמד מרבותיו חכמי המערב זל"הה כמוכר בהקדמתו וממה שאסף וליקט מספר **מקדש** ה' להרב הגדול **הרמ"ץ** זלה"ה איש על דגלו דבר בשם אומרו ובתוספת מרובה ממה שחדש במאמרים יקרים כולו אומר כבוד יסודותיו בהררי קדש המה ורחש מגיע השמימה · נכבדות מדובר בו · בהקדמות שנרשמו בו : מפי גבורות **האר"י** זל"הה :

איש אלהי קדוש הוא אשר יצק מים ע"י אליהו ותלמידו המובהק מוהר"חו
זל"הה כי מימיו מן המקדש המה יוצאים · הוא מעין
מבית ה' יוצא ומשקה נחל השותים · בצמא את דברי

הרשב"י זלה"ה שמו נאה לו כי ודאי בית שנשמעים בו ד"ת מספר זה שכינה שרויה בתוכה ומתקדש מעט יוכה אל מקדש ה' עלה למקדש מלך ויבוא אל מקדשי אל · אשרי עין ראתה ותדעהו כי זה חדש הוא לא הים לעולמים ואזן שמעה ותאשרהו :

בשנת — מקדש מלך — עיר מלוכה — לפ"ק

בסדילקאב

חדת ממשלת אדונינו הקיסר אווסע עריוויטליוויטש דערזאוויגע ווילקי האסידאר אימפראטר **אלכסנדר פאולאוויטש** סאמיע דערזיטש אווסע ראסיסקי האיסדר אווסע מילעסטיוועע יר"ה :

ספר מקדש מלך

חלק שני על ספר שמות

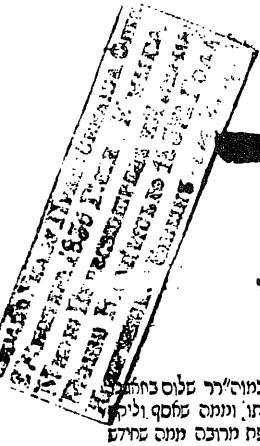

בפר

מקדש מלך

על ספר ויקרא חלק שלישי

זהוא פי' על ספר **הזוהר הקדוש** שחיבר החכם השלם הדיין המעיין המקובל האלדי כמוה"רר שלום בוחאבה
זלה"ה ממה שלמד מרבותיו הכמי המערב זל"הה כמוכר בהקדמתו וממה שאסף וליקט
מספר **מקדש** ה' להרב הגדול **הרמ"ן** זלה"ה איש אל לגלו בשם אומרו ובתוספת מרובה ממה שחידש
במאמרי' יקריס כילו אומר [illegible] בהרת [illegible] המה · וראשו מגיע השמימה : ונכבדות
מדובר בו . בהקדמות שנרכמו [illegible] גבורותיו **הא"י** זל"הה · איש אלהי קדוש הוא
אשר יצק מים ע"י אליהו ותלמיד [illegible] מוהר"הו זל"הה כי מימיו
מן המקדש המה יוצאים. הוא מעין מבית ה' יוצא
ומשקה נחל השותים בצמא את דברי
הרשב"י זלה"ה שמו נאה לו כי ודאי בית שנשמעים בו ד"ת מספר זה שכינה שרויה בתוכה וממקדש מעט יוכה
אל מקדש ה' יעלה למקדש מלך ויבוא אל מקדשי אל · אשרי עין ראתה ותעדנה כי זה חדש הוא לא
היה לעולמים ואזן שמעה ותאשרהו :

בשנת מקדש מלך עיר מלוכה לפיק

בסדילקאב

תחת ממשלת אדוטע הקיסר אווסע ערזיטל ווי דעראוויטע ווילקי האסיליאר אימפראטר **אלעסנדר**
פאולאוויטש סאמיע דערזיטש אווסע ראסיסקי האיסדר אווסע מילעסטיווסע יר"ה :

ספר מקדש מלך

על ספר ויקרא חלק שלישי

והוא פי' על ספר הזהר הקדוש שחיבר החכם השלם הריין המצויין המקובל האלדי כמו' שלום בוזאגלו זל"הה ממה שלמד מרבותיו חכמי המערב זלה"ה כנזכר בהקדמתו: וממה שאסף וליקט מספר מקדש ה' להרב הגדול **הרמ"ז** זלה"ה איש על דגלו דבד בשם אומרו ובתוספת מרובה ממה שחידש במאמרים יקרים כולו אומר כבוד יסודותיו יהררי קדש המה וראשו מגיע השמימה נכבדות מדובר בו. בהקדמות שנרשמו בו מפי גבורו' האר"י זלה"ה איש אלהיסקדוש הוא אשר יצק מים ע"י אליהו ותלמידו המובהק מהרח"ו זלה"ה כי מימיו מן המקדש המה יוצאים: הוא מעיין מבית ה' יוצא ומשקה נחל השותי' בצמאת דברי הרשב"י זל"הה שמו נאה לו כי ודאי בית שנשמעים בו ד"ת מספר זה שכינה שרויה בתוכו ומתקדש מעט יזכה אל מקדש ה' יעלה למקדש מלך ויבא אל מקדשי אל: אשרי עיקראתה ותדעהו כי זה חדש הוא לא היה לעולמים ואזן שמעה ותאשרהו:

ולהתוודע ולהגלות מעלת הספר הזה שלא בלבד על מי שטעם מגווית האר"י זלה"ה ומדובשו יומתקו דברו כי אם גם על המתחילים ללמוד בספר הזוהר הקדוש לסגך לעצמו לשונו שהוא מאיר עינים עוורות כידוע יבין בו אשוריו לרוץ הקורא בו כי בו מגיה הגרסות החילוף ויתיר וחסר וכדומה אליו יראה הרואה ולבבו יבין לכונן אשוריו במעגלי צדק ולאחוז בסנסניו ויהי' כאחד מן השכילים אשר יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים וכו':

ספר מקדש מלך

על ספר במדבר חלק רביע ועל ספר דברים חלק חמישי

והוא פי' על ספר הזהר הקדוש שחיבר החכם השלם הדיין המצויין המקובל האלדי כמו' שלום בוזאגלו זל"הה ממה שלמד מרבותיו חכמי המערב זלה"ה כנזכר בהקדמתו. וממה שאסף וניקט מספר מקדש ה' להרב הגדול הרמ"ן זלה"ה איש על דגלו דבר בשם אומרו ובתוספת מרובה ממה שחידש במאמרים יקרים כולו אומר כבוד יסודותיו בהררי קדש המה וראשו מגיע השמימה נכבדות מדובר בו: בהקדמות שנרשמו בו מפי גבורות האר"י זלה"ה איש אלהים קדוש הוא אשר יצק מים ע"י אליהו ותלמידו המובהק מהרח"ו זלה"ה כי מימיו מן המקדש המה יוצאים: הוא מעיין מבית ה' יוצא ומסקה נחל הש"ו בצמא את דברי הרשב"י זל"הה שמו נאה לו כי ודאי בית שנשמעים בו ד"ת מספר זה שכינה שרויה בתוכו וממקדש מעט יזכה אל מקדש ה' יעלה למקדש מלך ויבא אל מקדשי אל: אשרי עין ראתה ותדעהו כי זה חדש הוא לא היה לעולמים ואזן שמעה ותאשרהו:

ולהתוודע ולהגלות מעלת הספר הזה שלא בלבד על מי שטעם מגווית האר"י זלה"ה ומדובשו יומתקו דברו כי אם גם על המתחילים ללמוד בספר הזוהר הקדוש לחנך לעצמו לשונו שהוא מאיר עינים עוורות כידוע יבין בו אשריו לרוץ הקורא בו כי בו מגיה הגרסות החילוף ויתיר ותסר וכדומה אליו יראה הרואה ולבבו יבין לכונן אשריו במעגלי צדק ולאחוז בסנסניו ויהי' כאחד מן המסכילים אשר יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים וכו':

מאוסף ר' אברהם הלוי שישא בלונדון

ספר

מקדש מלך

על ספר **במדבר** חלק רביע

ועל ספר דברים חלק חמישי

והוא פי' על ספר **הזוהר הקדוש** שחיבר המכם השלם הדיין המצוין המקובל האלדי כמוה"רר שלום בוזאגלו זל"הה
מנה שלמד מרבותיו חכמי המערב זל"הה כנזכר בהקדמתו וממה שהכך וליקט מספר
מקדש ה' להרב הגדול **הרמ"ז** זלה"ה היש על דגלו דבר בשם אומרו ובתוספת מרובה ממה שחידש במאמרים
יקרים כולו אומר כבוד יסודותיו בהררי קדש המה · ורחשו מגיע השמיעה · נכבדות מדובר בו :
בהקדמות שנרשמו בו · מפי גבורות **האר"י** זל"הה : היש אלהים קדוש הוא אשר יצק מים ע"י אליהו ותלמידו המובהר
מוהר"ת זל"הה כי מימיו מן המקדש המה יוצרים · הוא מעין מבית ה' יוצא
ומשקה נחל השותים בצמח את דברי
הרשב"י זלה"ה שמו נאה לו כי ודאי בית שנתעים בו ד"ת מספר זה. שמיעה ברויה בתוכה ומתקדש מעט יוכה אל
מקדש ה' יעלה למקדש מלך ויבוא אל מקדשי אל · אשרי עין ראתה ותדעהו כי זה חדש הוא לא הוה לעולמים
ואון שמעה ותאשרהו :

בשנת מקדש מלך עיר מלוכה לפ"ק

בסדיל קאב

תחת ממשלת אדונינו הקיסר אוסטע פריזוזעליוזשי דערזאזוציעט ווילקי הלסיטאר ליטסרלאגר אלכבנדר פאוולאוויטש
כאמיע דערזיצע אוסטע רהיסקי הייסדר אוסטע מילעסטיוזשע יר"ה :

כי אין לו שייכות אלא עם הקול בריא ולכן כתיב על זה ובטנין קטרוג זה ראיתי בספר קרית ארבע שהרמ"ק והרח"ו ז"ל בשיטתו הרחבה נתקשו בו, כי הרמ"ק ז"ל הקשה מאי שכפי המתת דוד לא הטה היזק כשיד עדות ותירץ וז"ל ואולי לדקדק לומרו דאיל מה שכן יראה אז לבעלי, אלא בלי ספק היתה מגורשת, שמעם דוד לא ידע הענין ולכן לאיל אמת ת"ח וכפי עליה ולא דקדק, ודומה תכף על מחצתו של דוד שדימה למכול בשר הזיר ועלה בידו בשר בשם שחזי"ל נזיך כפרה בפ' וה' יסגח לה, וזה תכף דומה ללפי מחצתו של דוד חטאת והיינו דאיל דאמר עכ"ל, ודבריו ז"ל תמוהים בעיני חדא לפי מלתו לכו לעשות פיו בתשית ה'ולומר שלא דקדק בתחלתו וימיתהו לרגלי לאכול בשר חזיר ח"ו: ועוד קושיתו במקומה פומדת: שהרי ה' עד לאחרי שלא היה חטאת בעולם ואיך דומה העיד שקר. ות"ת שדומה עשה כזה ת"כ מי הכריחו לרמ"ק ז"ל להתחיל הדבר על דוד בשומרו שלא דקדק מתחילה הלא יותר נכון לומר מה שפי"ר"ת בפרק הזהב להא דאמרינן מוטב לאדם שיכוה על פסק שפה ואל יבין פני חבירו ומייתי לה מדוד שסתיתופל ומפ' ר"ת דוד'מ מגורשת היתה דיוצאי לתלתת'בית דוד היא כותבין גט כריתות ומתם ולא כפירש"י שהיה על חנוני: ומתחריטו תשייב לר"ת שלמר לתפשר בגט לאחתיה: מוכח פיעורי' ממש והא דקרינקלא פסק מ"ש היינו לספרת ההמון שלא ידעו בזה לפי שהיו מגרשים בנישואין שלא יקפלו על נשותיהם לניאופין: וא"כ זה היה לודק להרמ"ק ז"ל לומר שהומה מפר לה כספרת ההמון ודוד נתירות מחלוט ה' לפי כספרת ההמון:

וְהָרְדֵן ז"ל כהב ו"ל יש להקשות הלא אין מקטרג למעלה רק כשאדם הוטל הון הענין שלזה שולה למעל' ומקטרג כי מהטון נכרת ומאחר שהשיות היזיק שלא יצלה כלל: ו"ל מאין נתהוה המקטרג ומניזה את בת: ונראה לע כי זה הוא במקטרג שנכרת מהטון לכל דומה נסתפק בזה: כי הוא רואה דוד בת על ב"ש ולא ידע אם היתה רחויה לו. כי אח"כ בת או מיהוש זה: ושאל מה' ית' הלא דוד קלקל בריות ולהוי לגרות לגיהנם. ואיך לויכי דומה ממקטרג העשה מהטון: והזיכו הב"ת כי לא הטה עכ"ל, והוא תרוץ. אבל עדיין קשה מה שלא על דעת דומה לשאול איך לא יש מקטרג, וזה מופת הוסף שהין כאן הטא, שאם היה בודאי שהיה נכרת ממנו המקטרג, ואם בעיני לא קשיא קושיתם כי זהו טעם הפשט להקור ולפשט למלות הוסף על בני מדס. כמו על חיוב אחר שעשתו הב"ת כי אין כמוהו מלתו לבו לקטרג עליו. ועשתו שהות יודע שה' ית' מתפך בזכות בריותיו לפיכך לפניס תהפורה, והוא יתברך ברחו בעבב להפך שיתחוק למעלה שולה: ובפ' פעלילה, ולא שוד הלא שהולה שהפס יתברך יורהו מהיכן הן לוכות הת הוסלי, גם הוא ית' חפץ בזה להעזדק עם נדיותיו ולא תלקה

מאירים ומתנוצצים שרשי נשמו' הצדיקי' המושרשים ביסודה: וזהו ומעשה ידיו מגיד הרקיע, מעשה ידיו ה"ס הנשמות שכללם מה"ג: שהם ב' הידים, ועוד שהם ב"ן שה"ס מ"ן שלה שהן הן הנשמות סודו ה' ידות כנודע מכוונת ע' דשמע, ולעומת כן אמר אחרי קיימא דברית בהדי כלה, דהיינו שהם תהרשי' ביסודה ומכוננים אותו והביא ראיה מפסוק ומעשה ידינו כוננהו, שלפי עניינו אנו מבקשים ממנו ית' שהוא יכונן הפועל שאנו עושים במקום שרשינו שהם הידות הרמוזות בשם ב"ן שה"ס המ"ן שלנו: ותחלה כוננה עלינו בהיותה רחל למטה במקומה האמיתי עשייה הרוחני' ואח"כ כוננהו כונן ה"ו פי' שתעלה עשייה במקום הבריאה והיה ה' על ו' כמו עתה בליל שבועות אנו מכוננים את רחל במקומה ולמחר ביום עולה למקום אימא ואזדלקא ה' על ו':

רב המגנא וכו' דמסיק וחבל את מעשה ידיך: כי בעלי ברית הכלה כל כחם בהבל לימודם וצריכים להתרחק מדבור רע שהם ח"ו אינו נוגע בפיו לא די שלא תועיל תורתו ולימודו: אלא אדרבה יקלקל במקו' שאמרו לתקן, והנה במדרש הנעלם דשיר השירים הקב'והול"ל להעא את בפסך ע"ש ולזה תירץ דלא יהיב בר נש וכו' סוד הדבר שנינו בפ' יצירה בריה הלבון וברית המעור מכוונ' באמצע, פירש ידוע שיש ב' מיני זווגים'רוחני כעלם שהוא זווג הפה מני' וביה, וה"ס זווג הב"ד ואח"כ בכתו נמשך האור דרך הפנימיות ויורד עד היסוד התחתון, ולכן המקדש פיו בד"ת גורם זווג העליון דקול ודבור, אבל המנבל פיו פוגם באותו זווג עליון ומבליע כמאל עליו שכן הוא מלא גי' לה"ן: ועוד במבי'עלמו לידי הרהור ופוגם במוחין וגורם בהתעורר הנקב'הטמאה להזדווג אליו ולילנזווג תחתון ומקבלת כח טיפותיו וזולת כי ברית המעור תלוי בלשון וסוי' פ"ה גי' מילה וח"ש אל תתן את פיך כי פיך ברשות עצמך הוא אל תתנהו לאחרים שישלטו עליו וימשך לך מזה לחטא את בשרך ברית קדישא שאין לך אבר חיצוני באדם שכולו בשר ואין בו עצם אלא הברית: ועוד שהוסרה הערלה ונשאר בשרו מגולה: ואין לך אבר שבתעוררותו יתפעל כל בשר הגוף אלא זה והנה עון זה מגביר את הנקב' הטמאה יען היא מקבלת אור מסוד הדעת שבחינה זו איכה בחיצונים דאל אחר איסתרס, ובעון זה יש לה מה שחסרה ותאבה אחר אליו: ולכן אעפ"י שיש בידו תורה המעלה אותו ליסוד נוקבא דקדושה שהוא ג"ע על כל זה משכין לי' לגיהנם שהוא יסוד הנקב' הטמאה, וממונה עליה דומה אליני' אלפים ודממים שכחם מבחי' הקטנו'הנמור סה"ם כאלמתי דומי' ששני אותיות י"ה התמות: ולכן התחתי מטוב שאין זווג לקטן בחי' הקטנות, ומי שהוא ואינו מנבל פיו לא יירא מדומה, כמו מי שיש בידו מדת ענוה גי' קל"א לא יירא מן סמאל שעולה קל"א, ונלע"ד מכח שבניתין דקדושה הוא מקבל שפע מזווג דקדושה, דוגמתו דומה מתחזק מטיפות קרי וערוה, ומי שהוא ניצול מן הדמיון הפועל בהלום ואין לדומה שליט' עליו כי לא הגבירו בטיפותיו, והנה ר' יוחנן אמר שדומה היה שר של מצרים ערות הארץ שהיא נגד ציון יסוד דקדושה ואח"כ הורידוהו למדרגה התחתונה שבנקבה הטמאה: ולכן יש לו שייכות עם בעלי הזנות, אבל שאר פושעים הם ביד מלאכי חבלה אחרים ואין דומה מוריד' לגיהנם אלא זולתו, ולכן לא קפרב על דוד במה שהי' עיקר הטעה היא הדיגת בְּרִיָּה בקרב בני עמון כמסקנ'הגמר'

ספר הין צדק ותיקון המדות[1]

הדפוס העברי הראשון בווילנא הוקם בשנת תקנ"ט. זה לא היה אמנם דפוס חדש אלא הובא לווילנא מהוראדנא, ששם היה דפוס ממלכתי, שעל שערי הספרים שנדפסו בו היו כותבים: בדפוס המלך סטאניסלאו אגוסטוס מלך פולין דוכס גדול דליטא, וכשכבשה מלכות רוסיא את הוראדנא ומלכות פולין בטלה מסרה מלכות רוסיא דפוס זה לבישוף הווילנאי קאסאקאווסקי. הלה העבירו לאפרכיא שלו לווילנא והפכו מדפוס ממלכתי לדפוס בישופי, ולמנהלו מינה כומר בשם יאזאפאט מירסקי, שאת שמו היו כותבים על שערי הספרים שנדפסו בדפוס זה בווילנא (כדלהלן). מכיוון שעם העברת הדפוס מהוראדנא לווילנא העבירו עמו גם את האותיות העבריות שהיו בו, החלו מולי"ם יהודים מביאים לו ספרים עבריים להדפסה. לימים נעשו מולי"ם אלו גם שותפים לדפוס זה.

אחד הספרים הראשונים[2] שנדפסו בדפוס זה הוא ספר „הין צדק ותיקון המדות", שהוא ספר „שמונה פרקים" להרמב"ם וסביב לו ביאור מאת הרב ר' אברהם בר' אליעזר ליפמן ליכטשטיין מ"מ ומ"צ דק"ק לידא[3]. משום הוצאות הדפוס הדפיס רק חלק אחד, המכיל ביאור על המבוא של ר"ש אבן תבון ורק על חמשה משמונת הפרקים של הרמב"ם. בדף שאחרי השער הדפיס: „...קונטרס אחד מחבורי הנקרא **איפה צדק** המיוסד על אדני הפוסקים הראשונים.... ופה מעט אשר הבאתי... לזאת קראתי **עשירית האיפה**." מסתבר, שהוסיף דף זה, אעפ"י שאין לו שום שייכות ל„שמונה פרקים", כדי להראות שידיו רב לו גם בעניני הלכה.

והרי הפרטים הטיפוגרפיים שעל השער: „בדפוס יגמ"פ יאזאפאט מירסקי קאנאניק ווילענסקי פראבאשץ קאבליצקי אסעסאר קאנסעסטר ווילענסק[י]עגא. פה ק"ק **ווילנא הבירה** עיר גובער[נ]סקיא דליטא. במצות ובהוצאות ע"י הרבני המופלא מו' גרשון במו' יחיאל זלה"ה לוריא ושותפו מוהר"ר משה במו' מנחם מענדל זצ"ל. לסדר (?)

---

1) יש אומרים שזהו הספר הראשון שנדפס בווילנא.
2) לפי הכרטיסיה של ספרית הסמינר על שם שכטר בניו־יורק הוא הספר הראשון שנדפס בווילנא. איני יודע על סמך מה.
3) עיר מחוז בפלך ווילנא.

ולפרט מורנא **רבינו משה** המיימוני [תקנ״ט] זצ״ל״.

מעבר לשער: מודעת זאת שכתבי הסכמות הגאונים לשבח ולפאר פאר החבור ואת חרמי גדריהם על משך שמונה שנה והקדמות הרב המחבר ומליצתו הלא הם כתובים בספר **אבני צדק** [לא נדפס, ח.ל.]. אחרי מודעה זו: מפתח פסוקי תנ״ך ומאמרים הבאים בספר הין צדק. מספר הדפים [1], א־ה, ז־יח [=18]. °4.

הריני בזה להעיר שיש טופסים מספר זה שהם בני 19 דף, שכן נוסף להם דף אחד אחרי השער. בטופסים אלו השער הוא אחר לגמרי משער הנ״ל. משם הספר הושמטו התיבות „ותיקון המדות״ והוחלפו בתיבות „באר המדות״. נוסח השער מקוצר בהרבה (השער הנ״ל הוא מלא וגדוש עד אפס מקום, כיד המליצה הטובה על המחבר, וכמעט שאין בו פינה פנויה אחת), גם הושמטו בשער זה: 1) מקום רבנותו של המחבר. 2) מקום הדפוס. 3) שם המדפיס. 4) שמות המו״לים הנ״ל, והתאריך הנ״ל הוחלף בתאריך „בקב המדות״ (גם הוא אמנם — תקנ״ט). מעבר לשער הושמטו: מפתח הפסוקים והמאמרים והמודעה על ההסכמות ובמקומם נדפסה הערה בשם „עשירית האיפה״.

„מה שהשיב המחבר לשואליו נידון לימוד הרי״ף והכללים הצריכים לידע אשר עיקרי יסודי הפוסקים בנויים עליהם... כי אין לחכמת התלמוד מופת ברור כמו ההנדסה והתשבורת אבל נצטווינו לשמוע כפי דעת תורה ודעת שכל וליישר הסוגיות עם הסכמת השכל. ועל סדר השתלשלות התנאים והאמוראים כבר נתחברו סופרים וספרים כמו ספר [סדר] הדורות והיוחסין והכריתות, ואשר שגורים בפי ולקטתי מפי סופרים וספרים עם קצת נופך משלי אציג לך כללים נכבדים בלימוד הרי״ף...״[4].

מכיוון שצד השני של השער לא הספיק להכיל כללים אלו הוכרחו להוסיף דף אחד אחרי השער.

הריני להעיר עוד, שלפי מסגרת השער הזה ולפי תמונת האותיות בו ובדף הנוסף שאחריו, לא נדפסו שני דפים אלו בווילנא אלא־לדעתי — בווארשא, בדפוסו של דומברובסקי[5], ומכיוון שהוא פתח את דפוסו בשנת תקס״ג [1802], אם כן לא נדפסו שני דפים הללו לפני תקס״ג [1802] והתאריך „בקב המדות״ שעל שער זה אינו אלא זיוף ומוקדם

---

4) יש להעיר, שכללים אלו, בשינוי הסדר ובקצת הוספה וקצת השמטה הדפיס המחבר גם בספרו „אגרת הצופה״, שהדפיס בשנת תקס״ו בביאליסטאק.

5) ראה צילום השערים של ספר „עמודי שמים״ במאמר הקצר על ספר זה. להלן ע׳ 517, 518.

ובאמת נדפסו בשנת תקס״ג וצרפום לטופסים שנדפסו בווילנא תקנ״ט. מסתבר, שמכיוון שהמחבר שהה בשנה זו בווארשא, לרגלי הדפסת ספרו „עמודי שמים״ (כנראה מתודתו למארחיו שם בהקדמה לספרו זה) השתמש בהזדמנות זו והדפיס שם גם את שני הדפים הללו (והוסיף על השער שהוא גם מחבר ספר „עמודי שמים״, מה שאין על שער הנ״ל דפוס ווילנא), ומכיוון שווארשא היתה אז תחת ממשלת פרוסיא הדפיסם חמ״ד וגם הקדים את התאריך לתקנ״ט כדי שלא יהיו לו קשיים להכניסם לרוסיא לצרפם לטופסים שנדפסו בווילנא תקנ״ט. לא ברור אמנם אם הסירו את השערים דפוס ווילנא והחליפום באלו מדפוס ווארשא או שמלכתחילה נשארו טופסים חסרי־שערים. בין כך ובין כך אולי אפשר להסיק מזה שהפצת ספר זה התנהלה בכבדות ולא היו לו מהלכים רבים, שכן משנת תקנ״ט עד תקס״ג נשארו עדיין טופסים שלא יצאו לשוק במספר כזה שהיה כדאי להוציא הוצאות עליהם בהדפסת שני דפים.

כאמור, הרי ספר זה הוא ביאור על הפרקים א—ה של „שמונה פרקים״ וכך גם רושמו, כנכון, מר צדנר, אבל מר ש. ווינר רושמו („קהלת משה״ מס׳ 3108) שהוא ביאור רק על הפרקים א׳ וב׳. נראה שנגרר אחרי בן־יעקב ב„אוצר הספרים״ ולא בדק בעצמו את הספר, ומה מאד אני תמה עליו, הרי כפי שהכל רואים מרשימתו „קהלת משה״, וכפי שהכרתיו אישית בלנינגראד[6] היה דייקן גדול ומקפיד על קוצו של יו״ד ופכים קטנים ולא היתה דרכו לסמוך על קודמיו בלא בדיקה, ומה ראה בספר זה לסטות מדרכו ולסמוך על בן־יעקב? ונכשל. אילולא דמסתפינא הייתי אומר שאין כאן אלא פליטת הקולמוס של מר ווינר אגב עיון בשעת כתיבה בספרו של בן־יעקב, או אולי אינו אלא טעות דפוס של הבחור הזעצער שנתחלפה לו אות ה׳ בכתב ידו של ווינר באות ב׳.

בכל הרשימות שראיתי רשום ספר זה רק עפ״י השער הווילנאי, משמע שהשער הווארשאי הוא מאד נדיר.

---

6) בראשית שנת תרפ״ה הזמין אותי הרבי מליובאוויטש, הריי״צ זצ״ל, ללנינגראד לשמש כמזכירו. השתקעתי אז בלנינגראד ונפגשתי עם מר ווינר ע״ה. משהכיר בי שאני חובב ספר (מום משפחתי אצלי) התחיל מקרבני והייתי מבאי ביתו. היה משדל אותי ללמוד ביבליוגרפיא ולעסוק בה, שכן, לדעתו, היא קשורה בחיבת הספר, ורק חובב ספרים אמיתי, לדעתו, יכול להיות ביבליוגרף ראוי לשמו. במשך עבודתו על רשימת „קהלת משה״, מאות א׳ עד י׳, היה הממונה עליו בספרית המוזיאום האסיאטי והמשגיח על עבודת הרשימה – פרופ׳ חבולסון, וכשמת נתמנה במקומו פרופ׳ קוקובצוב (מאות כ׳) ולא היו נוחים זה לזה, ולכן התפטר מעבודתו והיגר לצרפת ונפטר שם בשנת תרפ״ט בן ס״ט שנה. יהי זכרו ברוך!

א חלי יכונו דרכי לשמור חוקיך׃ אב לבי צפנתי כי לא אחטא לך׃

אנא אלהי אברהם הקרה נא חסד לעבך אברהם
אחה רב סעדעור צא לישע בן אמתך בן אליעזר
ת׳אלהינ׳לך נגנו החעלומות והסורות נאני בנתיבי ישרים החסורות
חזקני באור זוהך ובנועם ידידיה וערבה לארני פנחתי ספרי דרי

ספר הין צדק ותיקון המדות

מיוסר על ח פרקי רבינו משה בר מיטן זצוק"ל

חלק ג׳: מספר המשקולת: המוכלל כלמות סגיונות: וחמיבי החורם והמליח ועיקרי
הל"ח סו סלולות. וגרגירי תמרים סם"ת כתרי ישות זבקיצות כן יהיו כלולי
יהא רעווא דמשתי׳ סכיתו להוציאו לאור ע"ס י"ח על התור

ברוגזו פי שיש מנוחד כקנור לכירים וזק שמם • ביאור והין צדק

ביאור

דעם מתחרים פתוח למחנולל כתעדני׳ולשקוח מ"ם
לשר חשר כ"ה תבי התכמה כפרקיו שמונה היקריס
ינוחו הטעדה וזקה מקוגרת כי לח סורם
נ׳ימח יכתח לקם כיתורי הקנר תשר כירדתי בי"ג נפש
ימתק למיך המעיין כנופח עלי נפש היפה.

אדרי׳ השבח והתהלה והתודאה בלי לפיומה • לאשר נועלו רעות היצחיים כהשגחתו כשפה אחת סני אלף
מחלקי היניפה • משאאה מחרים משחחיות מרחוק מול כבודו יח, על קבלת חשוב דעבוד כפי נדר
מכתבו יח׳ • מבקש מחנן מאנגל לעמיד להפקת רצונו יח׳ ולאחוח בשבטני הנהגת אוירתה משביבי רקיעיו ושני
אשאל התכמה מולת עיף כי חכם מכל האם אחה דברי נדיב בפיבר נוא וכסיבו אש מחלקות נרוח סערה ושלחני
החשגחה נדר מדבנר כוח ועזרה כמבטיחה נבחה והלל אישים ומדרש לפרושים • אברהם באר"מ

מהורא"ל מ"ש ומ"ץ דק"ק לידא יצ"ו

PRINTED IN POLAND

נדפס בדפוס יצמ"פ יחוסבפם מירסקי קחלניק חילענסקי שרלכחרמן
קחבליצקי חקעסקער קינסטעסקער ווילענסקעגע

פה ק"ק ווילנא הבירה עיר גוכפרסקית לשעם

בכחות ובהוצאות ע"י הרכבי המובלח מ' נרשון בער יחיאל וכם"ר אלי"ה
ושלמסי מוקדר משה בער מנחם מענדל זל"ל

• לעמוד ולעמוד מרן רבינו מ"ש הפיימוני זל"ל

Made in Poland

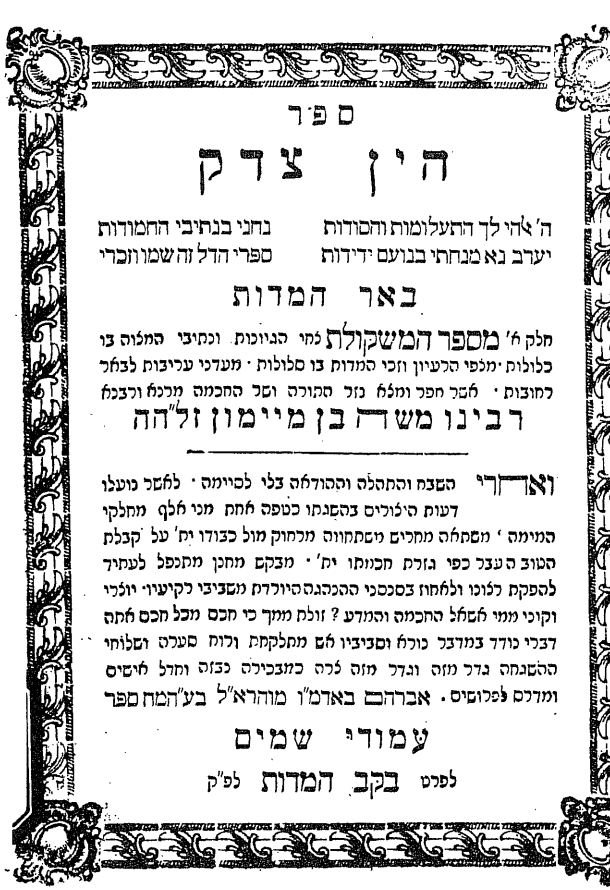

ספר

הין צדק

ה' אלהי לך התעלומות והסודות — נחני בנתיבי החמודות
יערב נא מנחתי בנועם ידידות — ספרי הדל זה שמו וזכרי

באר המדות

חלק א' **מספר המשקולת** לחי הגיונות ונתיבי המלוה בו כלולות · מלפי הרעיון וזכי המדות בו סלולות · מעדני עריבות לבאר רחובות · אשר חפר ומלא נזר התורה ושר החכמה מרכא ורבנא

רבינו משה בן מיימון זל"הה

ואחרי השבח והתהלה וההודאה בלי לסיימה · לאשר נועלו דעות היצורים בהשגתו כטפה אחת מני אלף מחלקי המימה ' משתאה מחריש משתחווה מרחוק מול כבודו ית' על קבלת הטוב העבר כפי גזרת חכמתו ית' · מבקש מחנן מתנפל לעתיד להפקת רצונו ולאחוז בסנסני ההנהגה היורדת משביבי רקיעיו · יוצרי וקוני ממי אשאל החכמה והמדע ? זולת ממך כי חכם מכל חכם אתה דברי נודד במדבר נורא וסביביו אש מתלקחת ורוח סערה ושלוחי ההשגחה גדר מזה וגדר מזה צרה כמבכירה נבזה וחדל אישים ומדרס לפרושים · אברהם באדמ"ו מוהרא"ל בע"המח ספר

עמודי שמים

לפרט **בקב המדות** לפ"ק

ספר „ירושת משה״

באוסף ליובאוויטש יש ספר בגודל קווארטא, פירושים על התורה בשם „ירושת משה״, שלא מצאתי זכרו בשום רשימת ספרים. נדפס באותיות רש״י בשני טורים לעמוד, אבל הוא חסר השער ומאמצע פרשת מקץ ואילך. בס״ה יש בו מ׳ דפים (ממוספרים א—מ).

טופס זה הגיע לאוסף ליובאוויטש מאוספו הפרטי של הביבליוגרף המומחה הידוע, ר׳ שמואל וינר ע״ה, (מחבר הקטלוג הידוע „קהלת משה״). בשנת תרפ״ו, כשמושבי היה בלנינגראד, כמזכירו של הרבי מליובאוויטש הריי״צ נ״ע, טרם עזב מר ווינר את לנינגראד והיגר לצרפת שאלתי אותו מה טיבו של ספר זה?, השיב לי בהתפעלות גדולה, שטופס זה שבידו הוא יחיד בעולם, ואשר נדפס בהוראדנא בשנת תקע״ב, אבל לא נשלם בדפוס משום שבאמצע ההדפסה התחילה פלישת נפוליאון לרוסיא והדפוס בהוראדנא נתבטל וכל הטופסים הלכו לאיבוד. הייתי אז חובב ספרים אבל עדיין לא חובב ביבליוגרפיא ולא עלתה על דעתי לשאול אותו מנין לו ידיעות אלו? אם יש לו הוכחות או רק מפי השמועה או אולי רק השערה בלבד (ואז אפשר גם לא להסכים עמו). איני זוכר עכשו (למעלה מחמישים שנה!) אם אמר לי אז גם שם המחבר.

על דף א׳ של ספר זה, וכן על דף ג/2 יש חותמת הצנזורה של גזירת הספרים של שנת תקצ״ז, ומכיוון שהנוהג היה שחותמת זו היו מחתימין לא על גוף הספר אלא על השער, אם כן משמע שגם אז היה בלא שער[1].

מצורף צילום עמוד אחד (דף כה/2), כדי שאם הספר נמצא בידי מי שהוא מבין הקוראים יוכל לזהותו על פי צילום זה ולהודיע על זה.

---

1) כבר כתבתי באחד ממאמרי שנהגו המדפיסים להדפיס את השער רק אחרי גמר הדפסת הספר גופו.

ירושת משה — פרשה ויצא

לי עכ"ל :

אגב דלמאי לידן הגמרא לכ"ל דמועד קטן מכתוב דעז"ה קושית גדולה היא לי בגמרא הנ"ל דם כמה פעמים וכבר הצעתי זאת' לפני כמה לומדים מופלגים ואין פותר אותה לי . ובחוזר את דברי הגמרא בקיצור לתר' שמואל מותר לתרם מתם בחמ"ת שמא יקדמנו אחר ופריך והא אמר רב יהודי אמר שמואל בכל יום זיוס בא קול יוצא וכו' אלא שמא יקדמנו אחר ברחמים שחמות היא ופריך ההוספות היתא לי לאתי לא מצני הא גזוג דאסון הא בזיוג שני כדמצני בפרק שני לפסחדרין ובפרק קמא דסוטה ע"כ ל' ולפענ"ד לא קשה כלל כיון דשמואל פחתת קאמר מותר לתרם וכו' ודינא דא לאשמעינן מהיכי היתי לחלק הכי ולימן את דדריו לישעורין דזיווג דוקא קאמר מותר לתרם בחמ"ת אבל בזיוג דאסון אחזר לתרם היינו לשמואל לחלק זה החילוק בעצמו אבל בחמכתם סוטה ובמסכת סנהדרין אלמא דלדינא קי מקשה החם רק לתרתם קי מקשה מפני מה אמרו שחזיוג הולה זכות ורבא ולכך ספיר קי מצני הא בזיוג שני הולה זכות ורבא והא בזיוג דאסון : אך מי קשה הא קשה לי למה ליה להגמרא לפחוק ולתרץ דמה שהוא צריך לפחוק אלא יקדמנו אחר היינו אלא החות אבל כפשוטו שהאחר יבא' מחמת הרחמים זה אינו בחפשר מחמת שכבר הכרין המכרין תרגשים יום קידש ובהניח מעש' דרבא אמעי' להחוא גברא וכו' ע"כ הא יש לתרץ ולומר שגם האח'שהוא מכת הרחמי' ונקדים מה שכתב החוספות בחמכתם סוטה וז"ל שם בד"ה קודם יצירת הולד נראה לרבי קודם יצירת הזכר בין אם לא נולד' הנקיבה מדיין בין אם נולד' עכ"ל . והנרא' דהוכחתם מהליכתא שקאמר בהכרעו את פלוני לפלוני וקט' אפני מה אמרי ולא קאמר בשום אז את פלוני לבן פלוני או פלוני לפלוני ומדקא אמרי בליכתא משמע דעשם הדבר משום דנזכר קא מיירי ואתי ונמצא שהנזכר כבר עתה בידי המכריע לכן לא צריך ליתן לו ביתן אבל הנקיב' היינו עתה בידו בשעת הכרעו אלא אי שכבר נתילד' בעולם אי שעדיין לא נתילד' בלל לכן צריך ליתן בה ביתן ונאמר את פלוני ודוק : ולפי הקדמת דברי התוספו' הללו יבול הגמרא לאמר' בעט"ק שהרחמים יועיל גם לזה שיתמ' והיינו בגוון כזה שהשתא אשר היא רוצה לתרתם יכול אני לחוש שלא שהנזכר שלא יעדיין לא נולד ונמצא שעדיין היתה מוכרות ויכול כל אים ואים לפעול ע"י רחמים שחפול בגורלו ואף שכבר נכרז

ספר כללי התחלת החכמה

הביבליוגרף ר' שמואל ווינר ע"ה רושם:

„קונטרס **כללי התחלת החכמה** ... חכמת האמת ... מיוסד עפ"י פירוש הגר"א והרמ"ח לוצאטו ... בכתבי האריז"ל וזוהר הקדוש ... ונלוה לו עוד קונטרס כללים וכינויים ... כל זה חבר רב מפורסם ושמו פלאי, ונעתק מעצם כי"ק ... ווארשא, תרנ"ג".
(„קהלת משה", מס' 5276)

על שער הספר רשום: „אשר מרוב צדקתו וענותנותו לא רצה להזכיר שמו".

אני הקטן הולך רכיל מגלה סוד, אשר רב מפורסם זה, ששמו פלאי, הוא הרב ר' אריה ליב ליפקין מעיר וועקשנה במדינת ליטא, אשר הדפיס גם ספרים שקרא שמו עליהם.

בעתון „המליץ" שנה ארבעים ושתים (1902), גליון 270, אנו קוראים:

„הגאון החסיד ... מרן אריה ליב ליפקין אבד"ק וועקשנה [פלך קאוונא] ומלפנים אבד"ק קראטינגען [פלך קאוונא] גוע ויאסף אל עמיו ג' כ"ז תשרי בוועקשנה ... היה ... גאון גדול בחריפות ובקיאות בכל מקצועות התורה בהלכה ואגדה בנגלה ובנסתר וידיו רב לו בחכמת התכונה כנודע מספריו בדפוס ובכתובים ... היה מגזע היחס, בן אחיו של הגאון החסיד ... מרן ישראל סלאנטר זצ"ל ... מחונך על ברכי זקנו הגאון ר' זאב וואלף[1] אבד"ק גאלדינגען [פלך קורלאנד] וטעלז [פלך קאוונא] בע"מ [=בעל מחבר] כמה ספרים[2] ומשם יצא שמו לעילוי נפלא ... הוא הדפיס ספר „אור היום"[3] מברר ... שיטת בין השמשות ... מחלוקת הגאונים רבינו תם בעל התוספות והגר"א ז"ל. גם הדפיס ספר „דברי ידידות" על „שיר השירים"[4] גם ספר „שבילי המאורות" על „ברייתא דשמואל הקטן"[5]. הדפיס גם ספר „**כללי התחלת החכמה**" (ההדגשה שלי, ח.ל.) והוא מבוא לחכמת הנסתר למתחילים בה ושם הראה בקיאותו בחכמה זו... והדפיס את הספר הזה בהעלם שמו...

---

1) בר' אריה ליב ליפקין, אביו של הרב ר' ישראל סלאנטר.
2) ידועים לי רק „הגהות בן אריה" שנדפסו בש"ס הגדול דפוס ראם בווילנא, וכן ב„משנה תורה" של הרמב"ם ובארבעה טורים דפוס ווילנא.
3) ווילנא, תרס"א.
4) ווילנא, תרנ"ו.
5) פיעטרקוב, תרס"ד; ווילנא, תרפ"ה (בשם: „ברייתא דשמואל ירחינאה").

בכתובים הניח חיבורים על חומש ודרוש ואגדות חז״ל והלכה ושיטות הש״ס ופלפולים ובנסתר...״

מחבוריו שהניח בכתובים הדפיס חתנו, ר׳ יקותיאל זלמן לעוויטאס בשנת תרס״ו בירושלים ת״ו, ספר „חדושי אגדות מהרא״ל״. בהקדמתו כותב חתנו בין השאר: „...היה מצוין בחכמת האמת ויצא לאור ספר „**כללי התחלת חכ״א** [=חכמת האמת]״ (ההדגשה שלי, ח.ל.) בהעלם שמו ונתקבל בעולם, וכן בקש מהמדפיסים להדפיס ספריו בעילום שמו רק לא יכלו למלאות חפצו זה מכמה טעמים״, הרי שם מחבר ספר זה ברור.

כדאי להעיר, שהרב המספיד[6], שהספיד את המחבר, הזכיר בהספדו רק שמות שלשה ספרים שחיבר הנספד, משום שלא ידע שהוא גם מחבר ספר זה „כללי התחלת החכמה״.

ולבסוף יש להעיר אשר על שער ספר זה תיבת „כללי״ נדפסה עם גרשיים אחרי כל אות, כזו: **כ״ל״ל״י״**, ותמיהני על מר ווינר שהיה דייקן גדול ומקפיד על קוצו של יו״ד, שהשמיט ברשימתו גרשיים הללו. אין ברור לי מה טיבם של גרשיים הללו (אולי יש כאן רמז לשם המחבר „**כ**תבי **ל**יב, **ל**יפקין״).

---

6) הרב ר׳ ישראל בנימין־בענדט פייוולזאהן בספר „צרור החיים״ לובלין, תרע״ד.

מלון הארמית החיה בעברית

רכשתי את „מלון הארמית החיה בעברית שבכתב ובדיבור בצרוף הסברים ומראי מקומות מן הספרות לדורותיה". מאת ברוך קרוא חבר יועץ של האקדמיה ללשון העברית. יצא לאור בהוצאת „יזרעאל", תל־אביב, תשכ"ז. אגב דפדוף בו ראיתי שיש להעיר עליו קצת הערות, והרי הן:

אתכא דריש גלותא.

מתרגם המחבר: על כסאו של ראש הגולה, ומציין: ברכות מ"ב ע"ב.

שם פירוש תכא דריש גלותא הוא שלחנו של ראש הגולה. וכן בזמירות „בני היכלא" בסעודה שלישית של שבת: „יהון הכא בהאי תכא" הפירוש הוא „בשלחן זה".

דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד.

מתרגם המחבר: שאין לו דירה ועושה דלת לדירתו.

דרתא אינה דירה אלא חצר, כך מתרגם אונקלוס מילת „חצר" בכל המקרא, וכך מפורש ברש"י שם בגמרא על מאמר זה (במסכתא יומא).

וכוליה.

מתרגם המחבר: וכל היתר, על פי רוב בראשי תיבות וכו', וכותב, שכך נהוג במובאה מן התנ"ך בספרות התלמודית והרבנית, כשאין הכתוב מובא בשלימותו, כגון „בראשית ברא וכו'".

באמת זה נהוג רק במובאה ממאמרי חז"ל או מספרים, אבל מן התנ"ך אין נהוג לכתוב וכו' אלא וגו'.

זעיר אנפין.

כותב המחבר, שהיא אחת הספירות בקבלה.

באמת לא אחת הספירות בקבלה אלא שם ששת הספירות,

מספירת החסד עד ספירת היסוד, במובאה הוא מביא מ„אתקינו סעודתא" של סעודת ליל שבת: דא היא סעודתא דחקל תפוחין קדישין וזעיר אנפין. את הנקודה אחרי אנפין יש להקדימה אחרי תיבת קדישין, ובכלל מוטב היה לצטט מ„אתקינו סעודתא" של סעודה שלישית.

חקל תפוחין.

מתרגם המחבר: שדה תפוחים וכותב, שהוא כינוי לגן העדן בקבלה. ומצטט מ„אתקינו סעודתא" לסעודת ליל שבת „למיעל גוי פתחין דבחקל תפוחין" ומתרגם: להכנס לפתחי שדה התפוחים.

„חקל תפוחין" הוא כינוי לספירת המלכות.

כד דמך.

מתרגם המחבר: כאשר ישן ומביא מ„בראשית רבא" ס"ב/ג: כד דמך ר' אבהו.

באמת שם ב„בראשית רבא" הפירוש הוא כשנפטר, או כשמת, ר' אבהו.

למרנן ורבנן.

מתרגם המחבר: לכבוד הרבנים... עפ"י הפתיחה לקידוש ליל שבת.

באמת עפ"י תפלת „יקום פורקן".

קדיש יתום.

המחבר כותב: קדיש שאומר יתום לזכר אביו (בלי „תתקבל") הוא „חצי קדיש".

אין זה נכון. קדיש יתום אינו חצי קדיש, אלא כל הקדיש בלא תתקבל וחצי קדיש הוא רק עד „דאמירן בעלמא" ואינו קדיש יתום אלא של החזן.

שרגא בצפרא מאי אהני.

מצטט המחבר ממסכת חולין דד ס' ע"ב.

שם הנוסחא: שרגא בטיהרא.

תנו רבנן.

מתרגם המחבר: לימדו רבותינו, והוא פתיחה למשא ומתן של הלכה ומצטט ממסכת ברכות י"ג ע"א ומוסיף שהוא שם ספרו של [הרב] שניאור זלמן מלאדי בחסידות.

שם ספרו של הרב מלאדי בחסידות אינו אלא „תניא" לא „תנו רבנן".

יש להעיר על ההגה"ה הלקויה, והרי ב„מלון" הדיוק הוא דבר מאד חשוב, ובפרט במראי־מקומות אם הם משובשים הרי המשתמש במלון לשוא יחפש אחריהם ואינם עבורו אלא הטרדה בחנם.

ספר

מלים ששה

יבואר בו

ששה לשונות רשמיות והם:

לשון הקודש, פרסית, רוסית, אישפניולית

ערבית, טורפית לתועלת אחכ"י החפצים

לעלות לעה"ק ירושלם תובב"א, ללמוד

הלשונות הנ"ל בלי כל עמל וטורח.

ונלוה אליו:

תפלת הדרך, תפלת הים, וברכת

המזון בקצור להולכי דרכים.

הוצאה שניה

נדפס באותיות מזהירות ומנקדות עם

הוספות רבות ומועילות,

חובר מאתי

הצעיר שלמה הכהנה באבא גאון פינחסוף

מעיר סמרקנד וכעת מחושבי

עה"ק ירושלם תובב"א

שנת תער"ב לפ"ק

בהשתלות רפא"ל חיים הכהן

דפים הנהול לעווי וישהפיו

הספר הזה נמצא למכירה אצל מו"י ישראל

שאוולוף הי"ו בירושלם בשכונת הבוכרים

ספר עמודי שמים

ספר „עמודי שמים", לר׳ אברהם בר׳ אליעזר ליפמן ליכטשטיין נדפס בוורשא, לפי רשימת קאולי (Cowely, קטלוג ספרית אוקספורד) בשנת 1802 ולפי רשימת צדנר (קטלוג המוזיאון הבריטי בלונדון) — בשנת 1803. ביבליוגרף נמהר יכול להסיק מזה שמצויות שתי הוצאות של ספר זה, אחת משנת 1802 ושניה משנת 1803, ולא היא. אין כאן אלא הוצאה אחת שנדפסה בשנת תקס״ג והיא היא — 1802, משום שנדפסה בין החודשים תשרי־טבת תקס״ג, שהן לערך אוקטובר־דצמבר 1802.

רצוני להעיר, שלספר זה שני מיני שערים, משונים זה מזה בפרטים טיפוגרפיים. מצויים טופסים שהפרטים הטיפוגרפיים על השער נדפסו לא בעברית או בפולנית, כנהוג בימים ההם במדינת פולין, אלא דוקא בגרמנית: (ראה הצילום) מסתבר, משום שבחלוקה השלישית של מדינת פולין, בשנת תקנ״ו, נפלה ווארשא בחלקה של מדינת פרוסיא, ומלך פרוסיא משל עליה עד שנת תקס״ז ולכן הדפיסו את הפרטים בגרמנית. מצויים אמנם טופסים שעל שעריהם הושמט שם המדפיס, ומקום הדפוס – ווארשא, ושנת הדפוס – תקס״ג ניתנו רק בעברית. מסתבר, משום שטופסים אלו נועדו למדינת רוסיא ולא היה טעם להדפיס פרטים אלה בגרמנית.

אני משער, שלספרית אוקספורד הגיע טופס עם שער שנועד לווארשא שעליו מפורש תאריך 1802, ולספרית בריטיש מוזיאום הגיע טופס שנועד לרוסיא, שעל שערו רק תאריך עברי — תקס״ג, וצדנר תירגמו, כנהוג, 1803 ותו לא מידי.

על שערי הספרים הרבים שחיבר מחבר זה ניתן שמו בשלשה אופנים: 1) ר׳ אברהם בר׳ אליעזר ליפמן. 2) ר׳ אברהם במוהרא״ל. 3) סתם ר׳ אברהם. מר. ח.ד. פרידברג ב„בית עקד ספרים" פיענח את הר״ת במוהרא״ל — ר׳ אריה ליב ויצאו לו שני מחברים, אחד ר׳ אברהם בר׳ אליעזר ליפמן (והוא הנכון) ושני — ר׳ אברהם בר׳ אריה ליב. ובמפתח המחברים ייחס לשניהם י״ג פריטים, ומהם רק שנים למחבר הנכון, וכל השאר, י״א פריטים, ייחס לר׳ אברהם בר׳ אריה ליב (וכל ר׳ אברהם סתם צירף לר׳ אברהם בר׳ אריה ליב).

מגוחך, שאת הספר „כנפי נשרים" ייחס לשניהם: את ההוצאה

הראשונה (שנדפסה יחד עם החומש ביוזעפאף, תקפ"ט) ייחס לר' אברהם בר אליעזר ליפמן ואת ההוצאה השניה (ווארשא, תרמ"א בלא החומש) לר' אברהם בר' אריה ליב.

הערים הרבות שהמחבר כיהן בהם ברבנות, החל בליטא וסיים בפולין' עושה רושם שהיה נודד בטבעו ולא איתדר ליה בחדא מתא להשתקע באחת הערים ברבנות קבועה לשנים רבות.

---

1) לפי שערי הספרים הן: הלובאקי; וואלקאוויסק; זאדין; לידא: פראשניץ ולאסק.

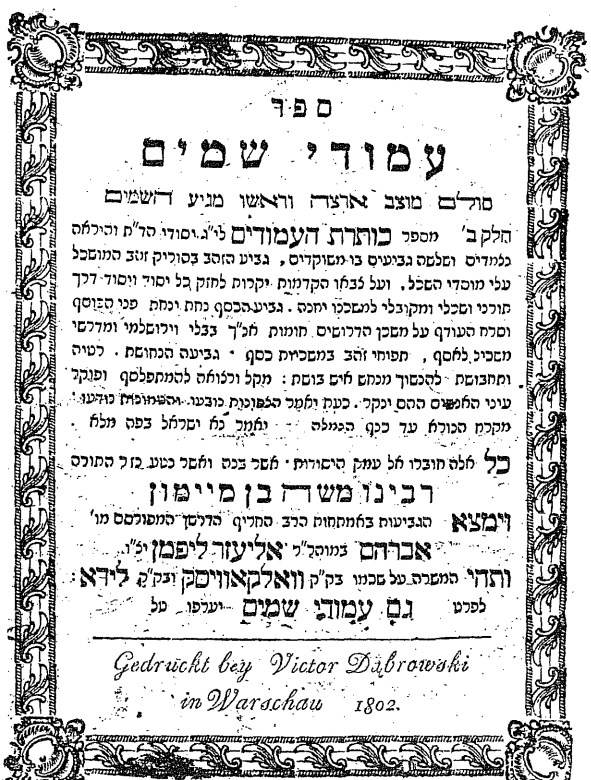

ספר

עמודי שמים

סול"ם מוצב ארצה וראשו מגיע השמים

החלק ב' מספר **כותרת העמודים** לי"ג יסודי הל"ת והילכה
גמלדיס וסלעה גבינים בר-מצוקדים, גבוע הזהב בסוליק זהב המוסכל
עלי מוסדי הסכל, ועל לבתו הקדמוני יקרות לחזק בל יסוד ויסוד דרך
מוכני וסכלי ומקובלי למסכלו יחכה. גביע הכסף נתת וכחת פני הַיּוֹסף
וסרח הערוף על מסכן הדלוסים תומות לכ"ך בגלי וילוסלמי ומלכשי
מסביב למסך, תפוחי זהב במסכיות כסף • גביעה הכחוסת. לטיה
ומחבוסת להכסוך מכתם חים בוסת: מקל ולגורם להמתפלסף ופנקל
עיני החפשים ההם ויקר. כעוף ותמר הכפונית כובעו. והשמוסלת מוסיפו
מקרם הכולל עד ככף הכמלה ונתנך בה ומלחל בפה מלח.

כל חלה חובלו חל עמק חיסורות • מסך בכח ומסך כעוב בזך התוכס

רבינו משה בן מיימון

ויצא הגביעות בחמקחות הרב החיוך המלשן המפורסם מו'

אברהם במוהר"ר **אליעזר ליפמן** זי"ע.

והדר המשרה על מכונו בק"ק **וואלקאוויסק** ובק"ק **לידא**

לפרט **גם עמודי שמים** יערפו טל

Gedruckt bey Victor Dąbrowski
in Warschau 1802.

ספר

עמודי שמים

סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמים

חלק ב' מספר **כותרת העמודים** לי"ג יסודי הד"ת והיראה כלמדים ושלשה גביעים בו משוקדים, גביע הזהב בהוריק זהב המושכל עלי מוסדי השכל, ועל צבאו הקדמות יקרות לחזק כל יסוד ויסוד דרך תורני ושכלי ומקובלי למשכנו יחנה. גביע הכסף כחת ינחת פני הכוסף וסרח העודף על משכן הדרושים חומות אנ"ך בבלי וירושלמי ומדרשי משכיל לאסף, תפוחי זהב במשכיות כסף · גביעה הנחושת. רטיה ותחבושת להכשוך מכחש אים בושת: מקל ורצואה להמתפלסף ופוקל עיני האנשים ההם ינקר. כעת יאמר הצפונות כובעו. והטמונות כודעו · מקרח הנורא עד כנף הנמלה · יאמר נא ישראל בפה מלא.

כל אלה חובדו אל עמק היסורות · אשר בכה ואשר נטע נזר התורה

רבינו משה בן מיימון

וימצא הגביעות באמתחות הרב החריף הדרשן המפורסם מו'

אברהם במוהר"ר **אליעזר ליפמן** יצ"ו

ותהי המשרה על שכמו בק"ק **וואלקאוויסק** ובק"ק **לידא**:

ווארשא

לפרט **גם עמודי שמים** יערפו טל

Сходно указу 2 ноября 1836,
Сіи книга мною пересмотрена.
1837 года. Шадов: Равинъ.

תקון טעויות בסיפור אחד בספר „שבחי הבעש"ט"

ימים רבים הייתי מצטער על סיפור אחד בספר „שבחי הבעש"ט", שהיה ברי לי שהוא מאוד משובש אבל לא יכולתי לנחש כיצד להעמידו על תיקונו. והרי הסיפור כמו שהוא בספר „שבחי הבעש"ט" (בדפוס ברדיטשוב שלפני – דף יח/2).

„**שמעתי** מחמי ז"ל כשר' נחמן' גנוחי גונח בתפילה משברת הלב השומע ודומה לו כאילו נחתך לשנים. אמר הבעש"ט, עד מקום שנסע ר' נחמן יודעים מה היא התפלה ובמקו' שלא הי' ר' נחמן אין יודעים מה היא התפלה":

שמעתי פ"א [=פעם אחת] הלך ר' נחמן ז"ל דרך ק"ק זאלראווע[2] עם סחורה בעת תפילת שחרית ועמד עם העגלה שלו נגד בהמ"ד ולקח הטו"ת [הטלית והתפילין] ונכנס לבית המדרש ועטף הטו"ת ועמד לפה"ת [לפני התיבה] להתפלל בלי רשות וירע להם איך העיז האיש האורח לעמוד לפה"ת בלי רשות וכששמעו הדבורים היוצאים מפיו היו מתוקים מדבש ונופת צופים היו נהני' ושותקים אעפ"כ חרה להם ולאחר קדיש דרבנן התחיל הודו קודם ברוך שאמר נתמלאו כול' כעס וחימה והיה בדעתם למושכו מן התיבה אך מחמת שהיו מתאווים מאד לשמוע דבוריו ותפלותיו לא יכלו לעשות שום דבר והיו שקלי וטרי' בדבר עד שגמר תפלתו. כשגמר כל תפל[ו]תיו פצו עליו כל אנשי בהמ"ד ואמרו אליו איך מלאו לבו לעמוד לפני התיבה בלי רשות ולשנות הנוסחה אשר לא התפללו אבותינו ואבות אבותינו אשר היו גדולי הדור ענה ואמר ומי יאמר שהם בג"ע [בגן עדן] וכששמעו תשובתו נתמלאו יותר חימה עליו. והיה שם בעל המחבר ספר תולדות יעקב יוסף והיה זקן מאד ונתן גדולתו לתלמיד אחד שיהי' מ"מ [מגיד מישרים] במקומו ושמו ר' זלמן וקפץ עליו ר' זלמן יותר מכולם ובא ר' אלכסנדר תלמיד של רבי זלמן ואמר הניחו את האיש שהוא תמיד עם הש'. ואגב דאתן לידן נשמע מהא מילתא:

שמעתי מהרב שהיה אומר בזה"ל [בזו הלשון] מרגלא בפומי' דהצדיק יעקב יוסף ז"ל נקל לו לומר עשרה חילוקים מלהתפלל ש"ע [שמונה עשרה] אחת. ושמעתי מר' זוסי' מאנאפאלי כשנסע מאחיו ר' אלימלך דרך זאלקווא עמדתי בבהמ"ד במקום אחד להתפלל והי'

---

1) הכוונה לר' נחמן מקוסוב.
2) טעות הדפוס וצ"ל זאלקווא.

התפלה זכה וברורה כערך תפלות הבעש"ט ולא ידעתי מאיזה סיבה ואמרו כי במקום הזה היה המקום של בעהמ"ח ספר תולדות יעקב יוסף:"

סיפור זה הוא מלא תמיהות!

א. „מאי עבידתי" של ר' יעקב יוסף בזאלקווא? הרי רבנותו האחרונה היתה בפולנאה ושם מנוחתו כבוד (ונוסח מצבתו שם אפילו נדפסה). שמא תאמר: היה שם באקראי, הרי מהסיפור יוצא שהיה לו שם מקום קבוע בבהמ"ד וגם מינה שם את תלמידו למ"מ במקומו?

ב. ר' יעקב יוסף הרי הי' רב אב"ד לא מ"מ, ובימי רבנותו בפולנאה הי' המ"מ שם ר' אריה ליב המוכיח, בעהמ"ח ספר „קול אריה"[3], וכיצד „נתן גדולתו לתלמיד אחד שיהי' מ"מ במקומו, בזאלקווא?

ג. כלום אפשר שבבית מדרשו של ר' יעקב יוסף יקומו המתפללים, ובראשם תלמידו ר' זלמן, נגד הנוסח „הודו קודם ברוך שאמר"?

ד. כיצד העיז ר' אלכסנדר, תלמידו של ר' זלמן, לצאת נגד רבו?

ה. מדוע לא הגיב ר' יעקב יוסף בעצמו והניח הדבר לתלמידו ותלמיד תלמידו?

יום אחד, זה מקרוב, נתמזל מזלי, ונזדמן לי כתב־יד של ספר „שבחי הבעש"ט", שנכתב, כמובן, טרם הובא הספר לדפוס, וראשית דבר הצצתי בו בסיפור זה ואורו עיני. והרי הסיפור כמו שהוא בכתב־יד זה:

„פ"א הלך ר' נחמן ז"ל בסחורה דרך ק"ק זאלקווא והי' עת תפלת שחרית ועמד בעגלה שלו אצל בהמ"ד ולקח טלית ותפילין ונכנס לבהמ"ד ולבש הטלית והניח תפילין ועמד לפני התיבה והתחיל להתפלל ותמהו וירע לבם על הדבר זה איך העיז איש אורח לבוא ולעמוד לפני התיבה בלי רשות אך מחמת ששמעו דבורים היוצאים ממנו היו מתוקים מדבש ונופת צופים הי' נהנים ושותקים אעפ"כ חרה להם ולאחר קדיש דרבנן התחיל הודו קודם ברוך שאמר ונתמלאו כעס והי' בדעתם למשכו מן התיבה אך מחמת שהיו מתאווים לשמוע דבוריו לא יכלו לעשות שום דבר רק שהיו שקלי וטרי' בדבר עד שגמר את תפלתו וכיון שגמר תפילתו קפצו עליו כל אנשי בהמ"ד ואמרו אליו איך מלאו לבו לעמוד לפני התיבה בלי רשיון ולא עוד ששנה את הנוסח' אשר לא התפללו אבותינו ואבות אבותינו אשר הי' גדולי הדור. ענה ואמר מי יאמר שהם בג"ע, וכיון ששמעו תשובתו נתמלאו יותר חימה עליו. והי' שם בעל המחבר

3) ראה צילום השער בחלק הראשון עמ. 525.

ספר ת״ש זקן מאד ונתן גדולתו לתלמיד אחד שיהי׳ מ״מ במקומו ושמו ר׳ זלמן וקפץ עליו ר׳ זלמן יותר מכולם ובא ר׳ אלכסנדר ת״ש ואמר לר׳ זלמן הניחו את האיש הזה שהוא תמים עם השם. ואגב, דאתא לידן נימא בי׳ מילתא ששמעתי מהרב דק״ק פולינאי שהי׳ אומר בזה הלשון מרגלא בפומי דהצדיק ת״ש ז״ל ניקל לי לומר עשרה חלוקים מלהתפלל שמונה עשרה אחת. ושמעתי מר׳ זוסי מאניפאלי כשנסע מאחיו ר׳ אלימלך דרך זאלקווי עמדתי בבה״מ במקום אחד להתפלל והי׳ התפילה זכה וברורה כערך תפילת הבעש״ט ולא ידעתי מאיזה הסיבה ואמרו לי כי המקום הלז הי׳ מקומו של בעהמ״ח ת״ש״.

עד כאן הסיפור בכתב היד.

מכתב־יד זה אנו למדים שנתחלפו לו היוצרות לבעל המדפיס ספר „שבחי בעש״ט״:

א. לא במחבר ספר „תולדות יעקב יוסף״ היה מעשה, אלא במחבר ספר ת״ש.

ב. ר׳ זלמן לא הי׳ תלמידו של בעהמ״ח ספר „תולדות יעקב יוסף״ אלא של בעהמ״ח ספר ת״ש, והוא הוא ש״נתן לו את גדולתו שיהי׳ מ״מ במקומו״.

ג. לא תלמידו של ר׳ זלמן הי׳ ר׳ אלכסנדר אלא להיפך — היה רבו.

ד. לא על מקומו הקבוע של ר׳ יעקב יוסף התפלל ר׳ זוסיא אלא על מקומו של מחבר ת״ש.

ה. האימרה: נקל לו לומר עשרה חילוקים מלהתפלל שמונה עשרה אחת לא על עצמו אמרה ר׳ יעקב יוסף אלא אמר שהיתה מרגלא בפומי׳ של מחבר ת״ש.

ספר ת״ש אינו אלא ספר „תבואות שור״ שמחברו הוא ר׳ אלכסנדר שור, שהדפיסו לראשונה בשנת תצ״ג בזאלקווא.

והכל אתי שפיר.

הדפוס העברי באוסטרהא

הוספות ותיקונים לרשימת א. יערי („עלי ספר", א־ב)

א. הוספות

1. **דברי שלמה** (באור פסוקי תנ"ך ופיוטים. מהרש"ל), **אוסטרהא**, תקנ"ד. 23 דף. °8.

(עפ"י „רשימת הספרים העבריים שנדפסו בארץ רוסיא ומלכות פולין הנועדים לבא לשער המצבה", פטרבורג, 1894, עמ' 15. מחבר רשימה זו הוא הביבליוגרף הידוע ר' שמואל וינר). את מספר הדפים רשמתי עפ"י רשימת וונדרבר ב„ליטעראטורבלאט" שנה ח', עמ' 336. פרופ. ג. שלום מסופק אמנם בקיומו של ספר זה וכותב („קרית ספר" כ"א, עמ' 293) שוונדרבר הוא היחידי שראה ספר זה, אבל קיומו הרי נתאשר ברשימת התערוכה הנ"ל. ראה לעיל ע' 17 צילום השער.

2. **משניות**, עם פירוש ... רבינו עובדי' מברטנורה: ותוספות יום טוב: ותוספות חדשים מהחסיד השלם הרב ... כמהור"ר שמשון זצלל"ה מאלטונא ומשאר הגאונים עם כל חלופי גרסאות ונוסחאות ... ואלה מוסיף על הראשונים מסיני ועוקר הרים ... מוהר"ר ישעיה בערלין נר"ו ... ויקרא לו שם **ראשון לציון**. גם אלה לחכמים [וכו' בנוסח הידוע]. גדרוקט אין אוסטראג אין וואלינישען גיבערנעמאט מיט בעוויליגונג איינר העכשט פעראדענטן קייזערליכן צענזור אין ריגע בשנת תק"ס לפ"ק. ע"י המדפיס ... מוהר"ר שמואל במוהר"ר ישכר בער סג"ל מדפיס **באוסטראה**. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... פאוויל פעטראוויץ. סדר זרעים: [3], 132 דף.°4. אותיות מרובעות ואותיות רש"י.

התיבות: משניות, תוספות חדשים וראשון לציון, נדפסו בצבע אדום. על השער ציור עציץ, ובתוכו אילן נושא פירות. משני צידיו כתובת: עץ חיים היא למחזיקים בה. מעבר לשער הסכמות: הרב זאב וואלף החונה בק"ק דובנא רבתי, יום ג', ג' אלול, תקנ"ט; הרב בצלאל ב"ר מאיר מרגליות החונה בק"ק אוסטרהא והגליל, יום א', ח' אלול תקנ"ט. ניתנו למדפיס ר' שמואל למשך שמונה שנים.

בקולופון, שמות הפועלים: מסדרים: ישראל ארי' ליב ב"ר צבי הירש יצ"ו; מנחם מן ב"ר פסח יצ"ו; ראובן ב"ר ברוך כ"ץ זצ"ל; הבחור יעקב שמואל ב"ר יצחק זצ"ל. עוסקים במכבש הדפוס: מנחם מן ב"ר יעקב

מאוסטרהא; משה ב״ר צבי הירש זצ״ל מאוסטרהא; יחיאל ב״ר אריה ליב הלוי זצ״ל.

על טופס משניות זה שבידי כתבתי במאמרי „דפוסי קארעץ״ (ב) („אהל רחל״ חלק ראשון ע׳ 112 הערה 16). בתור השערה שהיה שייך פעם להמדפיס באוסטרהא. השערה זו נתאמתה לי עכשיו, מכיון שמצאתי בו בכמה עמודים שיש בהם תיבת „עכו״ם״, רשום בכתב־יד על הגליון: „צ״ל עכומ״ז״. ובעמודים שתיבת „עכו״ם״ מצויה כמה פעמים רשום: „צ״ל בכל הדף עכומ״ז״. ז״א שהמדפיס הכין לדפוס מהדורה חדשה, ומשום שנגזר שלא להשתמש יותר בתיבת „עכו״ם״ אלא ב„עכומ״ז״ (ראה מאמרי: „על ספר אהבת יהונתן״ „אהל רחל״ חלק ראשון עמ׳ 298), רשם המדפיס (ואולי הצנזור עצמו) על הגליון הוראה למסדרים, שיסדרו עפ״י טופס זה.

אעפ״י שעל השער כתוב: „ואלה מוסיף ... ראשון לציון...״, לא מצאתי „ראשון לציון״ בחלק זה. אפשר שלא הדפיסוהו על הדף, כנהוג, אלא כולו בחלק האחרון, בסוף המשניות, ולא יכולתי לע״ע למצוא את החלק האחרון.

סדר קדשים: תקס״א, 163 דף. °4. אותיות מרובעות ואותיות רש״י.

נוסח השער כנ״ל, בהשמטת הפיסקא: „ואלה מוסיף...״ ובהוספת רשיון הצנזור באמצע השער, בנוסח שאינו מצוי בדפוסי רוסיא:

CORREGANTUR & IMPRIMATUR RIGA
DEN 12 OCTOBER 1800 LEOELCON LESER

בעברית היה צנזור זה חותם: אלחנן בריל מן.

צנזורה לספרים עבריים ברוסיא הנהיג לראשונה הקיסר פאוויל, בשנת 1797, וקבע את מושבה בעיר ריגא. אלחנן זה, יהודי גרמני, מחבורת הרמבמ״ן, היה הצנזור היהודי הראשון לספרים עבריים ברוסיא. בעקבות תלונות המדפיסים היהודים על קשיי התקשרות עם הצנזורה, משום ריחוקה של ריגא ממקומות הדפוס, שהיו אז רובם בעיירות קטנות באוקראינא, העבירו בשנת 1802 את מקומה לווילנא, ומאז התחילו לכתוב על שערי הספרים: ברשיון הצנזורה אשר באקאדעמיא דווילנא.

3. **אשלי רברבי** [שלחן ערוך יורה דעה עם פירושים], לפני תקס״ב.

בהתנצלות המגיה, ר׳ משה צבי הירש ב״ר אברהם הלוי מווישנאוויץ וכעת מתגורר פ״ק אוסטרהא, שבספר „אשלי רברבי״, אוסטרהא, תקס״ב (מס׳ 15 ברשימת יערי) כתוב: „...וכבר מילתי אמורה בהתנצלותי בסוף ספר י״ד [יורה דעה] שנדפס פה בדפוס הרבני ... מו׳ שמואל סג״ל מדפיס דפה, וכעת זיכני ה׳ להגיה שוב שנית גם זה ספר י״ד שנדפס ג״כ בדפוס של ה״ה מהר״ש הנ״ל, עם הוספה לטובה פי׳ מספיק ספר פרי מגדים ... וגדול כבוד האחרון מן הראשון...״. הרי שקיימת מהדורה של ספר זה, בלי ספר „פרי מגדים״, עוד מלפני תקס״ב.

4. **קיצור שני לוחות הברית**, עם מהדורה בתרא. העתק הנהגת טובות וישרות ... עם הגהות וחידושי דינים מספרים חדשים וגם ישינים מה שלא נמצא בספר ... שני לוחות הברית הנ״ל. אשר איזן תיקן וליקט האלוף התורני כמהור״ר יחיאל מיכל בן הר״ר אברהם סג״ל עפשטיין אשכנזי. ועתה נדפס מחדש עם תוספות לקוטי בתר לקוטי ... בדפוס הנאה ומשובח ... על ידי המדפיס הרבני ... מוהר״ר אהרן בהמנוח מהור״ר יונה זצ״ל. **באוסטרהא** תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלעקסנדר פאוולוויטש ... בשנת **שני לוחות הברית** [=תקס״ד] לפ״ק. 86 דף °4. פגינציא משובשת. אותיות מרובעות ואותיות רש״י לסירוגין.

מעבר לשער: הסכמת הרב ר׳ בצלאל בהרב ר׳ מאיר מרגליות החונה פ״ק אוסטרהא והגליל, מיום ב׳ ח״י סיון תקס״ב, למשך שמונה שנים, על שמו של ר׳ אהרן ב״ר יונה. נראה שנפלה טעות בפרט, כי יום ב׳ ח״י סיון אינו מתאים לתקס״ב אלא לתקס״ד.

הערות על רשימת ספר „קיצור של״ה״ ב„בית־עקד־ספרים״, ראה במאמרי: „ר׳ יחיאל מיכל עפשטיין״ (לעיל עמ׳ 364).

5. **משניות**, חלק ראשון: זרעים, מועד, נשים, עם פירוש קב ונקי אשר יאמר עליו כי הוא זה המועט המחזיא [צ״ל: המחזיק] את המרובה ... ולהקל על הקורא הדפסנוהו בכרך קטן ... להיותו אתו בביתו ובצאתו, ובאותיות ונייר ודיו היותר נאים ... **באוסטרהא**. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלעקסנדר פאוולוויטש ... על ידי המדפיס הרבני מהור״ר שמואל במהור״ר ישכר בער הלוי בשנת תקס״ח לפ״ק. [1], 87 דף, °16.

הסכמות: ר׳ לוי יצחק במוהר״מ אבד״ק ברדיטשוב, יום ד׳ אדר״ח אדר ראשון תקס״ה; ר׳ בצלאל בהרב ר׳ מאיר מרגליות אב״ד ור״מ דפ״ק אוסטרהא והגליל, יום ט״ב חשון תקס״ה; ר׳ מנחם מענדל אב״ד ור״מ דק״ק ראווני, יום ג׳, ו׳ אדר ראשון תקס״ה. ניתנו למשך עשר שנים להמדפיס ר׳ שמואל (ספק אם מספר הדפים שרשמתי נכון, ואין הספר תחת ידי כעת).

6. **שבט מוסר**, אהובי רבותי מאנן אונ פרויאן: טוט דש שיני וועלט שואין: דען דש חשוב אונ וועלדיג (ספר) האבן מיר אין טייטש טון שטעלן: מיר האפן דש עש גאט אונ די וועלט זייער וואול גפעלן ... קומט צו לויפן: אונ דש ספר נחמד צו קויפן: אונ טוט אייער געלט ניט דראן שייאן ... גם אלה לחכמים [וכו׳ כנוסח הידוע]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאוויטש ... נדפס **באוסטרהא** בשנת

תקע״ה לפ״ק. 68 דף. °4. אותיות צו״ר. בלא המקור העברי. המחבר: ר׳ אליהו הכהן מאזמיר.

[השווה: יערי, 53].

מעבר לשער רק הסכמה אחת של ר׳ בצלאל מרגליות מאוסטרהא, יום ה׳ פ׳ חקת כ״ח סיון **דעת חכמה** [=תקמ״ז]. תאריך זה, כמובן, איננו יכולים לקבל, ואם נאמר שנשמטה כאן אות ל׳ של ״לדעת״ יצא לנו תקע״ז, וגם זה סותר לתקע״ה שעל השער. זאת ועוד אחרת. בטופס שרשם יערי שתי הסכמות, ובטופס זה רק הסכמה אחת בלבד. על כרחינו אנו מוכרחים לומר שלפנינו מהדורת זיוף, אחרי תקע״ה, ואולי מזויף גם מקום הדפוס, כרגיל בדפוסי רוסיא.

על תרגום יידי חדש לספר זה, ראה מה שכתבתי במאמרי: ״תרגום יידי חדש לשלשה ספרי מוסר״ (״אהל רחל״ חלק ראשון עמ׳ 455).

7. **סדר הושענות**, עם פירוש צח על לשון אשכנז ובכתב אשורית אשר הועתק מסידור שער השמים. גם אלה לחכמים [וכו׳ כנוסח הידוע]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלעקסנדר פאוולאוויטש ... נדפס **באוסטרהא** לפרט **הושענא את שארית ישראל** [=תקע״ו] [40] דף. °16. הפנים והתרגום באותיות מרובעות ומנוקדות.

מעבר לשער: הסכמת הב״ד דייני צדק דפה ק״ק אוסטרהא מיום ב׳ ט׳ אלול תקע״ו. חתומים: הקטון אריה ליב ב״ר חיים סג״ל; הקטון אברהם ב״ר יצחק זללה״ה; נאום יהודה ליב במוהר״ר מתתיהו זללה״ה.

דף אחרון: אתה הראת לשמחת תורה.

הנוהג הוא להוציא את התאריך מאותיות הגדולות של הפרט. יוצא מן הכלל ספר זה, שהתאריך יוצא בו דוקא מהאותיות הקטנות. ולא נזדמן לי לראות אחר דוגמתו.

8. **תהלים**, דבר חדש אשר לא היו[!] לעולמים ספר תהלים עם פירוש מספיק בלשון אשכנז ובכתב עברית ולשון לעז עם נקודות ... גם עם פי׳ קיצור אלשיך בשלמות וגם כמה מעלות ... גם אלה לחכמים [וכו׳, כנוסח הידוע]. גדרוקט אין אוסטריג אין וואלינשן גיבערנמט מיט באווילינונג איינר העכשט פערדענטן[!] קייזערליכן צענזור אין ווילנא. גדרוקט בייא ר׳ אהרן מדפיס **באוסטרהא**. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולויטש ... תקע״ו לפ״ק. [250] דף. °8.

הפנים והע״ט באותיות מרובעות מנוקדות, וקיצור אלשיך באותיות רש״י. התיבות: תהלים, באוסטרהא, נדפסו בצבע אדום.

על השער ציור ידי כהן, ותחתיהן: ״פרופס״. א. יערי ב״דגלי המדפיסים״, מייחס דגל זה לדפוס סדילקאב.

מעבר לשער מודעה רבה: איך שה״ה הרבני הנגיד מוה׳ אהרן בהמנו׳

מוה' יונה יצ"ו קנה מיד ה"ה הרבני מו' עקיבא במוה"ר יונה סג"ל הסכמה הנ"ל[?] בכתיבה ומסירה ובק"ג א"ס [=ובקנין גמור אגב סודר] ועפ"י עדות כשרים, והוסיף ר' אהרן הנ"ל פירוש קיצור אלשיך. ההסכמה גופא לא נדפסה כאן.

9. **מחזור** מן ראש השנה ויום הכפורים ושלש רגלים, כמנהג פולין פיהם ומעהרין וליטא ורייסין. נשתנה למעליותא: בתוספות מרובה: סידורי דקראי מקראי קודש במועדם ועוד נוסף דברים רבים ... במקום אשר המדפיסים הקודמים הציבו ציונים לחפש הנה והנה ובהשנות לפעמים סדרי הפיוטים לשבת ולחול ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאוויטש ... גם אלה לחכמים [וכו', כנוסח הידוע]. **באוסטרהא**. בשנת תקפ"א לפ"ק. בטופס שלפני חסר הסוף, מאמצע יוצר ליום שני של חג השבועות. °8.

התיבות: מחזור, ראש השנה, יום הכפורים, שלש רגלים, באוסטרהא – נדפסו בצבע אדום. מעבר לשער רשיון הצנזורה בפולנית מיום 10 גרודזיען 1821.

10. סדר **קינות לתשעה באב**, גם הוספנו מגילת איכה וגם הוצגנו[!] על אותיות גדולות ונייר יפה ובדיו שחור ... וגם הוגהו בכל תוקף עוז ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר אלכסנדר פאוולאוויטש ... מודעה רבה כי לא כגוים [וכו', כנוסח הידוע]. **באוסטרהא**. בשנת תקפ"א לפ"ק. [72] דף. °8.

ציור ידי כהן בלא תיבת „פרופס" (מס' 190 ב„דגלי המדפיסים" של יערי, והוא מיחסו לדפוס אליעזר פייוויל).

11. סדר **תקון ליל שבועות** והושענא רבה, על פי הסדר מספר שני לוחות הברית וכוונת השמות מהאר"י זלה"ה עם כל המעלות שהיה בתיקון שנדפס באמשטרדם ... והוספנו אקדמות לחג השבועות ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאוויטש ... **באוסטרהא**. מודעה רבה כי לא כגוים [וכו', כנוסח הידוע]. בשנת **והגית בו יומם ולילה** לפ"ק [=תקפ"ג]. [141] דף. °8. ציור הנ"ל: ידי כהן על השער בלא תיבת „פרופס".

12. **חמשה חומשי תורה**, עם פי' רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. ע"י השותפים הא' הרבני הנגיד מוה' אברהם קלאהרפיין והשני הרבני מוה' דוד בהמנוח מוה' יצחק מרדכי זצ"ל. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאוויטש ... בשנת תקפ"ד לפ"ק. **באוסטרהא**. שער מצוייר.

חלק חמישי: ספר **דברים**. 102 דף; איכה וקהלת: 20 דף. °8.

הפנים ותרגום אונקלוס: אותיות מרובעות ומנוקדות, והפירושים באותיות רש״י.

13. **תהלים**, אשר נדפס מהודר בכל מיני יופי מנוקה מכל סיג ודופי מנוקה בשלש עשרה נפה ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאוויטש ... מודעה רבה כי לא כגויים [וכו׳, כנוסח הידוע]. **באוסטרהא**. בשנת תקפ״ד לפ״ק. °8.

בידי רק צילום השער. את גוף הספר לא זכלתי לע״ע למצוא.

14. **חמשה חומשי תורה**, חלק שני: **שמות**, עם פי׳ רש״י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. בדפוס קלאהר פיין בשנת תקפ״ו לפ״ק. **באוסטרהא**. 140 דף. °8.

הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות, והפירושים באותיות רש״י.

15. **חמשה חומשי תורה**, חלק שלישי: ספר **ויקרא**, עם פי׳ רש״י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. ע״י השותפים: הא׳ הרבני ... מו״ה אברהם קלאהר פיין: והשני הרבני מוה׳ דוד בהמנוח מוה׳ יצחק מרדכי ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאיי פאוולאוויטש. בשנת תקפ״ו לפ״ק. **באוסטרהא**. 100 דף. °8.

הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות והפירושים באותיות רש״י. השער עם מסגרת מצוירת.
אחרי הפטרת בחוקותי לפני שיר השירים – ציור העיגול של ר׳ אהרן מדפיס, בהשמטת שמו מתוכו.

16. סדר **תיקון ליל שבועות** וגם ליל הושענא רבה. על פי הסדר מספר שני לוחות הברית וכוונת השמות מהאר״י זלה״ה עם כל המעלות שהיה בתיקון שנדפס באמשטרדם ומעלות יתרות נודעת לנו שהוספנו אקדמות לחג השבועות ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאוולאוויטש. על ידי השותפים: האחד הרבני מוהר״ר אברהם קלאהר פיין: והשני הרבני מוה׳ דוד בהמנוח מוה׳ יצחק מרדכי זצ״ל. **באוסטרהא**. בשנת תקפ״ז לפ״ק. 136 דף. °8.

התיבות: ליל שבועות, הושענא רבה, באוסטרהא, בצבע אדום.

17. **חמשה חומשי תורה**, חלק שלישי: ספר **ויקרא**. עם פירוש רש״י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים. ע״י השותפים: הא׳ הרבני ... מוה׳

אברהם קלאהר פיין: והשני הרבני מוה' דוד בהמנוח מו"ה יצחק מרדכי זצ"ל. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאוולאוויטש. בשנת תקצ"ב לפ"ק **באוסטרהא**. 100 דף. °8.

הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות ומנוקדות, והפירושים באותיות רש"י. השער עם מסגרת מצויירת.

18. **חמשה חומשי תורה, חלק חמישי: ספר דברים**. עם פירוש רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים ... **באוסטרהא**. [תקצ"ב, 1832]. [122] דף. °8. פגינציה משובשת. השער עם מסגרת קישוט. הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות, והפירושים באותיות רש"י.

19. **שלחן ערוך** מטור אורח חיים. תקצ"ו. שני שערים: שער ראשון: שלחן ערוך מטור אורח חיים עם באר היטב ואשל אברהם ועתה נתוספו שני חבורים חדשים האחד ... שערי תשובה והשני ... יד אפרים אשר נדפסו פעם ראשון בדובנא בשנת **שערי** תשובה ועתה נדפסו פעם שנית ע"י הרבני ... אליעזר פייבל אייזין בארג בשנת תקצ"ו לפ"ק **באוסטרהא**.

תיבות: אורח חיים, באוסטרהא, נדפסו בצבע אדום. השער מקושט במסגרת קישוט.
מעבר לשער: רשיון הצנזור לעוו בורובסקי מיום 30 אפריל 1934. ברוסית.

שער שני: **שלחן ערוך** מטור אורח חיים. חברו הגאון ... יוסף קארו עם חדושי דינים שהשמיט והוציאם הגאון מהור"ר משה אסרלש ... ועם **באר הגולה** [מאת הרב משה רבקש] ועם **באר היטב** ממהור"ר יהודה אשכנזי דיין דק"ק טיקטין ועם חדושי דינים מתוך ספר **אבן העוזר** [מאת הרב עוזר ב"ר מאיר אבד"ק קלימנטוב] ועם ילקוט חדש משו"ת ופוסקים ... שחיבר הרב ... אברהם אופנהיים נר"ו וקרא את שמו **אשל אברהם**. ואלה מוסיף על הראשונים ... שני חבורים ... האחד ... **שערי תשובה**, מאת ר' חיים מרדכי מרגליות החונה פה ק"ק דובנא רבתי, והשני ... **יד אפרים**, מאת הרב אפרים זלמן מרגליות מבראד [שערי תשובה – ילקוט מיותר ממאתים שו"ת ושאר ספרים. יד אפרים – הגהות וביאורים בשו"ע וט"ז ומגן אברהם]. **באוסטרהא**. בשנת תקצ"ו לפ"ק. [8], 371 דף. °8.

הסכמות: ר' יעקב אב"ד ור"מ דק"ק ליסא, יום א' ב' מרחשוון, תק"פ; ר' משה סופר אב"ד ור"מ דק"ק פרעשבורג, יום ה' ב' אלול תקע"ט; ר' ארי' ליב לבית קצנאלפוגן אב"ד ור"מ דק"ק בריסק דליטא, יום א' ט"ו אלול תקע"ט; ר' אברהם יהושע העשיל אב"ד דק"ק אפטא,

יום ו' לחודש טבת תק"פ, פ"ק מעזבוז; ר' דוב בער בן הגאון מוה' שניאור זלמן נ"ע מק"ק ליובאוויטש, אור ליום ה' כ"ה תשרי תק"פ.

מהסכמתו של ה„חתם סופר":

„...מרוב גבהם הביטו ושמו פניהם אלי כתוב להיות מסכימי קום ... ולא נעלם ממני כי אני איני כדאי שישלחו אלי הגאונים הללו אך מלתי כבר אמורה במקום אחר כי לבי לחוקקי ישראל רבותינו הקדושים שבזמנינו קרוב למאה שנים אשר נהגו סלסול בעצמם והדפיסו ספרן של צדיקים מבלי נטילת הסכמה ולא נמלכו בקטנים מהם, ועי"ז בעו"ה נשתלחה מארה בהדפסת ספרי מינים ונתפשטו בישראל, ואילו לא הי' אדם קונה ספר בלי הסכמה היינו ניצולים מזה וכיוצא בו, והגאונים הללו עבדו עובדא בנפשייהו ונמלכו בקטן כמוני ומהם יראו וכן יעשו כל חוברי חבר...".

ההסכמות הללו כבר נדפסו בדפוס הראשון, דובנא, תק"פ.

מודעא רבה, מאת הרב חיים מרדכי מרגליות חופ"ק דובנא. יום ו' עש"ק טו"ב חשון שנת שערי תשובה [תק"פ].

מעבר לשער השני: שטר מכירה. ר' אליעזר שלמה מרגליות, בנו ויורשו של המחבר ר' חיים מרדכי, מכר את זכותו, הן בגוף הספר והן בהסכמות, לר' אברהם בר"צ (אולי ממשפחת המדפיסים בראדוויל) יום ו' ה' חשוון תקצ"ד בסלאוויטא.

...חלק שני [מהלכות עירובין עד גמירא]. רק שער אחד מקושט במסגרת שער ראשון של חלק ראשון ומנוסח כשער שני של חלק ראשון עד... באמסטרדם. ואלה מוסיף על הראשוני' שני חבורי' יקרים ספר **שערי תשובה** וספר **יד אפרים**, ומשפט ספרי' אלו ומעשיהם בקודש הלא הם נתוני' בהקדמת חלק ראשון והקדמה לחלק שני וזיל קרי בי'. ע"י המדפיס מוהר"ר ... [כנ"ל בחלק ראשון]. [2] שכה, [1] דף.°8.

בדף שאחרי השער – הקדמת ר' אפרים זלמן מרגליות. דף אחרון הוא „לוח קביעות המועדים" [שנות תקפ"ו־תרל"ו]. בשולי השער

ברוסית: Орахъ Хаймъ — т.е. Стезя жизни. часть 2 въ острога въ типографіи Ф. айзинберга 1836

מפתח שמות הספרים

אשלי רברבי 3
דברי שלמה 1
הושענות 7
חמשה חומשי תורה 12, 14, 15, 17, 18
מחזור 9
משניות 2, 5
קינות לתשעה באב 10
קיצור של"ה 4
שבט מוסר 6
שלחן ערוך או"ח 19
תהלים 8, 13
תיקון ליל שבועות 11, 16

ב. הערות ותיקונים
(לפי המספרים של מר יערי)

1. **אהבת יהונתן**, תק״ן, נוסף על מה שכתבתי במאמרי: „על ספר אהבת יהונתן״, בחלק ראשון ע׳ 295, יש להדגיש, שבין שמות הרבנים המסכימים נזכר ר׳ נחום מטשרנוביל בברכת המתים: „זצוק״ל״, והוא נפטר בשנת תקנ״ח.

2. **אור עולם**, בהסכמת דייני אוסטרהא יש לתקן: במקום ר׳ ישראל צ״ל ר׳ יואל, ובמפתח ההסכמות יש למחוק את שמו של ר׳ ישראל זה.

3. **מגיד דבריו ליעקב**, נדפס בשנת מגיד **דבריו** ליעק**ב** חוקיו ומשפטיו ל**ישראל** [=תקנ״ד].

בטופס שבידי, שמות המדפיסים ניתנו בנוסח זה: בדפוס המשותפים ה״ה הרבני המופלג מו׳ אברהם בהמנוח מו׳ / יצחק אייזק ז״ל חתן החסיד מו׳ שלמה / מלויצק והשני ה״ה הרבני הראש מו׳ אליהו / בהמנוח מו׳ יעקב ז״ל סג״ל מק״ק קארעץ/. אפשר שינויי שערים כאן ואפשר שמכיוון שהחלק התחתון של השער היה חסר בטופס של יערי ניסח מדעתו עפ״י השערה.

8. **משנת חכמים**, בקולופון של סדר קדשים יש שינויי טופסים ברשימת הפועלים. בטופס אחד, המסדרים הם: מנחם ב״ר יצחק יעקב סג״ל מקארעץ; הבחור משה אהרן ב״ר זלמן מאוסטרהא. במכבש הדפוס: פסח ב״ר ברוך מאוסטרהא; ניסין[!] ב״ר יוסף. בטופס שני המסדרים הם: יצחק ב״ר ישכר בער סג״ל מקארעץ; אייזק[!] ב״ר זלמן מאוסטרהא. במלאכת הדפוס: ניסין ב״ר יוסף; במלאכת הקודש: משה ב״ר צבי הירש מאוסטרהא.

15. **אשלי רבבי**, תקס״ב. יערי כותב שבהסכמת ר׳ בצלאל מרגליות נפלה טעות בפרט, ובמקום תקס״ד צ״ל תקס״ב. בטופס שלפני אין שום טעות דפוס; הפרט הוא: **בו יחשבה לצדקה** [=תקס״ב]. תמיהני שבמספר הדפים לא מנה יערי את פירוש „פרי מגדים״ שנדפס אחרי כל הלכה והלכה (וכן גם במס׳ 38 דלהלן).

25. **תיקוני הזהר**, תקס״ה. בשנת תקס״ט נדפס ספר זה במעזירטש גדול, ועל השער כתוב: „...ע״פ כח ורשות מהסכמות הרבנים ... כפי שנדפס ק״ק אוסטרהא בשנת תקס״ג וכעת בתוך המשך של ההסכמות

הנ״ל נדפס פעם שנית אצל ר׳ אהרן מדפיס פה ק״ק מעזירטש גדול...״. מעבר לשער הסכמת ר׳ בצלאל מאוסטרהא משנת תקס״ד. הרי לפנינו שלשה תאריכים: תקס״ג, תקס״ד ותקס״ה. כיצד לתווך אותם עם „נדפס פעם שנית״ של תקס״ט? מוכרחים אנו לומר כי תקס״ג הוא טעות הדפוס וצ״ל תקס״ה (והרי בלא״ה א״א לגרוס תקס״ג, שהרי עדיין לא עבר זמנה של ההסכמה לשש שנים למדפיס ר׳ שמואל בשנת תקנ״ח – מס׳ 10 של יערי). תקס״ד גם הוא טעות הדפוס וצ״ל תקס״ט. נשאר נכון רק תאריך תקס״ה, ותקס״ט שני לו.

27. **טורי זהב**, תקס״ו. יערי כותב שבטופס שלפניו חסר הסוף. באמת היה בידו טופס שלם שרשמו כמצורף למס׳ 32, והוא הוא אותו מס׳ 27 זה, שהמדפיסים הוציאוהו לשוק לחוד וגם במצורף למס׳ 32. יש להעיר שבהסכמתו של ר׳ לוי יצחק מבא״ד מצויים שינויי טופסים. יש טופסים בנוסח זה: עלה במחשבתו ... מוהר״ר אהרן בהמנוח מהור״ר יונה מדפיס דפה ק״ק אוסטרהא ... לקבעו בדפוס על כן באתי לגזור בגזירת נחש על משיגי גבול להדפיסו פעם שנית...״. ומצויים טופסים עם נוסח זה: „...לקבעו בדפוס פעם שנית על כן באתי לגזור בגזירת נחש על משיגי גבול להדפיסו פעם שלישית...״. אין ברור אם אחד מהם מוטעה והשני מתוקן ואיזה מהם המוטעה ואיזה המתוקן.

32. **אפי רברבי**, תקס״ו. יש להעיר שיש טופסים בהם הדפים קנ״ו־קנ״ז (שמות נשים) מסודרים בסידור אחר ובאותיות אחרות.

45. **סליחות**, תקע״ד. אין מקומו כאן, כי לא נדפס בשנת תקע״ד, מכיוון שנדפס תחת ממשלת הקיסר ניקאלאי פאוולאוויטש שעלה על כסא מלכותו בשנת תקפ״ה, וראה לעיל ברשימת יערי מס׳ 18.

46. **עץ חיים**, תקע״ד. כבר רשמתי מהדורה זו ברשימה ארוכה של מהדורות ספר זה שפרסמתי ב„ייוואבלעטער״ כרך 36, עמ׳ 315, מס׳ 17. ועכשיו לעיל ע׳ 357.

49. **נחלת צבי**. מר יערי כותב: „...נדפס בשנת זה השער ליי צדיקים יבואו בו [ויש סימנים על כל המלים, ונראה שיש להביא בחשבון רק המלה „השער״, ויעלה תקע״ה] ... פ׳ בבע״ס [פרידברג בבית עקד ספרים] רושם: „תקעד, ואיני יודע על יסוד מה״. עינו של מר יערי הטעתו וצדק מר פרידברג. הסימנים אינם על המלים אלא על האותיות (ראה צילום השער) זֶה הַשַּׁעַר לַיי צַדִּיקִים יָבֹאוּ בוֹ [=תקע״ד]. ראה הצילום לקמן ע׳ 479.

ראה מה שכתבתי על אודות ספר זה בחלק הראשון עמ. 417-431.

64. **מעבר יבק**, תקע"ח. יש להעיר שתיבות „מעבר יבק" על השער נדפסו בצבע אדום, ויש טופסים בשינויים קלים על השער.

68. **הגדה של פסח**, תקע"ט. יש להוסיף שעל „חד גדיא" נדפס פירוש „מטה אהרן". בעמוד האחרון יש שינויי טופסים: בטופס הסמינר ע"ש שכטר בניו־יורק נדפס אחרי „חד גדיא" קולופון עם שמות הפועלים. בטופס ליובאוויטש נשמט הקולופון ובמקומו נדפס פירוש הגר"א ל„חד גדיא".

69. **מהר"ם שיף**, תקע"ט. בידי שלשה טופסים משונים זה מזה בשעריהם ובהסכמות.

א) זה שרשם מר יערי. על רשימתו יש להוסיף שלש הערות: 1) התיבות „מהר"ם שי"ף" ו„באוסטרהא" על השער נדפסו בצבע אדום. 2) מעבר לשער רשיון הצנזורה בדרך לא רגילה. חתומים שני צנזורים: הראשון כותב, בפולנית, שספר זה, בשם חידושי הלכות, הוא פירוש על איזה מסכתות התלמוד, ביצה כתובה גיטין בבא מציעא וחולין שחיבר רב מפורסם מאיר שיף מפרנקפורט דמיין, ונדפס בשנת 1811 בעיר פאריצק, ואין בו שום דבר נגד חוקי הצנזורה, וחותם: י. מארקושעוויץ. והשני כותב, גם הוא בפולנית, שעל סמך עדותו של הקודם הוא מתיר להדפיס ספר זה וחותם: צ. גאלאנסקי. יום 5 לוטי 1819. ז.א. שסמך על הראשון ולא בדק את הספר מחדש. אחר זה – הנוסח הידוע: גם אלה לחכמים וכו', ואחר זה שתי הסכמות, ובדף נוסף, עוד שבע הסכמות. 3) בסוף מסכת גיטין קולופון: „על ידי ... המסדר אותיות אברהם שלמה במוהר"ר נחום זצ"ל מק"ק אוסטרהא", וציור ידי כהן עם תיבת „פרופס" (מס' 191 ב„דגלי המדפיסים" של יערי, והוא מייחסו שם לדפוס סדילקאב).

ב) טופס שני. שלשת התיבות הנ"ל בצבע אדום הן בטופס זה בצבע שחור. נוסח השער מסודר בסידור אחר. תיבת „פאריצק" שבסיום הנוסח נדפסה בשיבוש: „פראציק", העיגול עם שמו של המדפיס אהרן בר' יונה נשמט ובמקומו ציור דגל המדפיס של דפוס סדילקאב. מעבר לשער נשמט רשיון שני הצנזורים הנ"ל, ונוסח גם אלה לחכמים, ונשארו רק שתי ההסכמות בסידור אחר מטופס הנ"ל. שבע ההסכמות שבדף שאחרי השער נסדרו בסידור אחר וכן הדף שאחרי ההסכמות (הקדמת נכד המחבר ודברי המגיה) בסידור אחר. בגוף הספר אין שום שינויים.

ג) טופס שלישי. שער מסודר בסידור אחר עד תיבת: פאריצק. בעיר האדון הגראף החסיד טאדעש טאשצקי ... בדפוס ... האברך ... שלמה בן הגביר ... חנינא יצ״ו. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאוולאוויטש ... ותשלם המלאכה יום שהוכפל בו כי טוב: יו״ד לחודש ניסן החכמה **תחיה בעליה** [תק״מ] הפרט, כמובן, מזויף. על השער ציור מצבה ובראשה פרח. מעבר לשער נשאר חלק. ההסכמות נדפסו בדף שאחרי השער בסדר אחר ובסידור אחר ומהן נשמטה הסכמתו של הרב ר׳ אפרים זלמן מרגליות. העדויות על מכירת הזכות על ההדפסה שבשני הטופסים הנ״ל אינן בטופס זה.

יש להעיר עוד שמספר הדפים ברשימת יערי הוא משובש. הוא לקח בחשבון רק את הפגינציה השניה. הנכון הוא: [3] צז, לט־צד, כג, כד דף.

מנוסח העדות על מכירת זכות הדפסת הספר: „...איך שמכרנו את הזכות מהדפסת ספר מהר״ם שיף עם היפוי כח והסכמות הגאונים משלושה מדינות על הדפסתו מחדש ... לכבוד הרב מו״ה ליבוש אב״ד דק״ק לקאטש בסך שלשים אדומים לסלק בעד הסך הנ״ל ספרים החרפים לזביני במקח השוה וגם אוף לאג מאה שטיק יהיה לנו מאת הרב הנ״ל בכל מקום אשר ידפיס...״. אין ברור לי פירושו של המונח היידי „אויף לאג״. ב„גרויסער וועריטערבוך פון דער יידישער שפראך״ באנד 1, נויארק, תשכ״ב, עמ׳ 454, בערך „אויפלייגער״ מפרש מונח זה „זעצער״, כלומר מסדר בדפוס. ומצטט מהסכמתו של ר׳ חיים ראפאפארט מאוסטרהא על ספר „מדרש רבות״ אוסטרהא 1839 (בשנה זו כבר לא היה קיים הדפוס באוסטרהא, שנסגר בגזירת הדפוסים העבריים ברוסיא בשנת 1836, ומן הסתם טעות הדפוס כאן וצ״ל 1834 והכוונה למס׳ 117 ברשימת יערי), שאוסר על המדפיסים להדפיס שנית את הספר בלא רשות המו״ל „וגם על הקונים ועל המסייעים ועל האויפלייגערס חל האיסור״. מסופקני בנכונותו של הפירוש הזה.

במונח זה „אויפלאג״ השתמש גם ר׳ שניאור זלמן, הרב מליאדי. כך כשהדפיס את הש״ס הסלאוויטאי המפורסם, בדפוסו של ר׳ משה שפירא, ע״י שני שלוחיו, אחיו ומחותנו, כתב במכתבו לר׳ משה בלשון זו: „על אודות שכר אויף לאק[ג] המגיע לו חלק ששית מסך כל השס״ין ... במטותא מיני׳ להתפשר על מזומנים עם אה׳ אחי ... ועם מחו׳ כאשר שמתי דברי בפיהם בכדי שיהי׳ למעכת״ה הרוחה לשכר פועלים ועוד...״ (פאקסימילי׳ מכי״ק של מכתב זה נדפסה ב„התמים״ חוברת

ה. ועוד הפעם ימים אלו ממש בספר „אגרות קודש" שיצא לאור בעריכתו המצויינת של הרב שד"ב שי' לוין).

אגב אורחא יש להעיר, שמר ד.צ. הילמן בספרו „אגרות בעל־התניא ובני דורו" הדפיס מכתב זה עפ"י הפאקסימיליא של „התמים" ואת מונח זה פירש פירוש מוטעה. אגב – בהערה 7 הוא כותב שבפאקסימיליא תיבה אחת לא ברורה – תיבה זו היא „כעת".

בהסכמות לספר מהר"ם שיף זה ישנה ערבוביא בנוגע להגבלת זמן זכותן. אחת ניתנה למשך שמונה שנים, שלש לעשר ושלש לחמש עשרה שנה. מענין כיצד היו נוהגים אז במקרה של הלכה למעשה. אם, למשל, מדפיס מתחרה סמך על ההסכמה לשמונה שנים והתחיל בהדפסת מהדורה חדשה, ומקבל ההסכמות, בהסתמכו על ההסכמות של ט"ו שנה, מוחה בידו בטענת השגת גבול, עם מי כאן הצדק? מכיון שהרבנים לא קבעו מלכתחילה זמן אחיד לכל ההסכמות יש לחקור על איזה בסיס קבעו המסכימים ספר ספר וזמנו.

71) **פרי מגדים**, תק"פ. יש להעיר שהספר כבר נדפס בשנת תקע"ט בסדילקאב. באוסטראה תק"פ נדפס רק שער חדש לטפסים של סדילקאב. ר' מנחם מענדל ב"ר יעקב קאפל, שקיבל בשנת תקע"ט את ההסכמה להדפסת ספר זה, מכרה כעבור שבוע, לחותנו ר' יצחק ב"ר אשר ושותפו ר' אברהם ב"ר משה (שני חלקים בהסכמה לחותנו ושליש אחד בה לשותפו), שניהם תושבי סדילקאב ועוסקים במולו"ת, והם הדפיסו את הספר באותה השנה, תקע"ט, בעירם סדילקאב (לפי הקישוט שעל השער – בדפוס ביליטש). מסתבר שלאחר זמן מכרו את הטופסים להמדפיס ר' אהרן מאוסטרהא, והלה הסיר מהם את השערים של סדילקאב תקע"ט, והחליפם בשער משלו, אוסטרהא, תק"פ, ודגלו עליהם (דגל זה חסר ב„דגלי המדפיסים" של א. יערי).

74) **צילותא דאברהם** (ראה צילום השער). ראה מה שכתבתי על אודות ספר זה בחלק הראשון עמ. 459.

82) סדר **ברכת המזון**, תקפ"ה. לרשימת יערי יש להוסיף שבסוף העמוד האחרון נדפסה הסכמת ר' אפרים מסדילקאב בכותרת זו: „תורף הסכמה שניתנה על ההגדה בציורים". „בא לפני מוהר"ר אהרן בר"י [=ב"ר יונה] מדפיס באוסטרהא ואמר שרצונו להדפיס אגדה של פסח עם פירושים אלשיך וגבורות ה' ועם ציורים השייכים לכל מעשה בכדי שיראו התינוקות וישאלו... ואמר לפני שטרח בנו המופלא

כמוהר״ר יצחק מרדכי זה זמן כביר עד שהוציא הדבר מכח אל הפועל במלאכת הציור...״. הסכמה זו היא העתקה בשינויים מההסכמה על הגש״פ תקע״ט (מס׳ 68 הנ״ל) בהוספת הכותרת הנ״ל בהדגשת ענין הציורים ובהכנסת בנו של המדפיס לענין הציורים (במס׳ 68 הנ״ל הנוסח הוא שהמדפיס בעצמו טרח בענין הציורים ואין זכר לבנו). אין ברור אם ר׳ אפרים בעצמו שינה והוסיף בהסכמתו, או שהמדפיס לא היסס לשנות את ההסכמה למטרתו.

הסכמה זו תאריכה במס׳ 68 הוא יום ג׳, י״ג תשרי, ובמס׳ 82 – יום ג׳, י״ז תשרי. הנכון הוא י״ג תשרי, כי י״ז תשרי אינו חל לעולם ביום ג׳. הפרט בשתיהן הוא: **בלב טוב כפול** ולא זכיתי לפענח את פירושו. מספר הדפים הוא לא 32 אלא 30.

102) **רזיאל המלאך**, זה ספרא דאדם קדמאה שנתן אל רזיאל המלאך... משמע שלא המלאך נתן את הספר לאדם קדמאה אלא להיפך אדם קדמאה נתן את הספר למלאך רזיאל... מסתבר שיד הבחור הזעצער באמצע.

104) **ישועות משיחו**, תקפ״ח. המחבר הוא דון יצחק אברבנאל. את כתב־היד של ספר זה מצא הרב זונצהיים מפאריז בספריית נאפוליאון ומסרו להאחים מרדכי ליב ואפרים ביסלכיש, שעסקו במולו״ת והם מסרוהו להמדפיס ר׳ זכריה, שהדפיסו בהעלמת מקום הדפוס, עם שתי הסכמות שניתנו ע״ש ר׳ מרדכי ליב (ראה הפקסימיליות המצורפות) ושתי הקדמות, הראשונה של ר׳ מרדכי ליב והשניה של ר׳ אפרים. יערי כותב שר׳ אפרים ביסלכיש כותב בהקדמתו שאחיו ר׳ מרדכי ליב נפטר בטרם הספיק להדפיס את הספר. אילו קרא יערי את ההקדמה קריאה של ממש היה מוצא להיפך, שר׳ אפרים מברך את אחיו ר׳ מרדכי ליב בברכת החיים: יאריך ימים, ומאחל לו הצלחות. ברכתו גם נתקיימה ור׳ מרדכי ליב האריך עוד ימים הרבה, למעלה מעשרים שנה, והספיק להדפיס עוד כמה כת״י. האח שנפטר הוא אח שני, בשם בנימין, שלא היתה לו כל שייכות להדפסת הספר. ר׳ מרדכי ליב ביסלכיש זה היה מוכר ספרים ומו״ל, וחובב ואספן כתבי יד ישנים, שכמה מהם הדפיס במשך שנות תקפ״ח־תר״י. בהקדמתו לספר „מאמר יקוו המים״ לר״ש אבן תבון, שהדפיס בשנת תקצ״ז, הוא כותב קצת מתולדותיו ומההרפתקאות שעברו עליו ומחיפושיו אחרי כת״י ישנים. הספר הראשון שהדפיס מכת״י היה ספר „ישועות משיחו״ זה, שהרב זונצהיים מפאריז מצא את כתה״י באוצר הספרים של הקיסר נאפוליאון ומסרו

לידיו להביאו לדפוס. הספר האחרון שהדפיס הוא ספר „הפליט". בהקדמתו לספר זה הוא כותב שהזקין וכחו כשל, ואין ביכלתו יותר לעסוק בעניני פרנסה, ורצונו למכור את כתה"י שאסף למי שידע את ערכם, ומכיוון שהוא מבין שלא יגיעו עוד לדפוס החליט להדפיס לכל הפחות רשימה מהם, שישאר זכרם בעולם, ופנה לד"ר צונץ, המומחה לדבר, בבקשה להעריך רשימה מהם. הלה קיבל את ההצעה וערך את הרשימה (70 כת"י ועשרה אינקונבלים), והחוקר שניאור זקש הוסיף עליה הערות חשובות והוא הדפיסה, בשם „הפליט", בברלין סמוך לפטירתו בשנת תר"י (לפי נ. י. גלבר ב„תולדות יהודי ברודי" נפטר ר' מרדכי ליב בשנת 1851).

יערי כותב עוד, שהספר נדפס בשנת תקפ"ח, ותקפ"ו היא רק שנת כתיבת הקדמתו של ר' אפרים. באמת גם ההקדמה נכתבה בשנת תקפ"ח, ולכן כתב ר' אפרים לא כראוי „בשנת תקפ"ו", אלא „שנת בתקפ"ו", כלומר, גם אות ב' באה בחשבון = תקפ"ח.

בהדפסת ספר זה יש כמה תמיהות הדורשות פתרון. על עצם העובדה שהעלימו את מקום הדפוס ואפילו הוסיפו הטעיה מכוונת „נדפס בקארלסרוא" אין לתמוה, שכן מצד תוכנו אי־אפשר היה בשנים ההן להדפיסו ברוסיא. מרשימתו של יערי אמנם אין לעמוד על טיבו של ספר זה, ונדמה שהוא פירושים על אגדות חז"ל, אך באמת הוא ספר פולמוס נגד ספרי וויכוח של מומרים־נוצרים (מתפקרים בלשון המחבר), שבשנים קודמות היו מכריחים את רבני ישראל להתיצב לוויכוח עמהם, וגם כתבו ספרים שבהם רצו להוכיח דוקא מאגדות התלמוד ומדרשי חז"ל שהמשיח כבר בא והוא הוא משיחם. והרי דברי המחבר בהקדמתו לספר זה: „...ויעשו להם האנשים הפושעים בלשונינו ספרי מינים וחבורי פקורי כאשר עשה המופקר הגדול שמו בישראל לפנים לודקוי ישו ראש הפוקרים... על כן אמרתי אקומה נא אחבר במאמר הזה... להסיר תלונות זרע מרעים בנים אכזרים בפירוש הגדות והמדרשים הקשים... בענין משיחנו... מסיר שפתי שקר הם המדברים על ה' ועל משיחו...". והרי דברי הרב המסכים, ר' אברהם די קולוניא מפאריש: „...אין ערוך אליו... לסתום פיהם של מינים... נלחם נגד טופלי שקר לנתוש ולנתוץ את כל טענותיהם...". בתנאי הצנזורה בימים ההם ברוסיא, ובפרט בימי שלטונו של הקיסר העריץ

---

1) טעות הדפוס וצ"ל „לורקי". הוא המומר יהושע הלורקי שהיהודים היו קוראים לו „מגדף", ראשי־תיבות של שמו בנצרות: „מאישטרו גירונימו די־פע". באריכות עליו ראה בספר „שבט יהודה".

ניקאלאי הראשון, אי אפשר היה להדפיס ספר זה אלא במחתרת, וליתר בטחון הוסיפו על השער גם הטעיה מכוונת שנדפס בקארלסרוא, וגם תאריך מתוחכם קצת[2], בכדי להכביד על המפקחים על הדפוס שהיו משתמשים במומרים ובמלשינים עמי הארץ, שלא יוכלו לזהות את מקום הדפוס ואת המדפיסים האמיתים.

מהאי טעמא גופא אין לתמוה על מה שנהגו כאן שלא כרגיל בשמו של ר' זכריה. מאז ומקדם נהוג בישראל כשמזכירים שמו של אדם פרטי נותנים בו סימנים: אם שם אביו – פלוני בן פלוני, או שם עירו, וכאן סתם ר' זכריה (את שם אביו ושם עירו הוסיף יערי מדעתו, על פי הסכמה על ספר „שבט מוסר", מס' 53 ברשימתו). גם זה הוא בכדי להכביד על המפקחים לזהותו. שהרי כמה ר' זכריה איכא בשוקא.

מה שמתמיה כאן באמת הוא ענין שינויי טופסים בספר זה. בטופס שרשם יערי מספר הדפים הוא [7], 50. על השער כתוב שכתה"י נמצא בידי האחים ר' מרדכי ליב ור' אפרים ביסלכיש מבראד והם מסרוהו לר' זכריה להדפסה. מעבר לשער שתי הסכמות מרבני פאריש, שתיהן על שמו של ר' מרדכי ליב למשך עשר שנים, ושלשה דפים שאחרי השער מכילים שתי הקדמות של שני האחים הללו. מצויים אמנם טופסים שמספר הדפים בהם הוא [4], 50, משום שהוסרו מהם שלשת הדפים עם הקדמות שני האחים. הוסר גם השער והוחלף בשער אחר, בהשמטת הדברים הנ"ל שכתה"י היה בידי שני האחים והם מסרוהו לר' זכריה להדפסה, ובכדי למלאות את השער האריכו בשבחי המחבר. גם ההטעיה „נדפס בקארלסרוא" נשמטה. כן נשמט התאריך המתוחכם, שמכל מקום לא כל כך קשה לפענחו, ובמקומו נדפס תאריך הטעיה: „ביאת משיח צדקך" באותיות גדולות, שאי־אפשר לפענחו. בשתי ההסכמות שמעבר לשער שניתנו לר' מרדכי ליב נשמט בטופסים אלו שמו של ר' מרדכי ליב, והוכנס במקומו שמו של ר' זכריה. בדרך זו, הרי בטופסים אלו לא יזכר ולא יפקד שמם של שני האחים המוליי"ם הנ"ל. מה ראו על ככה? הלא דבר הוא! תיקו.

כפלים לפליאה; כיצד הרשה ר' זכריה לעצמו להוציא מן ההסכמות את שמו של זה שניתנו לו – ר' מרדכי ליב – ולהכניס בהן במקומו את שמו שלו עצמו? אפילו אם נניח שר' מרדכי ליב מכר לו את זכותו בהסכמות, הרי ברוסיא של הימים ההם, שהסכמות היו כסחורה עוברת לסוחר, והיו כאלה שמלכתחילה היו מקבלים

2) חמשה ממאה: ושמונה מעשרה: ושמונה לאחדים יהיו בידך לפ"ק. ראה הצילום.

הסכמות שלא בכוונה לעסוק במו"לות אלא לשם סחורה בלבד, מכל מקום כשהדפיס הקונה את ההסכמה יחד עם הספר, לא העיז להוציא ממנה את שם מקבלה המוכר ולהכניס את שמו במקומו, אלא הדפיס את ההסכמה כמו שניתנה, והוסיף הודעה שאף על פי שההסכמה ניתנה על שם פלוני בן פלוני הרי פלוני זה מכרה לו. אבל בטופסים אלו העיז ר' זכריה להשמיט מההסכמות את שמו של מי שניתנו לו ולהכניס את שמו, ועושה רושם כאילו לכתחילה ניתנו ההסכמות על שמו. גם זה תיקו.

ועוד בה שלישיה; בטופס שרשם יערי אין שום קישוט על השער, אפילו לא מסגרת כל שהיא, ואילו בטופסים אלו, חוץ מפרח קטן באמצע יש מסגרת־קישוט מרובעת מסביב לשער. מסגרת־קישוט זו היא מסגרת של דפוס ביליטש בסדילקאב, והרי תמיהה נוספת, אם ר' זכריה היה לו דפוס משלו באוסטרהא והדפיס ספר זה באוסטרהא, מה לו ולסדילקאב? גם זה תיקו.

כשאני לעצמי הריני מסופק בעצם קיומו של דפוס ר' זכריה באוסטרהא, והרי נימוקי; את שמו של ר' זכריה כמדפיס אנו מוצאים ברשימת יערי רק פעמיים: פעם ראשונה בשנת תקע"ה – ספר שבט מוסר – ופעם שנית בשנת תקפ"ח – ספר ישועות משיחו זה, וזה הכל. הגע עצמך; אדם טורח טרחא גדולה, מוציא הוצאות גדולות, מקים דפוס עברי, מדפיס ספר אחד, שובת ארבע עשרה שנה, מדפיס ספר שני ונעלם, אין דבר זה מתקבל על הדעת כלל. ח.ד. פרידברג אמנם קורא בשמות ששה ספרים שנדפסו בשנות תקע"ה־תקפ"ח בהעלמת מקום הדפוס ומיחסם (שרירותית – כדרכו) לדפוסו של ר' זכריה באוסטרהא ומוסיף, שבוודאי הדפיס עוד כמה ספרים בהעלמת מקום הדפוס, יוצא לפי זה שדפוסו של ר' זכריה היה דפוס מחתרתי מובהק שלא הדפיס בגלוי שום ספר. גם זה אין מתקבל על הדעת. הדפוסים הרבים בערים הקטנות ברוסיא של אז כולם היו דפוסים גלויים בעלי רשיונות, אם מן הרשות המרכזית, אם מן ה„פריץ" שהעיירה, מקום הדפוס, היתה אחוזתו הפרטית. היו גם משלמים מסים ונושאים ונותנים עם הצנזורה לקבלת רשיונות להדפסת ספרים חדשים, ולכן היתה להם גם האפשרות, מפעם לפעם, בין הדפסות גלויות ברשיון, להדפיס בחשאי גם ספר שמטעם זה או אחר לא יכלו או לא רצו להדפיסו בגלוי ולקרוא את שמם עליו בפרהסיא, אבל שיתקיים דפוס מחתרתי מובהק בעיירה קטנה במשך ארבע עשרה שנה ולא יתגלה על ידי הרשות קשה לקבל על הדעת. לכן דעתי נוטה שר' זכריי זה לא היה כלל מדפיס, בעל

בית־דפוס משלו, אלא רק מו"ל, ובתור שכזה היה יכול להדפיס בכל דפוס שהוא, ואת ספר „ישועות משיחו" הדפיס לא באוסטרהא אלא בסדילקאב. סמך לדעתי זו, שר' זכריה עסק במו"לות, אנו מוצאים ברשימת יערי גופא. במס' 87 הוא רושם סידור תפלה שנדפס בשנת תקפ"ה (כשלש שנים לפני „ישועות משיחו") בדפוס ר' פייוול אייזנברג: „ועל ידי ר' זכריה...". אם ר' זכריה היה בעצמו מדפיס למה היה לו להדפיס אצל ר' פייוול? לע"ע אני מציע זה בדרך השערה, וצ"ע.

117) **מדרש רבות**, תקצ"ד. בידי צילום שער חלק שני מסודר בסדר אחר ובתאריך תקצ"ה. צילום זה עשיתי זה כמה שנים, ובינתים אבד אצלי גוף הספר, ואיני זוכר אם היו שינויים גם בגוף הספר או רק השער חדש.

123) **קיצור מעבר יבק**, תקצ"ה. את מספר הדפים יערי רושם: [1], 4־61, [3]. ואילו בטופס שלפני מספרם הוא: 61, [3].

124) סדר **סליחות** ... בשער העברי כתוב: ע"י הרבני וכו' מוהר"ר אברהם מרדכי מסלאוויטא. מלשון זו נראה שהיה רק מו"ל, אבל בחלק הרוסי של השער כתוב בדפוס אברהם מרדכי, משמע שהיה מדפיס. ברוסית – שם משפחתו – משולח.

125) **שלחן ערוך אורח חיים**, תקצ"ו. יערי כותב שראה רק חלק א'. לפי מספר הדפים שרושם הרי ודאי שראה דוקא את חלק ב'. מסתבר שהוא פליטת הקולמוס של יערי, או טעות הדפוס, וצ"ל ח"ב. רשימת ספר זה לקויה פה, ראה לעיל ברשימת ההוספות מס' 19.

127) **תנא דבי אליהו**, תקצ"ח. תמיהני על הכנסת ספר זה לרשימה זו. הרי מפורש על השער שנדפס ביוזעפאף, אלא בתבנית אותיות אוסטרהא. אם באנו לרשום את כל ה„כמ"ש"ים ואת כל ה„באותיות" אין אנו מספיקים, דיינו לרשום את הזיופים.

ספר

צילותא דאברהם

ונקרא חדושי מהרמ"א

זה ספר חולדות אדם גדול בענקים : שמו מודע למהוקצים : מכו ממחקים : כרמי מוקצים : שמר מיגר בכוח הרב הגאון

החסיד החריף רבן של בני הגולה המנוח מוה' **משה אברהם אבוש** זצללה"ה שהי' מכ"ר ק"ק וזכנה · שהעתיד

תלמידיו הרבה מופלגי תורה רבני נאמני הדור בגלילות ק"ק קראקא : וק"ק פוזנא : וק"ק לובלין שהוו

תלמידיו מובהקים : והיות מהרי"ו כרכה מדבריו בפלפוליו בשיטות עמוקות בגפ"ה לתלמידו של תורה : **דנאון** המחבר ז"ל ה' ימיו

ורבו של כבוד מדוע"ו מורינו ורבינו הגאון החסיד והעניו רבן של כני הגולה מור עולם התריץ מוה' **מאיר**

זצללה"ה שהי' מכ"ר ור"מ דק"ק לובסרהא והגליל ונגלל לכתוב ותהיית המאור לירח ולדרקי: בשבעה בניהוה: שבעה.

חיבורים : שבעים מחתין וכבר נדפסו ומתקבלי בורי : ס' תקוני וחיבים ושתי חיבורים הנפלאים ג'

תחת ממשלת הרום"ט

מוסטע פריסווטליווסע

הנסידער הימפערער

פאוליוווש

רחמנסקי הנסידער מוסטע

הקיסר הנלדיר החסיד

דערנוווכטיג וויליק

אלכסנדר

מנוסע דמרוזעם מוסטע

מילעסטוווסע יר"ה :

גם הלה לחכמים יביעו מרשתם כי לא כגוים שהו ביתי חכמי הש"ס ז"ל הגדים. הלכה לשר מנו מחנוירים בפלפולתם כי התם היו עובדי כוכבים ומזלות ודבקים בכליהתועבות לא ידעו תו"ח ותח דבר קדש לא הכירו לבל העתים שבאמינו לח ה' כם ירלים ומחניס ככוד לחורתו ועוסים משפט ולרק בתורתם ותהלך עם היהודים התוסס ! תחת כנפיסס ותהלה לנו לשבוח לו לבחוד בוס גמלי עליסס וכ"ש שנמכר בספרים גו לא נכרי לו מעות העולם וכדומה הכוונה על לעתם עכו"ס שהו ביתי חבוד המשנה ;

ספר

ישועות משיחו

אשר חיבר השר הטפס' הנשר הגדול גאון הגאונים הרב דון יצחק אבו בגאל ז"ל אשר כל דבריו מתוקים מדבש ונופת צופים ובפרט בספר הזה הפליא לעשות להרים מכשול מעל עמינו בני ישראל הנתונים בגולה וסובלים צרות וצוקות ומקווים לביאת משיחינו במהרה בימינו וחיזק את האמונה אלינו בני ישראל שלא נייאש מהגאולה וביאת משיחינו ולא נאמר אבדה תקותינו ויבשה עצמותינו חלילה: ומתרץ ומסביר כמה וכמה אגדות ומדרשי' המדברי' מענין משיחינו ומותרים זה את זה: וכבר חבר הרב המחבר מענין זה ספר מעייני הישועה פירוש על דניאל: ועכשיו מוסיף והולך כמרגליו' הרוזו' ושבח זה הספר אין להעריך ולספ' וכל מי שייעין בפנים הספר יראה ויבין טעמיו ואמריו המתוקי': וה' אלהינו יקל מעלינו צרותינו וישלח לנו משיחנו במהרה בימינו אמן:

כשנת כיאת משיח צדקך לפ"ק

ספר

ישועות משיחו

להשר בישראל גדול שמו · מאיר עיני חכמים בחורתו וחכמתו : מכל בני קדם : מי יערוך
מחכר חקרוהו קירות לבו · ומי ישער עומק זך מי מבוכתו : אשר ירד לבאר דברי
התורה והנביאים · והרבה מאמרי ומדרש רז"ל · בלאור יקר נחמד אף נעים · ה"ה החכם הכולל :
השלם בכל מיני שלימות · שלשלם היחס מסורש ישי בים הלחתו :
מדע ונקרא שמו בישראל

הון יצחק אברבנאל זצוקל

נמצא ספיר גזרם הספר היקר הלו : בבית הלחים הגעומים : ה"ה הפורני מוה' **מרדכי**
ארי' לב נ"י : והפורני מוה' אפרים נ"י : בני הלמוה היטר מוה' **משה**
בינלמוש ז"ל מבראד · אשר נדבה לבם לעמו על יד עושה מלאכת ה' הדפוס
מוה' **זכרי'** נ"י : להוציאו מאפלתו לאור עולם : להוריח שמשו שמש צדקה ומרפא · לרפאות
לשבורי לב היהודים האמללים · אשר אם יתמחמה יחכו לו לבינאם משיח צדקנו : קו לקו : בתהרה
בימינו אמן :

נדפס

בקארלסרוא

שנת חמשה ממאה : ושמונה מעשרה : ושמונה לאחדים יהיו ביוך **לפ"ק**

שנת [illegible]

ספר

מהרם שיף

חדושי הלכות על מסכת

ביצה: כתובות: גיטין: בבא מציעא: חולין

חברם בנגען המסורסם מיט מלקים ומט טרעפ כשערים המטריפים בהלכה למ"ד ח"מ דקל"ק **פולדא** למר ביפים הכסם כיהם עיר ולם ביטרול תלחה תכמים ומפרים ס"ם כמהורי"ר **באיר שיף** בן הגנען בן קרפים ס"ם הגמון מזהרי"ר **יוקב שיף** רמם לבני יפיבה דק"ק פרלמקפורט רחיין יפ"ל: ומחצו ברים למר מ' והרינן חורה ברבים נחב רוב תורתינו כתידוש"ם על כל הש"ם ותרגע טורים וספרי קבלה ופסנים נמצרים והין נמוצ"ב במעט מלה ברים עד הופיע רוח מתרום וזכמרו היה **באיר** לפקות פיניט עורות והדלמי מסמת ותשבחתא פרגניתא דליה לם ניתת על מסכתות הגל"ל • והביטו ורהון לחי יקר רפלרת ניזולח הגמון כמהבר הזה מהקדמה נכדו ס"ם כפר"ד **מיכל** בן כהר"ר **וואלף** טעערן כ"ן ז"ל מק"ק פ"פ:

רמפר הקדום היקר הכן נדפס כמה פעמים: ולא ניתן ליכנות תלורו לחר לח ותצרלה לספר היה כתבי הגמון טרם נדפס גנדפס ונמוניט קרוב למחה ברים: עד שנרקבו וניטשטשו ונלנלו בחסר ויתיר ותליק ובעבור זה היה הספר מונח בקרן זוית: כי נללו התעיניט מלחת פתח דבדיו עד בקשתי מני וחד דעמי לפחות פתחי תדיגן לעלמיו והיה ישרחי בחסילה: ופורס הלור לפני הדורשין בעצר טרח עבילה: ע"י הבהוחי חבר הבהתי למר הגהתי מני הלעיר **מרדכי מארדש** **ברבני מרור"ר הילל זקה"ה**: תלידי ק"ק זאלקוחת החכ"ד שם ק"ק **פאריצק**

נדרוקט אין אוסטריג אוך
אייגר העכשט
ע"פ רשיון הצענזור טוילא מן

מאלינשן ניבעדנעט מיט באוילנג
פעדרעטן קיזעדלבן צענזור
יום ה לאיטע
אלף ת"ת רש למספרט

באוסטרהא

תחת סמשלת אדוניגו הקיסר האדיר החסיד אוסטע פריסאיליוטשע דערזאונישע ויליקי האסדאר אימפר אמר
אלעכסנדר פאוולאוויטש סאמיא דערזיטש אוסטע ראסי האסדאר אוסטע מילעסטיוטשע יד"ה.

לפרט תקעט לפ"ק

ספר

מהרם שיף

חדושי הלכות על מסכת

ביצה כתובות נישן בבא מציעא חולין

חברם הגהות הצחל כמהורסם ליב תלקים ומהו מהע בעורים כתמויסיב פטלבה תב"ש ור"מ קי"ק פולדא תחר ביתוש מהבט
היתר עירובין בישראל נזקה יחמיס ומוכרים ס"ה כתמורי"ר מאיר ישיף בן הגאון כמן של קהוביס ה"ה
הגאון רב ר"מ ורבי יעקב ישי"ף היה לבני ישיבה ק"ק פרעמקשרוט דמיין יע"ל ובמעט שנים אחרי הדפיסן הוראה
הר"ב שפ"ח הוסיפים בחידושים על כל הש"ס ולרבינו שורים וספרי קבלה ופסקים נחמדים ומוי נמוסים כמעט מלה שנים
עד מיבים היל מחרוב חיבוי שה מאי"ר לפקות עניים עירום ולהלוי הספרו ולהכניסה הדפוסיתה לנית לה טיחה על מסכתות הנ"ל
נהכניס ולהו לח קך תקלרק נקולה הגאון כמחבר כוה מהקדמת בנו ס"ה כבר"ר מיכל בן יבר"ר ווואלף שטיין ר"ה
ע"ל מק"ק פ"ם :

הספר הזיה בלי כלפס כתה פעמים : ולה ניתן לכתות תמורו חור לה ומחולות כתחר הוה כתבי הגאון שרה ולפסנו נמוסים ומהוים
קדוי למתה בנים . עד שהדפסו ועשמנו ולמן מחסר ויחיר ולוף יבעבור זה בים הספר יוחה בקרן זוויה : כי בלתו הדעויים
ולנין אחה דבדי עד שהיתי תמי וחד דעתי לפתוח פתחי תלבן בלמתו ותחי ישרחי כתהילה : ופורס הלוה לפני הדורשן בעד טרח עלי:
ע"י הגבורים אבר בגבתו תני הצעיר מרדכי מארדיש בהרבני מהור"ר הילל זלה"ה : מילוי
ע"ל ותקוים מהב"ד פה ק"ק פראציק

נדרוקט אין אסטרייך אין
איגר העכשט
עים רשין הצעטוך מוילנא מן

וואסנשן ניבערנשט סט באוילטע
פר דענטן קיזערלכן צעטט

יום ה לאשע
אלוי תית יש לכספרם

באוסטרהא

תחת מחסלב ריזמן הקיסר הגדיר כחסל מוסנו פרישוויטוסנו לערחוסקנו וחלים כחסילור ליחסרחשר **אלעכסנדר**
פאדלאוויש מחשית עמדיעם מוסנו רלחסיסקי כחסילור מוסנו מילעסטיוסנו יר"ה

לפיק ת קעים לפרש

ספר
בית הלוי והורת הבית

והוא חביר נפלא ונתמר על מסכת קינים להבין ולהורות דברים מתוכים ונעלמים אשר עדיין לא היה בעולמים ולהקל על המעיין סדרי לשני ראשים פונים והא אל זה שנים לנלות דברים הצפונים והסתומים ולעשני ענפים נחלק צביונם ונקא א׳ נקרא בית הלוי וכו׳ יכיאר דברים הפשוטים למבינים בעקרי המשניות ופרושי הרמ״ב בדרכינב וגם עוד יהיו נעשה להרבים קונטרס בפ״ע לפרש פירוש המשניות להרמב״ם במסכת קינים אשר מקום הניחלו אביתיו להתעדר בשאלת הקדמונים אשר נראה בעליל שדבריו סתומים והמה בערי האל עתה מובנים: גם ליקוטים נפלאים מכתבי מסבירת הסתומים ונעלמים:

שנית השני נקרא: **תורת הבית** וכו׳ יבואר חידודים מה מזה שונים: בהלכות ומפרשים הקדמונים: בריבנא קלילא לעבדים אשר אין וחזק וחבר הרב מוהר״ר **משה אלעזר** בהמנית המפורסם מהר״ר **שמואל** זצוק״ל אב״ד ור״מ דק״ק: קופישאק: וואג״פיה יע״א יצו

תחת ממלא ארונעו
דערזיטש וואלקי
אלעכסנדר
פאמיע דעריושש
אויסע פולכדישטע
בפי אשר נרשם מכבר זה עשר
הצענזור ראקמיה הוואלנא
פי אדא הדשין:

הקיסר אויסע פריסיימלשש
האסידאר אימפראטאר
פאזולאויטש
איוסע ראסטקי האסידאר
ירה:
שנים בק״ק שקלאוין ברשיון
עהה הדפכניהו מחדש עד
בחבלה הוופי

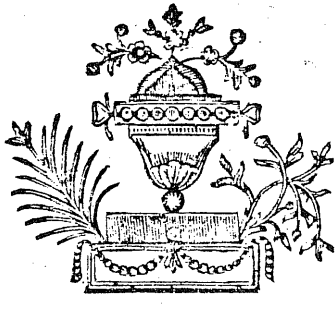

באוסטרהא

גם ארה לחכמים יכינו מדעתם כי לא בניים שהי בימי חכמי הש״ס ז״ל הגיום הארה אשר אנו מתגדרים באריזה כי תמה דיי עיבור כיכבים ומזלות ידבקום בכל התעכות לא ידעו את ידוא דבר קדמי רא הכידו אבל העמים שבזמנינו את יי יראים וגיהנים ככרי להחדי עישוב מישפט וצדקה בארצותם וחסדעם התחיים התה בנפשתם אחלה לנו לדבר או לכתוב שים נגאי עליתם וכ״מ שנזכר בכפרים עי א׳ נברי או אומיה העולם וכדומיה הכוונה על אתם עכו״ם שהיו בימי המשנה

פשנית **תקעיח** **לפ״ק**

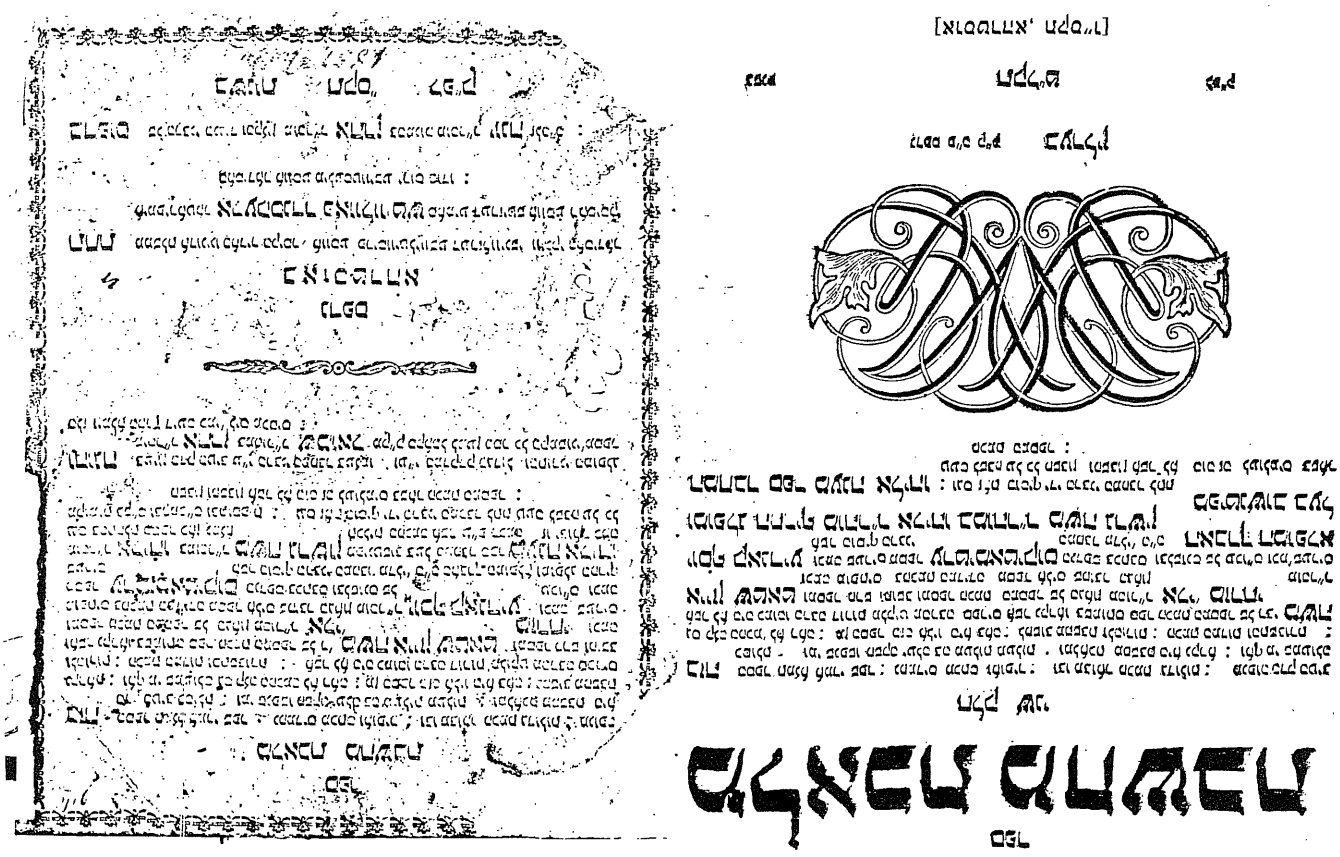

ספר משנת חכמים

על פירוש סדרי משנה שחיבר הרב המפור
הגאון האמיתי כחד מן הראשונים ·
אשר ירד וגלל במיל אדירים ים התלמוד
הפוסקים · מבאר כל אמירה · ועוקר הרים
טוחנן בסברה וכל דבריו כנופ"לוף ומטעמי'
חפוצים כל דברי ראשונים באחרונים מי לנו
גדול ממנו שלא נתעסק כל ימיו בדברים
בטלים כי אם בתורה חפצו לילות וימי' חכם
עדיף מנביא הכמתו גדלה עד לשמים כאשר
העיד עליו גאוני ארץ ותופשי הדור
כהם כמוהיהם אשר עוד לא היה לעולמים :
ה"ה המפורסם המנוח מה' משולם פייבוש
הלוי איש הורוויץ אב"ק קרעמניץ והוגה בעיון
רב ושקידה רבה בתלמו' קודם למעט הדפוס
ע"י תורניים ובקיאים בעיב ההג"ה כאשר
ירא‍ה עין המעיין :

נדפס באוסטרהא
בשנת הוי רז למשל"ה לפ"ק

ספר משנת הכמים

הדור אתם ראו דבר חדש אשר לא הי' לעולמים · פירוש נפלא הפלא ופלא הפליא עלה הגדיל הוסי' על ששה סדרי משנה אשר בהם הוגים לילות וימים : גיבורים יוקשים סכים ועולתים · פוקדים ורבים למשנ"ה אותיות כמת"ה התלויה ומשני תרויאים · פירוש גנוסר מתוק תנופת צופים וכל מטעמים : אשר כל חיך הטועמים : הומר לי לי נאה לברך ברכת הנהנים : להכלות אור"ן פירש האו"ר לפני הדורשים והחוקרים חקר כבודם כבוד חכמים : לסוף דעתם יורד ונוקב עד התהום ונבכי ימים : גולל כתים אדירים בעתקי תהומים · ומעלה מרגליתא ספירתא דלית לה טימים · ביאור רחב אשר העמיק והרחיב בעיון ופלפול ושקידה רבה בדברי תפרשי משניות הקדומים : בונה וסותר ע"מ לבנות על יסוד מוסד חוקים וקיימים · כחד מן קמאי יחיד בתהלות כאשר כתה גאונים גדולים ומפורסמים : אשר כגלי הים מסיימים · כתנו עדיהן עליו וזכו לו בהתומים : ומאן דתני עדות"ן לא משתבש בניאומים · כי הלא כל דבריו כאש וגחלי רתמים : וכפטיש יפוצץ סלע מתחלק לכמה טעמים יסדן וחברו חובר חיבורים מתוכמים , חכים ורבי יחקרי , משלם דמושלם בעובדוי עבודת הלוי מתוי קידה וקינמון מור והבלו"ת עם כל ראשי בשמים , יצא מוניטין שלו בקצוי ארץ וכל תחותים , לשם ולתהילה בפי ישרים רבים וכן שלימים , כשמן תורק ואפר סמוכא דכיא וקטורת סמים , חסידא ופרישא הים צדיק תמים גאון ישראלי חריף ובקי המנוח כבוד שמו מוהר"ר משלם פייב"ש סג"ל בגי' של שם הספר משנת חכמים · עם נ' תיבות משלימים זלל"ה

ממשפחת הרוויץ מקק קרעמניץ יצ"ו

בדפוס השייך לה"ה המרומם התורני והרבני הנגיד והקצין המופלא מוהרר אהרן בבהתורני הנגיד מוהר"ר יונה מדפיס דפ"ה

נדפס באוסטרהא

בשנת שנו חכמים בלשון המשנה לפ"ק

זה ספרא דאדם קדמאה
שנתן לו רזיאל המלאך

ה השער לה' צדיקים יבאו בו לעלות במסילה · העולה · בית אל · לדבק בכבוד אל : ולכל
בית ישראל · היא סגולה · מועלה · לראות בני בנים · חכמים ונבונים :
ולהצלחה ולברכה · ולכבות אש המערכה · שלא ישלוט
בביתו · וכל שר ופגע רע לא יגוד במגרתו :
למי שהספר הקדוש הנכבד והנורא
אתו גנוז וטמון אצל כספו וזהב
באוצרותו : ובחליתו :
ובעת צרתו · יהיה לו
תשועת מהרה :
וזה יעידו וינודו
כל בני
תורה :

הווי ידעה לכל המדפיסים שיש ח"י חרמות מן רבנים שלא ידפוסו אתו ספר הלו מכך עשר שנים ולא רליתי לדפוס אותם
על הספר מחמת שראיתי בספר הלו שנדפס באמשטרדם בהקדמה שנם היה להם הסכמה מרבנים : וחכם אחד
אחר שאין כדאי ונכון לדפוס החרמות בספר הקדוש הזה בפנים :

תחת ממשלת אדוננו הקיסר אווסע
הסידאר אימפראטר אלעקסנדר
אווסע ראסיסקי האסידר אווסע

פריסוויטליוושי דערזאוונישי ויליקי
פאוולאוויטש סאמיע דערזיטש
מלעסטוושיע ירום הודו :

על ידי המדפיס התורני וד. מוהר"ר אהרן בהמנות מוהר"ר יונה זצלל"הה

נדפס
באוסטרהא
במו שנדפס מקודם דף על דף ממש
באמשטרדם

נשלם בשנת זה ספר תולדות אדם לפ"ק

ספר
חמשה חומשי תורה
חלק ראשון
בראשית

תורת ה' חמימה · נותנת לפתאים ערמה · ולנער דעת ומזימה · עם **תרגום אונקלוס** המבאר כל
תעלומה ועם פרושים שהמה · **פי' רש"י** הוא האבן הראש"ם ופי' **פנים**
יפות מלא דרושים · חידושים חדשים לא שערום הראשונים : כאשר יעידון ויגידון
בהסכמותיהם מעלת הרבנים · והרפסנוהו לע"ע מחדש בהגה"ה מדוייקת · מפז ומזהב מזוקקות · ודרכנו
ביושר נתיב · מוגה בקרי וכתיב ובחסירות ויתירות : ובאותיות רבתות וזעירות · ובפרשיות פתוחות וסתומות :
הסרמוים על סודות נעלמות · כמצות ה' בדה · אחת מהנה לא נעדרה · עם חמש מגילות ופרש"י ושאר פרושים
בהגה"ה ברורה · ואחר כל פידרא וסידרא ההפטרה אשר בסוהו לא היה עד הנה · ובזכות זה נזכה לעלות לציון ברנה :

Samuel P. Mandelcorn

תחת ממשלת אדוננו
דערזאוונישע ווילקי
ניקאלאיי
סאמיע דערזיטש אווסע ראסיסקי

הקיסר אווסע פריסוויטליוושי
האסידאר אימפיראטאר
פאוולאוויטש
האסידאר אווסע מילעסטיוושי
יר"ה :

ע"י השותפים [illegible]
[illegible] :

והשני [illegible]

באוסטרהא

בשנת והגית בו יומם ולילה לפ"ק

ספר

פנים יפות

על התורה

וחוא חלק שלישי מספר

הפלאה

והוא חיבור מפואר על חמשה חומשי תורה פרישא ועד נפקיא · ליהודים הותה אורה : ביאור מ״ב חיים על דרך פרד״ס נובעי׳ מפעין היוצא מקודש הקדשים הרב הגאון אמיתי החסיד המפורסם בכל קצוי ארץ פאר מקדושים : מתקו ותבונתו משמח אלהים ואנשים · מאור הגולה סרנא ורבנא **פינחס הלוי** איש הוהויץ זיל חופר מגיד׳ ששים. בן הרב הגאון מוהר״ר **צבי הורש הלוי** זיל בן הרב הגאון מורה׳ **מאיר הלוי** זיל בן הרב הגאון מוהר״ר **שמואל שמעלקא הלוי** זיל

ולמעלה בקודש גאוני עולם מדור דורים אשר שמם נודע בשערים ·

וכמה אכרים · מפנינים יקרים בשמם ובשם אחיו הגאון אמיתי החסיד הקדוש המפורסם׳ מוהר״ר **שמואל שמעלקא הלוי** זיל האב״ד ק״ק ניקל שפירנ׳ יע״א המאיר לארץ ולדרים · בספר **פנים יפות** ק״ק פרנקפורט הלות נוברים · והתה מיוחתו כבור נקה״ק קדושה ומפוארה

דמ״ן הפעשירה אשר שפט שם את ישראל שלש ושלשים שנה כפי זכר בספר הנחמד לחמי תורה אשר חיבר בני הגאון השובתק מ פת הה״ר המפורסם מ׳הר״ר **צבי הורש הלוי** זיל אשר אחרי ה״לקח ארון אלהים הבן קם תחת אביו ויושב על כסא אביו שלש עשרה שנה ובהיותי מהיר בחבוריו הקדושים ושרדה הישיבה לא דהפסיקה לו השעה לסדר החיבור על התורה מאביו הגאון החסיד זיל כאשר בהקדמת הספר הנ״ל : ואחרי אשר עלה לשמים שיאו ופיה הודו והדרו באו חבוריו היקרים ליד הבנים בניו זרע כיוקד ה׳ : והעיר ה׳ את רוח הרבני המפלג השנון בנון של קדושים מהר״ר **מאנים ני** מק״ק דוכנא והוא חובר מגזע זקנו ש׳ הגאון המחבר ושלשלת היוחסין ואזור בנבר חלציו להדפיס הספר הקדוש הזה לובות את הרבים · ונגדל פאר הספר מה טובו ומה יפיו יבא בארוכה בהקדמת הרב הנאון המפורסם בכל קצוי ארץ המאיר לארץ ולדרים ע״ה ק״ה ב״ש ה׳ מ׳ה **אפרים זלמן מרגליות** מבראד בעהמ״ח שו״ת **בית אפרים** על יורה דעה זיל קרי בי׳

עם פירוש מפוקפק מאד ביותר! **שם אפרים** מסרב בנגון סנגורו סתרף ונקי ע״ם פ״ם פעתח ישראל כמ״ש מסיק

אפרים זלמן מרגליות מבראד

לפרט

מרא **וּרְבָנָא פִּנְחָס הַלּוִי זְלַל״הָה**

[אוסטרהא]

ספר

שנות חיים

זה ספר פולדות האדם הרב מהורר חיים גרין פעלר נ״י בן המונח מוהרר צבי הירש מלכם זללה״ה והוא פירוש נחמד על ש״ע יו״ד :
ומשפט הספר ומעשהו ופסק אשר קראהו יבורר בהקדמות עושהו :

ונדפס פה גם דברי המחבר והרב והולג בהם ניוניים ל״ר ליין המחבר בספרו למען יוכל כל איש אשר ירצה לעיין בספר הזה למלוא [illegible] וקום אשר יחפוץ לעיין בו :

שנת סדרן אלה הדברים לפ״ק

באוסטרהא

מקום הדפוס מזויף

ספר

שבחי ר״י

אין וואונדרליכי שעהנע ערצעהלונג פון ר׳ יצחק לוריא ע״ה דו סודות אונ דו ניסים וואס ער האט ביהערט אונ הימל׳ איך וועט איר פונדרען שיינע גישיכטעס וואס אזו אדום גינומין מספר׳ הפרד״ס : איך ווינדערליכי מעשיות פונ דעם בית יוסף זצ״ל · א״ם איר ליבע לייט שפארט קיין געלד רען דו מעשה וואר שון לאנג נוט אוף דער וועלט :

באוסטרהא

תנא דבי אליהו

זא מה שלמד אליהו הנביא עם רב ענן תלמידו נ״ע וחלקו לשני חלקי׳ חלק ראשון נקרא סדר אליהו רבא וחלק שני נקרא סדר אליהו זוטא כמ״ש בכתובות דף ק״ו [הובא בפתיחת ספר זה] ודבריו הקדושים הם כנהלי אש ילהיבו הלבבות דבש וחלב תחת לשונו לשון זהב לשון אשרי מי שתלמודו בידו אשרי מי שדברי הספר הקדוש הנכבד הזה ים בביתו : ולתשוקת החרדים המפלים ליהנות מאורו הדפסנוהו עוד הפעם בדפוס נאה ומהודר :

באוסטרהא

בשנת . תקצ״ח לפ״ק

תרגום יידי בלתי ידוע של ספר „אלף לילות ולילה"

סיפורי „אלף לילות ולילה" היו ידועים שנים רבות רק בארצות המזרח[1]. לארצות המערב הגיעו רק בתחילת המאה הי"ח, כשהתחילו לתרגמם לשפות אירופיות. לראשונה הופיע התרגום הצרפתי, וממנו תורגמו לגרמנית ולרוסית ועוד, עד שבמאה הי"ט נתפרסמו בכל העולם בתרגומים לכל השפות. אשר לתרגום יידי רושמים הביבליוגרפיים את התרגום הראשון — פרנקפורט דאדר, תקנ"ו [1796]. בנוסח השער של תרגום זה אנו קוראים: „...צו ערשט ווער זיא אין (אראבישי) שפראכע דא פאן זיא דען נאמן האט (אראבישי ערצעהלונג). דער נאך וואורד זיא אין פראנצעזישען אונד אין האללענדישען אונד האך דייטשען אונד יעצט אין יודיש דייטש איבר זעצט...".

נעלם מהביבליוגרפים שהתרגום היידי קדם לתרגומים שאחרי הצרפתי, והדפסתו החלה מיד בסמוך להשלמת התרגום הצרפתי. כבר בשנת תע"ח [1718] — אחרי שבשנת 1717 הופיע החלק האחרון של התרגום הראשון, הצרפתי — החלה הדפסת התרגום היידי, אלא כנראה, לא אסתייעא מילתא, ומטעמים בלתי ידועים לי הופיעו רק 21 לילות.

המתרגם העלים את שמו. מסגנונו בהקדמתו ובפתיחה, נראה שהיה בר אוריין וגם קרוב לספרות חילונית. ספר חדש זה, בצרפתית, אך זה הופיע, וכבר הגיע לידו והתחיל בתרגומו, וע"כ אולי היה המתרגם תושב מדינת צרפת. בתרגומו נתקלים אנו במלים צרפתיות, כגון: אמברא, מאדאם, ועוד, אך אין להביא ראיה מזה. ואפשר הוא אגב שיגרא של הלשון הצרפתית שממנה תירגם. את מחיר הספר קבע במטבע שילינג. מתרגם זה היה גם פלאגיאטור, שכן בנוסח השער, ובהקדמתו, אין אפילו רמיזה קלה לכך שאין הספר הזה מקור, אלא תרגום. אדרבא; מלשונו בהקדמתו מתרשם הקורא שלפניו ספר יידי — מקורי. הרי הוא כותב בין החרוזים: „...פון מיר אויז גטראכט, אוו וואול אוו היפש גמאכט...". אף גם לא השתמש בשם הספר המקורי,

---

1) באוסף פירקוביץ בלנינגרד ישנם שרידי כת"י של „סיפורי אלף לילה ולילה" בערבית באותיות עבריות, שזמנם, לדעת החוקרים, מהמאה העשירית או האחת־עשרה.

„1001 נאכט״, אלא נתן לו שם עברי. אודה ולא אבוש, שכשהגיע הספר לידי לראשונה, וראיתי את שמו, והצצתי בנוסח השער וההקדמה והפתיחה, הנחתי שלפני תגלית חשובה: נוסח יהודי של סיפורי „אלף לילות ולילה״, חיקוי לנוסח הערבי. נתאכזבתי אחר כך, כשהצצתי בסיפורים וראיתי שאינם אלא תרגום סיפורי הנוסח הערבי הידוע. וזה נוסח השער:

ב״ה«נדפס בק״ק«וואנזבעק«מראות הצבאות«דז בוך ווערט (שפיגל) פון דער וועלט.«פון אונז ביליך אלזו גימעלט:«דרינן זיך איין יעטוועדר שפיגלן קאן:«יונג. אלט. רייך. ארם. פרויא אונ מן:«פון שס״ה מעשיות איז עז איין גריכט:« דרויז קומט דר וועלט איין גרוס ליכט:« פון אלי חכמות מוסר אונ גרעכטיקייט:«אין יראת שמים צו פר ברענגן די צייט:[2]«אך הקב״ה זיין גבורות צו פר שטיהן:«ווערט מן אין דיזן בוך פיל ערזעהן:«בשנת **דא שפיגלט אייך** [תע״ח] לפ״ק[3]«בדפוס הר״ר ישראל«בר׳ אברהם ז״ל[4] פ״ב דף. °8. אותיות צו״ר.

התוכן: מעבר לשער – דף ב: הקדמה; דף ג–ו: הקדמה שניה; דף ז—מו: אינגנג [פתיחה] צו דיא מעשיות (בראשי העמודים מעשה); דף מז–פב: הישטוריא פון דעם ערשטן טאג – הישטוריא פון דעם זיבנטן טאג.

ספר זה רשום ברשימת שטראלן של ספרי המוזיאום הבריטי, אך לא הרושם עצמו ולא הביבליוגרפים וחוקרי יידית שאחריו העלו על דעתם, כי מאחורי שם זה מסתתר תרגום יידי של סיפורי אלף לילות ולילה.

ב

לסיפורים קודמת פתיחה, שתוכנה הוא סיפור שמחוץ לסיפורי 1001 לילות, ואינו נמנה עמהם, אלא משמש להם מסגרת:

מעשה בשאהריאר מלך פרס, שאשתו בגדה בו והוציאה להורג. מאז נהג לשאת בכל יום אשה חדשה, ולהוציאה להורג כשהאיר היום

---

2) ראויה לציון מידת ההעזה שלו, שהעיז לשבח כך מקחו, „סיפורי אלף לילה ולילה״.

3) נדמה לי שזהו הספר היחיד שה„לפ״ק״ ניתן בו ביידיש.

4) לפי ח.ד. פריידברג העביר מדפיס זה, בשנת תע״ח, את בית דפוסו מעיר קיטן לעיר יעסניץ („תולדות הדפוס העברי באירופה״, עמ׳ 76), אבל מספר זה אנו רואים שבין קיטן ליעסניץ התעכב בוואנזבעק והדפיס שם (ואולי גם עוד ספרים).

שער "מראות הצבאות", וואנזבעק, תע"ח

למחרת ליל חופתו. שרי המדינה לא מצאו שום עצה לזה. לימים, הציעה בתו של אחד השרים — שאהאראזאדה שמה — לאביה, שישיאנה למלך, ובטוחה היא שתוכל לבטל את הגזירה וישאירנה בחיים. אביה גער בה, אבל ללא הועיל, והיא נישאת למלך. בלילה הראשון התחילה לספר סיפור מרתק, ולא הספיקה לגמרו עד שהאיר היום. המלך שהשתוקק לשמוע סוף הסיפור, דחה את הוצאתה להורג ליום המחרת. בלילה השני סיימה את הסיפור דאתמול, אבל מיד התחילה בסיפור חדש, מרתק יותר מהראשון, ולא הספיקה לסיימו, וכך מדי לילה, מסיפור לסיפור, עד 1001 לילות. בינתיים הרתה וילדה והמלך השאירה בחיים ונתבטלה הגזירה.

סיפור זה, בנוסח זה, מצוי במהדורות הרבות של סיפורי 1001 לילות, כולל המהדורה היידית הנ״ל, פרנקפורט דאדר תקנ״ו, וידוע הוא לכל[5].

המתרגם האנונימי שלנו תירגם רק את סיפורי 1001 לילות, ואת סיפור הפתיחה הזה לא תירגם, אלא הדפיס פתיחה משלו, וגם בה סיפור־מסגרת, אבל בנוסח אחר לגמרי; לא שאהריאר מלך פרס, אלא בענדראראי הגדול מלך הודו, והמלך אינו הורג יום יום את נשיו, אלא שאינו רוצה כלל לשאת אשה. מספרת הסיפורים לא שאהאראזאדה שמה אלא מילילא שמה. את הסיפורים אינה מספרת בלילות אלא בצהרים, ולא בחדר השינה של המלך אלא בגינת הביתן שלו, ובנוכחות שרי המלך, ואינה מפסקת באמצע אלא מסיימת, ולא במשך 1001 לילות אלא במשך שס״ה ימים. זהו סיפור ארוך, בן 80 עמודים, מלא הרפתקאות מסובכות, סכנות והצלות ומאורעות שונים — ביניהם גם משעשעים — ולא חסרה גם קצת פורנוגרפיה:

מעשה בבענדראראי הגדול מלך הודו, שאשתו בגדה בו והוציאה להורג, ואעפ״י שעדיין לא היו לו בנים לא רצה לשאת אשה חדשה, משום שהחליט שנשים נאמנות לבעליהן אין בעולם. גדולי המלוכה שהיו מודאגים מאד מכך שלא ישאר יורש לזרע המלוכה, וכסא

---

5) כסיפור עצמאי נדפס סיפור זה בשם: „איין שיינה היסטאריע פון איין קיניג אויש דעם לאנד פערסיען״. חמוש״ד, [23] עמ 8°. אותיות צו״ר. מכיוון שהוא מנותק מסיפורי 1001 לילות הוכרח המו״ל האלמוני לסיימו בנוסח אחר, והרי נוסח הסיום בסיפור זה:

„...אזו ערציילט זיא (שעכהעראזאדע) פיל פייני גישיכטי אוו דער (סולטאן) הערט זיא צו אוו עש גיפעלט אים זייער וואול ער זאגט איך מעכט גערן אויש הערין דיא גישיכטין אוו עש דויארט זייער לאנג ביז עש איז פר גאנגין דער צארין פון דעם (סולטאן) אלזא לאזט ער זיא לעבן אוו זיא זייא זעהין קינדר אוו קינדש קינדר. ענדי די גשיכטי״.

המלוכה יעבור לזרים, דברו על לבו שלטובת המדינה חייב הוא לשאת אשה ולהשאיר יורש. כשהתמידו בהפצרותיהם ימים רבים, נעתר להם סוף סוף, אבל בתנאי שאם יטיל איזה חשד על האשה שיקח, אפילו קל שבקלים, יוציא להורג אותה ואת כל משפחתה ואת כל השרים שיעצו לו לשאת אשה: את הסכמתם לתנאי זה יצטרכו לתת לו בכתב ובחתימות ידיהם. שום אשה לא רצתה להסתכן בתנאי זה. לימים הציעה בתו של אחד השרים — מילילא שמה — לאביה, שישיאינה למלך והיא בטוחה בעצמה שלא ימצא בה שום עילה לחשוד בה, אפילו חשד כל שהוא. אביה גער בה, כיצד היא מעיזה להסתכן בעצמה ולסכן את משפחתה ואת השרים שיחתמו על התנאי, אך כשהתעקשה הכניסה אביה אל המלך, והיא הציעה למלך נסיון לשנה, כלומר: שלא ישאנה מיד, אלא יכניסנה לארמונו למשך שנה, ויום יום תספר לו סיפורים, שמהם יווכח המלך, שהחלטתו כי אין בעולם נשים נאמנות, אינה נכונה, ואגב, במשך השנה, יוכל לשים עין על התנהגותה, ובתום השנה יוכל לדון עפ"י התנהגותה, ויחליט, או שישאנה בלא שום תנאי או שיגרשנה מארמונו וחסל. המלך הסכים להצעתה, הכניסה לארמונו, ויום יום היו מתכנסים, המלך ושריו, אחרי סעודת הצהרים, בגן המלך, והיא היתה באה ומספרת להם סיפורים, עד שהיו חוזרים לבתיהם. כך הספיקה לספר במשך השנה שס"ה מעשיות, ובתום השנה נישאה למלך בלא תנאי, והם חיו חיים טובים והשאירו יורש לכסא המלוכה. שס"ה מעשיות אלו הוא הולך ומדפיס עתה.

לפי זה סיפורי 1001 לילות הם פלאגיאט, אבל סיפור הפתיחה הוא מקורי והוא כולו שלו, אם לא שנניח שגם סיפור זה לקח מאיזה מקור אחר, והוא רק הרחיבו בהוספת נופך משלו. והדבר צריך בירור.

מובן מאליו שלפי פתיחה זו לא יכול היה להשתמש בתרגומו בשם המקורי „1001 לילות", ולכן החליפו בשם עברי, „מראות הצובאות", כנהוג בימים ההם שהיו נותנים שמות עבריים גם לספרי יידיש, וכרגיל, שמות עבריים לספרים, רוב רובם אינם מרמזים על תוכנם[6].

ג.

חוץ מהפתיחה הנ"ל הקדים המתרגם גם שתי הקדמות. בראשונה שבהן הוא כותב, שבעבר היה אדם עשיר וישר הולך. כשהעשירות פרחה ממנו ונשאר עם היושר בלבד, התחיל חושב מחשבות במה

6) ראה: זלאטקין, מנחם מענדל, „שמות הספרים העבריים", ניישאטעל, תש"י.

להתפרנס, שלא יצטרך לבריות, והחליט שיעשה ספר ויתפרנס ממכירתו, והרי הוא מוסר עכשו ספר זה לדפוס בתקווה שיקנו אותו, ובבטחון שהקונים יהנו מקריאתו, שכן ימצאו בו הרבה דברים שלא ראו ולא שמעו מעודם: דברי מוסר, דברי חכמה, נמוסי מדינות, סיפורי מלחמות ומאורעות העולם, ואגב הנאת קריאה יקיימו גם מצות גמילות חסדים עמו. הספר גם יביא תועלת להולכי בטל, שיקראו אותו ולא יבלו זמנם לבטלה, שהבטלה, כידוע, מביאה לידי שעמום[7]. מכיון שאין בידו די אמצעים להדפיסו, החליט להדפיסו לאט לאט, במשך שנה, ב' „בויגן" לשבוע, שיעלה לקונים שילינג או שנים, ובהוצאה שבועית קלה שכזו יקבלו בכל שבוע חומר קריאה מרתק. בתום השנה יכרכום ויהיה בידם ספר שלם. בלי התאמצות מצדו בהדפסה ומצדם בקניתו. מסתבר, שמצא, כי ב' בויגן יכולים להכיל שבעה סיפורים, סיפור ליום לשבעה ימי השבוע, ובמשך נ"ב שבועות השנה יספיק בדיוק להדפיס את שס"ה הסיפורים לשס"ה ימות השנה. אפשר אפילו להניח שמשום זה הפך את הלילות לימים, דחק והכניס את 1001 לילות לשס"ה ימים, כדי שיצא סיפור ליום. יותר קרוב, אמנם, להניח, שחליפין אלו, בצירוף השם „מראות הצובאות", הם רק להסתיר את הפלאגיאט.

בהקדמה ראשונה זו הוא גם נותן טעם, מה ראה לקרוא לשס"ה סיפורים אלה בשם „מראות הצובאות". ראשית, משום שרוב הסיפורים הם על נשים ושם זה מרמז על מה שכתוב בס' שמות (לח, ח) בשבחן של הנשים במדבר, שהביאו את המראות שלהן למשכן וזכו שיתקבלו לעבודת המשכן, בשכר שסירבו למסור את תכשיטיהן למעשה העגל[8]. שנית: שם זה מרמז שסיפורים הללו הם „א שפיגל פאר דער וועלט", כלומר: הם משקפים, כמו בראי, את החיים בעולם על כל מעלותיהם ומגרעותיהם. כשם שבמראה אדם מסתכל ורואה לכלוך בפניו ומנקה אותם, כך אדם קורא בסיפורים אלו ורואה לכלוך בהנהגתו ומסירו. וכשם שהמראה עיקר שימושה הוא להתקשט ולהתיפות, כך סיפורים הללו משפיעים על הקורא להתיפות לפני הקדוש ברוך הוא ולשפר את מעשיו. ובמלה אחת, שם „מראות הצובאות" מרמז שסיפורים אלה הם „ספר מוסר".

מטעמים שונים — הוא מוסיף — לא יגלה את שמו עד תום השנה, כשישלים הדפסת כל הספר.

---

7) כתובות נ"ט, ע"ב.
8) מדרש רבה במדבר, כ"א, י"א.

ד

חָשש מתרגם אנונימי זה שיצאו עוררין על „ספר מוסר" זה, והקדים רפואה למכה, הקדמה שניה ובה תשובות על ערעורים אפשריים.

א. מדוע רוב הסיפורים הם על נשים?

משום שראה שמצב הנשים בזמנו מאד בשפל. כשהם מתחתנים אין הבריות מדקדקים על ה„קרן" — המשודכת גופא — אם טובה היא אם לא, מיוחסת אם לא ובלבד שתכניס נדוניא הגונה. בעלים אינם מתיחסים לנשותיהם בכבוד הראוי. מפי העם רגילים לשמוע אימרה: „עש איז דאך ניקש אלז איין נערישה פרויא" (כלומר: הרי אין זו אלא אשה פתיה). ודאי יש נשים שאינן מהוגנות, שמביאות רעה לא רק לעצמן אלא גם לבעליהן ולצאציהן. עליהן הכתוב אומר: שקר החן והבל היופי[9], כלומר: הח"ן הוא ראשי תיבות: הדלקה, חלה, נדה, הלוא הן שלש המצות שנמסרו לנשים, ונשים אשר הח"ן אצלן שקר, שמתיחסות אליהן ברשלנות ומטפלות רק ביופין, יופין הוא הבל בלבד. אבל הקוראים סיפורים אלו רואים שיש בעולם נשים מהוגנות, חכמות וחשובות, ואדרבא, יש בעולם יותר גברים פתאים מנשים פתיות[10], ובזה ירום בעיניהם קרן הנשים. שבחי נשים מצינו גם במקרא, כגון: מצא אשה מצא טוב (משלי יח, כב) שהכוונה למי שלא רדף אחר הממון — הנדוניא, ומצינו גם נשים שהביאו גאולה לעולם, כגון: אסתר, יעל ויהודית. גם בגמרא[11] מצינו שהרבה טובה באה מנשים, וכי תלמידי חכמים התיחסו בכבוד לנשותיהם, ולכן אין תימא בכך שהוא מגיש לקוראים סיפורים על נשים. ולא עוד, מוסיף הוא, שאעפ"י שרוב הסיפורים הם לטובת הנשים, יביאו תועלת גם לגברים. כמובן, לא לתלמידי חכמים, שהם מוצאים הכל בתורה, אלא לפשוטי עם ובפרט להולכי בטל, שכנ"ל הבטלה מביאה לידי שעמום. שעמום אין פירושו שגעון, אלא מעשים לא טובים ומגונים, שכן מכיוון שהם בטלים ממלאכה, הם מתפרנסים מרמאות וגניבה ועוסקים בדברים המביאים

---

9) משלי, לא, ל.

10) ברון דוד גינצבורג, במאמרו על כתב היד של „סיפורי 1001 לילות" בערבית שהיה בידו, מדגיש שבסיפורים אלו עובר כחוט השני קו יחס של כבוד לנשים.
Записки Восточного Отделения Русского Археологического Общества. Том 5. С.-Петербург, 1891. [=כתבי המחלקה האזרחית של החברה הארכיאולוגית הרוסית, כרך 5. סט. פטרבורג, 1891].

11) ראה, אגב, על השפעות רבניות בספורים אלה:
Perles, Rabbinische Agada's in 1001 Nacht (MGWJ, XXII), 1914 J.

לידי חילול השם, ובסיפורים אלו יראו שאנשים אינם הולכי בטל, אלא עוסקים במלאכות ובעבודות שונות, מתפרנסים בכבוד וחיים חיי כבוד. הסיפורים יביאו תועלת גם לבנים ובנות צעירים שילמדו לשמוע בקול הורים ומורים ולדבר בתרבות עם מבוגרים, ועל אלה מהם, שמזלם גרם שהם מוכרחים להיות משרתים בבתי זרים, ישפיעו הסיפורים שלא להתחצף ולהיות נאמנים לאדוניהם, ועל ידי זה יתנהגו עמהם בחסד וברכות, ויעזרו להם להשתדך בשידוכים טובים.

ב. אין בספר זה אלא מעשיות ומשלים ולא דברי מוסר, אך כשמתבוננים בהם מוצאים שהם גופם מוסר. גם בתורה מוצאים אנו מעשיות ומשלים, ואינם אלא מוסר. כך, למשל, שלמה המלך כתב ספר משלי, שהוא כולו משלים, שאינם אלא מוסר. אשה טובה אינה אלא התורה; אשה רעה אינה אלא עבודה זרה; חכם אינו אלא צדיק; כסיל אינו אלא רשע. גם בגמרא מצינו: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה[12], והרי כל מעשה איוב אינו אלא מוסר, שאדם שהיה הון ועושר בביתו, והתענג על כל טוב, ופתאום אבד הונו בעניין רע, יסרב לשטן שרוצה לבלבלו ולא יתרעם על הקדוש ברוך הוא ולא יבעט ביסורים, אלא כשם שמברך על הטובה יברך על הרעה[13].

ג. הרבה סיפורים בספר הם בעניני אהבות שבין בני מלכים, ומה מוסר יש בהם? והתשובה — בעבודת הקדוש ברוך הוא יש העובדים מיראה, כלומר מפחד עונשין. יש שמפחד מעונשין בעולם הבא, ויש שמפחד מעונשין גם בעולם הזה, שלא תבא מאירה בממונו או יסורים בגופו. כנגדם יש העובדים מאהבה, אהבת הקב"ה ואהבת התורה. הקורא בסיפורי אהבות של בני מלכים ימצא, שיש ביניהם אהבות לא־אמיתיות ויש אהבות אמת, ויזכור שגם באהבת הקב"ה יש אהבה לא־אמיתית, כגון שלומד תורה שלא לשם שמים, אלא לשם התפארות וגאוה, ויש אהבה אמיתית, כמו שכתוב בתורה: ואהבת... בכל לבבך — בלב שלם; בכל נפשך — אפילו נוטל את נפשך; בכל מאודך — בכל ממונך, זוהי אהבה אמיתית. גם בשיר השירים שהיא קודש קדשים[14], כותב שלמה המלך על אהבה אמיתית בין איש לאשה, ואינו מתכוון אלא לאהבת הקב"ה וכנסת ישראל.

בסיום הקדמה שניה זו הוא כותב, שהוא מתחיל, בדרך שכתב

---

12) **בבא בתרא**, טו.
13) **ברכות** מ"ח, ע"ב.
14) **ידים**, פרק ג', משנה ה'.

בהקדמה ראשונה – ב' „בויגן" לשבוע, הדפסת שס"ה הסיפורים הנ"ל, שהם סיפור אחד ליום, לשס"ה ימות השנה, והוא מבטיח שבסוף כל סיפור יפרש גם איזה מוסר או חכמה אפשר ללמוד ממנו, מסתבר שאף כי לדעתו הספורים הם גופם מוסר, לא סמך על הקוראים בזה שיבינו בעצמם.

שבעת הסיפורים שבספר, מכיוון שהם לשבוע הראשון, היה צורך להקדים להם את שתי ההקדמות ואת הפתיחה הנ"ל, ולכן לא הספיקו ב' בויגן והיה הכרח להדפיס פ"ב דף. את הבטחתו הנ"ל בהקדמה, שאחרי כל סיפור יוסיף לכתוב את המוסר היוצא ממנו, קיים בחמשה סיפורים, לסיפור הששי והשביעי דחה, מן הסתם, את הוספת המוסר לשבוע השני, אבל אעפ"י שבעמוד האחרון הוא כותב: „הישטוריא פולגט פון אכטן טאג פון דעם פרינצן דער שווארצן אינזלין: זיינר פר צויברונג אונ ערעטונג", ומשמע שהיה מוכן להמשיך את ההדפסה בשבוע השני, לא מצאתי בשום רשימה זכר לזה, משמע שלא הצליח, ויותר משבוע אחד לא הופיע.

צוואה של חסיד חב"ד

ר' שמואל דובער מבאריסאוו ז"ל

בספר „בית רבי" כותב עליו: „**הי' בר דעת גדול בד"ח ופיו מפיק מרגליות ונמצא ממנו כתבים רבים דרושי עצמו. היה נוסע לרבינו נ"ע (בעל „צמח־צדק") ואח"כ לבנו אדמו"ר מהר"ש נ"ע. ומ"כ בבאריסאוו".**

הביא לדפוס חיים ליברמן

והחי יתן אל לבו כו'. ע"כ הרי אני בוכה ומבכה במר נפשי ובדמעות שליש שיאריך השי"ת ימי ושנותי בשנות חיו"ש עד מאה ועשרים שנה. מאות ועשיריות מורה על בחי' יחוד שנמשך מבחי' אחה"פ כי על מאה וכן על עשרים כתוב שנה בל' יחיד כמ"ש ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה כו' שנמשך ומאיר בחי' כתר שזהו בחי' מאה בבחי' חו"ב שזהו בחי' עשרים והכל ע"י בחי' מילוי דשם ס"ג בגימט' ל"ז בחי' הבל כמנין ויהיו. יה"ר שאזכה ביני וביני לשוב לפני ית' בתשו"ש מקרב ולב עמוק בחי' הבל הפנימי קלא פנימאה דלא אשתמע כדי לתקן מה שפגמתי בנפשי ורוחי ונשמתי ברה"ר טורי דפרודא ולהעלותם לרה"י יחידו ש"ע). את בני יחידי אני מזהיר ומבקש שהשנה ראשונה עד י"ב חדשים במילואם ילמוד מדי יום ביומו משניות פ"א שחרית אחר תפ"ש, ופ"א ערבית קודם השכיבה וקודם ק"ש שעהמ"ט דוקא. (כי משנה אותיות נשמה וב' תיבות אלו משנה נשמה הוא ג"כ אותיות משה נו"ן שע"ז אמר בזוה"ק ע"פ ולא ידע איש את קבורתו קבורתא דילי' איהו משנה פי' שהשורש שלו בחי' מ"ה שבו המאיר ובא בגילוי גמור באות שי"ן בבחי' קוין ג' ראשים או ד' ראשים קבור ונעלם בבחי' שער הנו"ן שע"ז מורה אות הנו"ן ואתפשטא דמשה בחי' מ"ה שבו שזהו ג"כ שער הנו"ן ישנו בהעלם בכאו"א מישראל מצד שרש שרשה הראשון של הנשמה ובגילוי יכול ג"כ להיות נמשך ומאיר ע"י לימוד המשנה כידוע ומובן כ"ז מס' מגיד משרים ג"כ בזה ועי"ז יוכל להיות תיקון להנשמה. וביום היאצ"ט ילמוד כמה פרקים ובאותו יום יתן משקה על המנין ויזכרו ג"כ אותי ואת שמי ואת זכרי לחיים, לחיים ארוכים אמיתיים ונצחיים וגם מדי יום ביומו משנה הראשונה כולה יאמר הקפיטל תמניא אפי בבוקר בבוקר תיכף אחר התפלה

קודם לימוד המשניות לבד הקאפיטליך תהלים שמצד החיוב לומר על הסדר בקביעות יום יום קודם.

ועתה תפלה אני לאל חיי על ימים הבאים לקראתינו לשלום שיאריך ה׳ ימי ושנותי ואשאר בחיי חיות ואהי׳ בריא בבריאות . . . ויערה ה׳ עלי רוח ממרום לחזק את מוחי ולבי לתורתו ועבודתו למען לא אבוש ולא אכלם לעולם ועד. ואני הצעיר לימים כעת אני עומד על פרק הח״ן דהיינו שבער״ה הבע״ל אי״ה אהי׳ בן נ״ח שנה מיום הולדי ולע״ע רחוק אני מענין ובחי׳ ח״ן לא מיני׳ ולא מקצתי׳ כי על בחי׳ ח״ן כתיב ונח מצא חן (תיבת נח היא אותיות ח״ן כי נח הוא יסו״א ע״פ הקבלה וע״ד החסידות הוא נייחא נייחא דנפשא ורוחא ונייחא דנשמתא שמעורר גם לבחי׳ נשמתא דנשמתא בחי׳ ניצוץ האלקי המאיר בבחי׳ יחידה שמשם באים ומאירים בחי׳ יגמה״ר להיות נושא עון ועובר על פשע, ולכן נח גם חן במ״ק בגימט׳ י״ג ומי יתן (תיבת מי גימט׳ נו״ן הנמשך מבחי׳ אנכי מי שאנכי שהוא בחי׳ נשמתא לנשמתא הנ״ל שאזכה לסיים עד ימי חיי אף עבודה תמה וישרה של עבודת הבינוני בכדי שאוכל לשוב לפניו ית׳ שעה א׳ כו׳ על ח״ן שלי ר״ל.

והחי יתן אל לבו, אם כי מקרא אינו יוצא מדי פשוטו, אך לפי פי׳ הפשוט בלבד לא הי׳ לו לכתוב הלשון יתן אל לבו כ״א ישיב אל לבו, כי הלשון ניתנה לא שייך כ״א בדבר גשמי הניתן מיד ליד אבל לא ברוחניות הלב. אכן באמת יש בזה עוד ענין עמוק הוא שמחוייב כאו״א מישראל לשית ולשום אל לבו פנימה תוך תוכניות נקודת תעלומות לבבו ענין מהות עצם כח וחיות אור האלקי הנטוע ומושרש בקרבו משרש שרשה הראשון של הנשמה כמו שהיא חבוקה ודבוקה בך ביד הנותן בעצמו כבי׳, ואזי ממילא כמים הפא״פ כן גם והחי זה הקב״ה הנק׳ חי ולא בחיים שממנו ית׳ נמשך חיי החיים להופיע חיים למעלה מעלה עד אין קץ ולמטה מטה עד אין תכלית הוא ית׳ יתן בדרך מתנה מלמעלה בחי׳ פנימי׳ ועצמי׳ חי ולא בחיים שזהו בחי׳ ניצוץ האלקי שבנשמה הנק׳ בשם נקודת יהדות שיומשך ויאיר בגילוי גמור אל לבו לב האדם העליון וגם אל לבו לב האדם התחתון בכל חלקי נרנח״י שבנפשו שישוב לפניו ית׳ בתשו״ש כדבעי וכמ״ש והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה כו׳ ולפיכך אשרי איש מפחד תמיד על ושוב יום אחד כו׳, ועל למען אשר יצוה כו׳ ואזי גם אני הדיוט בתוך כלל כ״י מחוייב אני לעורר את לבבי על יום הפקודה רח״ל ולצוות בדעת צלולה כך וכך כו׳ וכו׳ ובעניני . . . רוחניות כפי מה שמבואר הכל באר היטב בהצוואה הגדולה וכו׳ ותפלתי שגורה בפי על אריכות ימים ושנים

ובתו׳ ועבודה שבלב ואוכל לשוב לפניו ית׳ כדבעי יברכני ה׳ ויאר ד׳ פניו עלי ויחנני במתנת חנם לחיים ארוכים חיים טובים ושלום...
אור ליום ב׳, בעשתי עשר חודש בשמיני בו שנת הוא ישוב ירחמנו נאום שמואל דובער בלא״א המנוח מ׳ צבי הירש זלה״ה

היום הזה התבוננתי היטב היטב וקרעתי הצוואה דשנת אמת וצדק ובנייר הזה שהוא אצלי כעת העיקרית שכחתי בעמוד א׳ לרשום כו׳ וכו׳ החברה של חש״א תוך ימי שלשים רח״ל יעשו מדי שבת בשבתו הסעודה שלישית בתוך ביתי ויזמרו בני היכלא יחדיו בניגון הידוע ועוד שלשה ניגונים מאותם הנגונים השייכים לד״ח דא״ח ישוררו ג״כ עד תפלת ערבית. וכוונתי כך היא שאותם המתפללים במנין שלי במנין המנויים בשבת ההיא לדגלו מחוייבים הם לעשות כנ״ל, ואותם מהם מדגל אחר רק שהוא יודע בעצמו ויודע בנפשו שהוא הי׳ רעב וצמא לשמוע ממני לעת ההוא ה״ה ד״ח מחוייב ג״כ להיות בהמנין הזה לעת הנ״ל מדי שבת בשבתו ואני תפלה לאל חיי על ימים הבאים אי״ה יהי׳ לי לאורך ימים ושנים בחיים ארוכים וחיים טובים ושלום.
אור ליום הששי לסדר ועושה חסד לאלפים בעשתי עשר חדש בטוב בו הוא ישוב ירחמנו פ״ק באריסאוו. נאום

והחי יתן אל לבו כו׳ (פי׳ יתן ולא כתיב יאמר או ישיב כו׳ כי החי הוא הניצוץ אלקי הנק׳ בשם נקודה שלמעלה מעלה אף מבחי׳ פנימי׳ נקודת תעלומות הלב, וגם למע׳ מעלה אף מבחי׳ הארת עצם היחידה הנק׳ בשם נשמה דקה והיא חבוקה ודבוקה בך ממש, ובחי׳ הזאת כמו שהיא במהותה אינה מאירה כ״א לבתר חיי׳ ימי׳ ושנותיו של אדם בעלמא דקשוט ודוקא בעוה״ז שלאחר התחי׳ וד״ל. ע״כ מחוייב כאו״א מישראל אף שפל ערך כמוני להתבונן בענין הזה בדר״כ ולהבין היטב לאשורו שעל בחי׳ הזאת כתי׳ אני ה׳ לא שניתי כו׳, וגשמי׳ שבגשמי׳ אף חיצוני׳ דחיצוני׳ עם רוחני׳ שברוחני׳ אף פנימי׳ דפנימיות הכל בשוה נגד בחי׳ הנ״ל, וכשם שכל אלו פרטי המדרי׳ הנ״ל אינם תופסים מקום כלל וכלל, כמו״כ אינם מעלימים ומסתירים כלל וכלל, וע״ד דוגמא דדוגמא מעין עוה״ב שאחר התחי׳. ולזאת מצד השלילה ע״ד שם המושאל לא שייך לאמר על בחי׳ הנ״ל כ״א נתינה כדבר הניתן מיד ליד וא״כ ממילא מובן כי לעת ההתעוררות שנתעורר רוח האדם בקרבו להתבונן מעט על עלמא דקשוט כנ״ל אז לבד שמחוייב החי שיתן אל לבו חיים אמיתי׳ ונצחיי׳ שזהו ענין התשו׳ כמא׳ ושוב יום א׳ כו׳ כמו״כ מחוייב החי שיתן אל לבו ג״כ חיים גשמי׳ היינו לצוות לביתו

כו' וד"ל. ודי בזה, שלא לדרשה קאתינא וכל הדרשות לא יועילו בעלמא דקשוט כידוע ומובן). ומצאתי עלי חובה כעת לצוות לביתי בכל ענין ואופן היותר מועיל היום עפ"י גוף ועצם שורת הדין בגמ' ופוסקים באופן שלא יזוז מזה אפי' זיז כלשהוא ח"ו וח"ו, ועם כי באמת יש לי צוואות מוכנות מכבר כבר, אך עתה הזמן גרמא מבית ומבחוץ לשנות בענינים אחרים מן מה שכתוב היום וכן יקום דוקא רק שאותם הענינים שאינם נזכרים הכא בצוואה זו יקום כמו שכתוב התם והכל בלי ישונה ח"ו וח"ו, וסידור סדר הצוואה . . . כך היינו שנמצא אצלי כעת כו' וכו'. לבני שי' נותן אני ומוריש אני בפירוש אדעתא דהכי שיהי' שייך רק לו לבדו עד אריכות ימי חיי או ליורשי אחרי' בלבד, אבל לא לכתובת אשתו ולא לשום בע"ח שלו ושלה. (ואם כי יש לפקפק בזה הרבה בדיני בריא ושכ"מ ובעניני והלשונות של לשון מתנה ושל לשון ירושה אבל אחרי כל הפקפוקים והפלפולים דעתי דעת הנותן והמוריש בפירוש דוקא כפי שכתבתי ולא באופן אחר ח"ו וח"ו. ויש לי עוד טעם כמוס בזה המכריע את כף המאזנים של ענין הפקפוק והפלפול שיש בזה וד"ל).

ובענין הספרים והחפצים והמטלטלין הכל יהי' שריר וקיים כפי שכתוב בצוואה הגדולה הכתובה מכבר כו' וכו'. ובני יחידי שי' מחוייב להשגיח עלי' בכל מילי דמיטב השייך לכיבוד אם שלא תהי' לבוז ח"ו וח"ו לבד גוף ועצם מצוות כיבוד אם השייך עלי' בפ"ע כ"א גם למען בקשתי ואזהרתי, וד"ל.

לחברה חסד של אמת יתנו חמשה רו' כסף ועוד יתנו להם סך שני רוכ"ס על קידוש של הד' שבתות מן החודש שלשים רח"ל ועל קידוש במקום סעודה יקחו משלהם כנהוג ובעת מעשה יזכרו את שמי ואת זכרי לחיים ולחיים אמיתיים ונצחיים כו' וכו'.

ועתה אני תפלה לאל חיי שיחנני השי"ת בחיים ארוכים וחיים טובים שאזכה לשוב בתשו"ש עד מילוי ימי שנותינו בהם שבעים כו' ועד מילוי הסדר המסודר מתנא דידן במס' אבות כו', ואם כה יאמר לא חפצתי אזכה למתנת חנם שאוכל לומר בפה מלא ובלב שלם מתוך תוך נפש ולב . . . הנני הנני כו'.

ועל כל הנ"ל לראי' ולאות מהימנא באתי עה"ח אור ליום החמישי בעשתי עשר חודש בעשרים בו ויאמר השלום לפ"ק פק"ק באריסאוו. שמואל דובער בלא"א המנוח מו"ה צבי הירש זלה"ה.

ספר

צוואה הקדושה

מאת נפתלי בן יעקב אבינו ע"ה

שצוה לבניו קודם פטירתו להדבק בה' וביראתו
ושני חזיינות נפלאים אשר הזה על יהודה וישראל.

הביטו וראו בני ישראל אשר זכינו בימים האלה
בזמן הזה כי נמצא מרגניתא טבא העלים
הקדושים האלה בב"י על קלף ישן נושן בבית עקד
הספרים הנודע בכל העולם בשם נאטיגאל ביבליו-
טיקא בעיר פ א ר ו ז הבירה והגיעו הנה מן רב
מופלא ומופלג דשם אשר העתיקם אות באות מן
הכ"י דשם.

והנה אם כי מעט הכמות ושכר ההדפסה אך מצער
היא אך ליקרת ערכה יראתי להדפים הרבה
ע"כ מהירה קצוב

סך 20. קר.

הובא לביה"ד ע"י ה"ה מו"ה עוזיאל פירשטינבערג
נ"י וה"ה מו"ה יהודה ארי' בידערמאן נ"י שותפו
בזה בהדפסה ראשונה לבד.

Zewuuh Hakdosche
Verlag und Eigenthum des
Esil Fürstenberg & Leib Biederman
aus KORZENIEC, bei WARSCHAU.
GEDRUCKT BEI
A. Rusinowski in Tarnow 1882.
דער בילעכסטע דראק בייא א. רושינאווסקי

צוואת ר׳ יהודה אבן תבון,

וצוואת הרמ״בם, ומשלי חכמים.

יצאו לאור ראשונה

מאת אוצרות כ״י הבארלעיאנא

Berlin, 1852.

Printed for H. Edelmann.

צוואת

של הגאון החסיד מוהר״ר שעפטיל

זצ״ל בן הגאון הגדול מוהר״ר ישעיה זצ״ל

בעל שני לוחות הברית

עם צוואות מהרב הגאון המפורסם

רבי נפתלי חכהן זצ״ל

בדפוס חדש דק״ק מינסק

ע״י ר׳ גרשון אליהו במהו׳ יצחק

Печатать позволяется. Вильно 12 Маія 1832 года.

Цензоръ Л. Боровскій.

МИНСКЪ

Въ Типографіи Г. Блонштейна.

1836.

ספר

צוואה

מהרב הגאון המפורסם רבי נפתלי

הכהן זצ"ל

אשר שם תפארתו ונודל רוממותו כבר מדע בחבוריו הקדושים
וסופו יגיד כולו כמבואר בפנים הספר בשעת
פטירתו פלאי פלאות :

וגם הוספנו הנהגות מהרב החסיד איש אלקי רב **אלימלך**
זצ"ל למען ילמדו ליראה את השם כל הימים
והשי"ת יזכנו לראות בביאת משיחנו
במהרה בימנו
אמן :

אמשטרדם

CH. L. MARKON
1742
WILNA
15

[יאהאנניסבורג]

ספר

צוואה

מהרב הגאון האמתי הנשר הגדול רבן של כל בני הגולה
החסיד המפורסם

רבי **נפתלי** בן וצ"ל

אב"ד דק"ק אסטרהא ובק"ק מאזען והגליל ובק"ק פראנקפורט דסיין

בעל המחבר ספר **ברכת ה'**

ראדזין

בדפוס ותוצאת

ירחם מאיר לנר

בהרב הגאון הקדוש מאוזיצא וצללה"ה

תרע"א

СЕФЕРЪ ЦАВОЕ

т. е.

ЗАВѢЩАНІЕ

РАДИНЪ

Изданіе и Типографія, **Ерухема Ляйнера.**

1911.

ספר

צוואת ריב"ש

והנהגות ישרות

אשר נמצא באמתחת חסידא ופרישא איש אלקים מהור"ר ישעיה אב"ד ור"מ דק"ק יאנאב הלא המה צוואת והנהגות ישרות בתורה ובתפלה ובשאר מדות אשר נשמע מפה קדוש איש אלקי בוצינא קדישא וכו' מהור"ר ישראל בעש"ט זללה"ה ונתוספו עליהם הנהגות ישרות מאיש אלקי בו"ק מהור"ר דוב בער מ"מ דק"ק מפזריטש וגם כוונת הרחיצה במקום מקום מאר"י ז"ל :

כמש"כ

תקנ"ז

ועתה הוגה בעיון רב .

צוואת

איש אלקים המגיד דוב בער ממעזריטש זי"ע.

הצוואה הלז נמצא באמתחת כתבי בוכליאטהעק של הצר המושל בריסיא ואחרי אשר נתפס יהוסר ממשלתי זכה לראות אור. יכפי השמועה הוא כאשר נתפס הרה"ק מרוזשין זי"ע לקחו מאתו כל כתביו וצוואה זו הי' בין כתבותיו.

העתקתיו מספר מכתבים קדושים אני

הק יצחק שאדן מק"ק סיגהעט.

נאכדרוקק פערבאטען !

בדפוס המשובח והמפואר של

כ"ה יוסף יעקב ווילדער נ"י

רעטיאנ תפרי"ח לפ"ק

צוואה

מכתיבת יד קודש הרב המפורסם בוצינא קדישא חסידא
ופרישא כ"י ע"ה פ"ה אור ישראל וקדושו איש אלקים
קדוש מו"ה **אהרן** זצוק"ל **מקארלין**

זכותו יגן עלינו

גם זמר נאה מהרב הקדוש המפורסם מו"ה **אהרן**
הנ"ל אשר היה משורר ברוח קדשו בשבת קודש

ועשינו חיבור לטהרה בטחברת הקודש אזהרות והנהגות ישרות
מבנו של הרב הקדוש הנ"ל ה"ה הרב המפורסם בוצינא קדישא
חסידא ופרישא כ"י ע"ה פ"ה אור ישראל וקדושו קש"ת מו"ה
אשר זצוק"ל **מקארלין**

זכותו יגן עלינו

נוסף על כל אלה· חוברת אל חוברת· נדפס יחד הנהגות
האדם מהני תלתא עמודי עולם· מהר"ב המניד איש האלהי'
המפורסם מו"ה **אלימלך** זצ"ל· ומהרב החכם המקובל
כמוהר"ר **יוסף גיקטוליא** זלה"ה· ומהרב המאור הגאון
הגדול מופת הדור כו'· כמוהר"ר **דוד** הלוי זלל"ה· מניד
משרים דק"ק **סטעפין**·

ב"ה

צוואה

של רבינו הקדוש אבינו רועינו עמוד התוך אשר כל בית ישראל נשען עליו איש אלקי

מרן חיים אלעזר שפירא הכ"מ וצללה"ה

הגאבדק"ק מונקאטש והגלילות יע"א

נולד ה' שבת תר"ל, ועלה לשמים ש"או
יום ב' לחודש סיון תרצ"ז, זיע"א ועכ"א.

מונקאטש תרצ"ז

צוואת הגאונים

צוואת רבינו הרב הגאון המפורסם רשכבה"ג מוה'
עקיבא אייגר זצ"ל וצוואת רבינו הגאון אמתי
עטרת הגולה וכו' מוה' **יעקב** זצ"ל אב"ד דק"ק ליסא
ונלווה אליהם תולדות הגאון **חכם צבי** זצ"ל מכ"י
קדשו של בנו הגאון ר' **יעקב** עמדן זצ"ל

נדפס ע"י ר' שלמה קאספיראווסקי נ"י

ווארשא

שנת **תרל"ה** לפ"ק

בדפוס הרבני מוהר"ר **נתן שריפטגיסער** נ"י

ЦЕВОАСЪ ГАГОНИМЪ

т. е. **Тестаментъ Раввиновъ**

ВАРШАВА 1875.

въ Типографіи Н. Шрифтгиссер а.

на улицѣ Налевки № 2242

צוואות

מו"ר הרב המאור הגדול חסיד אמיתי
מפורסם בכל תפוצאות ישראל מוה"ר
יואל במוה"ר **אברהם** שמרי' אשר הניח
אחריו ברכה לבניו כולו מלא מוסרים נכוחים
ומדות ישרות ונעימים לשמעם להתנה לילך בדרך
הישר ולעבוד השם לא יזוז מדבריו ואפי' דבר
קל כי כולם נכוחים ואין בו מיתרות לכן
אחר"י בזו כסף [illegible] זהב בכדי לקנות
ספר הנז כי [illegible] שהוא קטן הכמות
אבל הוא רב [illegible] כאשר ירואה
הרואה בו:

לפי יערי הוא דפוס שקלאב,
ולפי ווינער הוא דפוס דובראוונא.

צוואה

הנמצא בתרמילו של אותו צדיק

הרב הגדול החסיד האמתי גבר צדיק תמים במעשיו וכל תנועותיו היו לשם שמים בו יבין כל היצור חכליה בריאתו ויזכור יום שובו לעפרו ויצא נקי מהעוה"ז בלי שום פגם ועוון ויזכה להיות מהשבים אליו בתשובה שלימה וימצאו מנוחה נכונה באור עולם הנצחיים ויבאו שנה קדוש וטהור כאשר כלתה נפשו של אותו צדיק הרב החסיד המפורסם מהו' יוסף משה אברהם זצלה"ה נ"נ ומ"ן דק"ק לאזדיי כמבואר בפנים והמ"ו יתן אל לבו

וואהשא

בדפוס של הרבני מהו' צבי יעקב בהסנות מתורה אליהו ז"ל באסבארג

לפרט המכסה אני מאברהם: כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו אחריו ושמרו דרך ה' לפ"ק:

CAWUE
w Warszawie 1845 r.
w Drukarni H. E. Bomberg.

צוואה

יורה ואורכה. אשר הניח אחריו ברכה. איש אלקי קדוש הוא נולע בשערים המצויינים בהלכה ידיו ובמעשיו שזכה וזיכה. ה"ה המפורסים החסיד תקוב' המנו' מהו' אלכסנדר זיסקינד במהו' משה זצוק"ל מק"ק הורדנא בעל המחבר ספר יסוד ורש העבודה. והוא צוה על ככה. להעלותה על בת הדפוס. ולקבעה כפי תועלתה ונדכה. בהתחלת שדר התפלה תהיה כרוכה. לתועלת אנשי לבב בני אל חי. להיות לנגד עיניהם תמיד להיות עובדי השם בירא' ושמחה. בכן על תחושי למנוניכם. בוזו כסף בוזו זהב ויראת ד' אוצרכם ובזכות זה יבא ויגאלכם ב"ג אכי"ר

נדפס פה וואהשא

בשנת זכותו יגן בעדינו לפ"ק

W WARSZAWIE

w Drukarni M. Nassonowicza

צוואה דיא

הֵיילִיגֶע צַוָּאָה

פון הָרַב הַצַּדִּיק הַגָּדוֹל אִישׁ אֱלֹהֵי קָדוֹשׁ הוּא
הַמְפוּרְסָם בְּכָל קַצְוֵי אֶרֶץ כְּקִשְׁ"ת
מהר"ר אַלֶכְסַנְדֶר זִיסְקִינְד זצ"ל
בעל המחבר ספר יסוד ושירש העבודה :

דִיא הֵיילִיגֶע צְוָוָאָה אִיז שׁוֹן בַּמָּה מָאל גֶעדְרוּקְט
גְוָוארֶען, יֶעטְצְט הָאבּ אִיךְ עֶס מַעְתִּיק גִיוָוען אוֹיף
דֶעם לָשׁוֹן הַהֲמוֹן כְּרֵי אַלֶע זָאלֶען פֶערְשְׁטֵיין דִיא
הֵיילִיגֵי רֵייד אוּנ אִיר זָאלְט זַיין עוֹבְדֵי הַשֵּׁם גֵּירְאָה
וְשִׂמְחָה וּבְזִכּוּת זֶה יָבֹא הַגּוֹאֵל בב"א :

אייגענטהום אונד פערלאג
י. ל. קאצינעלינבוינען .

ווילנא

בדפוס ר' אברהם צבי קאצינעלינבוינען נ"י .

שנת תרמ"א לפ"ק

ЦАВОЕ. ЗАВѢЩАНІЕ.

Соб. и Изд. И. Л. Кацепелеибогена.

Вильна въ типографіи А. Г. Кацепелеибогена.
Нѣмецкая ул. д. № 379—9. 1881 г.

בדפוס אשכנזי בעיר ווין

אגרות

מאת הגאון המפורסם מוהר"ר

יחיאל מיכל הלוי מזעליחאוו

ז"ל

צואת

הרב הגאון והצדיק המפורסם

ר' פנחס מיכאל זצ"ל האבד"ק אנטיפאליא.

עם

הקדמה וביאור מאת תלמידו המובהק

הרב המאוה"נ

ר' חיים אליעזר ניצבערג שליט"א.

ולהועלת רבים

העתקנו את הציאה בלשון המדוברת.

פינסק

בדפוס מ. מ. גלאָבערמאן.

בשנת תרע"א

ЦАВОАСЪ

т. е. МОРАЛЬНОЕ ЗАВѢЩАНІЕ

Раввина П. М. изъ м. Антополя,

съ предисловіемъ и разъясненіемъ отъ ученика его Раввина Х. А. Нацберга.

Типо-Лит. М. М. ГЛОУБЕРМАНА. Пинскъ.

1911

ס׳ו מעלות יחיאל

והוא צוואה אשר צוה הרב מהו״ר יחיאל ארי׳ המכונה מיכל ליב ב׳ר מתתיהו הכהן מונק זצ״ל ליוצאי חלציו

הוצ׳א לאור

נכדו מאיר בן הרב מהור״ר אלי׳הו ז׳ל הכהן

לזכרון לבניו אחריו

י׳ט מנחם אב אעת׳ר לפ׳ק

צוואה הקדושה

של הרה"ק זצללה"ה זי"ע

מפארציווע

בהרה"ק זצלל"ה זי"ע מביאַלא

נכד הרה"ק היהודי הקדוש זצלל"ה זי"ע

דפוס ח. ש. ראָזענבלאַט, וואַרשא, נאַלעווקי 32.

צַוָּאַת

ר׳ לֵיבּ גָאלְדְבֶּערְג

מְקִיבַּארְטִי.

ווילנא

בדפוס ר׳ אברהם צבי ראזענקראנץ ור׳ מ״מ שריפטזעטצער.

שנת תרנ״ו לפ״ק

Духовное завѣщаніе.

Л. Гол[illegible]берга изъ кибарты.

В[illegible]НА.

Типографія Розенкр[illegible]а и Шрифтзетцера.

Лидскій пер. домъ № 2598/18.

1896.

צוואה

מאת

מענדל מאַנדלשטאַם

לבנו הדאקטאר מעד.

נ. מאַנדלשטאַם

ווילנא

בדפוס האלמנה והאחים ראָם

שנת תרמ"ג לפ"ק

ЦАВОО.

Предсмертное Увѣщеваніе

М. Мандельштамомъ

своего сына Доктора Медицины.

ВИЛЬНА.

Типографія Вдовы и братьевъ Роммъ.

Жмудскій переулокъ дома №№ 327 и 328.

1883.

בעזה״י

צוואת

רבינו הגאון הצדיק יס״ע

מו״ה יודא גרינוואלד ז״ע יעבי״א.

אב״ד דפה קה״י

סאטמאר יע״א

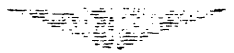

In baza declaraţiei parochiei orth. izr. de dato 18/III. 1920.
Cenzurat:
Virgil J. Balibanu

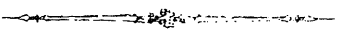

נדפס בדפוס של ה״ה הרבני הנגיד
מו״ה יעקב ווידער כ״י ס.ווארהל
שנת תר״פ לפ״ק

נאבדרוק פערבאטען

ב"ה

קונטרס

זכרון אב

והוא צוואות, הרב הגאוה"צ, ענוותן כהלל, חכם לב,
בקש"ת מו"ה **יקותיאל יהודה** נ"ינוואלד וצ"ל
אבדק"ק **יארע** יע"א, בן לאותו צדיק הגאון הקדוש
ראש גולת אריאל מרן **משה בן עמרם**
בעל **ערוגת הבשם** זי"ע.

ואלה הדברים אשר חרט בעט"ו ובעת"ו טרם עלותו
השמימה, למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו
ושמרו דרך ה', ולרוב הפצרת בע"ב וידידים הובא
לדפוס על הוצאותם לזכות בו את הרבים, ושבח היתר
על היציאה מוקטר ומוגש לדבר מצוה רבה.

נדפס בשנת **אורך ואמתך** לפ"ק.

בדפוס של הגניד מו"ה משה שמחה נעלליס נ"י.
Druck von M. GELLIS, UŽHOROD.

קונטרס

זכר עולם

והוא מכתב

מאת האשה הצנועה העסקנית במצות מרת

רבקה ליפא בת הרב הגאון כו' כו' מו"ה משה

מישל לוריא וצ"ל אשת הרב הג'

מו"ה מאיר אניקשטער נ"י .

אשר כתבה לבניה ולאחיה ולכל בני משפחתה שיחיו בכל מקום שהם להיות להם לזכר עולם עד ביאת גואל צדק בב"א

נדפס

פעה"ק **ירושלם** תובב"א

שנת **תרמ"ב** לפ"ק

ב"ה.

כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו
ושמרו דרך י"י.

ספר הצוואה

חקדושה, טהורה היא וגם פרושה, קרנים מידה קרני אורה,
שביבי קדושה וטהרה, אורות יקרות, פנים מאירות,
דרכים ונתיבות, כבקר לא עבות, הוצבות להבית,
לבבות מלהיבות, לאמר כי הוא זה שער השמים,
לכל הכתוב לחיים, כתב יושר, בטוהר וכושר,
דבר צוה באמירה נעימה כתיבא יהיבא, גליפא
אף רשימא, והי' כל מבקש י"י יבא דרך
שמה, האמת והאמונה יהדו תמים, צרי
לנפש ושעשוע תנחומים, ויהי ידיו אמונה,
לחונן דעה ובינה, זה הדרך לכי בה
ואל תכורו ממנה, ובנ"י יוצאים
ביד רמ"ה, לאור פני מ"ש"ה
כפני חמה, הניח אחריו ברכה
לכל ישראל המחכים בבנין
אריאל.

מרנא ורבנא הרב הצדיק יסוד עולם הכם הרזים קדוש"י,
טובינא דהכימי, אספקלריא המאירה, מנורה הטהורה,
פאר מקדושים, אילים ותרשישים. בקש"ת
מוהר"ר **משה** לעי"צ מק"ק **קאסוב** תע"א.

זכרו תורת משה!

דפוס של שמעון טייכער קאלאמיא.

Z drukarni Szymona Teichera w Kołomyi.

שיל"ת

צוואה

של אדונינו מורינו ורבינו, עטרת ראשינו ותפארתינו, ה"ה הרב הגאון המפורסם בנש"ק כקש"ת

מוה"ר **שלמה צוקער** זצוק"ל

(ח"י סנה) אבדק"ק **האלאם** יע"א

בעהמח"ס באר שלמה ב"ח, וקונטרס זכר צדיק לברכה.

(ובכתובים ספר באר שלמה ג"ח, חשק שלמה עה"ת, חמדת שלמה מועדים, אבן שלמה עפרק"א, משנה שלמה עמס' מכות, תפארת שלמה סו"ת, עטרת שלמה עה"ל חנוכה, תפארת יוסף ע"ס יסוד יוסף, וסא"ס).

חתן אחיו הרב הגאון הגדול המפורסם מו"ה חיים צוקער סליט"א סהי' אבדק"ק האלאם וכעת ראבדק"ק בערעגסאז יצ"ו.

ממלא מקום אבותיו ה"ה הרב הגאון המובהק צדיק ונסגב המפורסם כקס"ת מו"ה אליעזר צוקער זצוק"ל (בעהמח"ס מגדנות אליעזר. מתוק מדבש, סו"ת דמסק אליעזר) בן הרבני הנגיד המופלג בתורה החסיד המפורסם מו"ה שלום דוב המכונה ר' בערקי צוקער ז"ל מריסא. וחתנא דבי נסיאה כ"ק מרן הגה"ק סר התורה מאוה"ג מופה"ד בעל סו"ת קול אריה זצוקללה"ה סהיה אבדק"ק בערעגסאז ואח"כ בק"ק ה' מאד וסמנ"כ.

נולד ביום כ' תמוז תרנ"ה, ועלה לשמים יום עש"ק לסדר ויחי י"ז טבת בשנת שבת"א בק"ק בערעגסאז, ונגנז ביום א' לס' שמות אח"צ באוהל אבותיו זי"ע.

בדפוס המשובח של מו"ה אברהם יצחק קליין נ"י בקליינווארדיין.

חלק ראשון מן
צוואת ברי הנעשה על ידי
יעקב אברהם בלאאמו"ז יהודא
ליב זצ"ל הנקרא ר' אברהם שקלי"פר
מונאווהרדק כבן חמישים ושמונה שנה
אנכי היום המצווה ברין צוואת ברי כתוב
וחתום בחתיכות ידי בספר הזה לברית
עולם ביני ובין כל באי אחרי לדור דור:
נעשה ונגמר
יום שלישי תשעה בחודש החמישי
שנת
ולא תסור מכל הדברים אשר אנכי מצוה
לפק
פה קק נאווהרדק

מעשה ר' בירך

ב„אהל רחל" כרך א' פרסמתי י"ב פרקים של „מעשה ר' בירך", בכדי שיהיה דבר שלם הריני מפרסם בזה פרק נוסף שנשמט מכרך ראשון. פרק זה נכתב, כנראה, בהשפעת קריאה בספר „מחברת התופת והעדן".

הביא לדפוס חיים ליברמן

יג.

אגרת דארמן

האגרת נק' אגרת דארמן מפני שנמצא באותו אכסניא על השלחן ואינו נודע מי הניחו והי' למופת, אך בהמשך הזמן חקרו ודרשו ונתוודע הדבר שזה מתחבולת המגיד ימ"ש.

וז"ל האגרת:

שליו הייתי בבית המדרש במקום קביעות, וכאשר באו חיל הצרפתי במדינתינו היא מדינת פולין ושללו את בתינו וברחו אנשי עירנו, ואני ישבתי בבה"מ ולא זזתי ממקום קדשינו ובאו שם אנשי חיל והכוני ופצעוני וגרשוני מבה"מ, וקרעו בעו"ה ס"ת ושארי ספרי קודש, ואותי לקחו בחיים והכוני עוד להראות להם הדרך והוליכוני ברעב וצמא, ובאתי למדינת וועסטפאלין ובאתי לבית קעלמע'(?) ומצאתי שם הבית רק (ריק?), אין שם איש וחיל הצרפתי נכנסו למרתף ומצאו שם יין ושכר, וחפשו בקרקע המרתף ומצאו תיבה עם ספרים הרבה ופתחו וקראו, והיו ספרי רפואות, ובתוכם הי' ספר אחד מקושר בדפי נחושת ישן ופתחתיו וראיתי בתוכו והנה הוא כ"י כתיבה תמה בלה"ק, ובקשתי מהם בבקשות הרבה ונתנו לי ולא הי' לי פנאי לעיין בו מצד הדרך, עד שנעזרתי בע"ה שבא עליהם בהלה וברחו במהרה, וב"ה שחזרתי לביתי, וכאשר הי' לי עת מנוחה בע"ה פתחתי הספר וראיתי בו שכתוב שהוא מימי התנאים מימות ר' עקיבא, וכתוב בו ענינים נפלאים בתורתינו הק' וצירופי' וסודות קדושי', והי' ביום ו' פ' בהר תקע"ד, וישבתי בשדה אחר המרחץ לבדי ועיינתי בו, ונפלה עלי פתאום בהלה ותרדמה וכאשר נרדמתי נדמה לי שנפתחו לי שערי שמים ורוח בא ונשאתי למקום גבוה עד מאד והבטתי למטה לארץ לראות תחתי

כל העולם הזה, וראיתי אותם במראה ברורה, את כל בני העולם כל אחד בצורתו, ושמעתי את כל דבריהם באותה שעה, וראיתי את כל מעשיהם ועל רבים מבני העולם יש צל בכל א' על ראשו, ועל הרבה בנ"א אין צל כלל, ועל רבי' מבנ"א יש צל כהה ומסך, וראיתי בכל האויר מהעולם יש בריות משונות מאד ממולאי' כל העולם, יש בראשי' הרבה, ידים ורגלי' הרבה, ועל עיניהם יש מכסה הולכים כעורים, והם רבי' כ"כ עד שנגד אדם אחד יש אלפי' ורבבות גדולים וקטנים, וכל בריות, משונות ג"כ, כחיות, ונחשים, וחתולים, וכלבים, פעם הולכי' בין אנשים, ופעם פורחי' באויר, וראיתי ג"כ בריות נאים נפלאי' מאירים כספירים בגווני יפים ונחמד למראה, ומשוררים בקול נעים, וראיתי בכל כנפיהם של כל אנשים ונשים שעולים למעלה כצורת אותיות גדולים גדול עד הרקיע, ואפשר לקרא האותיות כל מה שדיבר האדם, וראיתי על כל בתי כנסיות ובתי מדרשות שוכבי' על אוירם בריות משונות וחיות רעות בצורת זאבים ודובים, ונחשים ועקרבים בגוון שחור, ואדום, ובעת התפלה נרתעו ונבהלו מאד ונסוגו אחור בקול יללה, ונשאר על בה"כ [בתי הכנסת] ובהמ"ד [ובתי המדרש] אויר זך בגווני נפלאי' למעלה כעמוד, ושמחתי לרואו, אך לא הי' שוים רוחב של העמוד מכל הב"כ ובמ"ד של כל העולם, שיש בית הכנסת קטן ועמודיו רוחב מאד, ומאיר בבהירות גדול ויש בהכ"נ גדול ואינו כ"כ בהיר וזך, וראיתי כמה בתי כנסיות שעומדים עדיין מעט חיות רעות על אוירים מסתכלים בכל הצדדים בעולם באווירים, וראיתי שעל הרבה בתי כנסיות עלו כל הבריות בשמחה רבה מאד והעמוד נחשך ונכהה, וראיתי כשיורדים מן האויר של בהכ"נ ובה"מ, יש יורדים תחלה ממערב ויש יורדים מצפון ושארי צדדים, אך רובם לבושי לבנים, וכובע לבן על ראשיהם משוררים ג"כ קול נעי' ויפה עוד שאני זוכר עדיין דברי שירה, שאין לשער ונתחזקתי משירה וזמרה אבל לא יכולתי להרים ראשי מרוב האור המבהיק ומיד בא ענן גדול, ורוח גדול, ונשאתני למקום גבוה מאד, וראיתי יריעה גדולה מאוד מאוד ועליו מצוייר צורות הרבה מאנשים למעלה ונשים למטה, ועל כל אחד נכתב על ראשו שמו ושם אביו ואמו, וכל מה שאירע לו בחייו ומה יהי' בסופו, ומיד אני נתעוררתי מתרדמתי ופתחתי עיני, והנה אני שוכב בשדה והשמש בא והנה זמן מעריב, ושמחתי מאד, שהתפללתי מנחה אחר חצות היום, וקמתי מהשדה והרגשתי בעצמי חיזוק גדול בראשי ולבי, ובאתי לביתי ולא דברתי זה לשום אדם. למחר במוצש"ק ישבתי לבדי בחדרי אחר הבדלה ועיינתי בספר הקדוש הזה, ולא קראתי בפי רק חשבתי בלבי מה שראיתי כתוב בו. והנה כאשר היכה הזייגער י"ב נפלה עלי תרדמה

בישיבתי ונדמה אלי שבאתי למקום עמוק וחשוך מאד, ושמעתי קול יללות הרבה עד אין מספר, ובכל עת בא אור גדול, והאור בא מעט ונכבה, ובאותה העת שהאיר ראיתי אנשים מכובלים בכבלי ברזל מלובן מאד, ובריות משונות ומזיקות, עד שאין לספור בפני הכל וראיתי כלים ריקים מלא אש וגחלים, ועל הכלים כתוב שמות האנשים מה שייך לאיש ולאשה פלונית שהם עדיין חיים בעולם, והרבה מהם אני יודע עתה ג״כ, והמקום עמוק מאד וגדול עד שלא ראיתי בו קץ, ונבהלתי מאד, ומיד שמעתי קול צער ויללה מלמעלה על העמוק, ונשאתי עיני וראיתי שהאנשים ונשים וזקנות ונערים ובתולות לובשים לבנים ובוכים בקול מר ואומרים הוי על בנינו, ויש אומרים הוי על נכדינו, ויש אומרים על אחינו ועל אחיותינו, ומי יתן לנו אבר כיונה להודיע להם שכל המוכן להם יסורים ועינויים אין לשער ולהבין, וכאשר עמדתי מרעיד, וראיתי שהובאה אנשים ונשים להעומק ערום מכל, בוכים בפצעים בקול מר, והמביאים אותם הי׳ בצורת נוראות אין לשער, ובגדי משי וזהב מונחים על החיות רעות מכופלי׳, ומיד שמעתי קול כרוז וצעקו החיות והבריות שבתוך העמק הרפו את האנשים הרשעים הָאלה, כי עתה עת תפלה לישראל, ומיד נשתכך הרעש, ונפתח שער גדול, ויצא אור גדול מהשער וריח מתוק עד מאד, ומיד שמעתי קול כרוז תנו כבוד לתפלת פלוני ופלוני, וזכר מהם ארבעים וחמשה והם מפוזרים בכל העולם, בפולין ובאשכנז ובשארי מדינות, וזכר שמותם ושם אביהם, ואח״כ שמעתי כרוז אתם צדיקים חביבים אל תדחקו את הקץ עד עת בא דבריי, ואח״כ שמעתי כרוז אחר האנשים שאין להם חלק לעולם הבא, וזכר שמותם ושם אביהם ועירם, וחשב ביניהם, חכמי׳ לומדי׳ ורבני׳ דייני׳ ומלמדי׳, ומוכיחי׳, ואח״כ הכריז אלו האנשים עושים זאת העבירה במקום פלוני, וזכר שמותם ושם אביהם וקלל אותם באותיות א״ב. ואח״כ בא איש אחד לבוש לבנים וטיהר את מקום הכרוז, וקודם הטהרה הי׳ מקום הזה חשוך וכל העומדים שם רחקו מזה המקום עד אשר נטהר, ואח״כ הכריז אלו הם האנשים שהם מזומנים לחיי עוה״ב וזכר שמותם ושם עירם ושם אביהם, וכמה בעלי מלאכות חשב א׳ ממדינת אשכנז שהוא עושה קאמעדיות, ושמעתי כרוז תנו כבוד לצדיקים שבג״ע. וזכר ביניהם הרבה גדולים שבזמנינו אשר ידענו אותם שנפטרו בשנים הללו בכל המדינות, ואח״כ הכריז אלו האנשים ונשים שנכשל׳ בעוה״ז, ואחר מיתתם יכלו בשדי הקלע, ואח״כ שמעתי תנו כבוד לבתולה פלונית במקום פלוני שמפתים אותה אנשי בליעל והיא לא שמעה בקולם, ושמעתי קול שאחד בוכה על עניותו ולומד בדוחק גדול, והי׳ בכי׳

גדולה ברקיע, ואגב נזכרו כעוד הרבה תלמידי ח' שלומדי בדוחק, והי' קיטרוג גדול על אנשי עירם, ושמעתי קול כרוז על איש אחד אוי לו שאלמלא הי' לומד תורה הי' מגיע למדריגת נאמן, ושמעתי כרוז תנו כבוד לאנשי' פב"פ . . . בין העיר ואין לומדים ממעשיהם. שמעתי פב"פ זכר הרבה גדולים וקטנים ימותו ביום פלוני ובעד עון פלוני באותו יום בחודש פ' וה' ירחם עליהם, וזכר שמותם ומקומם ובית אביהם, וכל אחד מיתה אחרת ר"ל, וזכר על הרבה שימותו בניהם ח"ו ביום פלוני על עון פ' וחשב כ"ה עבירות והשומרים . . . ויחנו ויחיו בניו סימן כ"ה יהיה זרעך, ושמעתי כרוז פב"פ אלמלא לא עשו עון פלוני היו עולים עד אין חקר, ושמעתי כרוז תנו כבוד לפלוני שפירש מחבריו הרשעים שהלכו לעשות עון פלוני, ושמעתי כרוז על עני אחד שכותב ס"ת ושבתו עושה חול ואין אוכל בשר כלל ובוכה על צערו, ומריב עם אשתו שהביאתו לזאת, והיא מנחמת אותו, והי' בכי' על צערן ושמחה על צדקת אשתו, ושמעתי כרוז תנו כבוד לפב"פ שהולך לבית עולמו, ושמעתי כרוז א' פלוני ופלוני עוד בעיר פלוני לומד לפני עץ דולק חכמת האמת כי אין לו נר, והפליגו בשבחו . . . ראיתי ובא אלי איש אחד שאמר לי שדברים הרבה אסור לגלותם ודברים הרבה ציווני לגלותם ע"י אנשים ידועים ולא ע"י עצמי, ומיד נתעוררתי משנתי וקראתי מיד בספר הקדוש הזה ומצאתי בו שהאיש הקורא בו צריך הנהגות כאלו וכאלו ואין לגלותם ע"י עצמו לאחרים רק הוא יהי' בהצנע ומלאכת המודיע יהי' ע"י אנשים אחרים ואין להם לגלותם ע"י מי קבלו הדברים האלה, ובקשתי שיודפס ויכתוב הדברים האלה לכל עיר ועיר ויתפשט זה הדבר בין ישראל, ועוד אגלה אי"ה בעת מועד דברים הרבה לתועלת כל העולם למתים ולחיים לזקנים ונערים כ"א בשמו שראיתי במראה, והשם יאיר עינינו בתורתנו וידבק לבנו במצוותינו, ד' המפליא, והשומע יטיב לו וכו', ומהודענא שאל יהרס אדם בפיו להלעיג על דברים האלה, כי אם ישמע ח"ו וילעיג על זה יש ב"ד שיהי' עונשו מר מאד אחר מיתתו, ע"י קליפת שמלה ומשרקה כידוע לי"ח, ואף גם זאת שיבא לו רושם גדול ביום ידוע או לעצמו או לבנו וממונו או אשתו ח"ו. הדברים האלו אמתיים ויודע לכל בריות . . . ויסודתם במקום קדוש.

סליק האגרת מהמודיע.

ל„מעשה ר' בירך" (פרק ה')

(כרך א' עמ. 561)

פרק ה' זה, שהוא מכתבו של הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות ז"ל נדפס ע"פ העתקה משובשת. מכיון שהרב ר' יהושע שי' מונדשיין המציא לי צילום גוף מכתבו של הגראז"ם ז"ל (מאוסף הספריה הלאומית בירושלים עיה"ק ת"ו) הריני מוצא לנכון להדפיסו פה עוד הפעם כתיקונו.

ה.

שיל"ת

הועתק אות באות מגוף הכתב שכתב הגאון מו"ה אפרים זלמן מרגליות מבראד שיחי' ביום ה' ב' חשוון תקע"ז.

אליכם אישים אקרא, חכמי חרשים, עם אל ועם קדושי', זה דרכם להרים מכשול, מדרך העם ופינות הד"ת להקים, יחלצו חושים, עיניהם הלא לאמונה איפה הם רועים, ורעו כבשים עדרי צאן קדשים, תחת[10] גערתם בפריץ חיות, יעבור בנוום וישלחו הנחשים, ה"ה הרבנים המופלאים והמופלגים, ראשים רוזנים קצינים נגידים וגבירים מנהיגים ומנהלים קהל עדת ישורון דק"ק מינסק יע"א, ונלוה עמם כבוד הרבנים המופלגים החריפים הבקיאים הדיינים המצויינים ושארי חכמי סגל עדתם ויחידי סגולה יקירי העיר, ועל צבא' חופף כבוד הרב הגאון המפורסם מו"ה יהודא ליב נ"י לנצח.

אחד"ש כולכם, כתבכם בא אלי, וזאת אומרת כי הגיע עדיכם איש א' ושמו ר' ברוך, ומרעיש הארץ לומר כי הי' כסאתו מוטלת בין גדולי רומי העיר פה ק"ק יצ"ו, והכל עונים אחריו מקודש, קדוש וברוך, ראיתי מחוייב עצמי בדבר להציע לרבים משפט האיש ומעשהו במעון

---

10) ת' בצירי, ח' בפתח, ע"פ הפסוק תחת גערה במבין (משלי יז, ז).

הלז, וכל שיח טרם יצמח איפוא, זאת אעשה להתנצל לפני כל חכמי תעודה, ועיני העדה, כי לא תמצא בקן ידי לפרט הכל כי איני בחזקת הגוף לעת עתה, וידי כבדי עלי טמונים בצלחתי, נלאתי להשיב פני פחת, אפס לכבודם נתעוררתי, ובדברים נתחזקתי, ולא אחוש על הנקיון, וכשרון ההגיון, כ"א על מכוון הענין, ואימא לאיזה גופא דעובדא, יודע כל שער עמינו כי מנעורי אדם הקינ[?] ואנכי תרגלתי לאפרים להיות חומה בצורה לכל בעלי בינה, ואשר עבר עליו ריח תורה, אף חובב עמים חיבה יתירה, וכן נהגנו עם האיש ההוא אני ואחי החריפים והבקיאים והגבירים שיחיו כאשר בא פה העירה, אף כי הודע אצלינו כי הוצק יסודו בין אנשים שאינם בעלי צורה, כי יסודו מעיר תאראסן[11] והיה מתגלגל והולך מדחי אל דחי נע ונד בארץ אשכנז ופולין ומדינת אוקראינע, לא היתה קריה אשר שגבה ממנו, והרבה לו נשים אשר בהרבה כרכי גרשם והוכרח לשלחם חפשים, אפס אחרי כי הראה עצמו כאלו נפשו חשקה בתורה, אמינא תונבא בעלמא נקטי[12], ואף כי לא הוחזק אצלינו, כי לבבו שלם ביראת ה' טהורה ראינו לחפות עליו להיות חבוי בצל ידינו וקרבנוהו בימין, והיה אצלינו אמון, למען הגדיל תפארת התורה בעיני בעל המון, באשר בלבו טינא, הי' אצלו טמונה והראה פנים כאלו לבו לאל אמונה, והיה מתהפך בתחבולות, לקחת לו אשה מבנות עירנו, חוטר מגזע גדול דורנו, ולעשות לו פרנסה היה מתהפך במילי שיעור להגיד, ולהתקרב אצל נגידים לילמוד עם בחורים, וצחקו עליו צעירים, ולא עלתה בידו, והיה מפשפש במעשיו להיות שר המשקים, ושכר לו בית הכוסות והיה מוזג יין ולא הצליח, ונפסק הקילוח, והפסיד וקלקל לעצמו ולאחרים, והיה מחזיר להיות דיין, להתערב על ריבים ומשפטים לא טובים, ועיילנהו למערתא דדייני דחצצתא[13] וקבלוהו, ובכל זאת השקט לא יוכל, וכל יצר מחשבות לבו רק רע, תוך ומרמה, ובבזוי שלח יד, גלל כן תעבוהו כל מתי סודו, מעשיו רחקוהו, כתרוהו מנוחה, רדפוהו עד חרמה, ובכל זאת לא שב וידו לא נייח, ורשם בכתב אשר שמע ממשל משלים, אשר גיבב משיעורי אוילים, הבל הבלים תליסר גווילים, וברוב נכלותו וערמימותיו אשר הרבה והפציר בעתר אסף חתימות, לקחת מאשר ידפיס מהבליו ושטותיו, וקרוצי גושיו, ורוח נשאו לק' לבוב וברכנו ברוך שפטרנו, אפס האשה הנעצבת נפשה ירעה לה, אשר ידעה זדון לבו

---

11) עיר פלך באוקראינא.
12) יומא פ"ג, א.
13) בבא בתרא, קל"ג, ב. ראה גם מועד קטן יז, א.

השאת מפלציו ולא נהג עמה מנהג גליל ויהודה, וע"י רגשת אוהבים וקרובים נידון בגירושין ושילוחין ויגרשוהו וילך, והיה משוט בארץ ומתהלך, וזה מספר ירחים קול המונה של עיר נשמע, כי הרב מיעלעסאווטע[14] שקרא שמו ברוך, טובא מגרר גריר ומסרך סריך במדינת רוסיא, ורוח רעה מבעתתו, להיות מתחבא ביערים, סובב והולך בכפרים, יושב במארב חצרים, ושכן חררים, אוהב המון גסי הרוח וקלי הדעת, וטלית עליו כמרדעת, הולך פוחח, ובגדיו קרועים, וכליו רעים, ועל בני אדם הדומים לבהמה, מטיל עליהם אימה, בידו להרע ולהטיב, ולהציל מן השעות הרעות, ולהיות פועל ישועות, ע"י קמיעות והשבעות, מי שכפאו שד יוציאו תכם בדברים, וליכא בהדייהו מעות, יוצא מבין האנשים ונכנס לבין הנשים, אשר ישמעו לקול מלחשים, הן יאמינו כי ברוך הוא, ובפיו יברך, ופוקד עקרות, וממציא מזור ותרף לבנים כחשים, והמבינים בעם קראו שמו מן כי לא ידעו מה הוא, והעולים משם לכאן חילו פני לכתוב לשם טבעו, ואשר טמן בחובו, כי חילו יספרו לנשים, ומודעי להוי ופרשי. אמרתי אל לבי לא נאוה גומר שפת יתר, אחרי כי בשגעון ינהג במקומו ושעתו, מי פתי יסור למשמעתו, ואף כי מדלת העם ובני גילו מחזיקים בכנף מעילו, איש מבין יתקירוהו, וכחשו בפניו יענה, ואם אל עיר יאסף בקהל רב תגלה תרפתו, ושם תהא קבורתו. אולם זה ימים מספר חזות קשה הוגד לי מפי תושב קהלתכם, ה"ה הרבני הנגיד מו"ה אליעזר, כי האיש ברוך, בשם ובכינוי הרב מיאלעסעווטע, נשאה לבו הזדונה לבוא אל קהלתכם העדינה, ואהני לרמאי ברמאותי' ולזייפנא בזייפנותא כי מקרבי לבי ברוך קצת נגידים העומדים על הפקודים, עצי שטים עומדים, ונלוה עמם המוני מדלי דלות ועניים מרודי', והי' לו מגישי מנחה, מזון וארוחה, מאמינים לו לכרות ברית חדשה, קוראים ומכינים לעצמם מחנה קדושה, ומקול מצהלות אבירים, וכתבי איש מרודים ארץ רעשה ויתגעשו המכונות והעמודים וריעים אהובים אנשי השם, אשר מעולם היו אחדים, נעשו רחוקים מפוזרים ומפורדים, ואין העיר מופנה משני צדדים בסבת האיש הבליעל, ורודף קדים, ובשרי נעשה חדודים חידודי' נעוותי משמוע ועצמי חרה יבש הי' נקודים, אעפ"כ אמרתי אחריש אתאפק, וזממי לא אפיק, עד אשר אראה מה יהי' בעירו, ואולי המתלווים עמו יודעים בו, כי עתה צדיק והרחיק עצמו מן הכיעור, ואחרי שאיני יודע בטיב, לא אהי' מתעבר על ריב, אולם אמר לי לבי כי למיחש מבעי, אי שתקי כדשתקי חברייא נפיק מיני' חורבא,

14) עיר מחוז באוקראינא.

אחרי כי הוחזק כפרן ושכיח בי' שקרות טובא, קרוב הדבר כי ירחק נדוד, וילבש שקרים ויתכסה שקרים, וילך למקום שאין מכירים בשמו ובמעשיו ובמקומו, ובשנותו את טעמו יגור בחרמו ויצודד נפשות בפח יקוש וקטב מרירי כזית הנטופה, רבים חללים יפיל, ועל מי להביא עגלה ערופה, לזאת ערכתי מילין ליודעי ומכרי ידיד עליון הגאון המפורסם מופת הדור מ' חיים אב"ד דק' וואלאזין בקיצור מופלג ולא בהחלט, כ"א כתנאי הי' דברינו, אם עודנו מחזיק בטומאתו ולא תם חלאתו, ולא פסקה זוהמתו, מיני' ובי' אבא לשדי עלי' גודא רבא, ואף אם ע"י בני רשף יגביה עוף וישב תושב, לא עוד אורח, נידון כשעיר המשתלח, והן היום בבוא דבריכם הייתי משתומם על המראה כי מעשה שטן הצליח לאיש הרוח, בא למדוד נפט נתן ריחו והסריח סרחון, ומעט לחלוחות תורה שבו העלה היום שרטון, ונכנסים אחריו לחדר ולקיתון, כאלו יצא מוניטין, כי בא במדות, ואליו נגלו המון נסתרות, אתמחי גברא, ואתמחי קמיע, והוא ת"ח שיש בו דיעה, ורבים שתו מיד הבליעל צירצור של יין, נסכו מסך כוס רעל, ודמי כמאן דמבסמי עד דלא ידעי בין ארור לברוך, ויאמרו אל האטד לכי ומלכי עלינו, נפלא בעינינו על עם ה' אלה אשר יעמדו לברוך ולהבריך ולהרכיב ולנטוע כאשירה מסכה צרה בפטפוט דברים כשלומית, וכמלח סדומית המסמא את העינים דמה בן פרץ לעוור עיני חכמים כי ברוחו פי שנים, יש בו משום קדושה, ועוד נמי לדרשה, את זה חזיתי ואספרה קצות דרכיו, ויתר תועבותיו אשר עשה בגלגולי דרכים וגבולים לא יכילם ספר וסיפור. אחיי ורעיי אל נא תרעו לתת יד לפושעים, הרחיקו ממנו, אתם ריעי האמינו־ותאמינו כי ערום הוא ומושלל לגמרי מידיעה בנסתרות ואף בנגלות הוא ריק ואין בו מים רק ליחלוחית כדי גמיעה. זאת עשו תהי' על קנקנו ותמצאו אותו עביט של מי רגלים ואף כי יענה עזות וברגלים ינתר, כי ידין יורה ויתיר, למד לשונו דבר שקר ואין יודע כלל בהילכתא ובריית'א, ובשולחן ערוך אינו יודע מהיכן משרי ברוך[15] ואשר יודע במקרא מועט והלכות גנוב הוא אצלו מאשר כחש ושם בכליו דימה בנפשו להטעות הספוני' בכשפיו וכזביו וכתביו. אחיי ורעיי הלא תדעו אם היה דרכו בקדושה לא היינו מזניחין ומזחיחין אותו, אבל ידענו דלא חזי לאיצטרופי אפילו לחולין שנעשו על טהרות הקודש, ובפרט כעת אשר חפץ בהתגלות לבו, יצא מכלל ברוך. וכי תאמרו מה נרדף לו אהו' ידידיי שימו לבבכם כי ח"ו יבואו לידי תקלה וחמירתא סכנתא כי יהיה חבר לאיש משחית רבים בחלק שפתיו,

15) ע"פ סנהדרין קב, ב: מהיכא דבעית למשרי המוציא לא גמירת...

והתבוננו לקדמוניות כאשר גבר הצבי שבור היינו חרפה לשכנינו ולשמצה בקמינו, זאת עשו השביעוהו שלא יטעה את הבריות, ומששו את כליו, משכו וקחו לכם כל הנמצא אתו בכזביו וכתביו של קבלה מעשיות, ותחת אשר התפאר כי הוא איש מופת יעשה בו משפט ויהיה מופת לרבים וצדקה תחשב לכם בהיות לבבכם פונה להציל נפשות אביונים נקיים אשר צד הצייד בפיו ואעפי"כ יראו שלא יפול אבן אחר הנופל לדחותו בשתי ידים להיות נמכר לעקר כי בקל ישקר ולחכמים כמותכם יספיק הרמז. ומובטחני בענוות צדקתכם אחרי רואכם כי דברי העתרתי וח"ו יעלה במחשבה כי בשנאה אהדפנו חלילה לכם מעשות כדבר הזה ח"ו כי כל כוונתי להרבות כבוד שמים, ולמען יאמנו דברי אצל מי שלא נשא דעי מרחוק ויודע מזגי וטבעי להטיב לכל אשר הריחו ביראת ד' וכלום מתקנא וכו', אבל קנאת ה' צבאות תעשה זאת[16], וסרה קנאת אפרים, ומחמת כי ידי הרפות כאשר הכתב מוכיח, וגם הגיע העת לשלוח הבי דואר אמרתי להפסיק ולסיים. וה' ישפיע לכם שלום כנפשם ונפש עבד לעבדי ה' מדרס לפרושין, זעירי דמן חבריא הק' אפרים זלמן מרגליות מבראד.

---

16) ישעיה ט, ו.

זוטות

הוספות, השמטות, הערות ותיקונים לשלשת כרכי „אהל רחל"

א.

ספר „מדרש רבות" דפוס מינקאוויץ

בשנת תקנ"ט נדפס במינקאוויץ ספר „מדרש רבא" עם כל המפרשים בשני כרכים גדולים ודפוס נאה (בהסכמתו מפליג הרב דמינקאוויץ בשבחו של הדפוס וכותב: „... בדפוס נאה ומשובח ובאותיות נאים ומהודרים אשר כמעט אינם נמצאים בכל העברים"). ראה הצילומים לעיל ע' 5-204.

בידי שני טופסים ממהדורה זו אבל בשערים שונים זה מזה (בספר גופו לא מצאתי שינויים). ז.א. שהשער נדפס פעם שנית. ומאליהן מתעוררות שתי שאלות: מה טעם להדפסה שניה של השער ואיזה מהם הוא המוקדם ואיזה המאוחר?

נדמה לי שניחשתי ומצאתי פתרון לשתי שאלות אלו.

מעבר לשער נדפסו חמש הסכמות: א) ר' לוי יצחק מברדיטשוב. ב) הרב מדובנא. ג) הרב משדה־לבן. ד) הרב ר' דוד לעיקס (מעיר באר בגליל פודוליא) (נראה שהוא הוא ששמו מצוי בספר „שבחי הבעש"ט" כאחד מהחבריא של הבעש"ט. הבעש"ט הרי נסתלק זה כארבעים שנה מלפנים, וכמובן היה ר' דוד זה כבר בא בימים, ולכן בין התוארים בהסכמתו גם תואר זקן שקנה חכמה). ה) הרב דמינקאוויץ.

הסכמות, כידוע, נועדו כדי לנעול דלת בפני מדפיסים מתחרים, שלא ידפיסו גם הם ספר זה גופא, ומקבל ההסכמה, ש„הזיל זהב מכיסו" להדפסת הספר יפסיד את ממונו, ולכן היו המסכימים מטילים איסור הסגת גבולו של מקבל ההסכמה למשך זמן שלפי המשוער יזדבן כל המלאי שהדפיס. משך זמן זה, כמובן, נקבע עפ"י השערה ולא היה שוה בכל הספרים, אלא ספר ספר וזמנו. המדפיסים והמולי"ם שעסקו במקצוע זה, שהיו נהירין להם שבילי שוק הספרים היו משערים בקירוב מספר השנים שיעברו עד שיזדבן כל המלאי של ספר זה או אחר. כך, למשל, ספר שידעו שירבו עליו קופצים (דוגמת ה„בעסט סעלער" בימינו) או ספר קטן שמחירו נמוך היה מספיק שלש או חמש שנים. ספר גדול הכמות, שמחירו יהיה גבוה, שלא יהיה בהישג יד של כל אדם או ספר שאינו שוה לכל נפש שקוניהם לא יהיו מרובים היה צורך להטיל איסור לזמן ארוך, עשר, חמש עשרה ועשרים עד

W DRUKARNI w Mińsku MINKOWCACH
dziedzicstwa Jgnacego Selbor MARCHOCKIEGO.

בוכים ילפים

נדפס

ספר
מדרש רבות
על ספר במדבר

עם כל המפרשים : שנדפסו מקדמת דנא : ואלה שמותם : הרב מתנות
בהונה מפי ירמי משה : וקצור יפה תואר : כאשר היה בדפוס פרנקפורט
דאודרא : תשנת דרבי אליעזר : ופירוש ור"ע אברהם

נדרוקט אין אופטשאג
בעוילעוג איינר
שטאדט אין ריינע בקשת תקס"ח
הגיהד מתרגד שמואל
בעל גליל מדפים דפה

אין וואליעמשין נבערגעמאכט מיט
העכשט משראנגען קיינזרליכן
ל"ק ע"י המדפים ה"ה הרבני
מן הרבני הגאון מהורר ישכר
ל"ק אופטשרהא :

נדפס ב

באופטרהא

תחת משלת אונזר הקיסר אופטע פריפוילעגיט דעל"אופטנישא וויליקי האפידאר אימפיראט ?
אלעקסאנדער פאוויל מש אפטין רשלשפ אופטע ראפיסקי האפידאר אופ
אל"אפטיפשע ירחם הדר

בשנת לד אני דקדישעי כי פקדיד ודשרץ לפק

לדראורץ ולהגמות

וימלחא · בהדש אדש וחיחה · לחדיש לבריאה · פרטופא מלחא · לאשד בשנם שכל כתבי הקבלות מהאומים הרבני
ופנים הגיל דפה ובתבים על שם הרבני רפופל רבנור מרי יצחק איזיק בהרבני הגיור מרי עבי הדים מבאהרישטוב
נור הרבני הגיור מר שמואל מבהורי ישכר בעיר פרנל פרפים דפה קיק אופטרהא יצי · והיה הרבן
בעדוש בסר צבדחדש פקיק פאוטשא קק בחדיר בבבף פלא בן חדה הרבני בנגר שהדיר איזיק הגיל את ב
שבספר הפרדס הזה בכל אופנים דפופולים ביותר עפ"י הקנות וגיפופי דרפרני" ואחרי הודיע כל זא
פקחה שייכים כל היפופים וזמחי מכח האוהדזהבעיות פרהבנים הנאונים הרבנים הגיל לדרבני האיר הדפרפס מי
"יגיד מר ישכר בעדוש הגיל וכל הנכנס בחוך בפר הגבול והטן הפטואר בבתבי הקפטות הגיל בלתי דשיקהדרפרפ
ק"ק הגיל · וטן פהדר בעדש הגיל ישא בעצמו שלא ילבד חד בנחיים ולטיחא דרבנן והשופע ישבון בפה ושו
בוית דבנן · ויוכה לביאת ינן ·

שיזדבנו כולם (בהסכמות הרבנים על הש"ס המפורסם דפוס סלאוויטא הטילו איסור הסגת גבול למשך עשרים וחמש שנה (אגב: בזמן המחלוקת הגדולה בין סלאוויטא קאפוסט על הדפסת הש"ס מחדש כתב ר' יהושע צייטליש ע"ה אשר כ"ה שנה דאז היה יותר מדאי)).

אשר למדרש רבות שלנו, שני כרכים גדולים, שמן הסתם היה מחירו גבוה, הטילו המסכימים איסור הסגת גבול לזמן ארוך של שמונה עשרה שנה, אבל רק ארבעה מהם, החמישי – ר' לוי יצחק – לתמהוני, לא הזכיר בכלל זמן בהסכמתו, והרי הוא כותב: „... הנני גוזר גזירה על כל יושבי ארץ שלא ישיג גבול רעהו ובל ירום איש להדפיס ספר מדרש רבא הנ"ל וכל העובר על דברינו אלה ליטרקא חוי' דרבנן וכו'..." הרי נדמה כאיסור עולם! דבר שאי־אפשר כלל. מכיון שלא יכולתי לפתור חידה זו הכנסתי אותה לפינקס „לכשאפנה" שלי והחלטתי שיש לבדוק מספר גדול של הסכמות אולי תמצא לכה"פ עוד הסכמה אחת עם איסור עולם של הסגת גבול מדפיס ספר.

יום אחד הודיעני מו"ס ידוע בנו"י, שיש בידו למכירה ספר מדרש רבא בשני כרכים דפוס מינקאוויץ. השבתי לו שאיני מעונין בו, משום שישנו אצלי משכבר הימים אבל מ"מ רצוני לראותו ובקשתיו שלא ימכרנו טרם אשים עיני עליו. כשנכנסתי לחנותו והראהו לי ראיתי מיד שהוא עם שער משונה משער טופס שלי, אבל לא נפלאתי מזה, שכן המצוי אצל דפוסי רוסיא הישנים יודע שמצויים ביניהם הרבה כאלה, ומהם אפילו שכבר רשמם ח. ד. פרידברג בבעק"ס שלו, אבל כשהפכתי את דף השער והצצתי בההסכמות הופתעתי מאד, שכן ראיתי בהסכמת ר' לוי יצחק שגם היא אינה מחוסרת זמן ואין בה כלל איסור עולם אלא רק משך שמונה עשרה שנה, כמו בארבעת ההסכמות האחרות, ומיד אמרתי להמו"ס שרצוני לרכוש טופס שני ואקח גם את זה. המו"ס שראה שרק אחרי דפדוף קצר החלטתי לרכוש טופס זה אע"פ שהספר כבר ישנו בידי החליט בלבו שמן הסתם יש דברים בגו ולא אעמוד על המקח ופשט לי את העור.

כשעיינתי בדבר אח"כ באתי לידי מסקנא זו: רל"י מעולם לא גזר איסור עולם להסגת גבול של מדפיסי ספרים ואין כאן אלא ידו של הבחור הזעצער באמצע, שהשמיט, מרשלנות, מהסכמתו של רלו"י את הזמן שקבע, בס"ה ארבע תיבות „במשך שמונה עשרה שנה" ועשה אותה מחוסרת זמן וכשהרגישו בדבר, כבר לאחר שמספר טופסים יצאו לשוק, היה הכרח להדפיס שער חדש עם הסכמת רלו"י כתיקונה.

וכך מצאו שתי שאלות הנ"ל את פתרונן. היה הכרח להדפיס שער חדש ואנו יודעים איזה המוקדם ואיזה המאוחר.

ומדי דברי, מענין לציין, שהמדפיס השתמש בהזדמנות זו של הדפסת שער חדש והוסיף תוארים לשלשה מסכימים: לר' לו"י הוסיף תואר „מופת הדור" ולהרב מדובנא וכן להרב משדה־לבן הוסיף תואר „שלשלת היוחסין". תוארים אלו לא היו בשער הקודם, ואילו היתה הוספה של תואר אחד בלבד היה אפשר לתלות גם זה ברשלנות הבחור הזעצער, אבל אין מתקבל על הדעת שרשלנותו תפגע בשלשה מקומות ודוקא בתוארים, ומסתבר שאין כאן תיקון אלא הוספת המדפיס, שנמלך והוסיף.

ב.

קונטרס משרת ענבים

כלל מקובל בביבליוגרפיא הוא אשר „לא ראינו אינה ראיה", אבל יש ביבליוגרפים, שחיבה יתרה נודעת להם ל„יחיד בעולם", וכשמזדמן לידם ספר שלא ידעו ולא שמעו עליו מקודם, הם מחפשים בנרות ברשימות וקטלוגים שונים, וכשאינם מוצאים שם את שמו הם מכריזים על מציאה של „יחיד בעולם", ועפ"י רוב נמצא אח"כ שני ולפעמים גם שלישי וכו'.

הגיעה לידי חוברת י' של „עלי ספר" ובה כותבת שרה פרנקל על „קונטרס משרת ענבים" שהוא „העותק היחידי הידוע בעולם". אני יכול לבשרה שקונטרס זה מצוי בידי זה קרוב לחמשים שנה. בין שנות תרצ"ג־ת"ש, כשישבתי בווארשא, הגיעו אלי שמועות שבביאליסטאק ובהוראדנא חיים עדיין מו"ס קשישים, שאפשר עוד להשיג אצלם ספרים נדירים, ובפרט דפוסי רוסיא הראשונים, שאחרי מלחמת העולם הראשונה ואחרי המהפכה הקומוניסטית שם נהיו נדירים ביותר. כשנזדמנה לי פעם נסיעה לווילנא (איני זוכר בדיוק באיזה שנה) ומסלת־הברזל לווילנא עוברת דרך ביאליסטאק ודרך הוראדנא, החלטתי לסור לשתיהן ליום אחד. אחרתי אמנם את המועד, המו"ס הזקנים הלכו בינתים לעולמם, ויורשיהם וממלאי מקומם, שלא היו בקיאים כ"כ בספרים ישנים עברו לספרים חדשים, ספרי רומ"ל וספרות יידיש שנפוצה ביותר בשנים ההן בפולין, ואת שיירי קודמיהם הורידו למרתף והעלו על העליה (כלומר, בין התקרה לגג). מכיוון שלא

קונטרס משרת ענבים א

וידבר ה' אל משה לומר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם איש או אשה כי יפליא לנדר נדר נזיר להזיר ליין ושכר יזיר כו' וכל משרת ענבים לא יסחט • ופירש רש"י ז"ל מיין ושכר יזיר כהרגומי מקמר הדם ועתיקא כו' :

ולכאורה יש לעיין למה לא פירש רש"י ז"ל כמו דפרשינן במסכת עירובין דכ"ז ובשכר בלוקחין הוא דמשכחינן כו' יעוי"ש :

ובאמת כרמב"ם ז"ל בפ"ה מהלכות מ' כתב ושכר זה סוג מתערובת יין • ונראה מדמעות לשתו לפירושו הוא :

אמנם נראה לי ברור ליישב דברים יש להקדים בפתחים בסוגיית למשרת דקאמר • פס"ק משרת ליתן טעם כעיקר פשט פרש ענבים במים ויש בהן טעם יין חייב וכן בלשון ר"ש במשנה ובבריתא גזיר משרת פתו ביין כו' • ומדמעות לשון זה מורה דקאי על הגזיר דוקא משרת ענבים כו' ובלשון דר"ש הוא בגיעול להגזיר משרת פתו ביין • ודבר זה מוכרח מדמעת ליה בי :

והנראה לפירש במסכת נדרים דכ"ב ע"ב מתניתין שנדר מן הענבים מותר ביין מן הזתים מותר בשמן תמר קונם זתים וענבים הלו עליו טעם טעם תמר בהן וכיוצא בהן • בעי רמי בר חמא הלו דוקא הו עליו טעם דוקא כו' פירש הא דקאמר לתמר ביוצא מהן הוא משום דקאמר הלו הו משום דקאמר ליה כותם למשמע לפילו שעיסת כו' • ת"ש דג דגים שעיסו טועם משום בהן כי ומותר בטרית טרופה ובליר • ופירש רש"י ז"ל בליר ביוצא מהן שעיסת שעיסו כיוצא לתו דוקא :

אמר רבא ובכר יצא מהן י' ופירש רש"י ז"ל אמר רבא תרין הא דקתני מותר בליר בכבר יצא מהן קודם שנדר ולסכי מותר אבל ביוצא מהן אחר שנדר לעולם לאסור וכן כתב הר"ן ז"ל וז"ל לעולם שעיסו טועם דוקא ואסור ביוצא מהן לאחר מהן וכי תנן דברי בכבר יצא קודם נדרו וכן פירש הרע"ב ז"ל :

מכל דברי דבוקימו נראה בעליל דאף בלאמר שיסו טועם לאסור ביוצא מהן לפי טעמא מכל על עלמו סיסו ביוצא מהן אחר שנדר דבעיקר נאסר עליו אבל מה שיצא מהן קודם שנדר לא נאסר עליו בעיקר על כל

יכלו לעזוב את החנות ולרדת עמדי למרתף ולעלות לעליה, הצעתי שארד בעצמי לשם ואבחר מה שארצה. הם הסכימו לזה, אבל מכיוון שלא ידעו מי ומה אנכי, והייתי רק עובר־דרך לשעה, חששו, שמא אצא ותיק ספרים בידי ולא ירגישו בי, לכן התדברתי עמהם שיסגרו אותי במרתף על מסגר עד לשעה פלונית שיבאו לשחררני. וכך הוה. כשיצאתי משם הייתי כולי עטוף מעטה עבה של אבק (לאו דוקא אבק ספרים אלא בעיקר אבק מרתף ותקרה, שכנהוג במקומות ההם לא נוקו עשרות בשנים) אבל מצאתי עצמי נשכר, מצאתי שם מספר הגון של ספרים נדירים (וביניהם קונטרס „משרת ענבים" זה) התדברתי עמהם שישלחו לי את הספרים בחבילות דואר והלכתי לדרכי. כשחזרתי לווארשא וקבלתי את חבילות הספרים הכנסתים בפנקס „לכשאפנה" שלי. (מכיוון שהייתי מזכירו הפרטי של הרבי מליובאוויטש, הריי"צ נ"ע, לא הייתי פנוי הרבה לעסוק בספרים, לכן הכינותי לי פנקס בשם זה, שבו הייתי רושם כל ספר שהגיע למראה עיני רק בדפדוף קל אבל נחשתי שכשאעיין בו כדבעי אמצא מה להעיר עליו) בינתים פרצה מלחמת העולם השניה ושני ימים קודם יוהכ"פ ת"ש ברחתי מווארשא והתגוררתי בריגא עד שהרבי נ"ע ניצל מווארשא והגיע לריגא ונסעתי עמו לארה"ב. מכיוון שעבודת המזכירות בנו"י גדלה פי כמה לא התפניתי שנים רבות לעיין בספרים אלו עד שסוף סוף הגיע זמנם והכנסתי חלק מהם ב„אהל רחל" ודנתי עליהם ארוכות וקצרות וחלק (וביניהם קונטרס משרת ענבים זה) עדיין מחכה לתורו. במשך כל השנים שעברו מאז רכשתיו אני מכין עצמי להכריז עליו כעל „יחיד בעולם"... ולא נתפניתי לזה עד שאחרתי את המועד וקדמוני... חבל! חבל!

ג.

ספר „שבחי הבעש"ט"

אחד התרגומים של ספר זה ליידיש הוא תרגומו של ר' אליעזר פאוויר, שהדפיסו בשנת תקע"ז בהעלמת מקום הדפוס ושם המדפיס (ראה צילום השער לעיל עמוד 8). הביבליוגרף המנוח מר יערי ע"ה קבע שהוא דפוס זאלקווא, ואחריו נגררים כל רושמי רשימות שרושמים תרגום זה. אף על פי שמר יערי קבע זה בפשיטות, אפילו בלא סימן שאלה, אין זו אלא השערה שלו בלבד, מסתבר, משום שר"א פאוויר היה סופר הקהל בזאלקווא. אבל הקישוטים במהדורה זו הם אופיניים

לדפוס הרובישוב, ומכיוון שבשנים ההן היתה גזירת המלכות, שאסור להדפיס ספרי חסידות בגאליציא, מסתבר, שלא רצה להסתכן להדפיסו במחתרת בזאלקווא והעדיף להדפיסו בהרובישוב שבפולין.

היו אמנם מדפיסים שהדפיסו ספר זה גם בזאלקווא, אבל כדי לסַנֵּר עיני המפקח על הדפוס מטעם הרשות התחכמו והשמיטו מהשער תיבת „הבעש״ט״ והשאירו רק תיבת „שבחי״ (ראה הצילומים ב„אהל רחל״ ב׳ עמ. 16).

ד.

למאמר הדפוס העברי באוסטרהא

(כרך שני עמ׳ 445, שלישי עמ׳ 523)

ספר „עין יעקב״ רושם אברהם יערי: חלק ראשון: תקס״ב; חלק שני: תקס״ג; חלק שלישי: תקס״ד. („עלי ספר״ א׳ עמ. 117) וכך הוא גם בטופס ליובאוויטש. ברשותי טופס חלק שלישי עם שער־תקס״ג. טופס זה הוא משונה מטופסים עם שער תקס״ד. גם בזה שחסרים בו עשרה דפים. כלומר, לא חסרים בכריכה אלא חסרים בדפוס שלא נדפסו מלכתחילה. כנראה, עבד הבחור הזעצער את עבודתו כד נייס ושכב, ואירעה לו תקלה, שכשהגיע לדף קל״א (באמצע פרק שני במסכת סנהדרין) אחרי שסדר בראש הדף חמש שורות – פרש״י על מאמר „לא נתגלו טעמי תורה״ והי׳ צריך להתחיל בסידור המהרש״א על מאמר זה גופא, עבר לאמצע פרק רביעי והתחיל בסידור המהרש״א על מאמר „נכנס יין יצא סוד״ והלאה עד גמר הספר. בינתים יצאו מן הסתם כמה טופסים לשוק, וכשעמדו על הדבר הדפיסו את עשרת הדפים הללו (והעמידו עליהם את הפגינציא המהלכת), קלא־קמ, והוסיפום לטופסים שנשארו (אגב – הדפיסו גם שער חדש – תקס״ד) ויצאה פגינציא כפולה, שני פעמים קלא־קמ, ולכן שינו מדף קמ״ד ואילך לקנ״ד ואילך. ובסוף דף ק״מ הראשון הדפיסו שורות אלו: „א״ה זאת לדעת שאלו החמשה שיטות שבראש דף הסמוך [כלומר, דף קל״א השני] היינו מן תיבת וקרא עד תיבת במשמע, נדפסו כאן בטעות כי כבר נדפסו לעיל במקומן] [כלומר, בדף קלא הראשון] ומדף קמ״ד ואילך שינו לקנ״ד ואילך. ומי שבידו טופס רק עם שער תקס״ג יֵדע שחסרים לו עשרה דפים.

בחנת אור
אם כולל ומוסיף על ספר
עין יעקב
חלק שלישי עם חדושי קהלת שלמה

סבב מאבק לכל אגדות ומדרשים ומאמרים בכל ששה סדרים עם פרש"י זהל ותוספות רבותינו חכמי צרפת וחידושי חדמב"ן וחרישב"א והר"ן והרשב"א ז"ל.
הן כל אלה מעלות איש צריק תמים החכם רבי יעקב בר שלמה ן חביב תנצבת

הערה בסוף שנת כל אגדות הירושלמי כלומר מדפוס נפסר יפה מרלה גם פירוש על המקום המעורות מספר בעורך ספר לא שרטט הרלשונים:

ב.

ומאחר שיש נדפסו התורה תמודים בטובו מדושי אגדו' על כל פיטות התלמוד לף מס סמסלים המסב' עין יעקב לספר חיין חקר ותיקון הגלוון כמוסר"ר שמואל זלה"ס ר"מ ואב"ד דק"ק לוסטרהא לספר גרוב הריעתו ופלפולו חידש פלאים על כל פיטת סס"ס. והוסיף על המאורות להאיר על החדן מאיר עיים המאיר לארן ולחדושי"ס במילי דאגדתא ס"ס הרב המאסתך כמוסר"ר יאשיהו פינטו זלה"ס בן סר"ר יוסף פיגטו נ"ע לאורו יגלאור כל קורס ותחזינה עיניו דבריס נעימים:

ג.

על מלה סוברו על עמק הסוחם הוא יס בארך מלטו בר מולם על ידי הרב המאור הגדול החכם הכולל נ"י ע"ה ס"ה כשהר"ר יצחק מחיר פרענקיל בן ס"ס ב' זסר"ר יזוסם אס"ה בעל קיקיון דיונה:

ד.

ועתה גדפס מתדש בתוספות מרובה על הסעיקר ספסר בית יהודא מברך ס"ס כמוהר"ר יהודא ממודינא ס"ס מאמרים מהס"ס מס סמסמיט בעל המחבר ספר עין יעקב כל מאמר במקומו עס פירש"י ותוספות ופירושו הנקרא הכונס ומהרש"ל ז"ל.

ואלה מוסיף על סרלשוני הרי"ף על חל'שני וחל שלישי נהדושי קהל' שלמ'ספר הזכר סרבני מוהר"ר זלמן דיין דק"ק נעטגס יע"ס בן מוהר"ר יעקב בן מוהר"ר אהרן ז"ל דיין מפוזנז ז"ל.

גם אנכי מכתיס יבינו מדעתס כי לא כגוים סהיו בימי אבותי בבית זיל הגוים המלה מפר לנו מתנוחריס בתרלותם כי כתיב קיו שיגדלי טיגים וחולות ודביקים בבל התקופות בל ידעו את תילות הבר קדמו לא הכירו מבל הפתים שנתנינו את ס' כס יוסים וכתבים בכוד נתורתו עומים סמד ותפשע בתרלותם ומכד פס היהודים ומלילה לנו לדבר מו לנחוב גום בבתי שליבה ובל הקום שנבור נספרים גת נברי גו מותות הפולם ובדומה בכוונה על מתן עלויס בהיבתי סמפקה.

נדפס **באוסטרהא**

תחת ממשלת מדונינו סקיסר מומע פריסוויטליוום דערזאוויגע ויליקי הסמידער לימיטימער **אלכסנדר פאוולוויטש** מחמיע דיערזיגן מוסי רחמים סחסידער מוסע מילסטלוויי יר"ס:

בשנת **תקס"ד** לפ"ק

כתנות אור

אור בולל ומוסיף על ספר

עין יעקב

חלק שלישי עם הדושי קהלת שלמה

ספר מאסף לכל אגדות ומדרשים המפוזרים בכל ששה סדרים עם פרש"י ז"ל ותוספות רבותינו חכמי צרפת וחידושי הרמב"ן והריטב"א והר"ן והרשב"א ז"ל.

הן כל אלה פעולות איש צדיק חתם החכם רבי יעקב בר שלמה ן' חביב תנצב"ה.

ועוד נוסף עליו כל אגדות הירושלמי בלתי מדפסו בספר יפה מרלה גם פירוש על המלות מתורות מספר הצדיק אחד לח ערכום הרלבוניס.

ואחריו יאיר נתיבות התורה המתחדש בעטרת חדושי מגדול על כל סיטות התלמוד לף מה שהשמיט המחבר עין יעקב לשער מיון הקר ותיקון כתוב"ר שמואל זלה"ה ב"מ וחב"ד דק"ק מוסטרבא שם ברוב הריפתו ופלפולו חידש פלאים על כל סיטת הש"ם והוסיף על המאורות להאיר על הלשרן מאיר עינים המאיר לחרן ולאדירי"ם בחילי דחגדחקא"ם הרב המשתף כתוב"ר יאשיהו פינטו זלה"ה בן הר"ר יוסף פינטו נ"ע לאורו ילך חוד כל קורח ומחזיק עיניו דברים נעימים:

כל אלה חוברו על עמק הסודות אות יח המלאכה עולם על ערשיה במאור הגדול החכם השלם כ' ע"ה פ"ה כשהר"ר יצחק מאיר פרעקיל בן ה"ה כ' יוסף זלה"ה נלפ"ד בעל קיקיון דיונה:

ועתה נדפס מחדש בתוספות מרובה על העיקר הספר בית יהודא מסרנ"ה כ' יוסף כ"ר יהודא ממודינא ה"ה תלמיד מהש"ס מה שהשמיט בעל המחבר ספר עין יעקב כל מאמר במקומו עם פירש"י והוספות ופירושו הקרוע הטוגה ומהדם"ק ז"ל.

ואלה מוסיף על הרלשוני הרי"ף על חל' שני וחל' שלישי ורדושי קהל שלם לחל' חילך סרנני מוהר"ר זלמן דיין דק"ק גלונע יע"ח בן מוהר"ר יעקב בן מוהר"ר אריכל דיין שם זל"ל.

גם הנה לחבירים ידיעו מדעתם כי לא כונם בהיו בימי מלכי הש"ס ז"ל הגיים הלזה חבר לבי מתנדרים בחרוסם כי התה היו עובדי כוכבים ומזלות ודבקים בכל התועבות לא ידעו את כ' ותת בדבר קדשו לא הכירו אבל שמעים מנחמינו את ה' כם ירחים וכתים כבוד לתורתו עושים כמר והשפע בלבותם ומחבר עם היהודים ומלילה נמו לדבר זו לכתוב גם גגלי פליהם וכל מקום מנוכר בספרים גוי נכרי לו מומום העולם ובדומה הכוונה על מומן אבל"ם בהיו דמי המחנה

נדפס באוסטרהא

תחת ממשלת מדוגינו הקיסר מוסע פרימוויטליוסי דערמומטע ויליק המסידלר מיטפירלטר אלכסנדר באוולוויטש מחמיע דערזעם מוסי המסיפקי המסידלר מוסע מילסטשוסי יר"ם:

בשנת תקס"נ לפ"ק

כהן גדול פרק שני סנהדרין קלא

ויקרא בו מקום הראוי לקרות בו :

לא ומנלן דעזרה תורה כהן למה נקרים לכיסא שעזרה ומכילה חזיר וכיולא בהן : למאי תורות הא דתניא מנין מהדיום דתלמוד היה הדיוט מניין תלמיד ומנין בעל תורה : תנא סתם בתוספתא :

מהרש"א לא נתנלו שעזרה וכו' נרחבה שנתלו שעזרה כי מקום תלמוד יותר מכל שאר מקום בתורה לפי שעזרה כל אחד מהב' מקום תלמוד היא שעזרה נ"ב מקום שעזרה לא ירבה לו פוסים מפני שלא יסוב מגריסה שעזרה הוא שעזרה מקום שלא יסוב שם לף כלי הרבות שם וכן שלא ירבה לו נסים שעזרה ולא יסור לכבו שהוא שעזרה מקום שפעילו ל' והיא מסירם לכו חסור שיחנה כדלמרינן לעיל ואחר שאחר שלמה לא תרבה ולא תסור וכתיב ויהי לעת זקנת שלמה נומר על פי מה שנינו בסוף קיינן זקני ע"ה כל זמן שזקיינין דעתן מטורפת שאחר ודעת זקנים יקה מכל זקני תורה כל זמן שזקיינין דעתן מחייבתה כו' שאחר ביחיד הכמה ונו אר ו"ה שם זה שלמה על חכמתו נזה ומי חכם לב כמהו בתורה מע"ה כן נשיו הנו נבנו מחבתה התורה נזקנתו ונעשה כזקני ע"ה שעשעין וכן שלא ירבה לו פוסים שעתך על חכמתו ניכול להרבות פוסים ממקום אחר ולא יסוב מגריסה וכמיב ולא המרבה ממגריס לף מרבה שלא היה ניחיסור ממגריס וק"ל :

לג אמר מר זוטרא ואי תימא מר עוקבא בתחלת שם ניחנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקדש חזרה וניתנ' להם בימי עזרא בכתב אשורי ולשון ארמי בירורו להן ישראל בכתב אשדית ולשון הקדש והניחו להדיוטי' בכתב עברית ולשון ארמי מאן הדיוטי' אמר רב חסדא כותאי מאי בכתב עברית אמר רב חסדא כתב ליבונאה · תניא רבי יוסי אומר היה עזרא שתנתן תורה על ידו לישראל אלמלא לא קדמו משה במשה הוא אומ' ומשה עלה אל האלהים בעזרא הוא אומר הוא עזרא עלה מבבל · מה עליית האמור באן תורה אף עליית האמור להלן תורה במשה אומ' ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חיקים ומשפטים בעזרא הוא אומר כי הכין עזרא לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד לישראל חוק ומשפ' ואע"פ שלא נתנה התורה על ידו נשתנה ע"י חכת' שנ' ובחיב הנשתיק בתוב ארמי ותתרגם ארמית ובחיב לא בחלין בתבא למיקרי ופשרא להודעא לבלבא (מלמד שבאיתו הין ניתן) · ובתב את משנה תתורת הזאת בתב הראוי לחשתנות למה

זכריה ט

תהלים עח

נקראת אשורית שעלה עמתם מאשור · תניא רבי אומר בכתב זה ניתנה תורה לישראל בין שחטאו נהפדלתן לרועץ בין שחזרו בהם החזירו להן שנ' ושיבו לבצרון אסירי התקו' גם היום סגיד משנה אשיב לך למה נקרא שמה אשורית שמאושרת בכתב ר' שמעון אומ' משו' רבי אלעזר בן פרטא שאמר משום רבי אלעזר המודעי כתב זה לא נשתנה כל עיקר שנא' ווי העמודים מה עמודים לא נשתנו אף ווים לא נשתנו ואומ' ואל היהודי' כתתם וכלשונ' מה לשונ' לא נשתנה אף כתבם לא נשתנה אלא מה אני מקיים את משנה התורה הזאת לשתי תירות אחת שיוצאת ונכנסת עמו ואחת שמיחת לו בבית גנזו אותה שיוצאת ונכנסת עמו עושה אותה כמין קסיע ותולה לו בזרועי שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד ואידך האי שויתי מאי דריש ביה ההוא מיבעי ליה לכדריב חנא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא חמתפלל צריך שיראה עצמו כאלו שכינה כנגדו שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד לר' שמעון דאמר כתב זה לא נשתנה מאי לא בהלין בתבא למקרי אמר רב בג'סטרי' אית'לחון י"ת יש"ת אד"ף פו"נ המ"ש מאי פריש להו מנא מנא תקל ופרסין · מנא אלהא מלכותך והשלמה לך · הקל הקלתא במאזניא והשתכחת חסיר · זפרסין פרימת מלכיתך ויהיבת למדי ופרס · ושמוא' אם' ממתו"ם נגנ"פי אאל"רן · ור' יוחנן אמר אנ"ם אנ"ם לק"ת ניסר"פו · רב אשי אמר נמ"א נמ"א קת"ל

פורס"ין :

כתב עברי של בני עבר הנהר · ניכולתה מוכיחה נדולים כעין מוהן שכוהנין בקמיעות ומוזוזה · וכתב הנשמעין כתב שנשתנה והאי קרא בעזרא כתיב שהיו מחבין בימיו כתב משונה שנשתנה על ידי מלאך שכתב מעל הקל ופרסין בימי דניאל כתב אחרי ולשון אחרי ומוקף לא כהלין כתב למקרי דכיון שחשתו לא היו יכולין לקרות כתב שכתב המלאך בימי בלשאצ' והיו שם יהודים הרבה שמא מיניה נשתנה להם לומו כתב בלומו היום · לא משנה התורה רמז נמו משם רבינו שכתב שבימיו עתיד להשתנות מלשוני' (תן עברית לאשורית) שנאמר להם בימי דניאל וכל עזרת וכתב בו לא משה התורה כתבה לאחרים · בכתב זה בו' בימי משה ולמה לא כהלין כתבה למיקרי דכיון שחשתו נבנית רלשון וכו' לא משה התורה · נהנך להם לרופן לשון מרפא לויב שנשכחוהו : שוכו לצרון לעיר מבצר בלבם לירחמיהו ולמיה שיר קל מהגדה : נם היום מגיד משנה מה שנשתנה לא משנה התורה הזאת · לשיב לך לחזיר לך מה שנשתנה

אחד דיני ממונות פרק רביעי סנהדרין

ירמיה שנאמר *כה אמר ה' חישב בעיר הזאת לס יטות בחרב ברעב ובדבר והיוצא אל הכשדים
שם כג והיתה לו נפשו לשלל וחי · רבי יוחנן אומר גלות מכפרת על הבל שנאמר *כה אמר ה' בחבו את
האיש הזה עירירי גבר לא יצלח בימיו כי לא יצלח מזרעו איש יושב על כסא דוד ומושל עוד ביהודה
ד"ה ובחר רגלה בתיב *ובני יבניה אסד בנו שאלתיאל בנו אמיר שעיברתו אמו בבבל האסורי שאלתיאל
לח ששתלו אל שלא כדרך הנשתלין גמירי אין האשה מתעברת מעומד והיא נתעברה מעומד דבר אחר שאלתיאל שנשאל על אלתו אל · ורובבל שנזרע
בבבל ומה שמו נחמיה בן חכליה שמו :

שלשה דברים חרב ורעב ודבר : לא יהלך סוס הללוה נביי יכניה מלך יהודה כתיב : והיה נמעבדה
מעומד שהיה בית האסורין עד ואין מקוש לעכב ושלשלו שם חמה ובגדולה היקרת רבה למרינן לה : על מלמו
לחתיר לו נזירים שנאמר שלח יהיה לו בן והתירו לו פמליה של מעלה ושנועה כתיבה בהחיית פרשה דכתבו לת החיים
הזה בספר ירמיה :

מהרש"א גלות מכפרת ג' דברים כו' והיינו מדתלה העונש מיתה בכללה דברים ביובב בעיר
והללו ביולת מעיר להיינו גלות ולדעת ר' יודת חין הגלות מכפר רק על נזירת המיתה מללה דברים שבר כמו שבתב והיתה לו נפשו ונומר להיינו חיות נפש לבד לכל לת שיחזרו שם לגדולה ורבי יוחנן הוסיף נומר דגלות מכפר על הכל להיינו שיחזרו כניו לתמללם כתו שבתב כתבו החים הזה ערירי ונומר כתבו להיינו הגדולה וכתר דגלה כתיב וכל יבניה לסיר ונומר בימי הימים מלכות בית דוד כתיב התי קרת ותפשר דמשמע ליה דכתר דגלה כתיב משמותיהן דדרש לסיר על שם בית האסורין ושלשלתיאל כו' לך יש לדקדק מה שייך דרשה דזרובבל שנזרע בבבל ומה שמו כו' שהרי הוא היה כן שלשלתיאל כדלכתיב בספר נחמיה ועל כן נראה דמייתי התי קרת דזרובבל נראיה לתך דרשה דשלשלתיאל שלת זכה יכניה להוליד זרע עד שבלה ובבל שעל כן קרת שלשלתיאל לת שנו לזרובבל שלשלו שבלה יכניה לחניו לבבל לת היה נזרע בנזירה כתבו לת החים ונומר ותמר ותם שמו נחמיה בן חכליה כדמוכתי קראי דזרובבל קיימו נחמיה ות"ל ע"כ שם זרובבל ושלשלתיאל להנך דרשות וק"ל ·

גו יהורם ותזקיה בני רבי חייא הוו יתבי בסעודתא שם קמיה דרבי ולא חוו קאמרי ולא מידי אמר להו אגברו חמר ארדקי כי היכא דלימרו מלתא ביון דאיבסום פתחו ואמרו אין בין דוד בא

עד שיכלו שתי בתי אבות מישראל אלו הן ראש גולה שבבבל ונשיא שבא"י שנא' *והיה לפקדש לאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל אמר יפפיה לחם בני קיצים אתם ממילים לי בעיני אם' לו ר' ס חייא ר' אל ירע בעיניך יין ניתן בשבעים (אותיות) ומיר ניתן בשבעים (אותיות) בבנם יין יצא פוד אם' רב חסד' אם' מר עוקב' ואמרי לה אם' רב חסדא דרש מרי בר מר מ"ד *וישקור ה' על הרעה ויבא' לינלל עלינו כי צדיק ה' אלהינו משו' רצדיק ה' וישקוד ע ה' על הרעה ויביאה עלינו אלא צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שהקדים גלות צדקה ועודי גלות יבניה קיימת דכתיב בגלות יבניה *החרש מלכים והמסגר אלף חרש בינו שפוחתין *בבל נעשו כ כל כחרשין : כסגר בינו שסוגרין בהלבה שוב אין פוחתין וכמה היו אלף · עולא אמר שהקדים שני שנים לוגושנתם אמר רב אחא בר יעקב ש"מ מהרה דמרי עלמא חמני מאח וחמשין והתהין הוו :

והיה מושיען של ישראל : נמקדש של ישראל : ולבן נגף שמנגפת לת הרגלים : ולצור מכשול סלע מכשלה יהיה לשני בתי ישראל : בשבעי לוחיות בניעמרין : ד'שקוד וימהר כמו כי שוקד אני ומתרגמינן מוחי · שהקדי' ומיהר גלות ברקיש שהיו לחרורה בעוד גלות יכניה ק"ת שעליין לת תהו לוהן שגלו לבבל עם יכניה שהיו חכמים בתורה ולמדו לבני גולה הלמרונה : פוחתין כתורה כתרשין קרי ביה המרם : כיון שפוגרין דבר הלכה הנעלמת מהן · לין לה פוחתין לחרים · עולת חמר נדקה של שקידה היינו שהקליס מרבן של מקדש שהי שנים לנמנרית דוגושנת' להיינו תמניה מלה וחמשין ומרהין והם ג"ו לפוף שמונים מלות וחמשים שבבבל לתרן דכתיב ויהי בשמונים שנה וארבע מלות שנה ונומר ומי ביה רחמין לרבע מלות ועשר הרי שמונה מלות והשעים לת מהם ארבעים שנה שנתהפו במדבר הרי שמונה מלות ושלמלת היו ממהיגין עד ובשנתם היה מהקיים בהם כי לחר התגדון מהר והשמד חשמדון דכתיב בההוח פרשתת · מהרה חרחי עלמת כו' דהוח ניתנרית דוגושנתם וקרי ליה לבד התגדון מהר והקדמה דשני שנים נדקה היתה ·

תוספתא נכנס יין יצא סוד היינו דלמרינן בפר' הדר המקיבב ניינו הרי זה מרעה שבעים זקנים שהסוד מתגבר על היין ואין כח ביין להוליח · (ל"ה זלה לדעה שלשו החמשה ס"סוח שברים דף המתוך היינו מן חיבה וקרת על חיבה נמשמע · ודפסו כלן בעטוף · כי כבר נדפסו לעיל במקומן)

וקרא

אחד דיני ממונות פרק רביעי כתובות קלא

וקרא בו מקום הראוי לקרות בו:

לא נהגו כעין מה שכתב הרמב"ם ז"ל בפרק ד' מהלכות אישות הלכה ט"ו וכיוצא בזה: נכתב תורה הא דתנן מלך מהדיוט דלגו היה הדיוט שני ליה מחדש ומלך בעי מרחי: משנה כתיב ומשמע:

מהרש"א נכנס יין יצא סו"ד הוא מבואר בסוד עיבור החודש ועי"ש מ"ש פ"ב דר"ה רבי חייא חזייה למיהר דהוה קאים בצפרא דכ"ע שקל קלא מפקי מה למר כו' זיל לכבסי ת"ל רבי לרבי חייא זיל לעין עב וקדיה ואלא לי סימנא דוד מלך ישראל חי וקיים והכונה בסוד העיבור שהוא לו מלכות בית דוד כמ"ש במדרשו שכמו שהלבנה לחבר ע"ו יום שהמלאה התחילה לחסר כן היה מלכות בי"ת דוד לחבר שהיו מזרעו ע"ו מלכים נחסר המלכו בימי דקיהו ולא נשאר לו ברק ממשפ' קנה ר"ג בכבל ונשיא בא"י וכמו שהלבנה הולכ' ומתחברת ע"ו יום עד שמתחבר לגמרי וחבר כך מתחדשה בחורה כן לחבר שהלבנה ממלא מלכות בית דוד לגמרי לחף ר"ג בכבל ונשיא בא"י יכלו שוב יתחדש מלכותו ולזה כיון שכיפוי הלבנה הוא ס"מ לרבי שהיה נשיא שיכלה נשיאותו לא רצה שיאמר כן זיל חיכסי רק על ידי רבי חייא גם לא רצה שיהא נקרא כיוצ' בלשון כיסוי מכוסה לו זה סימן רע לנשיא דלחדרה שכל עוד שהיו מכוסה לו סימן טוב על הנשיאות שיתחדש ועל כן לחר לרבי חייא לקרותו לו ע"ש תורו שכיפוי שלו זיל חיכסי ולזה לחר ליה רבי שלח לי סימנא דוד מלך ישראל כו' ר"ל לחף שכיפוי של הלבנה הוא סימן רע לנשיאות שיהא מלך לחר הוא סימנא טבא דוד מלך ישראל חי וקיים שלחר שיכלה הנשיאות יתחדש מלכותו ויתמה קרן דוד וע"כ לחר זיל לעין סב וקדיה ע"ש סי' טב וז"ש הכא לחן כן דוד בא עד שיכלו ב' כתי חכות ר"ג ונשיא לחבר שיכלה מלכותו לגמרי כמו הלבנה לחבר ע"ו יום שהתחבר לגמרי לו יתחדש מלכותו כמו שהתחדש הלבנה והיה רבי מיגר על זה שיכלה נשיאותו ות"ל רבי חייא לא ירע בעיניך שע"י שנכנס יין יצא מהם דבר סוד העיבור שיתחדש סוד מלכות בית דוד ונדולה משפחות הנשיאים בבי"ת: כיון שפומחין מי' לשני שהם בעלי תומניות כמו שתרגם יונתן תומאין ותרעין לח נחכן ב"ש הלכות הכל נבורים עושי מלחמה לחין דרך בעלי תומניות להיות עושי מלחמה אבל נפי לחרם היו נבורים כתורה ועושי מלחמה של תורה ואמר ואלה היו לחף לחמעיט שהיו הרבה מכמים ונבורי תורה בגולה יבניה ובזה יתיישב מ"ש בפרק מנ דבקש הקב"ה להחזיר השלום לתוכו בשביל הנשיאים כיון שהתחיל בדורו ונתייסד לעתו ובקש הקב"ה להחזיר לח השלום לתוכו בשביל דורו של דקיהו כיון שהתחיל לביעי הנשיאים עדיין היו בידוצים החרם והמנור לחף מ"ח אבל

בדורו של דקיהו לח היו שם ח"ח שכתב נלו שם יכניה ועזרין בחידושיו פ' המנרס וק"ל: ונוסחתם כך: משמע ליה דמלח ונוסחתם מיותר דקרח למדרש מיניה נימטריה ור"ל שהקדי' שהם קודם שנהמלכה שלחב שהיה מהקיים שהם מהלך מלכדון וגו' ולמר ש"מ מדרה דמרי עלמח החב"כ כי' ר"ל ט"ש דלח הוי פחות ממנין זה ומשמעין זה בהיפך בענין הנשואה שלח יתמהמה חכה לו ולח חתיילם ממנה בתריכה הנלוה לחף שכתה כתובים הם מוריס שהפך על קירוב הישועה כמ"ש כי קרובה ישועתי לבח ונאמר ומרוכך מהרה נזמתה לנ' מתמה על כך כי מי יודע שכתה מהרה דמרי עלמח ביומו לחף שנה ומינו כו מהרה בהתב"ש שנה ומפך רב לחחת ב"י דברו לנו הדרשה דוגמתה שהיו ישרלנ רחוים לחבר ח"ו לגמרי לומן החב"ב לפי שלנו שהקלים הש"י ב' מנים בנדקנו ולחב מחבדון לפי כרחו ליחבר לגמרי נחמר לחבל לנו לח דרשה היחי יכול לומר לחבר לחבדון לנו לגמרי משמע לנח דבומן הנופלים מי שהיו מחה יד עמון ופלשתים וכתה לומ' שנקיים שהם לחבר לחבדון להשמח מהרה דמרי עלמח לנ' הוי כ"ב ול"ב האורך לדרשם דוגמתה ועיין בחידושנו פרק המנרס ודו"ק:

בשם המאור הגדול מהור"ר מנינדור ז"ל מחן המחבר

בעל קיקיון דיונה זלל ה"ה ויקוד ה' על הדעה וגו' שלח נדקה עשה הקב"ה וט' ועפ"ז יבין היוב פסוקים כמלאכי וקרבתי לנכם למשפט והייתי עד ממהר וגו' כי ה' לח שניתי ולחה בני יעקב לח כליתם גו' נפי פשוטו לנין ט חבור לפסוק הקודם ולחחריו ול"פ הקדמה זו יפורש חה הוח שלחמר וקרבתי לנכם למשפט והייתי עד ממהר שהקדמתי הגלות ובזה שלחמרו לנין שינה הקב"ה בהקרבה המשפט וז"ש לחמי ה' לח שניתי כי הטעם של ההקרבה היה בשביל ולחה בני יעקב לח כליתם שלח"ב

היה ח"ו תקוים ולחכלה מהרה וק"ל:

הגה רבנן אדם יחידי נבר' כפני מה שלא יהו המינים אומרים הרבה רשויות בשמים.

ד"א כפני הצדיקי ומפני הרשעי שלא יהו צדיקים אומרים אנו בני צדיקו ורשעים אומרים אנו בני רשע ד"א כפני המשפחות שלא יהו משפחות מתגרות זו בזו ומה עבשיו שנבראו יחידי מתגרות אם נבראו שנים על אחה בכה וכמה ד"א כפני הגזלני וכפני החכמים ומה עבשיו שנבר' יחידי גוזלין וחומסים אם נבראו שנים עאכ"ו:

אנו בני לדיק לבינו לדיק נבר' לעבך לקו נדקים וחין חנו לריכין להחזיר חת מן הטבין ה כי לח נכשל בה ומו כני רשע וחין לנו זקוקין בתשובה ולהעלה כי לח יוציל. חם נבראו שנים יחמרו זה לזה לחת נדול מחבין הגזלנים והחמסנים שיחמרו קרקע זה לנני לחבינו הר לקון

ה.

מודעה מוזרה בחומש דפוס ראם בווילנא

בידי חומש במדבר, עם תרגום אונקלוס ופרש"י ז"ל ועם בעל הטורים. דפוס ראם בווילנא תרכ"ג. ומעבר לשער נדפסו שורות הללו:

„לא נעלם מעיני כל, כי כל המפרשים ובפרט רש"י ז"ל אשר הרחיבו דבריהם בפירושיהם על התורה בעניני אישות ועריות וכדומה, וביותר המפרשים אשר שאבו את דבריהם ממקור התלמוד, היתה מגמת פניהם לפרש דוחק הפסוקים לאנשים גדולים ברי לב ובעלי מדות טובות וישרות, אבל רחוקה היתה מחשבתם ללמד הביאורים האלה לילדים צעירי ימים אשר אין להם לב לדעת ולחשוב בענינים האלה, וכל המלמדים בחוץ למדינתנו גם עתה בבואם לביאורים האלה דולגים ופוסחים עליהם, ויותר מאלף שנים למדו בני ישראל תורת משה מפירושים האלה, ובכל ארצות אייראפא לומדים עד היום הזה, ושום נזק לא היה מהם ובני ישראל טהורים בדרך ארץ, אבל טובה גדולה עשתה הממשלה הרוממה בפה להביא לדפוס מהדורא אשר נתעתדה רק בעד נערי ישראל – לכן מודיעים אנחנו בזה, כי המהדורא הזאת הוא [היא] רק בעד אנשים גדולים בשנים ומגודלים בדרך ארץ. ואנשים כאלה לא ימצאו פה שום נזק. רק סברות חכמינו הקדושים בענינים האלה".

בידי רק חומש במדבר ומסתבר שמודעא זו היא משום פרשת סוטה ופרשת פנחס שבחומש זה, ומן הסתם היא גם בשארי חומשים ובפרט בחומש ויקרא, אבל תמוה עצם הדבר מה פתאום מודעה זו? אם היתה פקודת הצנזור או יזמת המשכילים או הד־קול של אספת הרבנים דשנת תר"ג? מי שמצוי אצל מהדורות חומשים מהתקופה ההיא צריך לברר באיזה מהדורות מצויה מודעה זו, מתי נדפסה לראשונה, ומתי הפסיקו להדפיסה.

ו.

ר' יעקב עמדין על ספר „קיצור של"ה" ועל מחברו

(למאמר „ר' יחיאל מיכל עפשטיין „לוחם לשפת יידיש" כרך ב, 201. כרך ג, 340)

„מצאתי לאחד מן המלקטים שרובן של בעלי בתים במדינה זו מתנהגים אחריו בלי פקפוק, ולא יחושו לשאול לחכם בדבר הנזכר בו,

הוא ס' קיצור של"ה בהלכות פסח בדין החלה כתב שאם נשכח מליקח חלה מעיסה א' ואינו יודע איזה היא וכו' יטול חלה מא' על הכל בלא ברכה. עד כאן. ונכשל בטעיות גדולות, כי ברור הוא לכל בר בי רב דחד יומא שאין יכול להפריש מא' על הכל בנתערבה א' שלא ניטלה חלתה באחרות המתוקנות, דלמא אתי לאפרושי מן הפטור על החיוב ועל כן אין לו תקנה אלא שיטול מכל א' וא'. אם לא בשיש לו פרנסה ממקום אחר, שאז יוכל להפריש מעיסה החייבת על כולן, וכל זה בברכה בלי ספק, שהרי יש כאן חלה ודאית, והרי זו טעות כפולה, ועוד בו שיבושים באותה ההגה"ה. מכאן תוכחה ואזהרה למורה מתוך ספרי ליקוטים כאלה, שמחבריהם לא הגיעו להוראה. (והיודע מה שיש בלבם יבין הסבה הקרובה שלא יסכימו להלכה אפי' בדברים פשוטים. פתיים אהבו פתי. עיין בחתימת הקדמת בעל הס' הנ"ל, ומפני שדנתיו בשוגג לפי שזיכה להמון עם בדברי תוכחותיו ובקרבו ישים ארבו ושם בסתר ולא הכשיל בו את הרבים, אף אני אחפה עליו ואכסהו ולא אפרסמהו) ולא ידעו במה יכשלו בחשכה יתהלכו. והדולים מים מתוקים מבורות הפוסקים בכל אשר יפנו ישכילו..." **„שו"ת שאילת יעבץ", אלטונא, תצ"ט, שאלה קל"ד.**

הרגיל בלשונו החריפה של ר' יעקב עמדין כלפי כל מי שהיה קצת חשוד אצלו בשצי"ת יתמה על הלשון המתונה, והמאופקת ולימוד הזכות על מחבר „קיצור של"ה". משמע שהיה מפקפק בעצמו, שמא הוא רק חושד בכשרים.

ז.

ר' אפרים זלמן מרגליות על „הג"ה דר"ע"

ב„אהל רחל" (כרך א 310) נסתפקתי אם הסכמתו של הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות על חומשים עם פירוש „באר מים חיים" היתה על כל מה שנדפס בחומשים אלו, אפילו על לקוטים מ„הג"ה דר"ע", שנכנסו לפרש"י על הפטרות, או שנתכוון רק לפירוש „באר מים חיים" בלבד.

על זה העיר לי הנכבד מר שניאור זלמן ליימאן, שבספרו „שם אפרים" על פרש"י על נ"ך, בספר שופטים (כ, מה) כותב ראז"מ בלשון זו:

„באמת יש להסיר הג"ה מן הספרים וכן שאר הג"ה שנדפסו בדפוס תנ"ך קטן עם הג"ה דר"ע, שיש שם דברים רבים בדויין מלב, משמועות ושיחות בעלי שמועות ושרי לי' מרי' למי שערבב שמועות אלו בתוך דברי רש"י ואי איישר חילי אבטליני לבלתי היות שם ערוב חול בקודש".

אם כן ודאי שהסכמתו היתה רק על פירוש „באר מים חיים" בלבד, ותודתי נתונה בזה למר ליימאן שהעירני על זה.

ח.

ספר „הלכות תלמוד־תורה" לר' שניאור זלמן, הרב מליאדי

כידוע, נדפס לראשונה „הלכות תלמוד־תורה" בשנת תקנ"ד בשקלאוו, ובו ארבעה פרקים, ל"ה דף. והנה שלח לי הרב הנכבד מוהר"ר כתריאל דוד קאפלין מלונדון מאוסף הספרים שלו, צילום טופס מאד משונה, שהוא רק בן ט"ז דף, שכן לא נדפס בו אלא שלשה פרקים בלבד, ובפרק השלישי לא נדפס הקטע האחרון המתחיל „אסור לת"ח", והספר מסתיים באמצע עמוד הראשון של דף ט"ז, ועל הנייר החלק שנשאר על העמוד הדפיסו שמות פועלי הדפוס, כנהוג בשנים ההן, כשנשאר מקום פנוי בדף אחרון של הספר. אבל מצורף לו דף ט"ז שני, בהשמטת שמות פועלי הדפוס ובמקומם השלמת פרק שלישי והתחלת פרק רביעי, כמו בטופסים הרגילים ואח"כ ההמשך מדף י"ז ואילך עד גמירא, דף ל"ה, שבסופו שמות פועלי הדפוס.

השאלה עומדת כאן מאלי' מה טיבו של טופס זה בן ט"ז הדפים? אם אדמו"ר הזקן בעצמו מסר לכתחילה לדפוס רק שלשה פרקים ובלא הקטע האחרון של פרק שלישי ורק לאחר זמן נמלך והשלים את הפרק השלישי והוסיף פרק רביעי? או אולי נשמטו מידי המדפיסים דפי כתב היד של הפרק הרביעי וכסבורים היו ששלשת הפרקים הם כל הספר שנשלם בדף ט"ז, וכשמצאו, לאחר זמן קצר, את הדפים של הפרק הרביעי הסירו את דף ט"ז זה והדפיסו דף ט"ז אחר כהוגן והשלימו דפים יז־לה, שבסופו הכניסו את שמות הפועלים שהכניסו בתחילה לדף ט"ז?

כמובן, אי־אפשר עכשו לדעת לפתור שאלה זו. אפשר רק לנחש עפ"י סברא מעשה שהיה כיצד היה. אילו היה אדמו"ר הזקן מוסר

הלכות תלמוד תורה

חיבר קטון הכמות ורב האיכות על הלכות תלמוד תורה מסובר ומלוקט מגמרא מן הירושלמי ומכל גדולי הפוסקים ראשונים וזהרונים ומנופה בשנש עשרה נפה באל היטיב דבר דבר על אופניו בכדי שכל אחד ירווה צמאונו וידע כל הדינים על בורי' ועל מכונו ומסודר בלשון צח ונקל לכל מעיין ובכדי לזכות הרבים הובא לבית הדפוס:

ודפס פה קק

שקלאוו

תחת ממשלת האדון הגדול יענערעל מאייאר קאוואליער סעמען גאווריליוויץ זאריץ יר"ה:

בדפוס של ה"ה הרבני הראש הקצין מוהרר **אריה ליב** בהמנוח מוהרר **שנייאור פייבוש** זלה"ה:

בשנת **תקנ"ד** לפ"ק

הלכות תלמוד תורה טז

[illegible]

הלכות תלמוד תורה פז

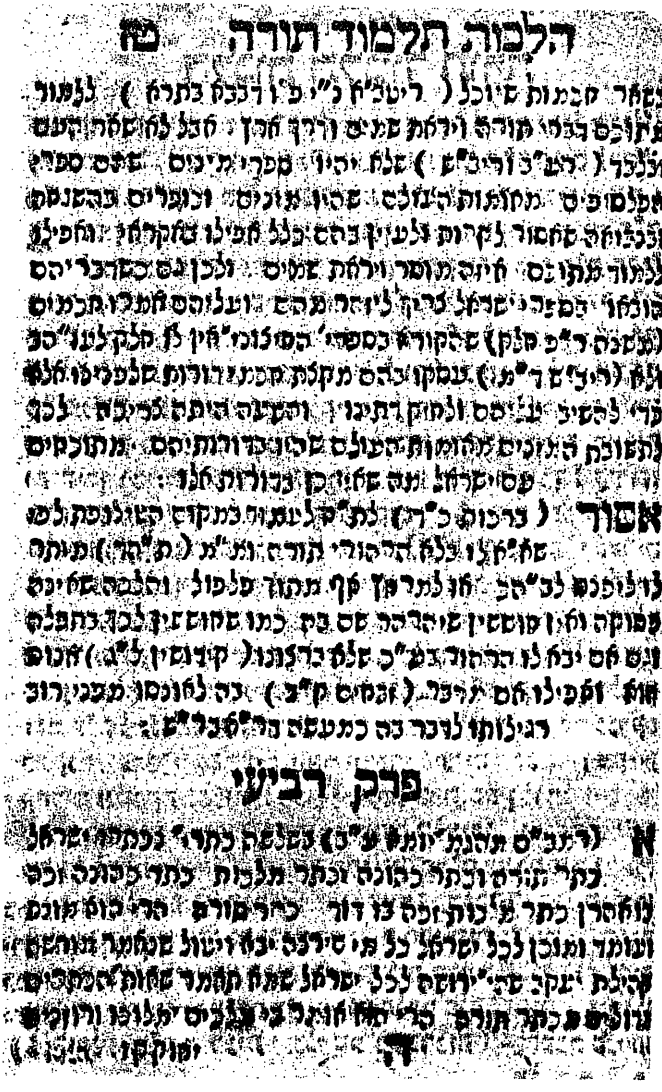

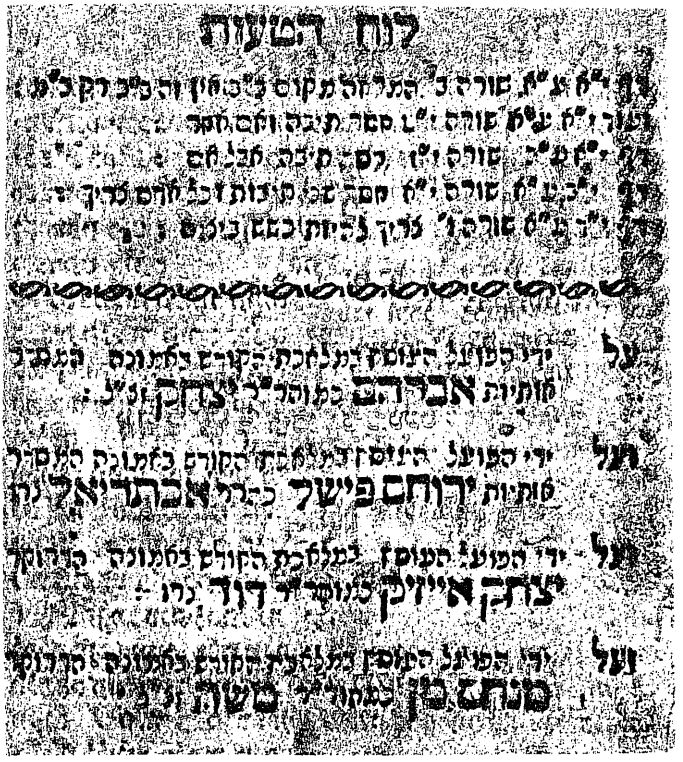

לדפוס לכתחילה רק שלשה פרקים ולאחר זמן נמלך והשלים את פרק השלישי והוסיף פרק רביעי היה בלי ספק עובר כמה זמן על זה, ובינתים הרי היה הספר, בן שלשת הפרקים, הולך לשוק, והיו בלי ספק נשארים אצלינו כמה טופסים מדפוס זה, וגם הדבר היה בודאי ידוע ברבים, (ובפרט בין חסידי חב"ד) שמקודם היה הספר בן שלשה פרקים והפרק הרביעי ניתוסף לאחר זמן (כדוגמת מהדו"ק ומהדו"ב של אגרת התשובה) ומכיוון שאין אצלנו שום שמועה על זה מסתבר שהיתה כאן רק אשמת המדפיסים.

ט.

על דפוס הראשון של ספר ה„תניא"

על השאלה מדוע שלח הרב מליאדי, ר' שניאור זלמן נ"ע, להדפסה ראשונה, את ספר ה„תניא" לסלאוויטא הרחוקה ולא לשקלאוו הקרובה כדי הישט יד לליאזנא, כתבתי ב„אהל רחל" (כרך א' 176; כרך ב' 35, לעיל 29) שתי השערות, אחת מהן, שהוא משום שפל המצב של הדפוס בשקלאוו בשנים ההן, שהיה בבחינת „לא תואר ולא הדר" ודפוס סלאוויטא היה מפורסם ביפיו בכל המדינה.

סתם מקשן אחד הפריך טעם זה, משום, שהרי בשנת תק"ס מסר לראשונה לדפוס שקלאוו את „לוח ברכות הנהנין" מבלי הבט על שפל המצב של הדפוס שם.

אילו לא היה סתם מקשן, אלא מקשן כהלכה, ולא היה אץ להקשות אלא בודק מראש (זהו אחד מסימני „סתם מקשן" שהוא אץ להקשות) היה מוצא, שקושיא מעיקרא ליתא, שכן בשנת תק"ס כבר היה בשקלאוו דפוס חדש (שהוקם בשנת תקנ"ח) שהיה די יפה, ולכן הדפיס בו את „לוח ברכות הנהנין" בשנת תק"ס ואת ה„סידור" בשנת תקס"ג, ואפילו את ה„תניא" דפוס שני בשנת תקס"ו לא שלח לסלאוויטא אלא הדפיסו בדפוס זה בשקלאוו, שהיה די יפה אמנם לא כיפיפותו של דפוס סלאוויטא אבל די יפה (כמו שאנו רואים).

לדידי, כשאני לעצמי, אין צורך כלל בטעמים הללו. יש לי טעם פשוט בעל־ביתי (א בעל־הבַתישער) לענין דפוס הקונטרסים בשקלאוו וה„תניא" בסלאוויטא.

הדפוס בסלאוויטא היה ידוע בשנים ההן כהיותר משוכלל בכל

המדינה. בוודאי היה כדאי להדפיס שם את הכל, אלא שהמרחק בין ליאדי וליאזנא לסלאוויטא היה מאד גדול ולהדפיס שם היה צורך למנות שליח מיוחד להולכה את כתב־היד שרוצים להדפיס. (הזדמנות לשלוח ע"י נוסע מרוסיא הלבנה לוואהלין היתה נדירה מאד) שלפי מצב התחבורה בשנים ההן היה כרוך בהוצאות גדולות. ראשית – השליח שהיה מטולטל בעגלות רתומות לסוסים כמה וכמה ימים מהכא להתם ובחזרה מהתם להכא, סובל מעינוי הדרך, בחורף או בקיץ ובאכסניות שונות ומשונות, היה נוטל שכרו משלם. צא והוסף שכר העגלות, האכסניות וכו' וכו' היה בס"ה עולה לסכום גדול שהיה צורך להוסיף על הוצאות ההדפסה להמדפיס ולהטיל הכל על מחיר הספר הנדפס, שעל קונטרסים קטנים כעין „הלכות ת"ת" ו„לוח ברה"נ" היה דבר שאי־אפשר, שהרי הוצאות השליח היה שוה בין לספר גדול בין לקונטרס קטן, ובלית ברירה הדפיס את „הלכות ת"ת" בשקלאוו, אע"פ שהדפוס היה בשפל המצב. (בשקלאוו לא היה צורך למנות שליח להולכה, שכן שקלאוו היתה אז מעין מטרופולין של רוסיה הלבנה והיו שיירות מצויות תמיד לשקלאוו הן בעניני מסחר והן בעניני הכלל והפרט והיתה אפשרות תמיד לשלוח כת"י להדפסה ע"י נוסע פרטי ללא שום הוצאות).

אשר לדפוס ראשון של ספר ה„תניא" הרי היתה כאן הזדמנות נפלאה לשלוח את כתב היד לסלאוויטא בלא שום הוצאות יתרות, שכן בלאו הכי היה צורך למנות שליח מיוחד להוליך את כתב היד לשני הרבנים המסכימים שישבו בקירוב מקום לסלאוויטא, ואגב אורחא מסר את כתב היד, יחד עם ההסכמות לבית הדפוס בסלאוויטא, אבל כשניגש אח"כ בשנת תק"ס להדפיס את „לוח ברה"נ" ובשנת תקס"ג את הסידור ובשנת תקס"ו את ה„תניא" פעם שנית שאילו שלחם לסלאוויטא היו עולים בהוצאות גדולות, שהיו צריכים להטיל על מחיר הספרים, העדיף להדפיסם בשקלאוו, ובפרט שבינתים נפתח שם דפוס חדש שהיה משופר מקודמו, ואע"פ שלא היה יפה כל כך כמו הסלאוויטאי לא היה כדאי בשביל זה להוציא הוצאות גדולות ולהטילן על הקונים.

ומהאי טעמא, גם אדמו"ר האמצעי, ר' דובער נ"ע, שבימיו המצב הכלכלי של היהודים ברוסיא הלבנה היה בשפל מאד, ובהקדמות לספריו ובמכתביו לאנ"ש הוא מתאונן על „צוק העתים", „דוחק הפרנסה", „העניות", „וידל ישראל מאד", (ראה גם חזונו של אדמו"ר הזקן נ"ע, במכתבו לר"מ מייזלש, בזמן מלחמת נאפוליאון, שאם ינצח

אלכסנדר ירבה העוני בישראל) הנה בכדי למעט בהוצאות ההדפסה של ספריו, בכדי שמחירם יהיה בהישג יד של אנ"ש, לא שלחם להדפסה לסלאוויטא אלא הסתפק בדפוסים הלא יפים בקאפוסט ושקלאוו. ולא עוד אלא שכשניגש להדפיס את ספרו „תורת חיים", שהוא ספר גדול על חת"ת, ובהכרח יהיו הוצאות הדפסתו גדולות ובמילא גם מחירו גבוה, פנה לאנ"ש בהצעה להחתים בין אנ"ש, בכל עיר ועיירה, פרנומרנטים על ספר זה, והוא לא ידפיסו כולו בבת אחת אלא קונטרסים קונטרסים במשך כשתי שנים, והפרנומרנטים יקבלו כל קונטרס בשעתו; כשיצא מבית הדפוס וישלמו בעדו ח' קט' [כל רובל הוא מאה קט'] שלא יכבד עליהם, ואחר שתי שנים יהיה בידם הספר שלם, מבלי להתאמץ לשלם עבורו כל הסכום בבת אחת.

רק בשנות נשיאותו של הרבי הצ"צ נ"ע, כשגזרה מלכות רוסיא, בשנת תקצ"ז, לסגור את כל הדפוסים העברים במדינה (חוץ מווילנא, שלא היתה עדיין אז אפשרות להדפיס בה ספר חסידי) הנה מעז יצא מתוק, שבלית ברירה הדפיסו ספרי אדמו"ר האמצעי בחוץ לארץ, כגון בקניגסברג או ברומיניא, שהיו שם דפוסים יפים, ולאחר כעשר שנים, משנת תר"ז ואילך, גם בזיטאמיר, בדפוס האחים שפירא נכדי הרב משה שפירא המדפיס מסלאוויטא, שהוא הוא אותו הדפוס של סלאוויטא.

יוד

הרבי הרש"ב נ"ע מליובאוויטש
על ספר „אור לישרים"

בשנת תר"ס נדפס בווארשא ספר „אור לישרים", שהכיל מכתבי התנגדות של רבנים חשובים לרעיון הציוני, וביניהם גם מכתבו של הרבי רש"ב נ"ע (נדפס זה לא כבר פעם שני ב„אגרות קודש" של הרש"ב סי' פ"ו). בעתון „המליץ", שעורכו היה ציוני, יצא רב אחד בהתקפה נגד מכתבו של הרבי הרש"ב אבל הרש"ב לא הגיב על התקפתו ולאחד ממקורביו שפנה אליו בהצעה לכתוב תשובה ל„המליץ" השיב במכתבו מיום יו"ד ניסן תר"ס, וז"ל:

„...מכתבי הנדפס בספר אור לישרים הוא המכ' שנתפרסם מכבר ובקשו מאתי רשיון להדפיסו בתוך יתר המכתבים שיש להם והרשיתי להם (ויש איזה טעותים בהנדפס) ומה שהמליץ פער פיו אין ליתן לב

ע"ז, כי בעת שכתבתי את המכתב ידעתי ש... ויצעקו מרה, ואני הסכמתי ע"ז באשר ראיתי גודל הנחיצות בזה שנוגע ליסוד וקיום הדת אשר המהרסים חותרים חתירה תחתי', השי"ת יפר עצתם. ומקודם כתבתי לרבנים ג' [גדולים?] שיצאו במחאה גלוי' נגדם, ובראותי שאינם שמים על לבם הוכרחתי לצאת במכתבי, ואינני מתחרט כלל ע"ז, כי ת"ל פעל הרבה למטרת כוונתינו, ומכל דברי המנגדים ומהחרפות שלהם אינני מתפעל כלל וכלל ותקותי חזקה שהשי"ת יסכר את פיהם.

המוציאים לאור את הס' אור לישרים כוונתם לטובה, ואם כי אפשר הי' צ"ל מסודר באופן אחר אבל כוונתם הוא לטוב וא"צ לכתוב מאומה למכ"ע המליץ אודותי ושבקי' לרויא כו', והשי"ת ירום קרן אחב"י וקרן התורה והיראה ויחזק לבבינו ולבב כל אחב"י לעבדו ית' ולהיות חזק באמונתו ית' ויביא לנו מ"צ בב"א.

יא.

הרבי הרש"ב נ"ע מליובאוויטש על הדפסת ספר „הזהר" עם המפרשים על הדף

באחד ממכתביו, כותב הרבי הרש"ב זי"ע בין השאר:

„ובדבר ספר הזהר ומפרשיו, הנה ריבוי המפרשים על הדף מבלבלים את הענין באמת, וזה רק כמו צאצקע טובה ונאה אבל לאמיתית הענין אין זה טוב אל הלימוד, כי כאשר הכל על מקום אחד רואים ומביטים בכל הפירושים ואין יודעים אפילו א', וגם שעי"ז יהי' הזהר שלא על הדף..."

יב.

הרבי הרש"ב נ"ע מליובאוויטש על מחירי כתי"ק חב"ד

אין נותנים המעות בעד המחבר כ"א בעד הספר

במכתב הרבי נ"ע אל הרב סלונים ע"ה באה"ק ת"ו (הנדפס באגרות קודש סי' לט) הוא כותב, בין השאר, בענין זה, והרי לשונו:

"... את הבוך אשר שלח ע"י כבוד אביו הר' שי' קבלתי, ולפי הנראה שלם 'עבורו סך רב ביותר ממאה רו"כ, ונפלאתי מאד על כבודו אם על הדרך הזה יקנה כל הון דעלמא לא יספיק לו, וגם לא יאסוף את הדברי' העיקרי'. הבוך הזה הוא כ"י כותב פשוט (ולא כ"י הרי"ל והוא באו"א [=באופן אחר] לגמרי) והי' אצל כ"ק אאזמו"ר זצוקללה"ה נ"ע זי"ע והגי' בתו'[?] באיזה מקומות, ואצלי נמצא הלקו"ת כי"ק כ"ק אאזמו"ר זצוקללה"ה נ"ע זי"ע, והההגהות נכתבו על דפי הבוך הזה. אמנם הכי בשביל זה צריכי' לשלם סך רב כזה. אין נותנים המעות עבור המחבר, כ"א בעד הספר והכל צ"ל במדה וגבול, והבוך הנ"ל אשר רוב הדרושים הם נדפסים וגם שאינם נדפסים נמצאים המה בכתובים, ורק מפני שיש בו איזה תיבות מכי"ק והי' אצלו צריכים לקנותו, והרבה לשלם עבורו ערך 15 רו"כ ולכל היותר 20 אם הנפש חפצה ביותר, אך לשלם סך רב כזה לא אבין, וכבודו יודע כמה יקר אצלי כי"ק אשר הוא חיות נפשי ממש, ומ"מ צריך להיות בהגבלה. הראיתי לכ' אביו שי' בוך שקניתי עתה זה איזה שבועות ששים 60 בוגין כי"ק כ"ק אאזמו"ר זצוקללה"ה נ"ע זי"ע, ושלמתי עבורו 45 רו"כ ואתן להמוכר אי"ה עוד 5 רו"כ, ויותר לא בקש כלל, וכאשר באה"ק נמצא הרבה מהדברי' האלה וכבודו חפץ בהם בנפשו, הנני מייעצו שיהי' במתון ויחקור הרבה אם כן הוא כאשר ידמה וישלם את המקח אשר בערך לשלם ואז יאסוף אי"ה דברי' טובי', ויוכל לבוא למטרת כוונתו..."

יג.

ספר אגרות־קודש
מאת כ"ק אדמו"ר מהריי"צ נ"ע מליובאוויטש
כרך ו

לעורך ספרי ה„אגרות", הרב שלום דובער שי' לווין, מן הסתם שיטה משלו בענין זהותם של מקבלי ה„אגרות". עפ"י רוב הוא מפרסם את שמותיהם עם תואריהם, כמו שנכתבו באגרות, ולפעמים אפילו מוסיף הערה, כדי להרחיב את הידיעות על זהותם. אבל יש והוא מעונין בהעלמת שמותיהם והוא מדפיס רק את גוף המכתבים בלא זהותם של המקבלים.

בכרך ו' זה, האגרות מס' א'עתר ומס' א'תרפ הן בין אלו שאין

עליהם שמות מקבליהם. מכיוון שלפי תוכנם הרי אפשר שהקוראים יטעו וידמו שנשלחו לשני בני־אדם משום זה הוסיף העורך בהערה שאגרת א׳תרפ היא המשך לאגרת א׳עתר.

הערה זו תביא במבוכה את הקוראים. אם באגרת א׳עתר הדברים מובנים ומפורשים, שהיא תוכחת מגולה, שהרבי נ״ע מוכיח בשבט פיו ובלשון רכה לפי ערך את פלוני הנעלם על אשר הוא מגלה פנים במאמרי חז״ל שלא כהלכה, הרי באגרת א׳תרפ הדברים סתומים ומעורפלים, הרבי מוכיח בשבט ברזל ובלשון חריפה מאד את אותו פלוני הנעלם (שרק כשבוע לפני כן הוכיחו על שהוא מגלה פנים במאמרי חז״ל שלא כהלכה) על ששקע יותר מדי במדת הכעס (על מי ועל מה הוא כועס אין הקורא יודע ממכתב זה) והיכן כאן ההמשכיות בין שתי האגרות, מה ענין שמיטה אצל הר סיני?

מכיוון אשר „אני הקטן״ יש לי קצת מעורבות בשתי אגרות הללו, ברצוני וביכלתי להבהיר קצת פרשה זו לקוראים.

והרי הדברים כמו שאירעו.

בעתונות יידיש בימים ההם היה הנוהג שהיו להם כַּתָּבים אשר פעם בשבוע היו מפרסמים מאמרים עם פירושים מודרניים משלהם בפרשת השבוע ומאמרי חז״ל. אחד מהם היה מי שאליו נכתבו שתי האגרות הללו.

כאשר הלה קבל אגרת א׳עתר, שהיתה חתומה בחתימתי, כמזכיר בשם כ״ק אדמו״ר נ״ע (במשך כ״ה שנה, תרפ״ה־תש״י, חתמתי כך על אלפי מכתבים) התקצף מאד, וחמתו עלתה להשחית. ומכיוון שמרוב גאוותו וחשיבותם של מאמריו בעיני עצמו, לא עלתה על דעתו ולא יכול להשלים עם מחשבה, שהרבי נ״ע יתנגד להם, ולכן החליט, שהרבי נ״ע אינו יודע כלל ממכתב זה, אלא אני המזכיר כתבתי מדעתי ומעצמי, ולכן החזיר לי את המכתב ועל שוליו כתב בכתב־ידו שורות השמצות הללו:

„להמזכיר ח. ליבערמן:

הנני משיב לו את נבלתו זו, יען כי ריח רע נודף הימנה. לא בשם האדמו״ר שליט״א דבר, אין ארור מתדבק בברוך, רעיונות שוא ודברי פלסתר אלה לא יעלו על דעת אדם גדול וקדוש שכמותו. על דעת עצמו כתב מה שכתב, ומבין השורות ניכרים חוסר־הבנה ואי־ידיעה. „הכל

לפי המבייש" הורו לנו חכמינו ז"ל, ואם זבובי מות יהינו להבאיש שמן רוקח, מבריחים אותם והשמן בעינו ישאר".

אחרי שהשמיץ, השפיל וביטל אותי כעפרא דארעא נחה דעתו ונרגע. מכיוון שאין מכתב זה אלא חוצפא שהחציף שפל אנוש כמוני לכתוב לו, הרי אין לו צורך להגיב עליו ויוכל להמשיך בכתיבתו כדרכו.

בראשונה עלה במחשבה לפני, שלא להראות להרבי נ"ע את מכתבו זה, כדי שלא לצערו, שמכתבו נשאר בלא תגובה, אבל נמלכתי אח"כ שאין הדבר נכון, מכיוון שלא יקבל שום תגובה על מכתבו יניח שלמגנא כתב והלה לא הגיב כלל על מכתבו, לכן מסרתי לו את המכתב ומיד ישב וכתב את אגרת א'תרפ, ובזה שתי אגרות הללו ברורים ומובנים.

אני מקוה שקוראי כרך ו' יכירו לי טובה על שהבהרתי להם פרשת שני אגרות הללו.

יד.

למאמר „ר' נחמן מברצלב" (פרק „לשון הקודש של חסידים" לעיל עמ. 328 כרך שני עמ. 186)

בפרק זה הבאתי ציטטה מ„צוואת ר' יואל" (ראה תצלום השער של צוואה זו כרך ב עמ. 123. כרך ג' עמ. 575) כדוגמא ללשון הקודש בלתי מדוקדקת, שבה כתבו בשנים האחרון. העיר לי על זה במכתב מר ד.צ. הילמן (מחבר ספר „אגרות בעל התניא") כדברים האלה: „...ולא היא. דרך הראשונים לנקוט את המלים המסיימות ב־**ות** בלשון זכר, כגון טעות לעולם **חוזר**; הגלות **המר**, וכן שלימות, מלקות וכיו"ב...". דברים אלו דברי טעות הם. „טעות לעולם חוזר" אינו שייך כלל לענינינו. הטעות בעצמו הרי אינו יכול כלל לחזור, אין חוזר אלא המוטעה שהוטעה, שאע"פ שכבר קבל קנין, ואם לא הוטעה אינו יכול לחזור בו, הרי מכיוון שנודע לו שהוטעה ברשותו לחזור, וכן המטעה הוא שחוזר ומתקן ומפצה את המוטעה, ואין לזה שום שייכות ל„דרך הראשונים בלשון הקודש". אשר לסיומי **ות** של מלים, שכאילו השתמשו בהם בלשון זכר, הרי אנו מוצאים מלים למאות שמסיימים ב־**ות** והשתמשו בהם בלשון נקבה. והרי כמה דוגמאות: מקראות גדולות; מאכלות אסורות; אמרות טהורות; חכמות חיצוניות; הנהגות ישרות; חיות

רעות (גם טורפות, גם בייתיות); ברכות מאליפות; מצות אפויות; הלכות גדולות וכדומה למאות אם באנו לפורטם אין אנו מספיקים והיכן כאן „**דרך** הראשונים" להשתמש למלים כאלה בלשון זכר דוקא? אתמהה! זאת ועוד אחרת! חוץ ממלים המסתיימות ב־**ות** יש מלים למאות המסתיימות באותיות אחרות וגם בהם שוררת בלבול וערבוביא גדולה בהשתמשות בלשון יחיד ולשון רבים, בלשון זכר ולשון נקבה, ויש אפילו שבמשפט אחד גופא, אפילו קצר ביותר משתמשים בשתי הלשונות יחדו, והרי דוגמאות:

„...אם א"א לעסוק בסיבה זו שטה מעליו ועבור ואחוז אחד הסבות האחרים" שלשה שיבושים במשפט אחד זה (**מעליו; אחד; האחרים**)!". „נעמי הבינה זאת הדבר שמרות המואביה.." ועוד הפעם „ותוכל הדבר להיות נגמר" ועוד הפעם „שזאת הדבר הוא רק משום שנעמי היא צדקת" חזָרה עקשנית על שיבוש". ועוד הפעם „היה קשה עלינו זאת הדבר" כל ה„זאת" הללו הם למחבר אחד, שהיה מגיד דמתא בעיר קרעמניץ שבוואהלין וחתנו של רב בעל־מחבר ספרים גדולים ובלי ספק היה נהירא לי' הפסוק בחומש: „זה הדבר אשר צוה ה' ואפילו הכי לא היה יכול להפרד מ„זאת הדבר" ושנה ושלש בה. והרי עוד דוגמא של לשון מבולבלת: „...ושם היה בתוך הים אי גדולה ורחבה מאד על כמה אלפים אמה ורבצה שמה חיות ועופות ... וחשך עליו יכסה ... ולא היה שם הארץ מוציאה ... הארץ ההוא רחבת ידים..." הרי כאן ערבוב יחיד ורבים, לשון זכר ולשון נקבה. ואם נעלעל בספרים נמצא כהנה וכהנה למכביר. וכאן הבן שואל מה טעם ל„זאת הדבר"? מה ראו על ככה שלא לדייק בלשון ולהכניס בה ערבוביא? כלום אפשר לקרוא לנוהג שכזה בשם „דרך ראשונים"?

לענ"ד שתי תשובות בדבר. ראשית, משום שידיעתם בדקדוק הלשון, בשנים ההן, היתה קלושה, משום שלא למדו אותו בחדרים, אלא פסוק בלבד בלא כללי הלשון וגם בזה היו גלילות שהיו ממעטים בלימוד פסוק אפילו בלא דקדוק (כבר דשו בזה רבים ולא אעמוד על זה כאן). ושנית, והוא עיקר גדול, משום שהורגלו מילדותם ועד זקנה ושיבה בלשון יידיש, וכל חכמתם ותורתם, הלכה, פלפול, דרוש, מוסר וחסידות וכו' וכו' היו מונחים במוחם, במחשבה ובדבור רק ביידיש, ובשעת כתיבה תירגמו הכל ממחשבתם ביידיש, ומשום שיגרא ורגילות של שנים העבירו בתרגומם את כללי לשון יידיש ללשון הקודש ולא הרגישו בזה, שנדמה להם שכך הוא גם בלשון הקודש, והרי דוגמאות: „זאת הדבר" (דלעיל) הוא תרגום מילולי מיידיש „די זאך" וביידיש „די"

היא לשון נקבה ולכן תירגמו „זאת הדבר"; „הגלות המר" (של מר הילמן דלעיל) ביידיש זהו „דער ביטערער גלות" שהוא לשון זכר ומכאן „הגלות המר"; וכן „טעות לעולם חוזר" אפשר שגם זה הועבר מיידיש „דער טעות" – לשון זכר. וכן ב„צוואת ר' יואל" דלעיל „לעשות שידוך עם בני באיש ירא וכשר" ביידיש זהו „טאן א שידוך מיט מיין זון מיט א ערליכן יידן"; בזה העבודה אשמע לך והשני ... לא ... „מיט דער ארבעט וועל איך דיר פאלגן, מיט דער צווייטער ניט" „אם תסחרו על המים" „אויב אזר וועט האנדלען אפן וואסער", האנדלען אפן וואסער פירושו להשיט רפסודות או עצים על הנהר דווינא עד לריגא. ראשי החל לסבוב „די קאפ האט זיך מיר אנגעהויבן דרייען", וכהנה אפשר למצא ביטויים רבים שאינם אלא תרגום מילולי מיידיש ולכן אינם בסדר בלשון הקודש.

ועיין מאמרו של אדמו"ר הזקן (בספר „בונה ירושלים" דף לב/ב) המתחיל „ענין לה"ק שנשתבש ... וכמו גם הבעש"ט והאריז"ל לא היו יכולים כל לה"ק ע"פ דקדוק בשלימות..."

טו.

למאמר „צי הערסטו"

(לעיל עמ. 436, כרך ב' עמ. 349)

במאמרי שם העליתי, שהמנהג שהבעל אינו קורא לאשתו בשמה הוא ענין של כבוד עבורה ומקורו ממהרי"ל. מר ד.צ. הילמן הפריך אותי במכתבו אלי וכותב שהכבוד של המהרי"ל היה בזה שפנה אל אשתו בלשון רבים „הערט איר" וזה רק משום שנשאה אלמנה. אין דבריו נכונים: הכבוד לאשה הוא רק בזה שאין קורין אותה בשמה (ואין נפק"מ באיזה לשון אם „הערסטו" או „הארכסטו" או איזה לשון אחרת). ומשום שנשאה אלמנה הוסיף לה כבוד משני על כבודה והיה פונה אליה בלשון רבים, „הערט איר". ולכן בכל הספרים שכותבים שיש לנהוג במנהג זה ושמזכירים שמות מקומות ואישים שנהגו כך, אין מזכירים כלל את „לשון רבים" אלא רק את זה שאין קורין בשמה.

מר הילמן כותב, דרך אגב, על דבר מבדח, ששמע מבן גליציא אחד שבקטנותו חשב, ששם אמו הענאָר, כי כך היה שומע את אביו קורא לה (בהשמטת הרי"ש במבטא מקומי)!

טז.

למאמר „ביאור הגר"א על שלחן ערוך אה"ע"

(אהל רחל כרך ב' עמ. 390; לעיל עמ.477)

כתבתי שאף על פי שהדפיסו עם השו"ע רק את „ביאור הגר"א" בלבד והשמיטו את שאר המפרשים, השאירו מ"מ את „באר הגולה" משום שהגר"א הי' מצאצאיו. העירני על זה מר דוד צבי הילמן, שאין טעם זה נכון, אלא השאירו את „באר הגולה" משום שביאורו מוסב על דברי „באר הגולה". וכשהגר"א כותב בביאורו „שם" הוא מתכוון ל„באר הגולה".

יז.

למאמר „בעל חיי אדם והגר"א מווילנא"

במאמר „בעל חיי אדם והגר"א מווילנא" (אהל רחל א. 472) כתבתי על דברי בעל חיי אדם בהקדמתו לספרו „בינת אדם" „...כדאמר ר' יוחנן לריש לקיש דמיני' ומיני רווח שמעתתא", שהרכיב כאן שני מאמרים שונים. על זה העירני מר ד.צ. הילמן הנ"ל, שלדעתו החסירו כאן בדפוס נקודה קודם תיבת „דמיני" ומתיבת דמיני ואילך לא קאי על ר' יוחנן וריש לקיש אלא בעל חיי אדם חוזר על עצמו והגר"א.

יח.

למאמר על הכרזת „שבת" בעת ריקודי חתונה

לעיל עמ. 426-432. כרך ב' 337 דנתי מה טעם להכרזת „שבת" בשעת ריקודי חתונה, והבאתי פירושים שונים. עליהם יש להוסיף את פירושו של ר' נחמן מברצלב שאמר:

> מה שנותנין כל אחד מעות שקורין **שבת** בשביל המרקדין, על שם מלאכי צבאות ידודון ידודון היינו הם מרקדין ו„נות בית" תחלק שלל הם נותנין מעות שבת בשביל המרקדין. והחתונה היא בחי' סיני כמ"ש ביום חתונתו זה מעמד הר סיני גי' סלם וכ' והנה מלאכי אלקים עולים

ויורדים בו היינו ריקודין עולה ויורד כי כן דרך ריקודין שעולה את גופו ויורד את גופו ומה שקורין זאת המעות שבת כי ר"ת ונות „בית תחלל שלל" אותיות שבת.

שיחות הר"נ, לבוב, 1901, דף מא.

יט.

למאמר „מחברו האמיתי של תלאות המורים"

(לעיל עמ. 395)

כתבתי שם, שהמקור העברי של ספר זה נדפס בין שנת תקס"ה לתקס"ט. עיי"ש נימוקי. עכשו נמלכתי שאין זה מוכרח, שכן בשנת תקפ"ו הדפיס המחבר עוד ספר בשם „דעת חכמים" שהוא על פרש"י במקומות שלא פירש בעל „שפתי חכמים", ואם כן הרי לפי אותו נימוק גופא הנ"ל אפשר שהדפיס את „תלאות המורים" בין תקס"ט לתקפ"ו, והדבר נשאר בספק עד שתמָצא ראיה מפורשת לכאן או לכאן.

כ.

צופן בספר „אוצר הכבוד"

בשנת תקס"ח נדפס מכתב־יד בנאווידוואר ספר „אוצר הכבוד" לר' טודרוס הלוי (בן דורו של הרמב"ן נ"ע. ראה „אהל רח"ל" א. מאמר „שושן סודות") ושורה אחרונה של ספר זה הוא צופן בלא פיענוח. (ראה צילום לעיל עמ' 217). מסתבר, שהמדפיס לא ידע לפענחו, ומכיוון שכסבור היה שהוא של המחבר בעצמו הדפיסו כמו שהוא וסמך עַל המעיינים בספר שיפענחוהו בעצמם.

בדקתי בכמה וכמה רשימות ספרים ולא מצאתי ביניהן מי שיזכיר צופן זה, ואפילו הביבליוגרף הידוע ר"ש ווינער, שהיה דייקן גדול ומקפיד על קוצו של יוד, לא הזכיר ברשימתו „קהלת משה" ברשימת ספר זה את הצופן. לכן לקחתי על עצמי את הטורח לפיענוחו והריני נותנו בזה לקוראי ספרי זה. והרי הצופן:

והרי פירושו:

העתק על ידי ליב בן רבי גומפיל עמריך בשנת תקל.

מסתבר, שמשום איזה טעמים משלו לא רצה בפירסום שמו כמעתיק כתב היד והעלימו בצופן זה שהמציא, ובגורלי עלה להיות הולך רכיל מגלה סוד.

אני מניח לצעירים הרוצים להתמחות בידיעת ספרים, שינחשו בעצמם כיצד מגלים סוד צופן זה.

כא.

ספר „תורת העמים"

ב„אהל רחל" א' עמ. 233 הארכתי ברשימת ספר „תורת העמים" של מר משה יעקב שווערדשאהף, והפרכתי את דברי הסופר מר וואהלמן ע"ה, שבשנת תרס"ב נזדמן עם המחבר והלה הראה לו הוצאה ראשונה של ספר זה ובה מפורש שמו ושם עירו. הבאתי שם גם, שפרידברג רושם הוצאה קאלאמעא תר"ן (עי"ש עמ. 234), אבל המחבר בעצמו כותב שהדפיסו לראשונה בשנת תר"ס, ואני מניח שזו ההוצאה שפרידברג רשם בטעות – תר"ן.

נוסף לזה הגיעה לידי חוברת קטנה, בת ח' עמודים, שנדפסה בלא שער בשם „פאר התפלה", ובה 36 סעיפים הנהגות וסדרים לאלו שיקבלו עליהם דת זו בשם „יראת ה'". בחוברת זו באמת יש שם המחבר ומקום מגורו קאלאמעא, ונדפסה בשנת 1902 בלבוב, ואני מניח שחוברת זו היא שראה מר וואלמאן בידי המחבר בשנת תרס"ב.

כב.

קצת הסבר לצילומי דפוס פטרבורג

(לעיל עמ. 252–280)

בימי שלטונו של ניקאלאי הראשון קיסר רוסיא יזמה מלכות רוסיא להקים בשביל ילדי ישראל, בתי־ספר חדשים חילוניים, תחליף

ברית שלום

הוא ספרי

תורת העמים

לתקן עולם במלכות שדי ~~להכניס את~~
ולהרבות שלום בין האומים ולהכניס את
העמים בברית האמונה הנקראת „יראת יה"

למען ישמרו את המצות אשר צוה יי לכל
העמים ויהיו נקראים בשם „יראי יה" :

בדפוסו של אבינדור טייכער קאלאמעא.

שנת תר"ם לפ"ק.

פאר התפלה א

(1) בישע ימין עליון חברתי ספר „תורת העמים" להכנים את העמים בברית האמונה הנקראת „יראת יה", והמחזיקים בה יהיו נקראים בשם „יראי יה", ושם יסדתי תפלות קצרות בעבורכם הבאים בברית האמונה ההיא, למען תזכרו את שם הבורא בכל יום ויום:

(2) ואנשים אחדים אמרו לי, כי טוב בעיניהם התפלות אשר יסדתי בעבורכם בקצרה בספר תורת העמים, אך בכל זאת, אמרו לי, כי טוב לפעמים גם להאריך קצת, כי ב„תפלת התמיד" נכון להוסיף איזה תהלה או תפלה אשר יאמרוה רק בעת אשר יתפללו אנודת אנשים, למען תהי ה„תפלה באגודה" חשובה יותר בעיני האנשים מה„תפלה ביחידות", וכן בהיכלי התפלות הגדולים, אשר שם נמצא הכלי זמר ארגאן או שאר כלי נגינות, נכון להוסיף בעבורם איזה שירות ותשבחות אשר ישירו בלויה נגינת המנגן בכלי השיר:

(3) אך בספר תורת העמים פרשה ה' כתבתי לכם, כי באספת חכמיכם וראשי אמונתכם יתקנו לכם המה ברכות ותפלות, ושם בפרשה ו' כאשר יסדתי לכם את התפלות, כתבתי לכם כי הנני מתקנן בעבורכם לעת עתה עד אשר תהי אספת ראשיכם, לכן גם ההוספות האלה הבאות במכתבי זה, הנני מתקנן לכם רק עד אשר תהי האספה אודות הענינים האלה.

(4) שם בפרשה ו' מן פסוק י' עד פסוק י"ח היא „תפלת התמיד", ושם פסוק י"ז היא תפלה על רוחות בני אדם, ובהתפללכם באגודה, תוסיפו שם את שירת המלאכים אשר בספר הנביא ישעיה פרשה ו' פסוק ג', ובעבור זה תתאמצו אחרי מיתת האב או האם להתפלל באגודה ימים אחדים את תפלת התמיד, לכל הפחות בשבעת הימים אחרי מיתתם, ואחרי זה בכל שנה ושנה ביום מיתתם:

(5) וככה תתפללו באגודה את התפלה ההיא, „אנא יי אלהי הרוחות לכל בשר, חוסה נא על כל רוחות בני אדם, בצל כנפיך

תסתירם, והמציא להם מנוחה נכונה, שמרם מכל רע וגמלם כל טוב עד עולם, וישירו לפניך את שירת המלאכים בכתוב, קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלוא כל הארץ כבודו, אמן:

(6) אלה הם המזמורים מספר תהלים אשר נאה לומרם בהתאסף העם בהיכל התפלה, מזמור ס"ז אשר שם שר המשורר ברוח קדשו, כי כל העמים יודו לאלהים ויראו אותו כל אפסי ארץ, כי הוא שופט עמים מישור, ומזמור ק' „הריעו ליי כל הארץ" ומזמור ק"ב „אשרי איש ירא יי", ומזמור ק"ז „הללו את יי כל גוים", ומזמור קל"ח, ושם כתוב „יודוך יי כל מלכי ארץ", ומזמור קמ"ה, ושם כתוב „טוב יי לכל ורחמיו על כל מעשיו", „קרוב יי לכל קוראיו", ומזמור קמ"ח, ושם כתוב „מלכי ארץ וכל לאומים שרים וכל שופטי ארץ", עד סוף פסוק י"ג:

(7) ובהתקבץ העם להתפלל, תתפללו מקודם את „תפלת התמיד" בעבור האנשים המהרים לילך לביתם או לעבודתם, ואחרי התפלה אם תאבו גם לגנן שירי תשבחות. תוכלו לשיר מזמור או מזמורים אחרים מאלה המזמורים אשר הזכרתי, ס"ז, ק', ק"ב, ק"ז, קל"ח, קמ"ה קמ"ח, או עוד מזמורי תהלים כרצונכם ואם תאבו תשירו גם לפני התפלה רק את מזמור ק' או גם ק"ז ולא יותר, למען לא תאריכו הרבה לפני התפלה מפני האנשים אשר העת לא תדשה אותם להתעכב הרבה:

(8) בימי הגיכם אשר יתקנו לכם ראשיכם לזכרון חסדי הבורא אשר יעשה עם בריותיו תמיד, כאשר הערותי אתכם במכתבי להאספה הדחית לפאריז בפרשה ב', תוכלו לשיר גם את המזמור ק"ד, כי שם הזכיר המשורר את חסדי יי בבריאת העולם, ובהשגתתו להגדיל את כל ברוב רחמיו, ולהוציא לחם מן הארץ, ולהכין את כל צרכי בני אדם:

(9) כי יולד לכם ילד, תוכלו לקוראו באיזה שם אשר יטב בעיניכם, ואם תאבו לעשות גם עבודת הודאה להבורא וברכה להילד בעת תכנו לו את השם, תברכו לאמר „ברוך אתה י׳ אשר בראת את העולם ויצרת את האדם, אנא י׳ ברך את הילד הזה, ויקרא שמו פלוני, שמרהו מכל רע, וגמלהו כל טוב לאורך ימים, ותן בלבו בינה להבין ולהשכיל רוממותיך וגבורותיך, אמן״ ; את הברכה הזאת תברכו לבן בלשון זכר ולבת בלשון נקבה :

(10) ואם תברכו את ברכת „קריאת השם״ בבית התפלה, אם תביאו גם את הילד לבית התפלה, תאמרו בהברכה הנ״א „ברך את הילד הזה״, ואם לא יהיה הילד בבית התפלה, תאמרו „ברך את הילד הגולד לאיש פלוני ולאשתו פלונית״ ואם אבי הילד יברך, יאמר „ברך את הילד הנולד לי ולאשתי״, ואם תאבו גם לשיר תשיחו את המזמור ח׳, ושם כתוב „מפי עוללים ויונקים יסדת עוז״, ושם ידבר המשורר מרוממות האדם כי המשילהו הבורא על כל הנמואים :

(11) בחוביכם את המת למקום מנוחתו, אם תאבו ללוותו בנגיני התפלה תאמרו את המזמור צ״א „יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן״ :

(12) לחנוכת היכל התפלה תשירו מזמור כ״ד, ושם כתוב „שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד״. „י׳ עוז ובבור״, ומזמור ק׳ ושם כתוב „בואו שעריו בתודה בחצרותיו בתהלה״ :

(13) תפלה על המושל, „ברוך י׳ הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים, מלכותו מלכות כל עולמים, הוא יברך וישמור ויחונן ויעזור וירומם את אדוננו המושל (הקיסר או המלך או הנסיך) פלוני ואת כל משפחתו הרוממה, הבורא ברחמיו הרבים יחיים וישמרם, ומכל צרה ויגון ונזק יצילם, ובכל אשר יפנו יצליחם לאורך ימים, אמן״ :

(14) וביום הולדת המושל וביום עלותו על כסא ממשלתו, בימים האלה בכל שנה ושנה בהתאסף העם בבית התפלה לברך את המושל, תאמרו את התפלה הזאת, ותשירו את המזמור ע״ב „אלהים משפטיך למלך תן״, וביום חתונת המושל עם אשתו הגבירה, ביום ההוא בכל שנה ושנה, תאמרו את התפלה הזאת, ותשירו את המזמור מ״ה המיוסד על חתונת המלך, וביום אשר יעשה הבורא נסים ונפלאות עם המושל להצילו מכף אויב ואורב, ביום ההוא בכל שנה ושנה תאמרו את התפלה הזאת, ותשירו את המזמור כ״א „י׳ בעזך ישמח מלך ובישועתך מה יגל מאד״ :

(15) בעת מלחמה אם יבא המושל או שר הצבא אל בית התפלה להתפלל ליי כי יושיעהו וינצחהו במלחמה, תשירו לכבודו את המזמור כ׳ „יענך י׳ ביום צרה״, ובשוב המושל או שר הצבא בשלום אחרי נצחו במלחמה, ויבא לבית התפלה להודות ליי בעבור חסדיו, תשירו לכבודו את המזמור ל״ד ושם כתוב „חונה מלאך י׳ סביב ליראיו ויחלצם״ „פודה י׳ נפש עבדיו״, ויהי רצון מלפני הבורא להרבות שלום בעולם, כאשר הבטיחנו על ידי גביאיו כי לא ישא עוד גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה :

(16) אם יחלה איש וילכו אוהביו לבית התפלה להתפלל בעבורו, יאמרו „ברוך אתה י׳ רופא חולים, אנא רפא נא ברחמיך הרבים לחולה פלוני, ועשה עמו חסד והבריאהו וחזקהו ואמצאתהו והאריך את ימיו ושנותיו בנעימים בתוך שאר כל בני אדם, אמן.״ ואם יאבו גם לומר בעבורו בתהלים, יומרו מזמור ו׳, ושם כתוב „רפאני י׳ כי נבהלו עצמי״ :

(17) וכאשר יקום החולה ממטתו וישוב לאיתנו, או אם היה האיש בסכנת המות, בתבערת אש או בשטף מים או במפולת חומה וכדומה, והבורא ברוב רחמיו הצילו מרדת שחת, אם יבא לבית התפלה להודות לאל בעבור חסדיו המרובים אשר עשה אתו, יברך לאמר "ברוך אתה יי הטוב והמטיב, אודך על גודל חסדיך אשר עשית עמדי, אנא גמלני תמיד חסדים טובים, אמן". ואחרי זה אם יאבו גם לשיר לכבודו, ישירו את השיר של תודה, הוא מזמור ל' "ארוממך יי כי דלתני", "שועתי אליך ותרפאני":

(18) בדבר הנשואין, די כי תתנהגו כפי תקנת הממשלה בכל מדינה ומדינה, ואם תאבו לעשות גם עבודת הודאה להבורא וברכה להחתן והכלה בעת יתארשו, בזה יתקנו לכם חכמינם תקנות טובות ונאות כרצונם, ואני לא אתערב בעניני התקנות, ואכתוב לכם בזה רק לדוגמא:

(19) באספת נשואין, יעמוד החתן בין הנאספים, והכלה תתיצב לימינו, והמסדר הארושין ישאל את החתן אם בכל לבבו הוא רוצה לארש אותה, וישיב החתן "כן", וישאל גם את הכלה אם בכל לבבה תרצה להתארש אליו, ותשיב הכלה "כן", ואז יאמר להחתן והכלה "תקעו כפיכם זה לזה לשם ארושין ויי יעיד ביניכם", ואז יתקעו את כפיהם הימניות זה לזה, ואז ישאל אותם "הלשם ארושין תתקעו כפיכם?", וישיבו שניהם "כן", ואז יאמר להם "הנה יי עד ביניכם, וגם אתם הנאספים עדים כי האיש הזה ארש את האשה הזאת", ויענו הנאספים "להצלחה", ואז ירפו את ידיהם זה מזה:

(20) ואחרי כן יברך המסדר הארושין או איש אחר את ברכת הארושין בנשיאת כפיו כנגד ראשי החתן והכלה לאמר "ברוך יי אשר ברא את העולם ויצר את האדם ועשה לו עזר כנגדו, הוא

יחבר את זוגתכם לטובה ולבנין עדי עד, ככתוב מצא אשה מצא טוב, ויברככם יי בכל טוב וישמרכם מכל רע, יאר יי פניו אליכם ויחוננכם בזרע חיים וקימים. בנים ובנות טובים וצדיקים וחכמים, ומצליחים ומאריכי ימים, ישא יי פניו אליכם וישם לכם שלום לאורך ימים, אמן":

(21) ואם תהי הארושין בהיכל התפלה ויאבו גם לשיר לכבודם, ישירו את המזמור קכ"ח עד סוף פסוק ד', ושם כתוב "אשתך כגפן פוריה" "בניך כשתילי זתים", ואם יאבו לשיר עוד, ישירו גם את המזמור י"ט, ושם כתוב "והוא כחתן יוצא מחופתו", ומרמה את השמש בצאתו בתוקף אורו להאיר לארץ, אל החתן היוצא בשמחה מחופתו, ואם יאבה איש חכם בעל מתק שפתים להשיח אמרים לכבוד חתונתם ביום שמחת לבם, יכול לדרוש בעבורם כטוב טעם ודעת טרם הסדרת הארושין:

(22) והנושא אשה יוקירנה ויכבדנה ויאהבנה כנפשו, כמאמר אדם הראשון על חוה אשתו לאמר (בראשית ב' פסוק כ"ג) "עצם מעצמי ובשר מבשרי". (23) לכן אל יבגוד האיש באשתו במענו מליתן לה די פרוקה והצטרכותיה, או בדברו אליה דבורים רעים למען הכעיסה, רק יפרנסה ויתן לה כפי די לכל צרכיה כפי יכולתו בסבר פנים יפות, וישמור את עצמו מלצערה לא במעשה ולא בדבור, רק ישמחה ויחיותה במלים נעומים וידידית, ויחדוש שלומה וטובתה תמיד: (24) ואם אולי רעה אשתו בעיניו ואינו רוצה לשבת אתה, אל יבגוד בה בהתרחקו מאתה ויניחנה לשבת בדד נלמודה, רק ירגישנה למען תוכל הנשא לאחר: (25) והבוגד באשתו הוא מרשיע וחוטא חטאה גדולה כשופך את דמעות אשתו על מזבח יי, כהוכחת הנביא מלאכי לאמר (מלאכי ב' בפסוק י"ג י"ד) "וזאת שנית תעשו כסות דמעה את מזבח יי בכי ואנקה מאין עוד פנות אל המנחה ולקחת ריצון מידכם, ואמרתם על מה על כי יי העיד ביניך ובין אשת נעוריך אשר אתה בגדת בה והיא חברתך ואשת בריתך": (26) והמגרש את אשתו על ידי דבר קטן הוא שוטה גמור וישע, כי התורה הקדושה צותה לאמר (בראשית ב'

פסוק כ"ד) "על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד" וזאת תורתנו גודל ערך חשובת האשה בעיני אישה: (27) כי כאשר איש רע ובליעל הולך רכיל לשלח מדנים בין איש לאשתו, הכא יחרפו את הרשע ההוא ויגרשהו מאתם בבוז וקלון, אבל אם תתעורר המריבה בינו ובין אשתו מפני אביו ואמו אם ישב אתם יחדיו, ואותם לא יוכל לחרפם או לגרשם, כי חיב לכבדם בכל זאת אל יגרש את אשתו מפניהם, דק "יעזוב אותם ודבק באשתו": (28) ואם אולי ימצא באשתו איזה ענינים אשר המה קצת למרות לבבו, אל ינרשנה במהרה, כי רק בכלי חפץ אם לא ימצא חן בעיניו יכול להשליכו, אבל באבר מאבריו אם יכאב לו, הלא לא במהרה יקצצו, זולת אם יגדל הכאב מאד עד כי לא יוכל לשאת ולסבול, והרופאים יאמרו לו כי אין עוד תרופה לאבר ההוא, רק אז בעצב יקצצו, כן גם באשתו צותה התורה לאמר "והיו לבשר אחד", לבן לא במהרה בעבור דבר נקל יגרשה: (29) ורק אם אולי ימצא בה ענינים רעים הממררים מאד את חיי רוחו, ויאבה לגרשה ככתוב (דברים כ"ד פסוק א') "והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו", נתבונן נא על המלות "מצא" "בה" "ערות דבר" אשר בתבה שם התורה לנתינת טעם על אשר אבדה האשה את החן מעיני אישה, ויכול לגרשה בעבור זה: (30) משמעות מלת "מצא" היא, כי מצא דבר הדש אשר לא ידע טרם הנשואין, אבל המומים אשר ידע מקודם ונתרצה לקחתה, ועתה אם יגרשנה בגללם, הנה לא במשפט צדק יגרשנה, כי לא ברמיה צדוהו, כי ידע ונתרצה: (31) וממלת "בה" נלמד, כי החסרונות הנה בעצמה, אבל מפני חסרונות חצוניות אשר אינן בעצם אשתו, כגון אם מצא אחרת נאה וחכמה יותר ממנה, או כי אביה או אחיה הבטיחוהו לתת לו מוהר ומתן כי ישאנה, ועתה אינם רוצים ליתן לו, או כי נמצאים במשפחתה אנשים רעים ונקלים ונכזים אשר יבוש בהם, וכדומה, אל יגרשנה בעבור זה, כי לא בצדק ויושר יגרשנה, כי "בה" לא מצא דבר רע: (32) ומלת "ערות דבר" בעברית הוא תואר לחסרון גדול, אבל מפני דבר קטן אל יגרשנה: (33) ואם אולי יקרה לאחד מכם כי יהיה מוכרח לגרש את אשתו, יעשה כפי תקנת הממשלה בארצו, והבורא יתברך שמו ישים שלום בין כל איש ואשתו, ויברך אותם בכל טוב לאורך ימים, אמן: (34) התפלות אשר תקנתי בספר "תורת העמים" פרשה ו' עם ההוספות האלה, כתבתי רק בעבורכם שאר העמים הבאים עתה בברית אמונת "יראת יה" עד אשר תהי אספת ראשיכם, ואז אם יתקנו לכם ראשיכם תקנות בענינים אלה, הנני מבטל את תקנותי מפני תקנותיהם, ולכן גם בעבור היהודים לא תקנתים, כי אנחנו היהודים בבר תקנו לנו רבנינו הקדמונים תקנות טובות בענינים אלה אשר אנחנו מהזיקים בהם: (35) אם יאבה השופט להשביע את האיש, אין צורך להזכיר את שם יי או להחזיק איזה חפץ קדוש בשבועתו, כי די אם יאמר הנשבע לאמר "בשבועה כי כן היה", ותחשב לו זאת לשבועה, אך אם אולי יאבה השופט להשביעו רק בנקיטת חפץ קדוש, יוכל להשביעו בנקיטת ספר "תורת משה" כתובה או נדפסה, כי תורת משה היא הקדושה, והיא תורת כל בני אדם, וספרי "תורת העמים" הוא רק ילקוט מצותיה אשר נצטוו לכל העמים, כאשר כתבתי במכתבי להאספה הדתית לפאריז פרשה א' פסוק ט' עד פסוק י"ב: (36) את הספר "תורת העמים" בשפת עבר כתבתי בימי החורף שנת חמשת אלפים תרנ"ט למנין אשר היהודים מונים, ואז בימי הקיץ הדפסתי את העתקתו האשכנזית, ובשנת חמשת אלפים תר"ס הדפסתי בשפת אשכנז את מכתבי להאספה הדתית לפאריז, אך לאשר כי בשנה הזאת אשר הנני כותב את מכתבי זה, שנת חמשת אלפים תרס"א התעוררו אנשים חכמים לעבוד בדבר הזה להפיץ את הדעה הקדושה הזאת בין העמים, לכן אחשוב את השנה הזאת לשנה הראשונה לאמונת "יראת יה":

דברי האוהב את כל בני אדם ורוצה להשלימם באמונת אחדות הבורא, ודורש שלומם וטובתם כל הימים.

המחבר ספר "תורת העמים"

Verlag: M. J. SCHWERDSCHARF in Kołomea.
Druckerei Ch. Rohatyn in Lemberg 1902.

ל„חדר" הדתי, ואעפ"י, שכמובן, היו לה לממשלה בזה כוונות משלה העמידה פנים כאילו אין כוונתה אלא לטובת יהודי רוסיא. מכיוון שרוח יהודי רוסיא היה נהיר לה הבינה שתהיה התנגדות מצידם ויסרבו לשלוח את בניהם לבתי־ספר הללו, אחרי שמשנות דור ודור הם מחנכים את בניהם ב„חדר" הישן הדתי ומסורתי, החליטה לפנות לרבנים בבקשת „הכשר" לבתי־ספר אלה, בהנחה שהכשר כזה יהיה פתיחת דלת לממשלה להקים בתי־ספר כאלה והיהודים לא יוכלו לסרב להם. למטרה זו הזמינה הממשלה, בשנת תר"ג, אספת רבנים בפטרבורג והציעה לפניהם החלטה זו והרבנים הסכימו (כמובן, בלית ברירה). מכיוון שאי־אפשר לבתי־ספר בלא ספרי לימוד החלו בהכנתם, שארכה כחמש שנים, ורק בשנת תר"ז החלה פתיחת בתי הספר הללו (הדברים ידועים ואין מן הצורך להאריך בזה).

מכיוון שהטילה איסור לימוד גמרא ושולחן ערוך בבתי ספר אלה היה הכרח בתחליף. לזה הכינו „קיצור יד החזקה להרמב"ם" עם תרגום אשכנזי, והוספת הערות רבות, שהרבה מהן הן בעניני בין ישראל לעמים, וספר „קיצור חיי אדם". ללימוד עברית – ספר „קיצור דקדוק לשון עברית" וכן ספר ללימוד לשון רוסיא. עוד הכינו ספר „שני פרקים" שבו פרק אחד ללימוד הלכות פטריוטיזם ואהבת הקיסר ופרק שני על היחס בין ישראל ואוה"ע של זמננו. ספרים אלו הדפיסה הממשלה בדפוס האקדמיא למדעים (חוץ מ„קיצור חיי אדם" שמסרה לדפוס ראם בווילנא).

כג.

„אֶקס־ליבריס" וחתימת ידו של בעל השל"ה ז"ל

י דיך עשוני ויכוננוני הבינני ואדעה עדות
ש לום רב לאוהבי תורת
ע בדך אני הבינני ואדעה עדות
י בושו זדים כי שקר עותוני אני אשיח בפקוד
ה בינני ואצרה תורת
ו אשא כפי אל מצותיך אשר אהבתי ואשיחה בחקי

נאם הקונה ספרים מהונו, לכבוד קונו,
ישעי' בן לאא"מ מהר"ר אברהם סג"ל נר"ו הורוויץ סג"ל (?)

כך רשום מעבר לשער של טור יורה דעה עם פירוש „בית יוסף", דפוס ויניציאה שכ"ד.

יש מסורת שכך נהג בעל השל"ה ז"ל לרשום על ספריו (ראה אגרות קודש ח"ה אגרת א'תכו) אם יש מי שהוא שיכול לאַמת מסורת זו כדאי שיטריח ויודיע על זה.

כד.

למאמר „תַּרגום יידי בלתי ידוע של 1001 לילות"

(„אהל רחל" ב' 486. ג' 553)

אודה ולא אבוש, ששנים רבות היה מאמר זה מונח בקופסא אצלי, מכיוון שהיססתי לפרסמו, שמא ילגלגו עלי וינועו ראש: זקן שכמותו ועוסק בדברים בטלים, סיפורי מעשיות של נשים זקנות.

לימים, הגיעה לידי חוברת קטנה, סיפור־מעשה בשם:

„איין שיינה מעשה פון איין גרושן סוחר וואש ער איז גוועז פיל מאל אין אנגשט אונ נוט אוף דעם ים אונ איז גוועז אין דיא הענט פון ווילדע מענטשן אין איז ניצול גווארן פון דיא אלי זאכן אונ איז גקומן צוא זיין הויז לשלום מיט פיל עשירות". (ראה צילום לעיל עמ. 169.)

סיפור־מעשה זה נדפס בשנת תרכ"ב בזיטאמיר, בדפוס המפורסם של נכדי הרב ר' משה שפירא מסלאוויטא. דפוס זה הוא אותו דפוס סלאוויטא המפורסם של הרב ר' משה שפירא מסלאוויטא ובניו אחריו, שהשלטונות סגרוהו בשנת תקצ"ה כשאחד מלשין הלשין על המדפיסים האחים בני ר' משה, שהרגו את הנפש בבית דפוסם. העמידו אותם למשפט ודנום למלקות וגלות לסיביר וסגירת בית דפוסם. אחר כך, בראשית שנת תקצ"ז, גזרה מלכות הרשעה לסגור בכלל את כל הדפוסים העברים ברוסיא ולהשאיר מהם רק שנים, אחד בליטא ואחד באוקראינא. זה שבליטא נשאר על מכונו דפוס ראם בווילנא וזה שבאוקראינא הוקם מחדש דפוסו של ר' משה שפירא בסלאוויטא, על ידי נכדיו של ר' משה, אחרי מו"מ ממושך, של עשר שנים, עם השלטונות, בשנת תר"ז והעבירוהו מסלאוויטא לזיטאמיר (הדברים ידועים ואין צורך להאריך בפרטי הדברים).

בסלאוויטא לא הדפיסו בכלל סיפורי מעשיות לפשוטי־עם, אלא

רק ספרים חשובים, כגון: מהדורות ש"ס, פוסקים, מפרשים, שו"ת וספרי חסידות וכו' ולפשוטי עם הדפיסו מהדורות אחדות של מגידים, צאינה וראינה, ספרי תפלות עם תרגום יידיש וכו', ובין מאות אלפי ספרים שעברו דרך ידי במשך שנים רבות ומאות רשימות ספרים וקטלוגים שהיו לנגד עיני לא נזדמן לי לראות אפילו סיפור מעשה אחד שנדפס בסלאוויטא. רק בזיטאמיר החלו בזה. מסתבר, משום שבשנים ההן התחילו המשכילים להפיץ סיפורי מעשיות להמון העם שהיו חדורים רוח ההשכלה ולגלוג מחיי יהודים חרדים ולכן החליט המדפיס להוציא עבורם ספורי מעשיות החדורים רוח תורה ויראת שמים.

כדאי, אגב אורחא, להעיר, שדפוס זה, בין כשהיה בסלאוויטא ובין כשהיה בזיטאמיר היה שנאוי מאד על המשכילים ובכתביהם היו יורים עליו חיצי רעל ובחשאי גם מלשינים עליו לשלטונות, שאינם מקבלים להדפיס ספרי השכלה ומרבים להדפיס ספרי חסידות, שמחשיכים, חלילה, את עיניהם של ישראל כו' וכו' כדרכם.

כשהגיע לידי סיפור־מעשה הנ"ל והתחלתי לדפדף בו, ראיתי, לתמהוני הגדול, שאין כאן אלא אחד מסיפורי אלף לילות ולילה. לא האמנתי למראה עיני! הרב שפירא, זה המדפיס האולטרא חסידי וסיפורי 1001 לילות! היתכן? אבל כשהצצתי בסיום מעשה זה נחה דעתי. מספר המעשה מסיים את ספורו, שמספור זה יש לאדם להסיק מסקנא, אשר על אף מאורעות שונים הרבה שאירעו לו בחייו עליו לשמור על בטחונו בהשי"ת. על פי סיום זה הסקתי, שהמדפיס כסבור היה גם הוא, כמו המתרגם במאמרי הנ"ל, שמסיפורי 1001 לילות אפשר לקחת מוסר השכל, ואז אמרתי לנפשי אם בארזים וגו' מה יעשה אזוב קיר כמוני? אלך ואפרסם את מאמרי הנ"ל, וכך עשיתי, וכבר עברו כשלש שנים ולא נזדמן לי לראות מי שינוע ראש כנגדי.

כה.

סדר סליחות מכל השנה

מנהג פוזנן והוראדנא

כדאי לציין, שבסליחות לעשי״ת, בכל המנהגים השונים, הכותרות לסליחות לעשי״ת הן: ליום ראשון של עשי״ת, ליום שני של עשי״ת וכו׳ וכו׳ עד יום ששי ועד בכלל, חוץ מסליחות מנהג פוזנן והוראדנא, שהכותרת ליום חמישי של עשי״ת היא רק שתי תיבות: „ליום הגזירה״. כך בכל המהדורות של מנהג זה.

ב„בית עקד ספרים״ של ח.ד. פרידברג רשומה גם סליחות מנהג פוזנן בלבד בלא הוראדנא, אבל לא נזדמן לי לראות טופס ממהדורה זו ואיני יודע מה הכותרת בה ליום חמישי של עשי״ת.

כו.

מכתב הרב ר׳ יצחק מאיר מגור, בעל „חידושי הרי״מ״ בנדון קנית ספרים שנדפסו בעוולה

ב״ה, א׳ כ״ח אדר, תרכ״אל ווארשא.

כבוד אה׳ הרבני המופל׳ מו׳ משה ראבונטשיק נ״י.

זה יכול להודיע להקונים אשר המשניות אחרים הנדפסים שלא מדעתי ולא נתתי כלל זכותי לאחרים, רק הגביר ארגעלבראנד שלח אלי ע״י איש א׳ אשר אינו שומע לרבנים והסכמות רוצה להדפיס שאתן לו מכתב כדי למנוע אותו, והוא כשירצה להדפיס יעכב לא פחות משנה נתינת מודעות, ואח״כ יתעכב ההדפסה וגם יתפשר עמי, ואח״כ לא קיים ושלח מודעות ולא נתפשר עמי, ואין מהראוי להשיג גבולי במשך זמן של הסכמת הגאון אבד״ק בריסק זצ״ל, וטוב שיקנו הנדפסים ביושר מהנדפסים בעולה.

דברי דו״ש הק׳ יצחק מאיר בהרב מור״י ז״ל.

כז.

מפנקסו של רב

בפנקס ישן שבידי, כתב־יד רב העיירה סעלץ (הסמוכה לבריסק דליטא) שהיה רושם בו חידושי תורה בערבוביא עם עניני העיר והבע"ב מצאתי דבר מענין דלהלן:

„הריני מקבל על עצמי באלה ובשבועת התורה ע"ד המקום והב"ד [=והבית־דין] דפה לתקן את הקלקולים שבאו לידי מחמת שהלכתי אחר תאוות לבי הן במאכל ומשקה הן בהתחברות עם אנשים שאינם מהוגנים הן בעשיית משא ומתן ומסחור בלתי יישוב הדעת ושאלת הסכמה מקרובי זוגתי, בכן היום יום דלמטה קבלתי עלי בשבועת התורה וכנ"ל שלא יבא לפי מאכל ומשקה יותר מהראוי לאיש שפל המצב ומעמד כערכי ופשיטא שלא להתחבר כנ"ל וגם בעשיית מו"מ כנ"ל. ולהיות לזכרון ולראי' באתי עהח"ת [= על החתום] היום יום ב' טז אלול תקפואו לפ"ק פה סעלץ.

נא' דוד צבי הירש באאה' יוסף חיים נ"י"

כח.

קו לדמותה של הצנזורה לספרי יהודים ברוסיא הקסרית

לא היו ימים קשים לספר היהודי ברוסיא הקסרית כבימי שלטונו של הקיסר ניקאלאי הראשון. הצנזורה משלה אז בכיפה. מכיוון שלא היו חוקים פרטים אלא חוק כללי והפרטים היו נתונים לשיקול הדעת של הצנזורים היתה אפשרות שיהיו ביניהם מקילים ומחמירים. כרגיל היו היהודים בין המחמירים ביותר, מכיוון שנתמנו מבין המשכילים היהודים שהיו בכלל עוינים לספרי דת ותורה.

בשנת תק"פ נתמנה בווארשא צנזור לספרי יהודים יעקב טוגענדהאלד (ראה להלן עמ. 648 בהערה על ספר פוקח עורים), מהאשוני המשכילים היהודים בפולין, שהנהיג שיטה משלו בעבודת הצנזורה. בכלל היו נוהגים בשיטת ההשמטה, כלומר, כל תיבה וביטוי או אפילו טקסט שלם שנפל עליהם צל של חשד, שמא טמונה בהם איזה כוונה

אסורה, היו פשוט משמיטים וחסל, אבל היה מי שהעדיף לא להשמיט אלא לתקן ולהחליף נוסחאות חשודות בנוסחאות אחרות, כשרות למהדרין... טוגענדהאלד הכניס שיטה חדשה, לא להשמיט, לא לתקן ולהחליף אלא להשאיר את הנוסחאות כמו שהן אבל לגלות בהן פנים שלא כהלכה, כלומר „הכשיר", את הנוסח החשוד על־ידי פירוש משלו, שלא כפירוש הפשוט ומקובל בין המשתמשים בספרים אלו, שהיה מדפיס בשולי העמודים (כמובן, שלפשוטי־עם ונשים היה נוהג זה שייך רק בספרי יידיש). מסופקני אמנם אם האמין בעצמו שבני תורה ויודעי לשון הקודש יקבלו את פירושיו, אבל כלפי חוץ היה הכל כשר וישר.

והרי דוגמא לפירושיו על שולי העמודים של „הגדה של פסח":

„אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון:
מלת עם, לשון, קאים רק על הלשונות והעמים הקדמונים אשר לא האמינו בבורא עולם.

בין ישראל לעמים:
היינו העמים הקדמונים שלא האמינו בבורא עולם.

השתא עבדי:
היינו עבדים לקנינים הזמנים.

לשנה הבאה בני חורין:
חירות הנפש מן הבלי העולם הזה.

שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו:
קאי על הדורות שחלפו ועברו כבר אבל בדורות הללו, בפרט בארצות איראפא חוסים אנחנו בצילם תחת צל מלכי רחמים*.

שפוך חמתך:
הפסוקים הללו מתנ"ך קאים ונמשכים על הכשדיים אשר חרבו בית ראשון ולא ידעו את הבורא ולא האמינו בו, ע"כ ד' פעלים אלו נאמרו בלשון עבר. לפי זה ג"כ הפעלים האחרים בלשון צווי ועתיד פירושם ג"כ בלשון עבר. וכדומה לזה נמצא פעלים רבים בלשון הכתוב.
הפסוקים האלו מתהלים קאי רק על העמים הקדמונים בימי דוד אשר לא האמינו בבורא עולם ובישועתו.

כל גוים סבבוני:
קאי על האומות שהיו בזמן המשורר.

---

*) למשפט זה גם הוסיף תיבה אחת „היו" — שבכל דור ודור היו עומדים עלינו לכלותינו [תיבה זו אמנם הוסיפו ברוב ההגדות שנדפסו בשנים ההן במדינת רוסיא].

ומבלעדיך אין לנו מלך: פי׳ מלך על כל העולם, מלך מלכי המלכים הקב״ה**.

יחיד במלוכה: ר״ל הקב״ה לבדו מלך על כל העולם.

ב.

והרי עוד דוגמא של הצנזורה בימי שלטונו של הקיסר אלכסנדר השני, יורשו של הקיסר ניקאלאי הראשון:

בשנת תרכ״ט נדפס בווילנא „סדר סליחות כמנהג ליטא רייסין וזאמיט״ שהצנזורה בה הלכה בשיטת טוגענדהאלד להוסיף הערות ופירושים. מסתבר משום שב„סליחות״ הרי חוץ מביטויים או חרוזים הרי יש כמה וכמה סליחות שלמות שהן קובלנא על עול הגלות ועל אומות העולם שמציקות לישראל וגוזרות עליהם גזרות חדשות לבקרים ובקשות גאולה ונקמה. אם אפשר להשמיט או לתקן ביטוי או חרוז בודד הרי אי אפשר להשמיט או לתקן סליחות שלמות, שכן יהיה צורך להשמיט מחצית הספר. מה עשה הצנזור? הדפיס מעבר לשער הערה כללית ארוכה, ששימשה לו בפנים הסליחות, שלא יצטרך לכפול הדברים, ויהיה די להעיר לעיין בהערה כללית הלזו שמעבר לשער. ועל ביטויים יחידים העיר בפנים הסליחות בראשן.

והרי הערה כללית זו:

„גם אלה לחכמים ונבונים יבינו מדעתם, כי לא כגוים שהיו בימי חכמי הפייטנים ומחברי סליחות הללו, הגוים אשר אנחנו ב״י מתגוררים כעת בארצם, וכתושבים וכאזרחי הארץ אנחנו ביניהם. כי הגוים בימי חיבור הסליחות רק יושבי אדמת ספרד וצרפת ואשכנז אכזרים היו נגדנו ולא ירחמו, ולא נתנו לנו שבת ומחיה בארצם, גזרו עלינו גזירות ושמדות וכמה רבבות מאתנו נהרגו על קידוש השם על לא חמס בכפם (כאשר עדיין כעת מעט מזעיר מצויים בתוך אזייא ואפריקא) אשר לזאת כתבו שטנה על האומות, אבל האומות אשר בזמנינו ובפרט דיירי מדינות רוסלאנד אוהבים היו תמיד את הצדק מתנהגין בחכמה ומוסר. טובות גדולות עשו עם אבותינו ועושין עוד עמנו, ותחת צל כנפיהם אנחנו חוסים מכל שטנה ועלילה זוממי רעה עלינו, וחלילה לנו לדבר או לכתוב ואף לחשוב שום גנאי עליהם, ורובן ככולן נתיסדו הפיוטים הללו על

**) בהגדה אחת דפוס ווילנא, שנדפסה בשנים ההן, הוסיפו כאן תיבה אחת „עולם״, אין לנו מלך עולם אלא אתה, כלומר, במדינת רוסיא יש עוד מלך, הקיסר ניקאלאי, אבל מלך על כל העולם הוא רק הקב״ה.

בקשת מחילה וסליחה וכפרה על עוונותינו ובהמעט שנזכר בו תיבת גוי נכרי וכדומה הכוונה על אותן שהיו על אדמת ספרד וצרפת ואשכנז, כי שם השיגו אבותינו כל הצרות וכל הגירושים וכל הבזיון, ושמה נוסדו הסליחות, ולא אחת נעשה על אדמה של האומות אשר אנחנו גרים עתה ביניהם" ע"כ.

הערה כללית ארוכה זו שימשה לו לסליחות סימן א. ב. ד. ו. יח. מב. מז. שבראש כולן הוסיף שורה זו: הכל קאי על הזמנים שאחרי החורבן וכפי הגהה דלמעלה (כלומר: הערה הנ"ל).

אשר לביטויים בודדים שהיו חשודים בעיניו הדפיס בשולי העמודים את פירושו עליהם, כגון:

שיני רשעים בחצץ תגרוס (**סימן יב**): אלו רשעי ישראל.

נלאיתי נשוא עול מדהבה (**שם**): כי בצרפת אשר שם נעשה התפלה הזאת מהמחבר נתנו היהודים מס לא למלך לבד רק לשרים ולכומרים כולם.

וברוח זה גם לשאר הביטויים החשודים.

ג.

ומדי דברי: איני יכול להתאפק מלתת לפני הקוראים שינוי מאד מענין שעשתה הצנזורה ב„סדר סליחות" שנדפס בדפוס שמיד בווינא.

סליחה המתחלת „איך נפתח פה לפניך" (ליום ראשון) היא עפ"י א"ב בראשי החרוזים, ולאותיות פ' וצ' משמש החרוז הזה: „פורכי עמך אשר למת שוחחים, צפר וערב למה מצליחים", וצנזורים קודמים כבר החליפו ביטוי „למת" בביטוי „לבל" (כך ברוב הסליחות, יש אמנם נוסחאות אחרות). הצנזורה בווינא לא הסתפקה בשינוי זה אלא השמיטה את כל החרוז הזה, ובכדי שלא ישאר מקום פנוי והא"ב יהיה נפגם בחסרון אותיות פ' וצ' הכניסו חרוז חדש, כמתכונת חרוז שהשמיטו, נשמר החרוז ונשמר מקומו בהא"ב אבל תוכנו הוא להיפך מן הקצה אל הקצה מחרוז הנשמט. אם החרוז הנשמט אינו אלא קובלנא על הגויים שמציקים לישראל ומ"מ הם מצליחים, בחינת שאלת מדוע דרך רשעים צלחה, הרי החרוז הממלא מקומו אינו אלא מדבר בשבחה של ישראל!

והרי החרוז החדש:

פדה עמך אשר לך לבד שוחחים,
צפר וערב מסרו נפשם ורוחם.

מסופקני אם החרוז החדש הוא מעשה ידיה של הצנזורה, יותר מתקבל שהוא מעשה ידיו של אחד המשכילים שעבדו בדפוס של שמיד, שהיו מומחים בלשון הקודש (ראה לעיל במאמר: „שתי הדפסות של תרגום בליץ" עמ. 383-389). מסופקני גם כן אם הצליח במעשה זה. יהודי פשוט וקצת חלש באותיות הקטנות, כשהיה אומר סליחות לתומו אפשר שלא הרגיש כאן בזרות שבדבר, אבל יהודי בן תורה ומבין דבר הרי ודאי שהרגיש מיד שחרוז זה אין מקומו כאן בין החרוזים לאותיות ע' וק' ומי שהוא דחק והכניסו לכאן ובודאי שחשד לכל לראש בצנזורה.

כט.

ספר פוקח עורים

ספר „פוקח עורים" כתבו אדמו"ר האמצעי, ר' דובער נ"ע, ביידיש, משום – כפי שכותב בהקדמתו – שנועד לפשוטי־עם שאינם מבינים בלשון הקודש ומשום הכי אין ביכולתם לקרא בספרי מוסר בלה"ק (הוא מוסיף אמנם שהספר יביא תועלת גם למבינים בלה"ק שיעיינו בו) ונדפס בכמה וכמה מהדורות מיוחדות גם נספח לספרים שונים וגם נכנס לסידורי תפלה בשם „קרבן מנחה" נוסח חב"ד עם תרגום יידיש שנועדו לפשוטי עם ונשים.

החסיד המפורסם בין חסידי חב"ד, ר' שמואל דובער ע"ה מבאריסאוו, ממקושרי אדמו"ר בעל צ"צ נ"ע (ראה עליו בספר „בית רבי" ברשימת המקושרים לאדמו"ר בעל צ"צ) תירגם אותו ללשון הקודש, אבל שנים רבות נשאר התרגום בכתב־יד עד שבשנת תרצ"ז הביאוהו חסידי חב"ד לדפוס בחוברת „התמים", בטאון חבד"י, שהוציאו אז לאור באטוואצק הסמוכה לווארשא.

אז, בשנת תרצ"ז, כשהופיע התרגום לאור, תמהתי שתי תמיהות. האחת: בסוף הספר הוסיף המתרגם קטע קטן, שאיננו כלל במקור היידי, ומנין לו זה? הרי אין בתרגום אלא מה שבמתורגם! מתרגם

המוסיף שתים־שלש תיבות בגוף המקור, בכדי לתקן או ליפות את לשון המקור, ניחא, אבל אם מוסיף קטע שלם מחוץ למקור הוא חייב להודיע שזוהי הוספה משלו. השניה: מדוע שלשת העורכים לא הגיבו כלל על הוספה זו ועברו עליה בשתיקה גמורה.

מכיון שהייתי אז מזכירו של הרבי מליובאוויטש, הריי״צ נ״ע זי״ע היה זמני לעיין בספרים מאד מצומצם, ולכן כשהיה מזדמן לידי ספר שאגב דפדוף ראיתי שדורש עיון ובירור הייתי מכניסו לפנקס „לכשאפנה״ שלי־לחכות לתורו לבירור ועיון, וככה עשיתי גם לתרגום לה״ק של „פוקח עורים״.

בתרצ״ט פרצה מלחמת העולם השניה ושני ימים קודם יוהכ״פ ברחתי מווארשא והתגוררתי בריגא עד שהרבי נ״ע גם הוא הגיע להתם ועברתי יחד עמו לנויורק. מכיוון שעבודת המזכיר בנויורק גדלה פי כמה וכמה עברו שנים רבות עד שהגיע תורו של תרגום פוקח עורים זה לבירור מה טיבה של הוספה הנ״ל ומאין לוקחה זאת.

לכל לראש החלטתי לעיין במהדורות השונות של המקור היידי. במקרה הגיעה לידי לראשונה מהדורה מאוחרת שנדפסה בפולין אחרי מלחמת העולם הראשונה ולתמהוני הגדולה מצאתי בה אותה ההוספה גופא שבתרגום הרש״ד ע״ה שהנחתי שהוסיף מדעתו, והרי מדפיס זה ודאי שלא ראה את תרגומו של הרש״ד ע״ה. ובודאי יש איזה מקור שממנו לקחה ובודאי מקור זה שימש גם לרש״ד לתרגומו.

החילותי בחיפוש אחר מקור זה. למטרה זו בדקתי את כל מהדורות פוקח עורים שהיו בהישג ידי, ולתמהוני מצאתי שאין כולן שוות, מהן עם ההוספה ומהן בלעדה. וכך הלכתי מן המאוחר אל המוקדם עד שהגעתי למהדורת ווארשא תרי״ט וקודם לה ווארשא תרי״ז שהם עם ההוספה. במוקדם להם עד מהדורת שקלאב (כגון לבוב תר״ט; ווארשא תר״ה וק״ב) אין זכר להוספה זו. וכך נתברר לי שווארשא תרי״ז־תרי״ט הם הדפוסים הראשונים של הוספה זו ושימשו מקור לכל הדפוסים שאחריהם ולתרגומו של הרש״ד ע״ה.

ובזה גם נפתרה לי תמיהתי על אי השוויון בין הדפוסים. אלה שהדפיסו עפ״י הדפוסים שקדמו לווארשא תרי״ט לא ידעו כלל שיש כאן הוספה ואלה שהדפיסו ע״פ ווארשא תרי״ט לא ידעו כלל שזוהי הוספה אלא סיום גוף הספר. מסתבר שהרש״ד ע״ה תירגם מטופס של ווארשא תרי״ט או שנדפס על פיו וכסבור היה גם הוא שזהו סיום גוף הספר.

ועדיין לא יצאתי ידי חובתי. עלי להודיע לקוראים דבר שמן הסתם לא רבים מהם יודעים, שבווארשא תרי"ט יש עוד הוספה, שני קטעים ודוקא בלשון הקודש (ראה הצילום לעיל עמ' 13). הוספה זו נדפסה רק פעם אחת בווארשא תרי"ט ולא נדפסה עוד הפעם בשום דפוס אחר והרש"ד ע"ה לא הזכירה כלל. דבר זה, אמנם, מסתבר בנקל. כל הדפוסים ביידיש הרי נועדו לשאינם מבינים בלה"ק ולמה להם להדפיס פתאום הוספה בלה"ק? והרש"ד ע"ה הלא תירגם מיידיש והוספה זו הרי מעיקרא בלה"ק ולא היה לו ענין בה.

וכאן הבן שואל שתי שאלות, אחת חמורה מחברתה. ראשית – שלשת ההוספות הללו מנין הם? האם המדפיס הווארשאי היה בר־הכי שהיה ביכלתו להרשות לעצמו להצמיד דברים משלו לדברי אדמו"ר האמצעי? ואם זוהי משל אחרים הראויים לזה היה חייב לקרא בשמם. שנית: שני הקטעים בלשון הקודש מה מקומם כאן? הרי הספר נועד לשאינם מבינים בלשון הקודש ומה פתאום הוא מסיים בלשון הקודש מה תועלת להם בהוספה זו?

כשאני לעצמי, נדמה לי שיש לי פתרון לשתי תמיהות הללו. לדעתי, מוסיף ההוספות אינו אלא הצנזור הווארשאי הידוע בשנים ההן, יעקב טוגענדהאלד (אחיו של הצנזור הווילנאי וואלף טוגענדהאלד). אחד מראשוני המשכילים בין יהודי פולין ומחבר ספרי השכלה. בשנת תק"פ נתמנה צנזור לספרים עבריים בווארשא ובשנת תרי"ב נתמנה מנהל בית־המדרש לרבנים שהקימה הממשלה בווארשא. כידוע, היו המשכילים בימים ההם מגנים ומנגחים בספריהם וכתביהם את הרבנים ולומדי תורה דוקא, שהם מדקדקים עד כחוט השערה רק במצות שבין אדם למקום אבל מזלזלים מאד במצות שבין אדם לחבירו, עוסקים במו"מ שלא באמונה וברמאות, פושטים עור עניים כו' וכו' כיד ההשכלה הטובה עליהם. גינוי שני, שהיה *חביב עליהם*, היה שבין בני תורה מרובים הולכי בטל ועצלנים, שאינם עובדים לפרנסתם ומעדיפים להתפרנס מכספי הקהל. שני גינויים אלו הם הם ההוספות שהוסיף. מסתבר שכשהמדפיס הגיש לו את הספר לקבל רשיון להדפסה חדשה השתמש בהזדמנות זו והוסיף את ההוספות ודוקא בלשון הקודש, אעפ"י שהציטטה מספר „קב הישר" היה יכול להביא ביידיש, שהרי ספר „קב הישר" מצוי בכמה וכמה מהדורות ביידיש, אלא משום שנתכוון בעיקר דוקא לבני תורה (חוץ מזה הרי לשון יידיש היתה מאד בזויה בעיני המשכילים ובכתביהם היו כותבים אשר „נפש היפה תקוץ בה" והיו משתעשעים בלשון

הגרמנית). כנלע"ד. ואם שגיתי ה' הטוב יכפר בעדי, ואיני אומר קבלו דעתי. ואם יבא מי שהוא מאנ"ש ובידו פתרון המתקבל יותר על הדעת תבא עליו ברכת כל אלו שספרי אדמו"ר האמצעי יקרים לו.

ומדי דברי: עלי להודיע אשר מי שהוא הוסיף עוד הוספה, ביידיש, לספר זה שמצאתיה באיזה מהדורות מאוחרות שנדפסו לפני מלחמת העולם הראשונה, והרי לשונה:

„אונזערע חכמים לערנען אונז אז מען זאל טאן איין מצוה מיט שמחה אונ ניט מיט קיין טרויערקייט דען עש זיינען פיל הינדערנעש אונ שווערניקייטין פאר האנדין וואש מאכין דעם מענטשין שווער זיינע גלידער ער זאל קיין מצוה ניט טאן דרום האט יהודה בן תימא גיזאגט מען גיהער זיך צוא שטארקין וויא איין לייב אועק צוא שטויסין דעם יצר הרע בכדי ער זאל טאן דיא מצוה מיט זריזות".

יש לברר מי הוא שמצא עצמו ראוי לצרף את דבריו לדברי אדמו"ר האמצעי זי"ע ומתי נדפסה הוספה זו לראשונה.

ומדי דברי: הגיעו אלי (לא מאנ"ש, אלא מאלו שמינו עצמם נוטרי לשון יידיש) תלונות על שינוי כתיב ולשון במהדורות החדשות של הספר.

מה שיש להסיק מהנ"ל הוא על היחס ללשון יידיש. ודאי ששום אדם לא היה מעיז לשנות כתיב ולשון ולהוסיף הוספות בספרי אדמו"ר האמצעי בלשון הקודש, ורק בספרו זה, ביידיש, הותרה הרצועה.

* * *

בשנת ת"ש נדפסה בניויורק מהדורה חדשה של „פוקח עורים" הנ"ל עם תרגומו של ר' שמואל דוב ע"ה, אבל בהוספת חלק שני (י"ב פרקים בלא תרגום ש„היה עד כה בכתב־יד" ובהוספת רשימה בראשה, שבה כתוב שחלק שני זה נכתב בשנת תקע"ט ולא נדפס משום שאז כבר היה בדפוס ספר „דרך חיים" חלק השלישי של ספר „שער התשובה והתפלה".

גם על מהדורה זו רשמתי בפנקסי הנ"ל שתי תמיהות: האחת, מה שלא זכיתי להבין, הרי כל עיקרו של ספר זה הוא בשביל פשוטי עם שאינם נזקקין ללשון הקודש ומאי נפ"מ אם נדפס ספר „דרך חיים" או לא הרי ספר זה הוא בלשון הקודש. השנית, מדוע המו"ל, אגודת חסידי חב"ד, לא העירו כלום על זה. לצערי, איני יכול לנחש פתרון לתמיהות אלו, ואולי איזה טעות הדפוס כאן, והדבר צ"ע.

ל.

על גזירת המלבושים ליהודי רוסיא

אחד משבחה של ישראל היה, כידוע, שלא שינו את לבושם. אבל קיסר רוסיא, ניקאלאי הראשון גזר עליהם ללבוש מלבושי נכרים, ומי שיתעקש להמשיך ללכת במלבושי יהודים יהיה מחוייב לשלם מס מכל בגד ובגד, הן בגדי איש והן בגדי אשה, כפי אשר יושת עליהם, הדברים ידועים ואין צורך להאריך.

כאן צילום תעודה רשמית, הודעה, משנת תר"א, ליהודי ווילנא, סך המס, שמחוייבים לשלם, כל שלשה חדשים, אותם המתעקשים ללכת בבגדי יהודים הן איש הן אשה, כל בגד ובגד לפי טיבו, אם בגדי משי, צמר או בד, הכל מפורט באר היטב. הודעה זו מחוייבים לפרסם בכל בתי המדרש ובחצרות היהודים, שלא יטענו לאחר מכן שלא ידעו מזה.

צילום זה המציא לי הרב יהושע מונדשיין שי' מאוסף שלו.

ОБЪЯВЛЕНІЕ

Виленское Губернское Правленіе при увѣдомленіи отъ 4 сего Генваря за N. 139 препровождаетъ въ Городскую Полицію Конторки на Коробочной Сборъ съ Еврейской Одежды Установленный по Городу Вильну и пригородной Городу плати переспой станціи недѣлю имѣетъ Отчуждителемъ на распространеніе сл. 1 числа сего Генваря, и обязанъ по всѣмъ тому Городу Евреямъ, домамъ чтобы ни кто не отговаривался по недѣленіи и плать избѣгалъ бы подряда подъ опасеніемъ штрафа — платежъ же по Конторщикамъ есть слѣдующій отъ посящаго одежду Шелковой матеріи по 1 руб. Шерстяной или полушерстяной 50 коп., а бумажной 25 коп: серебромъ со всякаго человѣка Мужескаго и Женскаго пола, а сверхъ того за поясное Шапки съ первыхъ двухъ сортовъ по 30 а третьяго 15 коп: серебр. на годъ или уплатитъ съ 1 Генваря сего 1841 года сие три мѣсяца вносящій въ первой день Генваря, Апрѣля, Іюля и Октября мѣсяцовъ — и 18 числа сего Генваря и праробителя платитъ до 18 числа сего Генваря и предъявляется чтобы ценъ до истеченія отсрочки павшей бы на Контору находящуюся на домѣ Перца Гальбурга, для уплаты на при мѣ предъ прочитающагося онъ него дохода наказ шпрафа правленіемъ ограниченнаго Генваря 8 дня 1841 года.

Дозволяется печатать съ переводомъ по Еврейскимъ языкамъ Пристаръ Виленской Г. Но. Гражданскихъ дѣлъ Сафаревичъ.

Вильно. Въ Типографіи С. Блюмовича въ домѣ Князя Огинскаго.

דיא אידעשע קליידער

אומוועקסלונג (אומבייטונג)

וואס איזט געשעהען אין דעם יאָר 1844.

איבערזעצט

פאן דעם הערְרען ל׳ לעוואנדעס רוסישע אַרטיקעלען
וואש ער האט זייא אין דיעם יאר אַריין גינעבין אין
דיא אידעש רוסישע צייטונג דען. אונד מיט אייניגע
קאפיטלך פער מעהרט דורך דעם איבר זעצער אס״ד:

ווילנא

בדפוס ר׳ יוסף ראובן בר׳ מנחם מן ראם

שנת תרל״א לפ״ק

ДИ ИДИШЕ КЛЕЙДЕРЪ-УМВЕКСЛУНГЪ.
или объ измѣненіи еврейскаго Костюма въ 1844 г.

ВИЛЬНА. Въ типографіи Р. М. Ромма. 1870
На Жмудскомъ переулкѣ въ собственныхъ домахъ
подъ № 827 и № 828.

Безплатное прилож. для подписч. газ. „Гайнтъ“.

№. 9. פאמיליען-ביבליאָטעק.

די גזרות אויף אידישע מלבושים אין רוסלאנד און אין פוילין.

Drukarnia „Energja“, Warszawa, Chłodna 8.

לא.

נוסח שבועת־אמונים למגוייסים היהודים בראשית שנות גזירת הרעקרוטין

אחרי חלוקת מדינת פולין, כשיהודיה נכנסו תחת שלטון מלכי רוסיא הקסרית, היו שנים רבות פטורים מחובת עבודת הצבא בפועל אלא יוצאים ידי חובתם זו במס שהוטל עליהם תמורתה. הנוהג היה שבזמן הגיוס לצבא, שהיה כרגיל אחת לשנה (בשנת מלחמה או הכנות למלחמה – פעמַים) היה הקהל היהודי בכל עיר (חובת גברא לשרת בצבא לא היה אז בכלל ברוסיא) מחוייב להעמיד לרשות הצבא כך וכך אנשים לכל אלף יהודים הנרשמים בעיר, אבל כיהודים לא היו רשאים לשרת בפועל בצבא אלא יוצאים ידי חובתם במס, חמש מאות רו״כ עבור כל אחד. עד שקם הקיסר ניקאלאי הראשון ובשנת תקפ״ז גזר גזירה (גזירת הרעקרוטין בלשון התקופה) אשר גם היהודים כלא יהודים מחוייבים לשרת בצבא בגופם, וכמובן, לבטל את מס הצבא.

כנהוג היו משביעים שבועת־אמונים את הטירונים הנכנסים לשרת בצבא, שיהיו נאמנים לכל לראש לקיסר, למדינה ולצבא. אבל נוסח השבועה הרגיל ללא יהודים לא התאים ליהודים. השלטון הניח ששבועה היא אמנם דבר חמור ליהודים ולא יעיזו להפר שבועה, אבל רק אם תהיה לפי דתם היהודית, בלאו הכי לא תחשב אצלם לשבועה ובקל יפרו אותה. חוץ מזה חששו שמא היהודים ישבעו אחת בפה ואחת בלב, בשפתם ישבעו ובלבם יבטלו או שמראש ימסרו מודעה שמבטלים את השבועה שישבעו לכן תקנו עבורם נוסח מיוחד אשר השבועה תהיה על דעת המשביעים ובמעמד ומצב כזה שישאיר רושם על המושבעים. ולכן תיקנו שהשבועה תהיה לא בבית הצבא אלא בבית הכנסת ואשר הרב המשביע יצרף אליו בי״ד של שלשה ובנוכחות מנין עשרה. נוסף על זה לתת את נוסח השבועה בכתב חתום, חוץ מהנשבע עצמו, גם הרב המשביע, הבי״ד ומנין העשרה.

הריני מצרף בזה צילום תעודה רשמית מעיר פינסק, שהרב השביע שם בשנת תקפ״ט טירון יהודי מעיר קארלין (פינסק וקארלין הן שתי ערים דבוקות זו בזו) שהמציא לי הרב יהושע שי׳ מונדשיין אלא שהטירון היה אנאלפאבעטי וחתם רק בשלשה עגולים ooo והשאר חתמו בעברית.

דרינו נשבע בשם אל חי ה׳ אל חי ישראל, שאני רוצה ואעביר את הקיסר רוסי וממשלת רוסי, איך ומה שיצו אותי בכל זמן עבודתי בהצבא שיומה לפני שרי החיל, וגם באמונה באילו היותי חיים לעבור למען הצלת ארצנו ושרתנו הקדושה:

את דברי השבועה הזאת אין אני מבטל בלבי, רק אני נשבע על דעת המשביעים אותי ואני מבטל כל מבירות מודעות שאכרתי או אמביר בשביל לבטל שבועה זו. הכלל שהלילה לי בעצמי לבקש או לקבל מאיש אחר שום תהבולה בשביל לבטל שבועה זו.

אבל אם אחטא מעצמי או על ידי מיסת אעבור על השבועה אשר אני נשבע היום לעבור באמונה עבודת איש חיל אהיה מותרם עם מעבתתי בעולם הזה ובעולם הבא אמן:

1849 [illegible] Клятвенному обѣщанію въ Минской Еврейской Школѣ присягу выполнилъ отданный отъ Столинскаго Кагала Еврейскій рекрутъ. — Янкель Хаимъ Нахлинъ [illegible] неграмотству [illegible] трема крестами [illegible]

[illegible] къ присягѣ приводилъ — Минской Еврейской [illegible] Хаимъ Сролевичъ [illegible]

Бединъ { Абрамъ Ефимовичъ [illegible]
Лейба Ефимовичъ [illegible]
Вольфъ Гершовичъ [illegible]

Нинъ { [illegible] Гершовичъ [illegible]
[illegible] Ефимовичъ [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

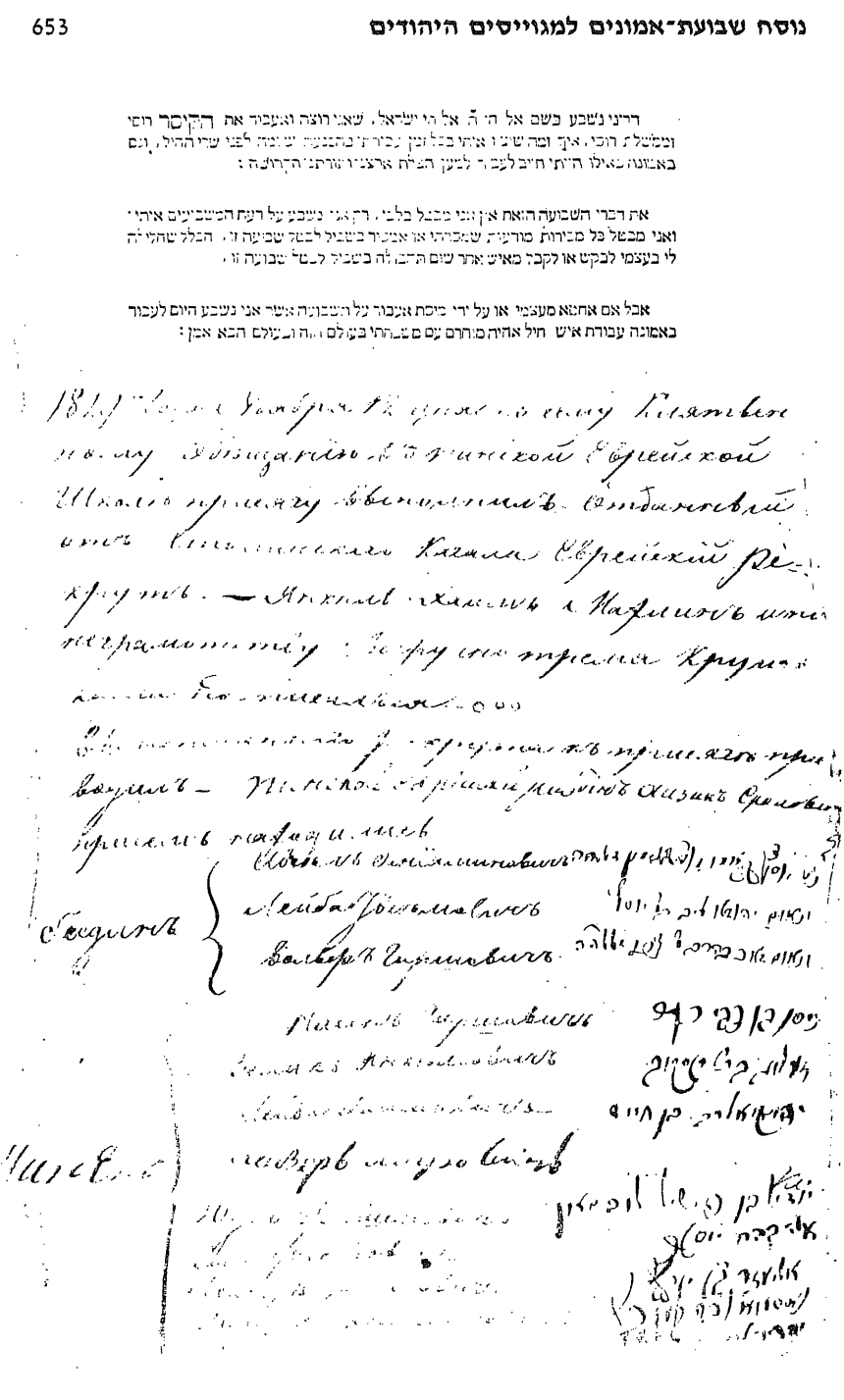

צילומי שערים

ספר אליה רבה

חברו וגם יסדו הגאון הגדול המפורסם מהרי"ר
אליה שפירא זצ"ל שהיה רשמתיבתא
הרשון דקיק פראג : בן הגאון כמהרי"ר
וואלף שהיה אביד דמדינת פיהם
בן הגאון הגדול המפורסם
ברורו מהוריר שמעון
שהיה אביד ורים
בקיק פראג :

גם אלה להכמים יבינו שהיו בימי חכמי אשר אנו מתגוררים עובדי כוכבים ומזלות לא ידעו את ה' ואת אבל העמים שבומנינו בבור לתורתו עושים וחסד עם היהודי' הוסי' לדבר או לכתוב שום בספרים נו' או נכרי עבו"ם שהיו בימי חכמי

מדעתם כי לא בגוים השים ז"ל הגוים האלה בארצותם כי המה היו ודבקים בכל התועבות דבר קדשו לא. הבורו את ה' הם יראים ונותנין משפט הצדק בארצותם

הוי אינגער

לחי ידיע לכל מלון רבני לתודע שיש תמה ידי המכתבת מדבנו נלוגו להתדים הם' אלה רבה עד מנה ח"ר לסיק רק שמתה המשם המשם לחנן נתפס בלוקרטיע ויש לאל ידיע להתדים לכל מי שירלם

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר ים של שלמה

ממסכת חולין שישו אתנו משיש זה היום שקינו לזהים הגדול שם שם חוקים ישרים ומשפטים צדיקים המצדקים שם בים ידו ובגדחות ימינו עמוד ימני פה. ורם ורב הגאון הגדול המפורסם אביד הישראלי כבוד מהרי"ר שלמה לזריא ולהיה אשר אד תורתו זדה בקק לבלין יע"א :

ובהוזת שלא נסמא ספרי כ"א לאחר בעיר ושנים במשפחה ועיני כל ישראל עלין שנבלל בתוכו כל דיני טור יורה דעה ה' שחיטה והיסרטות וגם נבלל בתוכו כל דיני שיין ודיני נטילה ידים השיך לטור אורח חיים : לכן הובא על מוסח הדפוס פעם שניות בקיק אינפבאך בשנת תעיה לפיק רק גם אלה ספר תמי רובם בבולם : כולם כאשר עולים ויורדים מבה מבה עד ביחיל לספיר הזה ואין מספר זה אפילו א' בעיר ושנים במשפחה נלל בן נחתם בעת על ידינו לתיעלת לסדי תורה · ויהיע חכמה ובינה · ונכה לעמוד לצדין ברנה ·

להתודע להלכות לפי שהיה בן המדוחים ולמרים מכלן מדוחה רבה לתורתיה שם ח"י המכתבת מנלוגי אמרנו המפורסמים שלא יכולו לחם לנשה לוכמתם ולחשים ספר הלו ים של שלמה הן בתוספת הון בגידתם הן על ידי מלוגו הון

על ד' נירים הלוה מר הגלין לכלן ומפתרי בתוכי שלא יכולו לנסד ולו נגאת כלים הגלה המשמש לדברי אלה הבי' ומשיש מלוא ים המתחם

ותרב שלו תמה שלמה ולסרוק ומסדי לוה אשר מסה המלך שלמה מלון מלוה רבנן הגלוס יהי לנו ולכל ישראל בכלל ומסרים לאמן :

גם אלה להכמים יבינו מדעתם ס' לא בגוים חשר הוא בימי חכמי ארצותם ז"ל הגוים האלה אשר אנו מתגוררים בארצותם כי המה היו ומסדי מבלים ומזלות ודבקים בכל המתחם לא ידעו את ה' ואת דבר קדשו לא הבורו ואל המשפט ומשפטים לא ה' הם יראים ונותנים

בפיוררא

בשנת ידיכם שלמה בכל אדם לפיק

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

Сходно Указу Прав. Сенат. отъ 27 Ноября 1836 г. 1 Кн. Книга имени переговоровъ и названія имени названія 1844 г. Волынскія Ровно

80%

ספר

שאלות ותשובות

רשל

דברים [illegible] שלמה בן [illegible] יחיאל [illegible]

[illegible]

[illegible]

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

סדר
תקוןחצות

הא לכם דא האט איטן הייליג פאלק ישראל דאש רעכטיגע פון הנהה דאש האט מתקן געוועזן האיש טהור הקד״ש רבי (יצחק לוריא) ע״ה דאש איז ארפ גיקומן פון הימל אונ דורך אליהו הנביא דאש מען זאל זאגן אלי טאג מיט נויין דאש די שכינה איז אין גלות אבר עש שווער גיוועזן צו פר שטיין בפרט די קינות דרוב האבין מיר עש פר טייטש עש זאל איטליכר ח״ו וואש ער ריכט דרום האבין מיר וואל דש טייטש גמאכט עש זאל גרינג זיין צו פאר שטיין אונ מיר האבין מעתיק געווען בלשון עברית כדי אלי זאלין פאר עניין טובות זה זאלין מיר זוכה זיין לעלות לרגל קיין ירושלים במהרה בימינו אמן סלה :

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

[צלם הדגם הקטן, א'-ט'-ו']

[צלם הדגם הגדול, א'-ט'-ו']

ספר קצות החשן

חלק שני

והוא

ביאור נכבד ויקר : אשר אין וחיקר : הרב הגאון
הגדול המפורסם נר ישראל ע"ה פ"ה מוהר"ר
ארי' ליב ש"ץ בהמנות מוהר"ר
יוסף הכהן זצלה"ה • צריק
תמים היה בדורותיו : על
ש"ע ח"מ ישא מרבדותיו
תלתלים סדורות
קווצותיו :

[רוסיא]

ספר קצות החשן

חלק ראשון

והוא

ביאור נכבד ויקר : אשר אין וחיקר : הרב הגאון
הגדול המפורסם נר ישראל ע"ה פ"ה מוהר"ר
ארי' ליב ש"ץ בהמנות מוהר"ר
יוסף הכהן זצלה"ה • צריק
תמים היה בדורותיו : על
ש"ע ח"מ ישא מרבדותיו
תלתלים סדורות
קווצותיו :

[רוסיא]

[רוסיא, קודם גזירת הקצר]

ספר

ראש יוסף

[illegible]

מודעה

[illegible]

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

שאלות ותשובות

וחידושים וביאורים

[illegible]

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

[ויקיא]

[ויקיא, קרדם וגיזרה מקצר]

בעת משעת הזרים וחרבו האלטסטע של הרב המחבר המנוח הוא:

Haüb, Isaac Aschkenasy, Frankfurt a. M. Grünestr. 19.

הלא הוא זה הקונטרס האחד הנקל מלהם הזרת המחמצת בעריכ.

החולק הנהפם מעיר על הכל הנהפם....

ספר

זרע יעקב

הוא פירוש נחמד על

יונה

יעקב תם תם יושב אוהלים · מקהיל פירושים מתמידים אפר הניכר על תל"ך וכל תומם הנעלות נתקבל בהיון לכל ביאורי וכבני זוטרוי . ועתה בא יעקב בשלום בדפוס קק עב יוסף · מחמת היולות שמות · ויעקב תם תם יושב וכל הרבוי לבם פתוח · בעיה תמידי יתירות ה"ם הכל המיוחל ז"ל מל"ך דק"ק **וויסטניץ** כ"ס מו' **יעקב** נ"י **חיים ביבוש** הכהן מלמעלת מיוחסי כאהב בהכב חו' **משה** הכ"ה. בהיתון המקובל מהמקובל מו' **יעקב** הכהן מל"ך דק"ק לחשוקיל מנוינת עלוום :

הטיבה ל"קושים לפירוש בלבותם . ה"ם מיתוקים שלו"ת דודים ל' יחתי הרב המחוור הגדול מ"ס **יצחק** בהרב המחוכ"ל מוה' **שמעל** ז"ל מהרב המחוכ"ל מוה' **מאיר** מק"ק וכרכתיב . ובכו הרבוי הניעיל מה בעיה"ל מיהם"ל **תנחום** יו"ל . ומה קרוטיה הרקיעית הנעויה תוכ **טובא** תבת הכבוי מו' **יצחק** . ע"ז לו"ל וכ"ס על הלוחות הקשות תיתוחי הלז על סיני וכו"ה"ב"ל להיות זכר מיוסם תו"ה על התיבור הגדול על המוקם הפה ופלה סבם בעלמא הלי ובעלמא דקקוש ויקריים כפם בפה בכתות ריחמוניים :בכרכית הכתוב לחן לחנן :

וַיְהִי דְבַר יְהוָה אֶל יוֹנָה בֶּן אֲמִתַּי לֵאמֹר · קוּם לֵךְ אֶל נִינְוֵה הָעִיר הַגְּדוֹלָה וְקְרָא עָלֶיהָ
כִּי עָלְתָה רָעָתָם לְפָנָי · וַיָּקָם יוֹנָה לִבְרֹחַ תַּרְשִׁישָׁה מִלִּפְנֵי יְהוָה וְגוּ' בֶּרֶד יָפוֹ וַיִּמְצָא

א) **וַיְהִי** דבה"י לא יוסף בן לחתי נלחמה ע"ם מה' ויוסף עוד"ד להיות משה בן יוסף ויחתיל להתקנות בחלחמה עם הלוחות עם הלוחות ולא יספיק לבחור עד שיבוא משה בן יוסף הוא דוד בעצמו ויעזור את החלחמה ולזה לחתי משה הכתוב ויהי לשון לעד כדרשה ז"ל במכב' הגילה ה"ל שעתיד לסבול לעד ע"י המלחמות שיתחיל כל"ל עד שיגמול משה בן דוד המיוחל בתיבת ר"ב"ל טוטיקיון ל"ד ר"ישב דהיינו בבטחון בל הטם לא יוה"ם טוטיקיון ובטחתו היה קן לעולמו (ויר' מ' מתחלפי זב"ז בת"ם ב"ם) שעתם בעתטיי בין לחתי"י טוטיקיון הוא יהו חטת יוסף דל' וה' ממולא תחר הם וה' מ' מתחלפי בת"ק ומ"ס כי כ"ל ובכתיב לחתי טוטיקיון לעלים חדום ותלת דהוה כ"ל שיכניע קליפות הלבו בידוע לתין וקיר של שביי טוטי' לגה ביד ובשו של יוסף : ב) קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עלי' יבוי יבואר ע"פ מה ק' בשמי קרו' לתם פ"ם ק"ק ו' מתחלפי' ו"בו בת"ק ו' בם' בתלב"ם ע"ל בתב יוה בסיפר לישוב משה פ' מ"ם בתחי משני תחיתים כ"ל לך טוטיקיון בסשיות כתר מוכה פ"ל לתכתוב לחת טוטי טוטיקיון תלחים בלבו (ר' תי' ממולא ה' הם) כלתכילה בתחכה (ר' ות') מתחלפי' ו"בו בת"ק ות' בם' בתת"ם כ"ם) בוא תבוא (ר"ב' ות' מתחלפי' ו"בו בתלב"ם סוכם בלבוא לתר) העיר טוטיקיון ותכסה בשעל'

לחכי אשכנזי

כרכ ראוי נאון ועדיף מוה אשר אשכנזי ולי אבד דקק מסנגסלי בן יוכבד לחכה

המסחרים אשר מקרוטשים בחכמת התורה והחריאה בקק מסאנסלי

מאסטשוא (אוסטריא) לפ"ק

השדיר יסוד עולם בחוצא מוה אשר אבד דקק

דברי שלום ואמת

ספר המכיל כללי הלכה ומנהג בשלשה חלקים

שמונה רשות בחכמה ובאהבה

בוכל

מאה שערים

אין אונעלענהייט דעם אין ביכער (ייעבונגיבונגען) אים יאדרע תרמ"ג לפ"ק נייא ערבוטשטן: פאר בית דין צדק פה עירנו טוט הרב הגאון הגדול הצדיק המפורסם אבד"ק קק עטרעדאם נ"י אלס אבמאן, על פי התורה בקונטראבטעטן בית הנסח.

העדרוסענבען פאן דעד אירר איי"ר ליטטוסענמיינדע אין ביכערין.

יצחק בירענפעלד

קלוינפאר זעטיר.

ב"ה ונצדק קודש -דניאל ח' י"ד"

)(דת קודש)(

מחירו		
לשנה בחלצה	4	פלארין
למחצה	2	"
ולרבע	1,	"

ובשאר ארצות יקר מעט כפי ערך הפארטא 50 קרי.

—

שכר מודעות 10 קרי' לשורה.

—

מכתבי סופרים אשר לא יתקבלו ישובו ליד בעליהם כפי רצנם על הלחותיהם.

—

הסופרים הנעזרים והמודיעים יכתבו שמותם ומקומותיהם בכתב ביוד וכן מכתביהם לבל ישביתו טנגר הקריאה מעבודתי.

—

עלה רענן מעץ החיים והדת הטהורה, תעודתו לשפחות ישראל, לחזק דת קודש, לגולל אבני התהלים והקושיות אשר יסקלו המתחדשים על דחז"ל והשטה האמונות ומנהגי קודש, להסיר ולהאתיק אגדות חז"ל הפליאות אף כי לא פגעו גם עוד המתהלים, לגלות המיסת הטעותה בחבורים חדשים או ישנים אשר לבשו מעטה הירלה והלימודים התורנים ובקרבם ארנס, להעיר בפליאות הכתובים ולפקח עינים על השיטיים התמוהות במלות ויתולדים ומלא וחקר ובקודות חמוי העבר והעתיד וכיסי היחד והרבים והחזוים, ולהכיר מקום כי לסופרים כחומם לה' ומחורכים כי אין מקרם בתורת אלקים, ולכתב מעוקל לישבם, ולמועדים תהי' לדקה, וזה יהי' פרי קודש לחבורי אהל מועד אשר לי, אשר כבר הופיעו מהם בדפוס ארבע חוברות, להעיר אחן יחידים או עדה בעניינים שנוגע לדת קודש לגדור פרצות כרם התורה, או להקים תלה ולחזק ידים רפות, כל איש באשר ימצא בעירו ומדינתו מקום ראוי לתיקון, הדעת קהל הקודש תשפוט בזה, והרחבת הפרטים והתמונות מדפסות בקול הקורא אשר הולאתי לאור עולם לתכלית הזאת.

אחר שני קונטרסים אלה אעמיד ההדפסה לזה זמן עד יתאספו הוחתמים ואדע כמה להדפיס.

—

למת עתה נדבתי להוציא ב"ה בכל שבוע קונטרס חצי דפים כאלה ובהתרבות החתומים והסופרים והעניינים אקוה לכפול הקונטרס על ד' דפים.

—

הודעתכם שלו:

אברהם ביק, בפרעססבורג אונגארן.

—

פרעססבורג יום ה' י"ג ניסן תרי"ן.

בוקר לערב

הרי שמים חושך לאור (ישעי' ה' כ'), טוענים של---רעה היא אלל לדיקים (יבמות קי"ג א'), לא משוקלך ולא מחוזנוק, (פרעדי' בלק כ"ע י"ג):

חזיתי איש דין „לבוקר מספרי" האי רלודקימאהן הסדע בקולו, בהיש „הקול" שהוליך לחושבי ארץ, קול שובר ארזי ההלכות, קול חולב לחצות הרעיוסה התפשיות, קול הקירים המכלוינים את שופטת תדת, והנה כבר הוא תחת קיר הכליון, והקירים בשרפו לאפר, לזה יקרא קול ושובה עמו — עתה קם מתחפש בחומר מלך יושר התלמוד ושיע הקדושים לכל ישראל, והקדים מלחמה על דרי' יוקנחם הידוע בה„יודענספינגעל" שלו, ועל השפט שופטי העיר וינקסטער. ביום 10 דעלעמבער שנת פי"ג למספרם אשר הלליקו את הגדול „האמעדקור המעירתי", אשר הציתיק מתט דברים מרים להשכית את ישראל ודתו, ויאמר רלודקימאהן כי משפט זה פ"ב ריתו ועמתו, והדפיס ע"ז בעמלין בשנת תרויד מחברת „לבוקר משפטי", אחרי גם מחלילי יושר כלולה, לא אככים עלמי לגולל מעל התלמוד ושיע את התולין אשר מלאו מחברת זאת על כל גדותי כי הוא כבר מדע כי לא גם הוא כ"א לגרים, אך באתי פה להראות את אי ידיעתו וסכלותו, אשר נגלותו במעלות סיבורי ישראל, בלתה עורתו בקהל רב, בדברו על התלמוד ומאמריו והוא לא ידע בין ימים לשמאלו כמי שלא קרא ולא שנה, ועתה ישמעו נא הקוראים לסכל מליו, ההוא אמר בלב יי"א בהעדה להעדה, 10 שהיהודים הסלרים שהתהלכו במקום בתוך אחיהם היהודים הכבוקן בתלמוד ומאמרים והלכות כדי לשמאל בו ולהשפילו והתמודו בזה ומעך כונה ויגלות שמה ותוסף דבריו אמר . והנה לך בלחישה שגם המוחמר אלי אשר שהבאתי לעיל גם הוא ומשם (והוא בפסחים קי"ט שאברהם ילחן יעקב ומשה ויהושע לא ילא לברך על הכוס לעיל ומפני תולא שיש בכיא ומשם רק דוד יאמר אלי אברך ולי נאה לברך) כי כן הוא להיות שהיא יתמוטו לחסרון ליעקב שנשא שתי אחיות בעת שגם דוד נשא שתי אחיות (ראה תוספות כתובות פ"א), ועוד בא על אשת איש, ועוד שאמר עליו דומים רבים שפכת, שמעי קרא אותו איש הדמים, ואיך יוכן כי יתפאר במעלה יותר גדולה על האבות ומשה, אבל אחביגים אלה בעת שרש להצגיח את מעלת דוד ומפני שופטים מקרא בן דוד כתבו מאמר זה בתלמוד, ולמען הגעל בו חופי כתמי גם אף ההגדה ויהוד והכלבי (בשבת ל"ג שדוד הי' מת וומשל באחה בשבת ושלח שלוחה לבני ומדרשא שאלה זאת יחד עם שאלת „כלבים של בית אבא רעבים" ואיל חתוך נבלה לפני הכלבים ואנך הבא עליו כבר או תיסקן) עכ"ל ומדברת גדולות תדופים על אחכנו דוד מלך ישראל, ועתה ראו נא איך כל דבריו אולת סרוחה, היכן ראה שדוד נשא ב' אחיות והכתוב אומר (שמואל א' י"ח י"ט) ויהי בעת תת את מרב בת שאול לדוד והיא נתנה לעדריאל המחלתי לאשה ופירשו התתנים ותדיי ורדיק ורבים ישעי' ולביג וכל המפרשים שבשעה שעסקו בזה והגיע אז הסעה לנתתה לו נתנה לעדריאל ודוד לא קדשה כלל ובחזר כשא מיכל, ורדיק הביא כי ע"ו מרז"ל שאמר כי נשא מיכל אחר מיתת מרב ועדריאל בעגרת נשא ר"ל כי קדוש נשית היו לדוד בעירב עיכ אבל מי הוא אשר יפגע פיז לומר כי דוד היו נשא ב' אחיות לאחר מתן תורה, והנה הביא תוספתא כתובות פ"א ושקר הוא כי שם לא מצא כלל וזה רק בתוספתא סוטה פ"א כמלא דברי רדיק בשם רז"ל שבמוחו וידע נעבדה ושלא תלמידיו את ר' יוסי איך נשא דוד .והיות אשתו

ספר

חסד לאברהם

ספיר גזרתו

מהררי קודש יסודתו עין לא שזפתו עד אשר אלהי אברהם היה בעזרתו

של האלוף התורני כמוהרר משלם זלמן בן הר"ר אברהם ברוך ז"ל מק"ק גוריציאה

מגודש מועא מקום מנוחתו · הרעט מנוחתו האיא לאור הנשמה : מעין המגא החכמה :

להוי מריע למתן דעי למידע ש"ש ח"י הסכמה מרבני וגאוני ארץ על ספר **חסד לאברהם** שלא להדפיסו עד שנת תרג"ם לפ"ק רק מחמת טעם הכמוס אתנו נדחס בהוצרחינו ויש לאל ידינו להראות לכל מי שירצה · ובטוחים אנו באח"י שלא ,יכניסו ה"ע בארור מסיג וכו' :

לקחי ידוע שהוגה הספר הלז ונדפס במילואו כאשר נדפס מאז **בבלאוויטא**

תחת ממשלת אדונינו הקיסר אווסע ,פריסויכליוושי דערזאווניסט ווילקי האסידאר אימפראטיר **אלכסנדר פאוולוויטש** סמיע דערזיטס אווסע ראסיסקי כאסידר טווסע מילעסטיווסיע יר"ה :

בשנת תתן אמת ליעקב חסד לאברהם לפ"ק

[רוסיא, קודם גזירת תקצ"ו]

יגדיל תורה

מאסף תורני מוקדש לחדושי
תורה ופלפולים בהלכה למעשה

—

שנה ראשונה.

חוברת א׳

ערוך ומסודר על ידי יחזקאל אברמסקי
אבד"ק סלוצק יצ"ו

בחדש תשרי שנת תרפח פה סלוצק יצ"ו

БОБРУЙСК,
Типо-лит. Коммунтреста

ספר

ליקוטי הלכות

הנקרא בשם לקח טוב

ויצא הלזה לקוטי אורות · למה נקרא שמו אורות שמאירות את העינים בני עמינו בית ישראל תינוקות של בית רבן מלוקט ממסכתות הנזכרים עם פרש"י ותוספות ומהרש"א ואיזה תוספות לחדד השכל · ואסף וליקט אמרים: ולפי חינוך לנער במה מסודרים · כאשר עיניכם תחזינה מישרים:

ועתה נדפס מחדש בכל מיני סידורים באותיות גדולות עינים מאירים · ובהוספה מרובה והלכות יקרים ממה שהי׳ נדפס מקודם בהרובשוב:

לפרט כי לקח טוב נתתי לכם לפ"ק

יען כי מן צורך להוריע לתינוק דיני ארבעה שומרין בשביל כמה הלכות לכן הקדמתי משנת ארבעה שומרין עם פי׳ רש"י להיות שגורה בפי התינוק:

קִשֵּׁי הָעָם הַזֶּה אֶל רִשְׁעוֹ וְאֶל חַטָּאתוֹ: (חזו) אַל נָא תִּשְׂרֹת עָלֵינוּ חַטָּאת אֲשֶׁר נוֹאַלְנוּ וַאֲשֶׁר חָטָאנוּ: (קהל) חַטָּאתֵנוּ צוֹרְרֵנוּ כְּלָה לָנוּ יוֹצְרֵנוּ:

וקח״ב מוחר כחזן על חלף קדושה וכו׳ בקול רם ובהקשורות כנכי על חלו הקדושים הרוגי מלכות וחשמ כאחר יוכרו נו נמרט: ואל המוריד דשמוע פליטים הקב״ה מוכרן ומניחן נניח נמוו:

סליחות׳

לאמר בכל שנה ושנה ביום ד׳ טבת על אשר קרני בעונינו ביום זה: בשנת נא שנה לפ״ק׳

עַל אֵלֶּה תַּתְרִיעַ עֵינֵינוּ דִּמְעָה וּמַיִם יְזִלוּ עֵפְעַפֵּנוּ: בְּהַעֲלוֹת עַל זִכְרוֹנֵינוּ. מַה שְׁקָרָנוּ בְּעֲוֹנוֹתֵינוּ פֹּה בְּקָהִלָּתֵנוּ: בָּזֶה הַיּוֹם בָּרְבִיעִי בְּאַרְבָּעָה לַחֹדֶשׁ טֵבֵת שְׁנַת חֲמֵשֶׁת אֲלָפִים בְּ״א״ שְׁ״ר״ לְמִנְיָנֵינוּ: הָלְכוּ הָאוֹיְבִים לְבֵית הַכְּנֶסֶת מְקוֹם מַעֲמַד מִקְדָּשֵׁנוּ: קָרְעוּ שַׂרְפֵּי וְדַרְסִי כְּטִיט חוּצוֹת סִפְרֵי קֹדֶשׁ וְתוֹרַת אֱלֹהֵינוּ: בָּזוּ כְּסֶף וּזְהָב כָּל כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ מִכְּסֶף וְזָהָב וּנְחֹשֶׁת וָכָל כְּלֵי עֵץ שִׁקְּרוּ וְנִפְּצוּ בְּבֵית מַאֲוַיֵנוּ: אַהֲרֹן כֵּן הוֹצִיאוּ מִבֵּית מִדְרָשׁוֹ גָּאוֹן עֵינֵינוּ: אָ ד״מ״ץ הָרַב הָאָאוֹן מְהוֹ׳ יוֹנָה אַב בֵּית דִּינֵנוּ: הֲרִיחַ וּבְקִי בְּגִלְוֵי וְכִסֵּתָה בְּכָל הַדְּרֵי תּוֹרָה שֶׁבְּבָתֵּי וְשֶׁבַּעַל פֶּה כְּפִי אֲשֶׁר הוֹרוּנוּ הַכְּבִירִים: בְּצֵאן לְטִבְחָה כִּישְׁבוּהוּ בְּשַׁעֲרוֹת רֹאשׁוֹ וּכְרָטוּ וְקָנוּ עֲדֵי הוֹלִיכוּהוּ לְהַחְוֹתוֹת קְרָיְתֵינוּ: שָׁמָּה הִרְנִיעָה הַלַּיְלִית וְיָצְאָה מְנוּחָה בַּקְּנָה הַיְשָׁרָפָה לְתוֹךְ פִּיו וְרוֹ, אוי! בִּי שָׁם נִבְלָה עֲטֶרֶת רֹאשֵׁנוּ: עָרוּם מִבְּלִי לְבוּשׁ הַנִּיחוּהוּ וְהִשְׁלִיכוּהוּ עַל פְּנֵי הוּצוֹת בְּדוּקִין עַל פְּנֵי הַיְשֵׁרָה. אֵרֵין אַל תִּבְכִּי דָמִי הַנִּשְׁפָּךְ בַּיָּמִים אַרְצָה בְּרַחוּבוֹתַיִךְ: בְּוֹאוּ וְבָוֹאוּ הוֹסִיפוּ בְּנֵי עֲוֹלָה

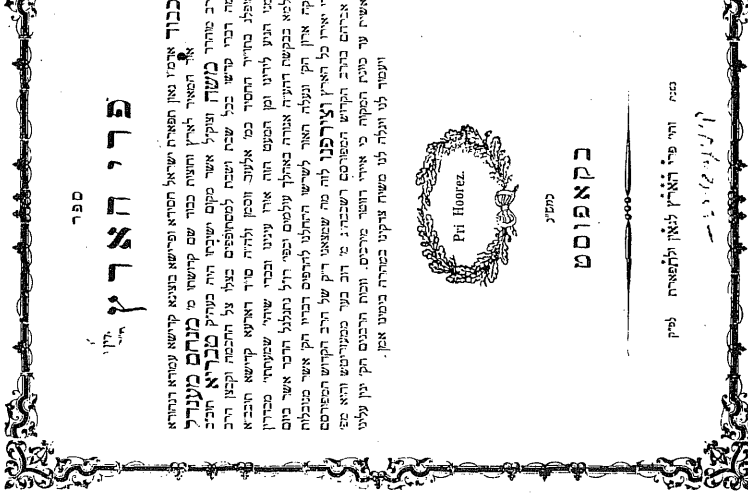

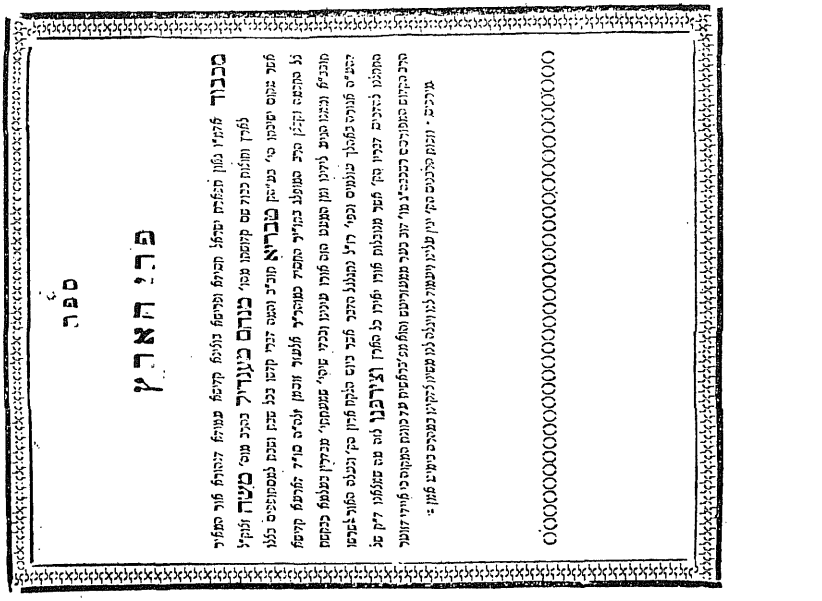

ספר
פרי הארץ
מאת
הגאון הצדיק מוהר"ר חיים פלאג'י זצ"ל
אב"ד ור"מ דק"ק אזמיר יצ"ו
מחבר ספרי מוסר ודרוש ומחזיק בידו מסורת הגאונים הקדמונים
מכתב יד מחותנו הגאון מוהר"ר יעקב אבן צור זצ"ל
מתוקן ומוגה ומסודר לדפוס ע"י נכדו הגאון מוהר"ר יצחק אבן צור שליט"א
בהשגחה ובהגהה של הגאון מוהר"ר יוסף חיים זצ"ל מבגדאד
מחבר ספרי בן איש חי ועוד
בכולל בית אל בעיר ירושלם תובב"א
מוגה ומתוקן בכל הספרים הקדושים ומוסר מכל הגאונים הקדמונים
מרן בכל מקום שנזכר בספר זה הוא הגאון הצדיק מוהר"ר יוסף חיים זצ"ל
מחבר ספרי בן איש חי ועוד
ירושלים תובב"א
בדפוס בכולל בית אל
שנת תרס"ו לפ"ק

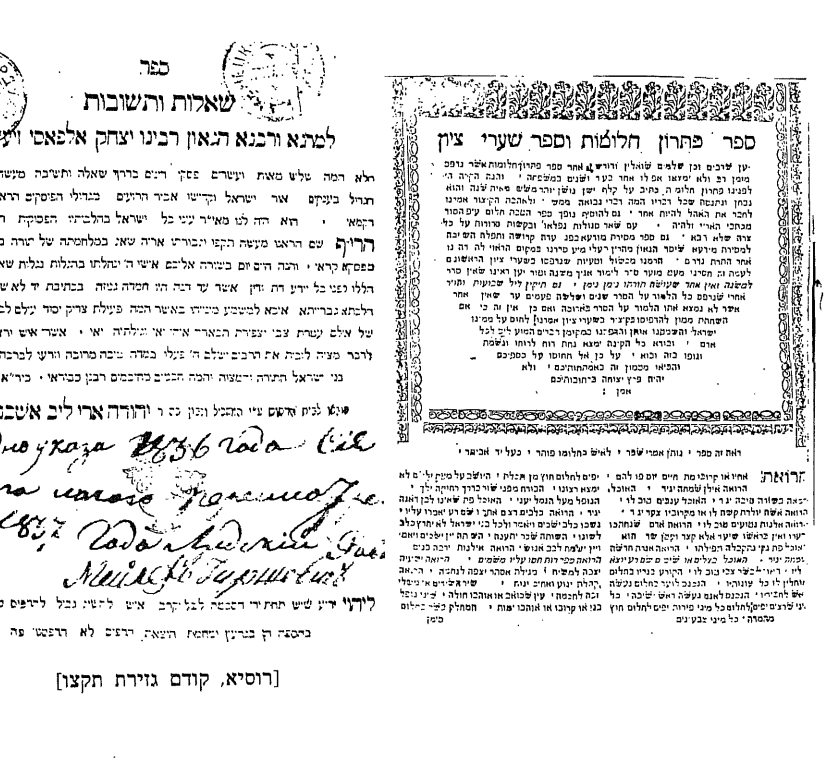

ספר
שאלות ותשובות
למהר"א ורבינא הגאון רבינו יצחק אלפאסי זצ"ל

אלא רמה שלש מאות ועשרים ספק רחים בדרך שאלה ותשובה מעשה ידי איש תגיל בעקם אשר ישראל וקדישו אביר הרועים בגדולי הפוסקים הראשונים כמאמ רקמאי · הוא הה לנו מאיר עיני כל ישראל בהלכותיו הפוסקת הקראית כשם הריוק שם הראוי מעשה הקנו ויבורתי ארה שאי כמלחמתה של תורה בפסוקא תריצא בפסקא קראי · והנה הים יום בשורה אלכם אישי ה' יחלהו בהלות נפלת שאלת ותשובת הללו נפני כל יודעי דת וחן אשר עד היה הוי חמדה נעוה בתחיבת יד לא שיפתם עין ובמר הלבתא בבריהא אובא למשיבת מיניהו באשר הנה פעילת צדק יסד עלם לבו פתוח בפתוח של אלם עשרת צבי יצערת הבארה אישי אי עלוהת יאי · אשר אש ירא את ה' כפיוע לדבר מצוה לובה את הרבים ישלם ה' פעלו בשלה משכה מרובה ורוש לברכה שפורים לכל בני ישראל התורה והמצוה והנה הנכבים מהכמים רבנן כבראי · כיר"א נפלו :

פינגע לציון הרשם עיי הכולל ובן כ"ר **יהודה ארי ליב אשכנזי** פ"ע

Євлогяхаа 1836 года Сіи Книга написана Гаоном Моше Хагизом на 1837 года Мишлей Хагизом

לידתי ד"ע שיש תחת ידי הכשבה לבל יקרב איש לדפיס ספר הלו ח בהסכמה הן בארצין ובחוצ הנשאר הדפוס לא הדפיסו פה

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

רשימת

ספרים מבוקשים

על פי התנאים הנזכרים מעבר לדף.

Verzeichniss

hebräischer Bücher,

welche zu kaufen gesucht werden

von

A. Asher & Co. in Berlin

1859.

[Ausserord. Beilage zur *Hebr. Bibliographie*, redig. v. M. Steinschneider. N. 11.]

הא לכם זרע לצדקה פסקים

תשאלות תשובות ספינות והשובות והם סולת נקייה ובם הידושים
יפים מסתקים ומחמדים יסדום אבירי הדועים הגאון מה״רר
יהודה מינץ ז״ל ה״ה והגאון מה״רר **מאיר**
מפרוואה ז״ל ״ובלעד״ אלה סדר גיטין וחליצה
מיכן בשלחן ערוך אשר קבצום וסדרום
והוסיפו מדלהון לקח טב :

הנה [illegible] מעט הכמות ורב האיכות כלו לא נדפס זה כמה שנים ; ונתפזרו לאחת
[illegible] ואחת כלה לאזן השנים ; ועתה אינם בנמצאי׳ כלל אף מן הקטנים :
ואף [illegible] אינם קיימין ואין זכרון לראשונים ואם המצא ומצא ביד אחד [illegible]
[illegible] הקונים ׳ וכסף לא יכון בה אף כי ירבו המתנים [illegible] לבו להדפיסו מחדש
בתבניתו ובכיוונים : להיצא מחדש לאור תעלומות לכיות נמצאי׳ בכל עברים ופיניה ;
ועכ״ו תפסת תרוב׳ לא דפסתי לך בארבע מאות התה מוומנים ונדפס בכל מיני הידורו ויופי
כשארי ספרים הנוגים ׳ ע״י מקהרו עבי חוש נושו לסרבות בקנינים ׳ כי לחיתם בעי מן
ירבו הקוכלים ורוצה על מקוחו ׳ ... המקו׳ ימצא לכם ממקום אחר ההסרוגים .
ויכרך ויצנית [illegible] מקום אחר אחם פיניה : ומכו לעלית לגיון בתחרה
ברגנים אמן :

ותשלם מלאכתו לסדר ולקרוא [illegible] **חקת התורה** :

כ״ס **בפיורדא**

בבית ובדפוס המשובח של בכבי״ר **איצק** מדפים וכ״ו

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

שות הרן

שיאבר הרב הגאון הגדול רבינו נחום ירושלים יצ"ו

מדפס מקרתא בעיר "רבתי בכנס שיה לע"ק

עיי הרב ר' יצחק רלשאם וצ"ל

נם אלה להמלים יקים מדשתם
ם"ם ז"ל הנוים הללה
אמ סן שנחי סוכנים ומנוסה
לח ה' ולם דבר קרנו לם הניחו
ילים ומנוים כבוד לתורמו שנים
בחדים מחם כעפיהם
ל"ם פלימם ולל מה"מחב כשפתי
ל"נם"ם פחם שנו בימי

ב ל"ב בנוים שנו מימי תבנו
ל"ר פ"ם הנוים"ם נפלימם כי
הדקים כלב הנעמת לם ידיעו
נפל בחנים בעמנתו לח ה' שם
הנפש ונתן בפלשתם ומשר עם
ולללה לם לחבר פן ל"ם ומרוצה הכוון
ר' ב נשרי פן ל"ם ומרוצה הכוון
יהר הנכנם :

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

לקוי יהיו שיש בזה ידי הנסמה לבל יקרב איש להשיג גבול לחדשים
ספר הלו הן בהספת הן ברגיון בהספת הוצאת החדשים לא הדפסנו פה

ספר

רפואות

כפר פוקח עורים עם ספר תעלה ארוכה

מיר האבין מחבר ניזועין **רפואות הנפש** עם

רפואות הגוף ביחד:

פוקח עורים חיבר הרב החריף ובקי בנגלה ונסתר כבוד קדושת שמו מוהרר דוב בערש בהרב הגאון הסידקדישא מוהרר שניאור זלמן נבנ"מ אשר שמם נודע על ידי ספרים הקדושים בנגלה ובנסתר: אצונד האט ער אויך השגחה נילעבן אויף דיא מענטשין וואם ווילן תשובה מאן ווי אזו זיא זאלין זיך נוהג זיין: אין דאם דם ספר מחבר ניזוען אוף דייטש כדי איערר מענטש זאל עס פער שטיין.

וספר תעלה ארוכה

כולל רפואות לכל מחלה ונגע ברואא מוטחה:

דיא בשריבונג פון זיער פיעלע רפואות צו אלערליא קראנקהייטן פון אין גרונד בריהמטן דאקטרין ובזכות זה וכא לציון גואל במהרה ביומינו אמן סלה:

בשנת רופא חוליו עמו ישראל לפ"ק

אמשטרדאם

לב טוב

העדט צו איר אלי מאנן אוג ווייבר: אוג אלי וואם פין אלמעכטיגן נאט זעגן ניהואן. אוג אלי וואם יעני וועלט ווילן בויאן: קומט איר אהער דאם מעכטיג אוג שיין הוף נילובט בוך אן צו זעהן. אוג דם בוך אוז איין צוואנציג פרקים אום נשפריים. דרינן נפינט מען דוא גאנצי יודש קייט. וועד עם וועדט דאם פוך דאוף אום ליינן דען וועדט זוך גוויס זיין האבין דער פרויאן אבר פאר אלם ערשטין וועל אך אייך ווינן לאזן. דען אום ליינן קומט נוש דיה אן. גייאדט אן האלטין אוג אן מאן. אויך איז דרינין צו נפונן אלי דינים וויא דער מענמש: זאל זוך האלטין: פון זיינעם נבידם אן ביזער נאר מערט אלט. אוג אלי דינים אוג אלו חנהנות אין זיין נישמאלט: עוים הבא וועדט איר גווים דער מיט פאר דינען נדום עדר אוג גדום האבטום וועט אייך נימר אנטרתן אוג מוש ניטר עלטר וועדט איהר אייך שיידן פון הינן אמן:

Kleiner

WÖRTERSCHATZ

der

Englischen Sprache.

דיא אללערנאטוענדיגסטען ענגלישען ווארטער מיט דער אויספראכע אונד איבערזעטצונג פיר דיא רוסס'ש-יידישען אויסוואנדערער נאך אמעריקא.

Herausgegeben von dem Deutschen Central-Comité für die russisch-jüdischen Flüchtlinge.

BERLIN 1882.

JACOB TIDEMAN
BUCHHANDLUNG
Bookmaker, Gouw, Holland

[מפות]

מפות ארץ ישראל לאלבום

מפת ארץ ישראל

מפת ירושלים

מפת יהודה

מפת שומרון

מפת הגליל

מפת עמק יזרעאל

מפת עמק הירדן

מפת הנגב

מפת ים המלח

מפת ים כנרת

מפת ים התיכון

מפת ים סוף

מפת ים המלח

מפת ים כנרת

מפת ים התיכון

מפת ים סוף

וועטער בוך

צו לעהרנען דיא אראבישע שפראכע

קיטַאפ טַאלִים לְאַראַט אִיל אַראבִּיע

וואס מען שפּריכט אין פאלאסטינע (ארץ ישראל) ענגיפטען (ניצרים) סוריא, באנדאד (בבל) כאראקא, אלגיר, טיוים,

לייכט צו לעהרנען פאר קליין אוֹן גראסס,

(ערשטער טהייל: קיכט פאר אללע נעמהינע וועטער).

הערויסגענעבען פּין **ישראל זילבערמאן.**

אדעססא

נעדרוקט בייא פּ' א' זעלעני, קראסני פערעולאק, הויז נו' 3

СЛОВАРЬ

для изученія Арабскаго языка, состав. И. Зильберманъ.

Одесса,

Тип. П. А. Зеленаго (б. Г. Ульриха), Красный переулокъ, домъ № 3.

1882.

675

שיר הכבוד.

לראש המורים בבית ספר קרתנו האלעדערשטאדט הרבם
יחלל כ"ש רבי

משה גרשון לאש,

ביום ביראת חמשים שנה לנשפרתו כשמרת הקדש.

שק כ אויד יש שבר לפעלתך לפק.

(משלי יג, יט. עברית)

מה־נִּשְׁתַּנָּה הַיּוֹם הַזֶּה מִכָּל־הַיָּמִים?
הֲכִי עֶבֶד הַשַּׁבָּתִים וְלֹא אֵין לָכֶם קִיּוּם?
אִי יוֹם רְדִיוּ לְאַחְוָתוֹ, חַג לְצַדֵּד עוֹלָמִים?
לֹא כֵן אִמְרוּ הַמְּאַחֲרִים וְהַשְּׁלֵמִים.

יוֹם זֶה בְּיֶבֶד הוּא, חֲכָלִים נָפְלוּ לוֹ בַּנְּעִימִים.
וְיֵצֵא וְצוּא וְשׁוּב זֶה לוֹ חֲמִשִּׁים בָּעֲנִיִּים
מִיּוֹם בִּלְאַת יְדִי לְמַחַץ בְּבֶר הִיא חֲמִשִּׁים:
יוֹבֵל הִיא׳ יוֹבְלוּ שׁ׳ לְמִזְרָה קוֹל עַמִּים.

שְׁמֶךְ **גַּרְשׁוֹן** בְּסֵרֶר הֵלַחְתָּ בְּמִשְׁמֶרֶת אֲשֶׁים.
יָם פְּשֵׁם נִכְבַּד **מֹשֶׁה** תְּאוּשָׁה מְבֵרֵיךְ:
בְּמִדְבְּרוֹת יָמִים נְחִלָּה צֹאן קְדֹשִׁים.
הַקְּרֵבְתָּם אֶל רִי הָאֱלֹהִים בְּאֹהֶל אֲשֶׁרְתָּה.

לְמַדְתָּם תּוֹרָה וְחָכְמָה וְדִיו כְּדֶרֶךְ אַחֲרִים.
שִׁמְתָּ לְמִשְׁפָּט: יְפַה הֵירָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ.
לֹא הִמְרִיץ אוֹן לְקוֹל מְלַעֲגִים וּמְיַדְּדִים.
לֹא הִתְרַפְּיָה מְלַאכְתָּךְ. לֹא נוֹהַר קֶה פְּרִי.

מִעְזְרִים נִגְעַתְּ לְמַעַן עֵין עוֹשֶׂה פְּרִי.
בְּכֶרֶם אֲדֹנִי צְבָאוֹת. חֲבָלוֹהוּ שׁוֹקֵל וְאָר.
סְפַלְתָּהוּ מֵאָבָן וְלֹא הִלְכַּחְתָּ בְּקֹר:
עֲדֵים אַתֶּם הַיּוֹם. עֲדֵיךְ כָּל־בְּנֵי עִירוֹ:

בְּחוּרִים גַּם בְּתוּלוֹת זְקֵנִים יַחַד עִם עֲלָמִים
יְהַלְלוּ שִׁבְחָךְ עַל הַטּוֹב עֲשִׂיתָ עִמָּהֶם.
יְחַדְּקוּ מִמְּתֶם בְּמוֹסַר הַשְּׂכֵל וּמִשְׁרֵם.
עִמָּה אֵילִים לְמַדְתָּם גַּם יְרֵאתוֹ עַל פְּקֻדֵּיהֶם.

בְּמוֹ־שֵׂיב חַזֵּה לְךָ עֵבֶר חָכָם עַד מְאֹדוֹ:
גַּם רְאֵה לְבָנִו לְשִׁירוֹן לְעֻמָּתֶךָ
עַד הַטּוֹב בְּשִׁיבָה תְּרִיק לוֹ בִּרְכָתֶךָ.
אֵל אֲבִיו יְצַלֵּח בְּמַעֲשֵׂה, בְּמַעֲשֵׂה יְדֵי אָמֵן.

Rabb. Dr. A.

Metrische Uebersetzung des hebräischen

Festliedes

zum fünfzigjährigen Dienstjubiläum

des

Herrn Oberlehrers Gerson Tasch

zu Odessa

am 21. Mai 1870.

Welch' hohes Fest begeht Ihr heute?
Ist Sabbath oder Feiertag?
Auf jedem Antlitz glänzet Freude:
Umsonst forsch' ich dem Grunde nach.

Nicht in der heil'gen Tage Reihe
Steht unser Fest und dennoch, wisst,
Hat's eine hohe heil'ge Weihe,
Ein Ehrentag des Lehrers ist.

Des Lehrers, der seit fünfzig Jahren
Im heil'gen Dienste umbirrt,
Gleich Moses seiner Lämmer Scharen,
Zum Gottesberg die Jugend führt.

Du letztest Stunden sie und Wissen,
Erhelltest ihrer Seele Licht,
Geist und Gemüth, Herz und Gewissen
Vereint zu bilden, war Dir Pflicht.

Als Jüngling schon, als Mann, im Alter
Warst Du gewissenhaft und treu
Im Gottes Weinberg ein Verwalter,
Ein Feind des Truges ohne Scheu.

Dies Zeugniß geben gleicherweise
Die hier versammelt um Dich stehn,
Wir Männer, Frauen, Kinder, Greise,
Die Du gelehrt gradaus in gehn.

Darum nahen Schüler und Genossen
Und reichen Dir die Ehrenkron!
Mögst Du noch ferich im Alter sprossen!
Im Jenseits winkt Dir ew'ger Lohn.

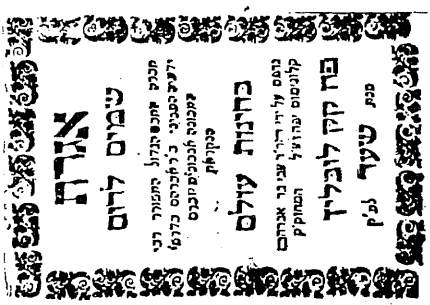

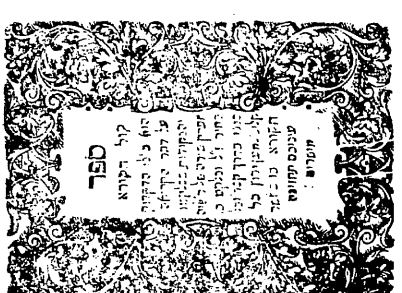

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

אגרת השטיל

אשר חיבר בהגאון מוהר"ר חיים בר בצלאל זצוק"ל

בפרטי ספר החיים לאור בכר הוגה לדפוס (פי'

הלזיק המפורסם וכו' התכות מאפטא זצוק"ל (וכיום מחזי של

הגאון הגדול גביר ארי"ה זצ"ל וקרא לזה מזמר לתורה בכינוי על

סם שטיל כל אחד בפרטיו הרמוזים ללקוט שושנים למצוה

מרגוע לנפש ממתוקי התלמות בפתחות וימים טובים בפשטים

נמוסים ע"ד פרי"ם ס"ת פתח דרים ס"ד ומו דרים ס"ד

מיוסדים על תורני קן וכל אחד יראה בעיניו ויקח לבו :

והנה זה בספר נדפס פעם ראשון ד' פרופס שנת תס"ח

ופעם שני שנת תפ"ן לפ"ק :

ועתה הוגה לדפוס ע"י הרבני מוהר"ר יצחק זאב

שליט"א הרבני מוהר"ר יוסף זצ"ל נכד הרבני וכו' מוהר"ר

זאב מאפטא זצוק"ל :

בשנת אך טוב ומ"ספר יראים כ"ל ישמ"ח לפ"ק :

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

אהבת הגרים

אייגע ווארטערארע נעשיכטע דעם

ניקאליוער גר צדק ר' יוסף וצ"ל

אויס דעם העברעישען מיט אינעריגשע.

הערען אונד דאמען!

קרפם דיעס שענהע ביכלייז, עם איזט צוהר עד קליין,

יעדאך דיעד אינהאלם איזט זעהר בשבח, דיא נעשיכטען אזעם ייעצינ

אויהר הערצעם איך אפאהרצען, אונד צוהאלם טר דיא נעבריגקייט

באסא

אל התוכח על בשמים, קנו ותמצאו ענוג לנפשיכם.

האיש הזה הראה לנו נפלאות, קראו בספר הזה ואל תלאו בראות

רצות ד' הרכי איש תמיד באמתו, נם ארבין ישליטו אתו.

המעשה הזה חיבר בליתק ז"ו אדמו"ה הרבני מוהי שמואל

זיליון סיין בניקאליי התצוקת בל"א ע"י מוהרדריו מקיק

ברעסלויא שנת תקיצו לפ"ק.

נדפס שנית בהוצאת הרבני בירוד

נתנאל בירנער נייי מכפר ואשהראשין

בדפוס המשובח של י. ק. דייטשער נייי מקרשאנט.

תרפ"ז.

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

אמונה והבטחון להרמב"ן זלה"ה

מוגלות זה הספר מי יוכל לספר כי אלכד תפר הזה מוקף

עיני עורים בעיקרי האמונה והבטחון כי כתב פרקים ספר

מפחח גדול לדבריו הנעתרים בתתים בתורות העמוק עקרו

תומם מרדכי"ן זלל והבריו הנרתיום בתתרי

קורב קמיקים המה מאור ומוב לחיבוך

הקנין יכול להבין לדייק בחיבורו הגדול זוק

והחכת ובוא הספר יכון לבבו בתחנת

החמונה והבטחון מליו בכל נפלא

בוה יחיה עבודתו בלימה

לחל תמיס לבב ירגע

ויעבה לחות בעוצם

בסם יחבוך

תמן :

[illegible]

1877

כ"ש

בידרנפורט

תחת ממשלת מלוכא קיסר החדיר החסיד חומש פרישוועזוני

דעמחותוסע וויליקי הפסיחתר מיפחרמשתר אלכסנדר

פאוולאוויטש סמיע : דדיעם חומש נחפסקי כחסיקים

חומש מלעסטעוויטש יר"ה :

בשנת מתנת בספרי האמונה והבטחון לפ"ק

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

אזהרות הקודש

ראה והרם בהזהרות הקדוש ל"ו בהזהרה נגד ל"ו כריתות

בהזהרה ורילה לו לעשותה זה ויכפר זה בעד זה ולא שדי

אמר די לצדקתינו ויפלא לנו על כל מעלותינו ויפלא לנו הגואל

בחברה בימינו אמ"ן :

גם הנמצאו דברים מפלגים מרב הגר נתנן בעיניה קדושת הפשיטא ובריאשו

שים הלקוט ע"ה פ"ם ב"י ח"ו לרני יצחק מב"ר רפ"ק ברסלישוב

אזהרי ספר לבעל הספר והרי הסכבה בתקום הקדמוני

אשרי בהחתה דברי תורה ומצות פ"ם והוא נגד ל"ו דברי

הברית וסם בהכרי ל"ו בתקוב"ה פרישות כלבר הסלת

החיבר בעלמו בעצמו בכל הם שהתקבץ בלא"ה וגם שנה בנדפס היה עמת

השניות שהמדפיס המרבה בלא ידע מ"ש לבעלמי יפה : ובתלי החיבר הזה

לחזר תבת על : ובזכי הסם שיזכים תחזק ע"י לפלקם בעקב וכו' לזכות

הרבים, ובמות קרי בכני הרבים לתת ושבר הרבים בני החמים וכו' פלא

יסיע בעולי תעלנו ותשוים בתעלה ותקרוסים בזתן כל הזעתיי ותת לבבך

יקרב הגתן לבך בם ק"ק לבוב ותקרוביי : ובב בתרי רבנים בגוף תמני

הזמן והסכיתו דעתם לדעתי מלרפסים ותת התסברה : ותתון דעתו כל עם

סיפרא"ל : ולא יעברו על הסכנה בנוליי עד ג' בעם ולא לעבור על תרור

ויבא בנגל וכו' בעתרי דרבים תלב למען ידעו כל יובבי הבל : ותתני

בתרסים ולא יחידון לעבוה בדבר הזה בלת הרבנים קן בלב"ק ותן בל"ת

העובר הוא בזהדי לזה ויזכל קיימת תזה ובתיתם יסבון בעת בתתון :

הבי"ת יוסף אדרן יוסף בן לתזהו ליזק בתתון תמו' נפתלי הירץ

הכהן מלפ"ק

מזבא לבית הרבנים ע"י החורני מה' ראובן בן מהו' יונה

הלוי זצ"ל : תק"ץ לקטנותן

נמצה תקע"ט לפ"ק

מאוסף ד"ר ישראל מהלמן

[רוסיא]

ספר
דברי שמואל
הנהגות טובות והדרכי ישרים מהרב
המרוש וכו' רבינו שמערקא זיל
האבדיק ניטלשבורג והמדינה.
מדויקר בדרך תלך סקוסו יפי שכבו, תהם
לתוקן הספרים קדושו:
נדפס פקק קליינוואַרדיין יצ"א
שנת תרס"ה לפ"ק
Nyomatott és kapható
Klein Gyula könyvnyomdájában
KISVÁRDA.

אגרת
אגרת עטרת תפארת עמך
האמונה · מקברת מר ולבונה ·
מקול אבקת צדקת הלקח מחוקק
יקר רוח איש תבונה · נודע
בשערים שמו ואצל כל פנה ·
מנחה היא שלוחה למנה · לרב
רבנן ראש אמנה · למען דעת
מה שנשיב לאפיקורוסים עוברי
פסל וכל תמונה · אמרותיו
טהורות ישרות ובורות והיו
למאורות ברקיע שמי המליצה
במחיקות לשונה · אחרי בלותה
היתה לה עדנה · ותצא דינה · בעם
ברזל ושופרת והמלאכת נכונה:

ספר
אגרת הקודש
רבים מחתומים מהרב הגדול מלוכת קדושת מו"ר
מנחם מענדיל זלה"ה מק"ק
ווטעפסק סהיה מגיד משרי בטבריא הוב"ג
וחשני הוא החכם החסידורסם מו"ר אברהם
מיר מקאלוסק ; והשלישי הוא תלמיד מו"ר
חיים חיקל מק"ק המדורא זלה"ה ומייר
בו ההגנות ישרות מן הרב החסיד המפורסם מו"ר
תלמידו זלה"ה ומח"ס רב ייבא ופרקי הנאצת
המתקבלים להספר הגדול הדמבים ומוקל
כוכא לדעים ע"י הרבני מו"ר יעקב
נתו' נתאלי הירץ זיל חזברחר וכו'
מעט מהמעות ורב הסיוטות למען יפיץ כל
מרס בסיקון ורחמי בעניי שכלו הדק הטהר בעניי
מלחים וחדש.

[רוסיא]

ספר
אגרת הגאולה
חלק ראשון
מהנהגות הגאולה מהרב הגדול מוהר"ר יוסף זיסקינד זלה"ה
מחבר ספר אלילות השלם
נדפס
בקראלין שנת תקנ"ט
פה
נייטראַאן
בדפוס
בדפוס א. ה. זופניק, דראהאביטש.
Druck von A. H. Zupnik, Drohobycz
1903.

ספר
אסיפת הרבנים
בקראקא.
שנת תקנ"ט לפ"ק
בדפוס
בדפוס יוסף אדלר בקראקא.

[רוסיא]

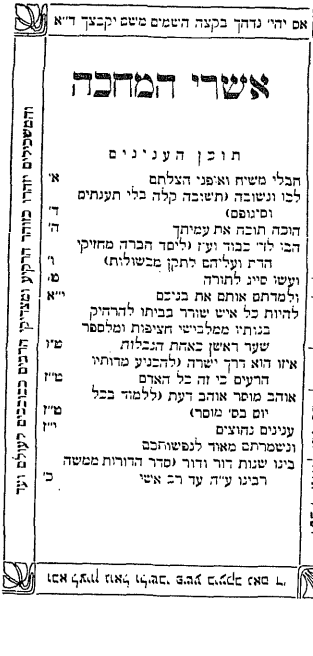

אשרי המחכה

תוכן הענינים

חבלי משיח ואפני הצלחם א
לבו ונשובה (תשובה קלה בלי תענתים ב
ופינוסם) ג
הוכח תוכיח את עמיתך ה
הבו לוי בבוד ועז (ליסד הברה מחזיק) ו
הדת ועליהם לתקן מבשולות) ז
ועשו סיג לתורה ס
ולמדתם אותם את בניכם יא
להיות כל איש שורד בביתו להדהיק
בחיבי ממלכרשי הציפות ומלספר
שער ראשון באהת המבלות טו
איזו הוא דרך ישרה להחניע מדותיו יח
הרעים בי זה כל האדם כב
אוהב מוסר אוהב דעת (ללמוד בכל כה
יום בפי מוסר) כח
ענינים נחוצים לא
ונשמרתם מאוד לנפשותיכם לב
בינו שנות דור ודור (סדר הדורות ממשה
רבינו ע"ה עד דב אשי) לה

אם יהי נדחך בקצה השמים משם יקבצך ד"א

השגחה פרטית מובטחת לכל המקיים מצות הצדקה בשלמות

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

הגן ודרך משה

שחיבר הרב הגאון מוהר"ר יצחק נ"י נתלה כוה פסקי דינים
ובתבונת ידיהם : וגם ספר דרך משה מאיר עורכי
בגדולי המפורסם מהורר משה בהרב החכוים הגדול מהר"ם נ"י
ונעמן בירושלים תו"כ : גם בו נתלה דינים והכרעות יקרות וזכוכית
מוהר"י: ומשפט רב מהגאון מהר"ם יפה נ"י ובאיכות בקנה ה' שוליט
כולן שיו לעונה ומעט הכמות ורב בהיכות וכן נעם עלה ביסד
נתלתים כלל כתה מעט :

ויען ל רבים מתחוקקים לספר הזה בכן לזורון נבנור תלמיו כיי
לזכות הרבים והדפסנו על כיר טוב ובלותיה נתלה בחלילות
לעניים : ונזכות זה כ' יגאלנו ויבלח משיחנו ' ויבנה בית
המקדש במהרה בימינו אמן כן יהי רצון :

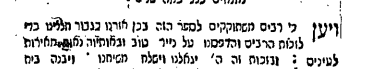

ר"מ בדיהרנפורט

תחת ממלא מקומנו הגיסר מוסדי קיהלות ישיבות דק"ק
ווילקי החסידלר ראשי מדיני מוסד: פאולאויטש אלכסנדר
מחבר ספרים מוסד: רחיסקי
מחבר מוסד מלכסנדרוסקי ע"ה :

בשנת יהי לנו רחמים נחוקק לפ"ק

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

ברית אברהם

מחבר בעל הרב המפורסם מהר"ם מלובי בס"ת מהר"ל
אברהם מהורר בהגדת ע"ה הורוויץ בשנת"ם
ספר עקד הברהם וספר ים נתנאל וספר מסד מהרכים.
חבי המפורסם בשנת"ם סקס"ק סל"ט
נדפס מחמת ושנה הכל לנוף ומיסרים כי
בכלל בו כתקנו כל קהלי עזכר בלילעגל קלילם
שלמתי וקנים ונערים כדאסבא לומו על
נייר טוב בדפוס מהור בערך קטן בכתב
מכל תקר וכל לבתח בחיקון למען
עלמען נירוחה לחת ה' בל הקיסים
ומכל יעבוו בבריתת הקיסים

ר"מ מחו"ל

בדיהרנפורט

תחת ממשלת מחמנו הגיסר מוסדי קיהלות ישיבות
פריסוויטש דהחסידלר ראשי מדיני מוסד
מחבר ספרים: אלכסנדר פאולאויטש מחמנו
מחבר מוסד מלכסנדרוסקי ע"ה

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

דרכי ישרים

מהרב המאהיג נאון ומופת הדור מהר"ש
מינקוב שפאנו אשר איזן ותיקן וחקר הנהגות
טובות לתיקון הפגם ברית קודש : ולכל
דבר שבקדושה מלמד להועיל ומדריכך
בדרך תלך מקומו ועד שכבו :

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

ברכת הנהנין

ברכת הנהנין כשמו כן הוא . מלא ברכת ה' .

ועם

הוספים חיות חדושים . ספרים הדשים .

— קודש חילוליים לו"י —

יאהאנניסבורג

תבא לבית הדפוס עי"ר נחום אשר ברים סגל

ספר

גדולת אליהו הנביא

זיל

אין דעם ספר ווירד דר צוילט דוא ניומו ווירד פון אליהו הנביא זיל וואס ער האט באוויזען . אויך ווירד דא דר צוילט אללע מעשות נוראות וואס האט זיך נוסדראפון טוט אותם . אוג אויך וויא סוף מעשין ענין נוהאלפון גיזיאהרין וואס ער האט זיך צוא וויא מלה גיזיען . אוג האט וויא גיזאלפון פון ייעדי מלין . אויך וויא ער האט זיך מגלה גיזיען צוא אונזרי חכמים אוג קט וויא מלה גיזיען סודות התורה אז יוי עם ווירד גיבריענגט אוג דר היילינו נקרא . אוג אין דעם ספר דר הקדוש אוג דוא מדרשים ידעד מעגש וואס דאס ספר ערהן . אוז דעם אותם זין האריץ גישטארקט ווערין צוא דינען גאט ב"ה טוט דעם גאנצין האריץ . ווארין ער ווערט ענהן וויא אזו הש"ית קען העלפון . אוג דוא ניסים ונפלאות וואס ער האט גיטוהן דארך אליהו הנביא זיל הטוב זאל העלפון מוז זאלין אותם וזכה זיין צו ענין בקבר אוג זאל אונז דוא גאולה מבשר זיין אמן :

Gedialas eliae

Lemberg. Druck des S. L. Kugel, Lewin, et Comp 1862.

eigentum des i. M. stand

איינע

וואהרע וואונדערבארע

געשיכטע

איין משיח בן יוסף

דער נר צדק החסיד והקדוש

רבי שלמה מאלכא

ויא ער האט אין פארטוגאל מקדש השם ברבים געוועזען .

פעסט, תרכ"ט.

פערלאג אונד איינגעגאנגען פאן ר' מרדכי אפרים לעווים זאהן .

Nr. 2. [illegible]

ספר

הלכות דרך ארץ

אשר מנר הגאון הגדול קדוש וטהור כאור פארפרש בעל המגיד מדיר לור מוסר לחיים ומבור רוב העלמות הדפיסו אותו בקנאת : סדורים והון ועצו מעות מתת ודר האמיתית והורה דרך הישרה לעל אים ואיש אשר יכיר ומנהגו הטובים ואז עוד יהיה לו בזה וגם :

וויל מיר האבין זוכה גיוועזין צו זעהן דאס היליגי ספר הלכות דרך ארץ וואס דרנן אין דאס אארין זייער פיל הנהגות ואוא ד' דער מענטש ואל זיך דרנן נוהג זיין אוז זייער פיל רינגס ואוא דער מענטש בראדף זיך נוהג זיין אין זייא אוג דיא אלי ההנהגות זעין אלץ גרונג מקיים צו זיין דרום האבין מיר עש מעתיק גיוועזין אוף עברי טייטש כדי דער פראסטר עולם אליין אוך ווישן דיא אלי נוטה זאכין וואס זעגין זייארייר פון נום נאלד אוג דער זכות פון רבים זאל אונז ביא שטיין : מיר זאלין זכה זיין מיט דעם גואל צדק קיין ירושלים צו נין אמן :

[רוסיא]

[illegible]

[illegible]

ספר

הילולא רבא דצדיקיא

והוא

סדר היאר ציושין פון כמה צדיקים צבינען של ישראל גאונים וקדושים אשר בארץ החיים וזכותם יגן עלינו ועל כל עם הקדל ובא לציון גואל מושיען של ישראל בא יבא ביומינו - ונכו יגון ואנחה , אמיר :

והצגנו כל היאר ציושין של הצדיקים ע"פ סדר התדשים וע"פ סדר הימים וגם התשלה מה שאומרים על קברי הצדיקים , תכל כאשר נדפס מקום :

בעתק צפת תובב"א

Vidi Leopold Tirfch Revifor Reg. & Cen. Conf. Libr. Hebraicorum:

נדרוקע צו פראג

ספר חסד לאומים

ווילנא

ספר

חברת חברים

לספר הלכות ומנהגים מעשיות ומוסריות

הובא לדפוס ויצא לאור מאת

עי"ה מחבר הספר

מאה שערים

קונטרס

בלשון הקודש עיר ועם

ספר יעשה

Курцроеъ Мано шагъ Неаѣтъ

т. е. брошюра о вопросахъ шестидневныхъ творѣніемъ

Составилъ АВНЕТЪ.

ГРАЗВО, Типография К. А. ИНОРКО

1902

כפר הדגים

ראו זה דבר דרוש גיט מכטוב ווען דר מיי הדגה ירעט זיין פרוטז גמען גיהרען פוים מכלניות סכליען טיט מיר: דרוק ווען (בכולי בתים) מוז דשבט שוילן ייבר מוז איר המכן דרינן גשבעלט דו הגלה ווען לבען מוז פרוטה :

אוב ווען איר המכן גיטהרן זו דר קולם מיז איר מוזה לי מיני מולדטע בית כלאין בכר"ה מוז כרב ייל כו התשלה התהוטות ומש מכן וכיט זו יאי רבוזיות לוזר, בכרת יאי השובה כל זיי דין השלום כדרך מיי מט ריין ויחזור: ויתן בעבוד ריה מיכוכך ירכ כלר מכן ויט זהען קיין שום התיבה: כיב דהבן איר גישבטלט מיין הגלה ומכ מכן מיכ יאי זהיין מן ייבר בכר מכן מיין ניט מגען גיר ההגים מכן מן זהען :

דרום וזאל מיכולין פרוטז מלבען גשבן מוז לייב דיא תדריה ובזוזה זה ישלן איר הגלה ווין לו דר לבען ביימה גוטליט המן :

בה
ספר
חכמת תקופות ומזלות
ספר
בן חשמשת
וספר הכוכבים
המיוחס לרב רב יצחק

יצא לאור ע"י מ' בריא אלה
ירושלים בספטמבר צאצאי הרים משם יקרא
(ישעיה יב:ו)

ואב וואלף בן מ"ר בעריש קרשט בן ר' אריעשטש

לעמבערג
בשנת תרס"ו לפ"ק
Verlag von Babbiner Wolf Gerstel in Jariczow
Druck v. V. Kie ser, Lemberg Martinsgasse 4

ספר

חדושי יצחק בן פנחס

אבן יקר

רבי יצחק בי רבי פנחס

בשנת

הלוא דרכם נעשית לך

בעזה

חנוכה כתבית

וגם

מילי דרבי חתא

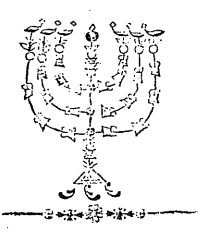

חתן בראשית

עם

חתן תורה.

חתן תמים למלת "בראשית" להביא אל התכה האחת.
דרך נושרקון. כל הדיינ מצות ושעמיזן ורמיזן.
לפי ערך וסדר בנין־דרפנים ורפבין ופסין ופקוכו׳ גם יותר מפאה
הערות תורניות וישובלות נלוו עמהן ערוכות בענינים שונים.

כתוב על יד

מרדכי ווייסמאן היות (פירוש.)

בערמיש "ם ודברות לירושלמי עם שער העין" וד קרשאשוא אלף
בכות. משל ופליעה בבי איבא. מנד משעת. כי חלק. נודר מרין.
משפט הירושה. הבדם־כתים. הכמה ומוסר וכו׳ וכו׳.

יצא ראשונה בדפוס בראדי בשם "אגדת בראשית" החום עליו:
"אני חזיימהי מסאדקעוו"

וקנתה בהרבה חקונים ונוספות מאת המחבר.

ונמסחר אלהים "חידת אותיות א"ב ומשר דבר"
את וויען שנת לחרוב.

מקודיך ה' אהבתי — מֵמֵשֶׁם צורקך — וְאַמְתֵּקָה לְעוֹלָם! — לפ"ק

Chssan Bereschith
von
MARCUS WEISSMANN.
1883.
Druck von Moritz Knöpfmacher, Wien

כתבי קדש
להרמבם

ובין המה נתבאו בנקדת הצורים, בעט הנבצאים בין העברים כסמלים יחפשו אותם בן החורים, ע"כ הדפסם כעה בעין ובהגהה ישרים, כאשר נוכח עיניכם פוצב בבורותם:

בשנת התקסז לבע

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

לוח
לשנת חמשת אלפים
תר"פ ליצירה
אתתי לבלותנו.

קביעת השנה הכ"ז ופשוטה, ימיה שב"ד ושבתותיה ב"א.
שנת השמונה עשרה למחזור קטן, רצ"ט ללבנה, שנת העשרים וארבע למחזור גדול, ר"ג לחמה, שנה שלישית לשמיטה לדעת הגאונים ז"ל ולמנהג בני א"י.

בקו.
בית-הדפוס של החברה הקוראית הראשונה לעניני דפוס.
תר"פ.

לחם לפי הטף

הקונטרס הלזה נדפס להועלת ילדי בני ישראל, הדבר ידוע כי כל קטן איננו מבין את אביו ואת אמו ומחליף אותם בקרובים אביב. עמו. וגם לכל הקרובים הכתובים כאן איננו מכירם ומחליפם זה בזה, ולא ישים אל לבו מה שאינם דומים באותיותיהם, כי לא לטראה עיניו ישפוט, כי אם לכשכע אזניו יוכיח הוראה של כל תיבה, ויש קצת מהלידים אשר זה דרכם בכל לטו גם באשר יגדלו, וכתב יום בעיר עליהם, כי במהתבם רבו המעיות יותר מהכיבות, והעלים האלו יהיו להם לתרופה, כי הלימוד המשכיל יעיר לבב הילד לפרקים להראות לו הדבה היבות עם הצעבות לעומתן אשר הנה קרובות ותתקיק, ויניו ישים הילד אל לבו להיות עיניו פקוחות על האותיות של כל תיבה, ותוך לעיר וגו'. והדל נעשה מבע. ובזה יצלל מהדבה מעיות גם בלימוד המשנה וגמרא, ועינהם אל תתם על המהבם, וקיו הלחם ומעיו לבב בניהם. והם ישמחו לבבהם:

הבאי-לבית הדפוס הצעיר באלפי
משה בסיורד שלמה זל מק"ק הלוסק.

שנת טוב ויפה לנער קטן לפ"ק:

לוח התיקון

עפ"י אריזל סופר סתם מהאראשונים ז"ל

בב

הכולל כל מיני זהר

מתיקון ה' ה' מיתי מפה בן מיתי מלוס ז"ל הנקרא נפי כל מפה תוסליב. וכעת תלכי יוסב נקי"ת תוסלף.

הוצא לבית הדפוס ע"י הרב וכו' ופי מפה תוסליב נ"י.

לעמבערג

נדפס על ידי מוה"ר יעקב משולם נוק נ"י.

בשנת תרלו לפ"ק

LUACH HaTiKUN

Yerlag. deS j. M. NiK.
Druk des U. W. Salat et j. M. Nik.
Lemberg 1876
nachdruk Yerbotjn

עמי 1

ליקוטי

רב האי גאון

עם פירוש

נר ישראל

המאיר לארץ ולדרים פרוש נפלא בחידושי תורה ורזין עלאין סדורות עמוקות וגוראים על שם **מ"ב** וגם פ' על ס' **שער השמים** המיוחס להחכם המקובל מוה' יוסף ניקטיליא זצ"ל · ורבריהם הי' חתומים בירושלים מאי והיכי ר' את רוחו הטהור של רבינו האמתי הצריק המפורסם פועל ישועות מוה' **ישראל** זצללה"ה מ"מ רק"ק קאוויגין בעיהמ"ח ספר **עבורת ישראל** ופעל ועשה פירוש לרברי הקדמונים זצ"ל ובס' עבודת ישראל רמז כ ג לספר הזה · ובחבי קדוש הללו הי' מצוירים ונעוצים ת"י אחר מתלמידיו · גם מצאנו בשלח בחבתי הנ"ל בתבי קדש מאש קדוש אריה · דבי עליאה שוה' פתח מקארץ זצללה"ה והרפבנו אותם ב"כ עם הספר נר ישראל הנ"ל · גם הרפבנו פה עליה אחת מחירושיו הילכה מהגאון החסיד הקדוש בנגלה ובסתר מוה' יעקב יצחק זצללה"ה אשר היה נקרא בפי **יהודי** משיחנו :

המבשר

א

לחדשיו יבכר · יגיד ליעקב חדשות ונצורות ידבר · תורה, חכמה ומוסר יחבר · בין טוב לרע יבקר · גם כל הדבר הנצרך עובר לסוחר · ושירים וספורים וחידות ומשלים לצבי ולפאר · להיות לכל איש שוחר :

מבשר טוב לפרשת וילך

פרשת הקהל

צוה הקב"ה בתורתו מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות וכו' הקהיל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלקיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת רק הבנים הקטנים שלא ידעו לא ישמעו ולא ילמדו אבל הגדולים שיודעים ומבינים חייבים לשמוע ולהבין ולדעת ולהתחזק בתורה ובמצות ולהזהר מלעבור על אחת מהן אפילו בשוגג ובאונס ובמזיד ובכל מקום שיהיו ישראל חייבים לעשות כן ולהקהיל את העם ולהודיעם ענין זה ולכן בכל מקום שיהיו ישראל בשנת השמטה חייבים לעשות כן אבל בזמן הזה שאין אנו יודעים בודאי אם אנו בשנת השמטה או לא לכן אין אנו עושים כן אבל בארץ ישראל שיודעים בודאי שהיא שנת השמטה חייבים לעשות כן ולכן בכל מקום שיש ישראל בעולם חייבים לעשות כן בשנת השמטה ולכן בכל מקום שיש ישראל בעולם חייבים לעשות כן בשנת השמטה ולכן בכל מקום שיש ישראל בעולם חייבים לעשות כן בשנת השמטה

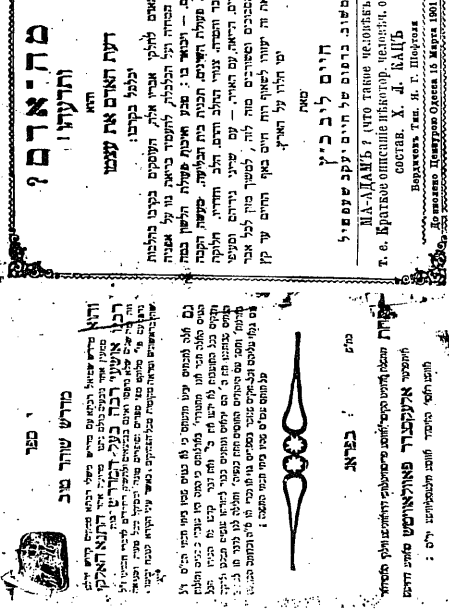

ספר

מי כיור

אשר חיבר הרב הגדול ומופלג בתורה
וביראה המקובל חסיד ועניו
מורה נפתלי הערץ זל מרימאווי
בעל המחבר

ספר אילה שלומה על התורה עפ״י סדרם,
וגם ספר נדבת המשכן על מלאכת שכן,
גם חיבר פי׳ יפה על הגדה של פסח.

נדפס
בבית מדרות לפ״ק.

ספר

מעשה ה׳

חלק שני

והוא מעשים גדולים ונפלאים (המחודשים) דמיוס
קדמונים ללוחי מעשים מרחוק המוכרים ונעשים
בספר הזוהר ושלמת הקבלה ווהר החדש
ועמק המלך והמקרים בשאר ספרי
הקדושים : ונלקטו ע״ז לבן
בלשון הקודש ובלשון
לאומנו :

תחת המחלת הדומים הקיסר הוסב פרעסוועלקי
צערזחוועטע וועלקי פלמידר אימפרעטור אלכסנדר
פעטלעיש פלמעע ערעלעד הוסע רעמפעלי הקיסר הוסב
מיעטעפיוועטש ירלה :

כמו פרעסס בעקיש פרעלעקעש

נדפס מעשי ה׳ דרשים לכל הפחות לפ״ק

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

מחזה הפגיים

בשנת
עם ציורי אותיות הנדפסות על קרטיס
בבית
אלכסנדר

אמר אלוקים יהי אור ויהי אור : ראה אלוקים את האור כי טוב ויבדל אלוקים בין האור ובין החשך : ויקרא אלוקים לאור יום ולחשך קרא לילה ויהי ערב ויהי בקר יום אחד : ויאמר אלוקים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים : ויעש אלוקים את הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע ויהי כן : ויקרא אלוקים לרקיע שמים ויהי ערב ויהי בקר יום שני : ויאמר אלוקים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה ויהי כן : ויקרא אלוקים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים ויראה אלוקים כי טוב : ויאמר אלוקים תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי עשה פרי למינו אשר זרעו בו על הארץ ויהי כן : ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו ועץ עשה פרי אשר זרעו בו למינהו וירא אלוקים כי טוב : ויהי ערב ויהי בקר יום שלישי : ויאמר אלוקים יהי מאורת ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאתת ולמועדים ולימים ושנים : והיו למאורת ברקיע השמים להאיר על הארץ ויהי כן : ויעש אלוקים את שני המאורות הגדלים את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים : ויתן אותם אלוקים ברקיע השמים להאיר על הארץ : ולמשל ביום ובלילה ולהבדיל בין האור ובין החשך ויראה אלוקים כי טוב : ויהי ערב ויהי בקר יום רביעי : ויאמר אלוקים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ על פני רקיע השמים : ויברא אלוקים את התנינים הגדלים ואת כל נפש החיה הרמשת אשר שרצו המים למינהם ואת כל עוף כנף למינהו וירא אלוקים כי טוב : ויברך אלוקים אותם לאמר פרו ורבו ומלאו את המים בימים והעוף ירב בארץ : ויהי ערב ויהי בקר יום חמישי : ויאמר אלוקים תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה ויהי כן : ויעש אלוקים את חיתו ארץ למינה ואת הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה למינהו וירא אלוקים כי טוב : ויאמר אלוקים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש הרמש על הארץ : ויברא אלוקים את האדם בצלמו בצלם אלוקים ברא אותו זכר ונקבה ברא אותם : ויברך אלוקים אותם ויאמר אלוקים להם פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ : ויאמר אלוקים הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע אשר על פני כל הארץ ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה : ולכל חיית הארץ ולכל עוף השמים ולכל רומש על הארץ אשר בו נפש חיה את כל ירק עשב לאכלה ויהי כן : וירא אלוקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד ויהי ערב ויהי בקר יום הששי : ויכלו השמים והארץ וכל צבאם : ויכל אלוקים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה : ויברך אלוקים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלוקים לעשות : אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות יי אלוקים ארץ ושמים : וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם צמח כי לא המטיר יי אלוקים על הארץ ואדם אין לעבד את האדמה : ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה : ויצר יי אלוקים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה : ויטע יי אלוקים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר : ויצמח יי אלוקים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע : ונהר יצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים : שם האחד פישון הוא הסבב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב : וזהב הארץ ההוא טוב שם הבדלח ואבן השהם : ושם הנהר השני גיחון הוא הסובב את כל ארץ כוש : ושם הנהר השלישי חדקל הוא הולך קדמת אשור והנהר הרביעי הוא פרת : ויקח יי אלוקים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה : ויצו יי אלוקים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל : ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות : ויאמר יי אלוקים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו : ויצר יי אלוקים עוד מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו : ויקרא האדם שמות לכל הבהמה ולעוף השמים ולכל חית השדה ולאדם לא מצא עזר כנגדו : ויפל יי אלוקים תרדמה על האדם ויישן ויקח אחת מצלעותיו ויסגר בשר תחתנה : ויבן יי אלוקים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה ויבאה אל האדם : ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת : על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד : ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבשו :

ספר

מנוצינה

בשנת
בבית
אלכסנדר

CENZURA

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

מסע משה

לארץ הקדושה

להוטיב מצב החיים. מאחינו ישבי ירושלים.

הוא ניהי השר הגדול בישראל שמו, מהוד"ר

משה מונטיפיורי ני לפני שמש ינון שמון

דאס אין ארץ ביינע בעשרייבונג וויא דער שר, משה מונטיפיורי ני דאס גיר ונן קיין ארץ ישראל אין יאהר תרכיו 1866 יאהר. אום דיא לאנע פון אונזערע בדידער דיא דארטיגע איינואינער צו פארבעסערן אויף אימטער. אונ האם דאס ביכל זעלבסט גישריבן אין דיא ענגליטע שפראכע. אונ האם גיבעטן אז בען ואל דאס איבער זעצען אין אלע שפראכען, אז אלע יודען אין אלע בעגדער ואלען דער פון וויסען. אונד ארבעט אויס דיא הערפעי זיינע פלאנעי אויס צו פירען.

וואר שא

בדפוס ר' אפרים מדפריסער ושותפו ר' יצחק ראשבלאט

MASA MOSZA
Nakład i własność S. G. Munka.
WARSZAWA
w Drukarni F. Baumritera. i J. Rotblata
1867

ספר

נצחון

אשר חבר רבי ליפמן ז"ל

אם ישראל הוא לשם ותפארת כי השכיר המחבר לנצח ולאלם פיות רוברי מרה על ועל משיחו, ולהוריד לארץ נצחם, עד כי על חקורא בספר ח"ה די יספיק לו לדעת מה השיב לפ"י קור"ק ושואל שלא כחוגן. ולאשר כי הדפס מקדם כבר חמו פסו ואין אחד כו' ושנים אמרנו לזכות הרבים והדפסנו אותו מחדש בדפוס המשובח דפה קאנינסבערג באותיות מאירות ונייר יפה ובכרך קטן למען כל אחד כחיקו ישאנו:

והוגה כתנה"ה צרופה ע"פי אותו שהוגה

דיגדפס

באמשטרדם

בשנת ועצת ה' היא' מקום

מעגל חדרך

ספר

עם

דיני תפלת הדרך והבינו

עובר אורח

ספר

עם

תפלות הדרך

מעגל חדרך

ספר

עם

דיני תפלת הדרך והבינו

מסע משה

לארץ הקדושה

להוטיב מצב החיים. מאחינו ישבי ירושלים.

הוא ניהי השר הגדול בישראל שמו, מהוד"ר

משה מונטיפיורי ני לפני שמש ינון שמון

דאס אין ארץ ביינע בעשרייבונג וויא דער שר, משה מונטיפיורי ני דאס גיר ונן קיין ארץ ישראל אין יאהר תרכיו 1866 יאהר. אום דיא לאנע פון אונזערע בדידער דיא דארטיגע איינואינער צו פארבעסערן אויף אימטער. אונ האם דאס ביכל זעלבסט גישריבן אין דיא ענגליטע שפראכע. אונ האם גיבעטן אז בען ואל דאס איבער זעצען אין אלע שפראכען, אז אלע יודען אין אלע בעגדער ואלען דער פון וויסען. אונד ארבעט אויס דיא הערפעי זיינע פלאנעי אויס צו פירען.

וואר שא

בדפוס ר' אפרים מדפריסער ושותפו ר' יצחק ראשבלאט

MASA MOSZA
Nakład i własność S. G. Munka.
WARSZAWA
w Drukarni F. Baumritera. i J. Rotblata
1867

ספר

נצחון

אשר חבר רבי ליפמן ז"ל

אם ישראל הוא לשם ותפארת כי השכיר המחבר לנצח ולאלם פיות רוברי מרה על ועל משיחו, ולהוריד לארץ נצחם, עד כי על חקורא בספר ח"ה די יספיק לו לדעת מה השיב לפ"י קור"ק ושואל שלא כחוגן. ולאשר כי הדפס מקדם כבר חמו פסו ואין אחד כו' ושנים אמרנו לזכות הרבים והדפסנו אותו מחדש בדפוס המשובח דפה קאנינסבערג באותיות מאירות ונייר יפה ובכרך קטן למען כל אחד כחיקו ישאנו:

והוגה כתנה"ה צרופה ע"פי אותו שהוגה

דיגדפס

באמשטרדם

בשנת ועצת ה' היא' מקום

מעגל חדרך

ספר

עם

דיני תפלת הדרך והבינו

עובר אורח

ספר

עם

תפלות הדרך

מעגל חדרך

ספר

עם

דיני תפלת הדרך והבינו

ספר מעשה רקח

מחדוש מ' לחלקת מהורום ... לעיטר המלחן החיצוך
מהלכ מהבלים של מאות ... מעשה
רקח ...
... שיר השירים ...
נדפס פה קק ואלקווא
תחת ...
בדפוס ...
באמשטרדם

נאפאלעאן

דיא בריטמטע לעבנס בשרייבונג סון דעם גרופן
קייזר פון פראנקרייך

נאפאלעאן דער ערשטע

אלע זייני טערקווירדינע פלחשות ; אלע ווינדרליכי אכן
וואס עד האס נגואון אין דר נאנצן צייט וואס עד האס
נשעדשט אנו וואס זיין סוף אין נוועון , אויך דיא וואנדרליכי
בשרייבונג סון זיין: ברודרס זוהן דעם קייזר
נאפאלעאן וואס דעניזעלבע צאנד אין מארין .

אלדינג נאנץ דיין איבערזעצט אויס דעם פראנצעזישן

משניות

עם פירוש הר"ב דנאון מהוריר עובדיה
מברטנורה ז"ל

ועם הלכה פסוקה מה שחיבר הרב
המופלג מהורייר שלמה בן מהוריר
משה בייז מקיק פינסק במדינת ליטא

הקדמת המהבר

הנה מה שאמר ומה שדבר ומה שלמדך הלוא הי' יודע
מחשבתיך ולית כל נכחת כי לך מלחתי לבי ולחכ'
שום ספר לעשות לי קם כשם הנדולים אשר בידך התה אשר
פעולה אלהי הקם אתי, לאל ידי עשות ספרים אשר
כתבתי בימי טרופי על נתר ומום, בפלפולא חריפתא, ונם
על הבבי שנדפס בתקדא בחינך כי אמרתי מה אכי אשר
אמן לא עלתי לאדני כלבנון ובפרט וכי יש לך אדם בישראל
שאין לו שטופים וכשוני כמוני ידענו לותי לכל חוכה . וכבר
כאלהי אדחק מתך עקשות פה ולוות שפתים . אתם על ספ,
זה אכי תולה בלילן בדול ואנבדל רבה קקשמכיכה ח"ם
אתכות הדב המופלא החסיד התפוסים מוהרר שמוא
במוהרר שמחם, סג"ל מקיק פינסק אשר אכי, כוד שמו בשערי
ומפורסם היה בכל תפולת ישראל במיוחיהו כי פעם אחת
בזה בכתבי על משניות אשכנז הזה וישב הדבר הזה בפיכון
בתוך וישמע אלי זה הלשון כי יש לך זכות נדול אשר כחן,
בלבך ללמוד בסדר כזה ומי יתן ויהי לבבך זה לזכות את
הרבים בדבר זה ולהביאתן לבית הדפוס ותזיכים תועל לכל
ישראל כי בדורן הלזן נתפשטה המהנה בכל תפולות ישראל

ספר

נסתור הכומר

נעתק מבי אשר בוואטיקאנא ברומא

ויצא עתה הראשונה לאור עם פתח דבר בליא

אברהם בהרב הכמות ר' צבי הירש ברלינער.

שנת תרליה לפ"ק

ALTONA.

Druck von GEBRÜDER BONN.

סמא דחיא

מי האיש החפץ חיים ומי שמפלא אורח חיים
על סמיסם מפוח חלך
נצר לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה נ׳
נקם סלם ותפסו :

תו

על חיים ושלום

חסד וברכה שכה ונתת השקט ובטחה
על מצחות הישרים בלבותם יתיה לרחה.
ההולכים בקרב ישובו לשלום מן המערבה
יתנו אהבים יחד ומאלקם ישאי בריבה

ברכרי שקר אל ישעו.
מדרך נכוחה לא יהעו.
אהליכה תהי לשם ולתהלה
אם לא תשבח כי אחזיה אהלה
גם הוא כמוה מעם המגלה.

נכבדות מדובר בה מסגנה בשעשנים
מחסידה צדיקה קדושה שמרי אמונים.

רמזים הכר , לגרת מרגש הייחוד רמזים מדוין
ב. מנחה מהצחון ומשלוק כי תשובה על הכל בהשפת מנחי זרון.
ג. מנחה מנהגותיה"ק מיני הסובה מלוהבה בנשיקות ומחורות
ד. הגורות מנעלות ומלירות ממלגים מרוכות ומצורות.
ה. מנחה לכיר מאוך מפלגי כין וכוך הגלח ונכ"ח
ו. תוכחת מגלה מחתי הפלגי הכיל מדע בישורון שנו ריב"ח.
ז. חשובה מרגון קשמיה הרע הגחל מהרי"ם מוליך ומלוירו
ח. לגרת המפלגות מנכי ליק לרבני נפלגיני נאוני ומחרו .
ט. לגרת מודעה להרב הגי לביר מגחלוקק מקחת ומיחס
י. המעטה מלגים והלו לגרת , לרבני ונאוני נפלגיני הוכמה.

צו׳ בעקאסטן אצל הנעזד׳ יעקיל הילפערדינג עטר 2/4 422.
פריים 50 קרייצער.

חתה ממשלה אדוניט
פיסטוריוס ושות
האמבורג אינסראנט
אלכסנדר
מחסית רעדיעס אופט
אופט טילעגראפ

הקסר אופט
רעדואיזשען וויליק
פאולאוויטש
האמבורג אינסראנט
ד׳ ה׳ :

כשנת ויאמר " סלחתי כדבריך לפ"ק

סדר

סליחות כמנהג פראג ופינסק

ונקט בו שלטונית לברית מילה וגם סיפני סליחות לשובבים
ת"ת ולתחלואי ילדים ר"ל

סדר

סליחות כמנהג פראג ופינסק

ונדפס בתכלית הידור ויפי יותר מן הראשונות
הקבאות׳ות גדולות ובניר טוב ובדיו שחור וכהה
מדוייקת : הכל על צד אופן היותר טוב ומשובח
למען ירוץ הקורא בו וה׳ יזכנו להבא לזכות את
הרבים : ובזכות זה נזכה לראות בנחמת ציון
ובבנין ירושלים אמן :

סדר כליחות

לחבורה קדושה

התנהגה של בני החברה הקדושה הישרה
בעלי מקרא ומשנה ונבורא · של
קיכרי מחים וביקור חולים כלכבאחר עולים ומתאספי׳
ביחד בקבל יום שני בפ׳ שמות בבית אחד המיוחר להם
ובאותו היום יושבים בתענית ואומרים סליחות
ואח״כ אביני מלבנו וקוראים בספר התורה פ׳ שמות
ונומרים הר״פלה : ואחר כן חולקים ומסכבים
בית העלמין ודידש בעל הקבר של רבי״א ז״ל
ומבקשי׳ מחילה בין המחים ובן עושים בכל שנה בכל
ב׳ שבוח : בן חוא המנהג פק״ק קראקא ע״פ
תיקון האאונים הקדים ם :

בוכות זה יבוכו רמות לנצח :

ומחה ה׳ דמעה מעל כל פנים אמן :

לפרט יטולע המות לנצח לפק

יזכור אלהים את נשמת אחינו
בני ישראל שמתו ונהרגו
במערכת המלחמה ושפך דמם
כענר ולחמם בגוללים ולא
יאספו ולא יקברו ; כדומן על פני
השדה · תשיב רוחם אל אלהים
אדר נתנה : ונפשותם תהיינה
צחרות בצרור החיים · עם
נשמת אברהם יצחק ויעקב ונשמת
שאר צדיקים וצדקניות שבגן עדן ·
ובחותם תהא כבודי ויגונו ויליצו
טוב בעדינו אמן :

מי

שי"ת עמ"י עש"ו

אבקש מאד לקרות רק **כסדר** וקודם כל ההקדמה של הקונטרס. דזה שקראתיו בשם

עוקבא דמשיחא

(בגימטריי שמי שלום הקטן עהי"ו)

והוא כולל העירות רבות לדרוש **מכשולות גדולות ונוראות** אשר לא נודעו לכל וכמה ענינים העומדים ברומי של עולם, הנוגע לכלל ישראל ולדת תוה"ק, גם סיפורים מהנעשה בדור ישראל בדור הזה אשר **ישתוממו ויתמהו** עליהם

הדפסתיו בשנה ז' והוא עת הקץ לפ"ק.

בודאפעסט תר"פ.
בדפוס של האחים קאסצבורג
Katzburg's Buchdruckerei Budapest, Vil., Kazinczy-ufc

ספר

עמק רפאים.

חלק ראשון.

כוללת מעט הכמורת והאיכות מהמדינה מדינות אמעריקא לא מבביר ימים עמהו כרת ונקראים משם רופאים (דאקטער, ס) וכמה פורצי פרץ להעביר הקנות עורא סופר. ולבטל כל ההפילות והפיזמים מאנשי כנסת הגדולה. ומבחישים דברי חז"ל ועשים מנהגים שונות, חפילה מזוזות, ודתידים שונות מדתי ישראל וגם מדתי העמים אשר אנו מהגוררים בארצותם, ורבים קלי הדעת מהלקטים וידבקו בהם, אמרתי אנהה לנהחים ואשלחם בכל גבולי ישראל: והיה כל הראה יאמר לא נהיתה ולא נראתה כזאת למימן אשר גלינו מארצנו: שימו לבבכם עליה, עצו ודברו.

חברתיו וכתבתיו בעמי, עם סיפר, והראיתי החבור הלזה אל ראשי העם אשר יהד נאצן הקוע בלבותם הנאמנים, והמה חפצים במאדם ובנפשם שיודפם, למען ה' אלהינו ולקדוש ישראל פארנו.

כ"ד אליהו במ"ר משה סופר סת"ם המכונה האלצמאן.

נוא יארק.
בבית וברפוס בהיורר ליב חיים פראנק.
בשנת **תרכ"ה** לפ"ק.

ספר

קרסי זהב

בראותי מחמדים רניס מחז"ל המעוים לותנו לעשות סימנים וציונים בתורה. טעירו לת לנבי לדרוש לותם כפי יכולתי. ותסי רחקית מלאכתי במסכת שבת. כי נורך גדול הוא לכל חדם שיהיה בקי בה בע"פ. ובעיתי סימנין דלוורייתא לו דרכנן. על סדר תשניותיה. היינו לתנר כל תשנה להנדתה המסומה לה בפסוק מתנ"ך לו במתמר רנגן. והוטכילים יהלו בעיניהם ולבבם יבין כתב הסימנים להעלות לחוכה לבת הסבחה בעוד עלינו תמיד ויתעוררו לדרוש לעיון. וזכות עמיית סימנים ולותות בתשבה. יעמד ה' עתנו לות לטובה. ולחרבע ריותות דורטי כבודו יכנס. ניון במהרים יבנה:

— שנת **סימן** רכ"ד פרקים לפ"ק —

פורחת עלתה נ"צ"ה
פרה ראשון
[illegible]
לפיה חנו יכלו נתיבו מלחרים
טוים נעיריים יתיקים. לחר
„לחק סיחבי" וסידרם
נידך נלח ויבא,
לחר יתענג כל
סקיבלו בו
יהי לחרי נייבי, נהלם יהי לבל
לפיהים חנבחרים עיר חק"י סיחחר
סיבא לנחיי"ע ע"י חבי"ם סיחבלו יהי
ד' יחיברי"ח לחבר יחלטחנים חבר
קנס מצות יהיב סיחלבק בייחיבר חינל"ד
זאלעשטשיק
שנת להבין המפר ומליצה לפ"ק
. ALEI ZAIES
Buchdruckerei von S. Glass
ZALESZCZYKI 1893.
נדפס אצל"ם מו"ם שמואל גראס נ"י.

סמא דחיא

מי האיש החפץ חיים ומי שמפלס אורח חיים
על מיהם מנות תלך
נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה נר
נקם תלום ודפנו:

תו

על חיים ושלום

חסד וברכה שבה ונחת השקט ובפחה
על מצחות הישרים כלכותם יהיה לרחה.
החולבים בקרב ישובו לשלום מן המערכה
יתנו אהבים יחד ומאלקם ישאי ברכה

בדברי שקר אל ישעו
מדרך נכוחה לא יתעו.
אהליבה תהי לשם ולתהלה
אם לא תשבח כי אחותה אהלה
גם הוא כמה מעם הסגלה.

נכברה מדובר בת סמונה בשושנים
מחסדיה צדיקה קדושה שמרי אמונים.

רחמים דבר, חנגת מרפא דשיית רחמים מדין
ב. מצמר מהנאתן מפלוגי כי חמורה על הכל בפסקת תנאי זמן.
ב. מצמר מהנאתן מפי חמורה מלאכה בפיקוח נפשות ומחרות
ד. הצורות נמרות ומלירות מצמרים עוקרות ומצורות.
ה. מצמר לביד מאתן מפלוגי בין וצבר הנאתן לכלים
ו. תוכמת חנגה מחמי המפלגי הלכ כחנ בשורון שנו ריבה.
ז. חמורה מרבען קשמאי הרב הגדול מהרי"ו מולין ומלמידו
ח. לברת האשלות מבני לית לרבני בחלוגי בחנו והחו.
ט. לברת מרחנה להרב הגי לביד מנחלוקת חמרת ופרשת
י. המחנה מלברים והלו לברת, לרבני ובחלוגי הוסנה.

צו־בעקאמען אצל הגעד ר' יעקוב הילפערדינג עמר 2/4 422.
פריס 50 קרייצער.

תחת מסשלה אחניט
פריסווטליוושי
האסידר אינפראטר
אלכסנדר
מאכצע דערוויש אופטע
אינפע ס.ל.ב.ג.ו.ש.ג

הקסר אלבע
דערוואוניגע וועלק
פאולאוויטש
האסקר האסידר
ד' ה':

כשנת ויאמר ' סלחתי כרבריך לפ"ק

סדר

סדר כליחות

לחבורה קדושה

התנחגה של בני החברה הקדושה הישרה בעלי מקרא ומשנה ובמרא שלר'
קוכרי מחים וביקור חולים ולמלבאחר עולים ומחאבף'
ביחר בקל יום שני בפ' ששות בבית אחר המיוחר להם
ובאותו היים ישובים בתענית ואומרים כליחות
ואח"כ אבינו מלבנו וקוראים בספר החורה פ' שמיח
ונומרים הר"פלה: ואחר כך הולכים ומסבבים
בית העלמין וחוזרים בעל הקבר של רמ"א זיל
ומבקשי' מחילה בן המתים ובן עושים בכל שנח בכל
ב' ששות: כן הוא המנהג פק"ק קראקא ע"י
תיקון הגאונים הקדמים:

בוכות זה יבוכו הטות לנצח:

ומחה' בעה"ב בלבנים אמן:

לפרט יבולע המות לנצח לפק

זכור אלהים את נשמת אחינו
בני ישראל שמרתו ונהרגו
במערכת המלחמה ושפך דמם
כעפר ולחמם בגוללים ולא
יאספו ולא יקברו; כדומן על פני
השדה. תשיב רוחם אל אלהים
אשר נתנה: ונפשותם תהיינה
צחרות בצרור החיים. עם
נשמת אברהם יצחק ויעקב ונשמת
שאר צדיקים וצדקניות שבגן עדן.
ותחותם תהא כבודי ויגונו ויליצו
טוב בעדינו אמן:

מי

שי"ת עמי עש"ו

אבקש מאד לקרות רק **כסדר** וקדם כל ההקדמה של הקונטרס זה שקראתיו בשם

עוקבא דמשיחא

(בגימטריי שמו שלום הקבי עהים)

והוא כולל העירות רבות לרבר **מכשולות גדולות ונוראות** אשר לא נודעו לכל כמה ענינים העומדים בחומי של עולם, הנוגע לכלל ישראל ולדת תוהיק, גם סיפורים מהנעשה בדור ישראל בדור הזה אשר **ישתוממו ויתמהו** עליהם

הדפסתיו בשנה זו והוא ע"ת הקץ לפ"ק.

בודאפעסט תרפ"ג
בדפוס של האחים קאטצבורג
Katzburg's Buchdruckerei Budapest, Vil., Kaziczy-utc

ספר

עמק רפאים.

חלק ראשון.

כוללת מעט הכמורת והאיכות מהמדינה מדינות אמעריקא לא מבבור ימים עמרו כת וגקראים משם רופאים (דאקטער, ס) והמה פורצי פרץ להעביר הקנות עזרא סופר. ולבטל כל ההפילות והפיזטים מאנשי כנסת הגדולה. ומבחישים דברי חזיל ושישם מנהגים שונות, חפילה מזורות, ודתידם שזנות מדתי ישראל וגם מדתי העמים אשר אנו מהגזרים בארצותם, ורבים קלי הדעת מהלקטים וידבקו בהם, אמרתי אנהנה לנהחים ואשלחם בכל גבולי ישראל: והוה כל הראה יאמר לא נהיתה ולא נראתה כואת למיום אשר גלינו מארצנו: שימו לבבכם עליה, עצו ודברו.

חברתיו וכתבתיו בעטי, עט סופר, והראיתי החבור הלזה אל ראשי העם אשר יהד נאבן הקוץ בלבותם הנאמנים, והמה חפצים במאדם ובנפשם שיודפם, למען ה' אלהינו ולקדוש ישראל פארנו.

כיד אליהו במיזר משה סופר סיתיים המכונה האלצמאן.

נוא יארק.

בבית וברפוס כהיירר ליב היים פראנק,
כשנת **תרכ"ה** לפ"ק.

ספר

קרסי זהב

בראותי מלחמרים רגיש מחז"ל המעיש לותמו לעשות סימנים ואינים בתוהם. הערינו לת לנבי לדרום לותם כפי יכולתי. ומשי רחלית מלאכתי במסכת שבת. כי נורך גדול קות לכל לחד סיפיהם בקי בה בע"פ. ועשיתי סימנין לחורייתת לו דרבנן. על סדר תנניותיה. היינו לתבר כל משנה לחברתה בסמוכה לה בפסוק מתכ"ך לו במלתר רבנן. והמשלילים ירלו בעיניהם ולבנבם יבין כמה גדול כת בסימנים להעלות לחרוכה לבת בסבחה בעובר עליהם תמיד ויתעודדו לדרום לבינן. וזכות עשיית סימנים ולותות במשנה. ועשה ס' עמנו לות לטובה. מלחבא ריחות דורבי כבודו יבנם. ניון במהרים יבנה:

— שנת **סימן דכ"ד פרקים** לפ"ק —

פורחת עלתה נ"צ"ה

פרה ראשון

חזלי זי"ת

לפיה הנו יכולל ניקוי מהיריס
טיגים בעיניים יחתיקים. מפר
"לסק סיחבור" ומיהדים
בדיך כלים ויפים,
לפר יתענג כל
מקיהל בו

יפי לחרי מיכה, נילוש יפי לבל
בפרחים שנפלרים עיך תרי סיחבור
סיכה לבמיה ע"י רפי"ם סיחיבים יהיו
ד' חיכרה"ת לפנר יחלילשטיק לפר
קנם מזנית יחיבים סילסק בייחיבר יעל"ד

זאלעשטשיק

שנת כדבון המפר ומליצה נפ"ק

ALEI ZAIES

Buchdruckerei von S. Glass
ZALESZCZYKI 1893.

נדפס בלפ"ק תוק"ם שמאי נדאו נ"י.

פירוש
התפלה על הפרנסה
אשר
בברכת כהנים
מאתי הצעיר
שמואל דייטשלענדער
החונה פה ק"ק פוחאף בעה"מח ס' מראה הלבנון ומרות טובות.

לפרט: „ישא יהוה פניו אליך ויחנך" לפ"ק.

כ"ע

מחיר התחברת שלשים צ"ל.
והכנסותיה קדש המה לעניי ארץ הקדושה.

BRODY, 1879.
Druck v. B. Werber's Wittwe.

ספר
שבחי
רבי חיים וויטאל

דאס היילגע ספר דערציילט דאס גרויסקייט פון הא"ש האלקי מר"חיים וויטאל זצוק"ל · אונ אלע פירקטעליכע זאכען וואס עס האט זיך איהם געטראפען אונ זיין גאנץ לעבען אויך די וואונדערליכע מעשיות וועט זיך איטלעכער וואונדערען אונ וועט דאדורך זיין הארץ צו ביינגען נאר צו תורה אונ צו מצות · ובזכות זה וועט דער גואל צדק קומען באלד אונ גיך אמן :

עכשיו איז בוו אהער גידרוקט געוועין אויף לשון הקודש אונ יעצט איז עס איבערזעצט געווארען אויף יודיש דייטש סובה צו זיין אויך דוא וואס פערשטעהען קיין לשון הקודש :

נדפס בהגהות והשהדלות המעתיק :

ספר
תוצאות חיים

ראה זה דבר חדש הוא ספר הנכבד כל הקורא בו מלבשתו עטה וירחת ה' חבר חברו האלקי כמהר"ר חליהו די וידאש נ"ע בעה"מ ספר ראשי' חכמ' חבר כבר נודע בשערים אמרותיו טהורים מגלה המסורים · והחידות בספירים דבריו כדרבונות נטועים וכמסמרים ; כי חיים הם למוצאיהם להחיות לב נשברים כאשר עיניכם תחזינה הברים :

כ"ש **בפראג** (שנת בכ"ו)

תחת ממשלת אדונינו הקיסר אוגוסט פריסוטליכע דערהאוכטס' וועלקי הקיסריאר היופעראטער **אלעקסנדר פאווליטש** סעמוט דאדונינו אוגוסטע רגמי' הקיסריאר אוגוסט מלעסכנואמל יר"ה

בשנת **תקע"ז** לפ"ק

שאלות ותשובות
בית אבל ובית משתה
ובית[?]ות התשובות אהליהם ימתי
המחבר שמואל פלאגי יצ"ו
ושמיניה בם"ו תשובות על ענין המעלה

בסוף החיבור מוב אחרים דברי מראשונים
אוהרת מצות הפסח ולדבר בעתו
להוהר מאד בכבוד האלהים והזה[ר]
לא לומר כל שיר ופיוט הבא לידו
ישמור דרכיו מאוד מחטוא בלשונו
לא יצא הקצף ויענש על זה
והחכם בשכלו ובכבוד האל מתונת
שיריו לא ישוו בו וישא בבכה מתונה

נדפס

עטרת חתונה
שעשה
החבר ר' מנחם בן ר' מאיר
וזוגתו מרת שרה בת מהר"ר שלמה
ליום שמחת לבם
יום ט"ז לחדש מרחשון
פולדא.
לזכרון חסדי הנעורים

ספר
שלחן ארבע
זה השלחן אשר לפני יי'.
חברו הרב רבינו בחיי ז"ל
ובספר (מנחת דוד) ...

[רוסיא]

ספר שם ישראל

מיוסד על דברי השל"ה הקדוש ובעל הקיצר שכל אחד יאמר פסוק לאחר שמנה עשרה המתחיל באות אחד מתחלת שמו וסוף שמו

והוא מסודר ע"פ א' ב'

וכל שם ושם שהוא נמצא בעולם ימצא פסוק לשם בתוך ספרי הקטן אשר לקטתי ואספתי בעה"ה

אני הקטן והצעיר לימים הנקרא

יוסף שלעזינגער

בן אדמו"ר הרב המאוה"ג מוה' מרדכי נ"י הושב בע"י פרעשבורג, בן הגאון המחבר בעל „סולת המנחה" וי"ל על התורה" ושאר ספרים זצ"ל.

שנת ובשם ישראל יכונה לפ"ק.

Zu beziehen durch J. Schlesingers Buchhandlung
Budapest, Weitzner Boulevard Nr. 13.

פה פרעסבורג יע"א.

נדפס בדפוס של דוד לוי ואברהם אלקלאי בפרעסבורג.

שבע זכירות
והוא ספר
מחברת הקודש

מה שירגיל האדם לומר קודם תפלה יכרענו כאן פרק שירה עם לשון לע"ז · אחיב זמר לכניעה · שופלות כמאן אם חזאת ארם. שיצרו מתגבר עליו יזכור לו יום המיתה · ואמרי ויל יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום קרי · אחיב מרגניתא דרים אחיב מרגניתא דרית · אחיב זמר לגדלות הבורא יתעלה ואחיב הכזירות כדי לקיים שבעה מצות עשה ולא יאמר בעל דברים שבכתב ואחיב פי אתועלת כל זכירה · ועיי מעבר לדף :

Schéba Sechíros
à Gedruckt in Zemberc in KaPoPol,
tische B. Druckerey 1818

תאנית ישרק

יושבי בראדי
על מות מלכם
הוא הקיסר האדיר הישר והתמים
פראנץ הראשון
קיסר איסטרייך ומלך אונגארי
ובוהמען וכו' :

אשר עלה ריחו שמיטה ג' רכיעיה שעה אחד חצות הלילה ליום ב' ראשון לחודש אדר התקצ"ה :

וקוננו עליו הקינה הואת במקהלות עם בכיהבב הגדולה דפה בראדי יום ג' מיז אדר תקצ"ה לפ"ק :

חוברה בלשון הקודש
מאת
מרדכי בן דוד סטרעליסקער
ונעתקה ללשון אשכנזי
מאת
פלאי

ב"ה
ספר
תוכחת מגולה

מאת הרב הגאון האמיתי רב"ב ישראל ופרשיו
נודד נדד ועומד בפרץ עין הערה בקש"ת
מו"ה הלל ל"ש נ' אב"ד דק"ק קאליטמיא
אשר שלח לעה"ק ירושלם ת"ו בשנת ת"רנ"ל .

ונלוה לו
ספר תורת הקנאות

נגד בני ע"ר אשר ירצו לעשות ישוב א"י מנשפי חשק [כמים המדמים פי ויקרא פ' ג' ביטל ומזוין ומבלגן בניסף] ולייטר שמה בתי ספר שקאלעס לנערים ונערות, להרחות לכל כי טובתן של רשעים רעה ולא להם ולנו לבנות את בית ד' .

Nachdruck Vorbehalten

ספר
תהלים
עם
פירוש קצר ומספיק על דרך הפשט
כשם
יופי מכלל

נדפס בריוק רב, עם דגושים, ומתגים להוראת הקריאה אשר פלילו :

ווילנא

בדפוס ר' צ"י פין, ור' א"צ ראזענקראנץ, ור' א"ש שיפשוביצער.
שנת תרמ"ז לפ"ק

ТЕГИЛЛИМЪ.
Псалтирь.
Съ Комментаріемъ "Іофе Мехаель", С. І. Финна.
ВИЛЬНА.
Въ типографіи Финна, Розенкранца и Шрейбштейнера.
на Лидскомъ переулкѣ, д.№ 8598/13
1887.

תם ומועד

נשלם בר״ח

אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי אשר
לא צויתיו לדבר ואשר ידבר בשם אלקי׳ אחרים
ומת הנביא ההוא.

תם ומועד

נשלם בר״ח

אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי אשר
לא צויתיו לדבר ואשר ידבר בשם אלקים אחרים
ומת הנביא ההוא.

תשועת ישראל

הובא לבית הרפוס ע״י מוהר״ר
חיים מגזע אלשיך ח״ה
מלובלין:

לזכות כלל ישראל הועתק מכתב ולשון של
איטליע ולטין שנדפס מקבמת דנא
ברומא הפירה ברשות [illegible] הארץ
הפופס יר״ה ותוכן הענין לבטל רבילבולים
ולסתום את פי המקטריגים בענין זה
מן פופס יר״ה כאשר עניכם תחזנה במשרים
החתימה של אינקווערטאער

Com unicentie Sereniſſime

נדפס
בפיורדא

ע״י המתוקק כהר״ר הידש ובנו הר״ר חיים [illegible]

אין דיא הוכי

קונסולטא

דעם הויך ווירדיגסטן אונ׳ גנעדיגן

הערן
העצצי פאנענטע

אין פר ליאדונג איבר מיינה ערדראסלוזג זוא אין דער שטאט
פיטערבא פר גאנגן זיין זאלי

פר

גיאיאעלא דע קארע אונ׳ יוסף מאאעין יודן

קורליר בגריף

רום

גדרוקט אין דר הויך ווירדיגסטן אפאסטעלישן קאמר
דרוקירייא שנת 1706 איט ערלויבנים אהרלי

פראטעטר ניקלוים רונדאלפי פרעדיגר אונ׳ דש הויך ווירדיג
אפאסטעלשן פאלאטט אגיטטער

ד

חוסן ישועות

להשר מקוצי

אחד מבעלי התוספות

בו יסופר נפלאות. אין דיזער מעשה ווערט דר
ציילט די וואונדר וואס השי"ת האט געטאן צו
איינם פון די בעלי התוספות מיט זיין ברודר. זיי
זענען געווען ביי דעם גרעסטן אוקיינוס אז דר שטורם
וויגט האט זייער שיף פר טראגן אין (ים הקרש)
פר גליווערטן ים. ווי פון דארטן איז ניט געוועזן
אז די שיף האט געקענט ארויס. זאל אמאל ארויס.
נאר כחכמת זייערע תפלות האט השי"ת זיי געהאלפן.
השי"ת זאל מיט אונז טאן גרויסע ניסים. צו ברענגען
דעם גואל צדק במהרה בימינו אמן סלה:

סובל נכה"ד מ"ו ר' פייוועל מאלדאווסקי מ"ס מבעלקיטסטאק

ווארשא

Разказъ ХОСЕНЪ ЭШИОСЪ
ВАРШАВА
1879.

דון יצחק אברבנאל.

בעת דעם קעניג ער זאל מבטל זיין די שרעקליכע גזרה
פון ארויסטרייבן די יודען אויס שפאניען, דער גרויס אינקוויזי-
טאר שטעט אן, אנגעטאן אין צומער. און ער הערט זיך אמין אין
[illegible]

Печ. въ Тип. Г. Пимента и Я. Швабе,
Варшава Шераковская 4, — 1918 г.

אין גאנץ נייע
מעשה
פון
רבי שמעון
בן גמליאל
מיט זיין זוהן
רבי יהודה הנשיא
זייער זכות זאל מגין זיין אויף אונז אונ אויף אלע
יודען אמן כן יהי רצון.

לעמבערג

פערלאג פון מאניש נעבעלים

איין וואונדערליכע מעשה
פון דעם הייליגען
בעל התוספות
הר"ר שמשון זצ"ל.

דא זעהט מען די וואונדער פון השי"ת וויא דר בעל התוספות
מיט זיין ברודר זענען פארפארן געווארן אויף דעם ים ווס
קיין מענטש קען פון דארט נישט ארויס. אונ דער
אייבערשטער האט זיי געהאלפן, אונ זיי זענען בשלום אהיים
געקומען. אונ דערפון זעהט מען ווא דוא בייד פון אונזערע
חכמים ז"ל זענען אמת. (אפילו חרב חדה מונחת על צוארו
אל ימנע עצמו מן הרחמים וכו') דאס הייסט אפילו עס ליגט
א שארפע שווערד אויף דעם מענטשענס האלז זאל ער נאך
האפען צום אייבערשטען אז ער וועט אויס העלפען:

לעמבערג.
בשנת תר"ל לפ"ק

Mase.
Verlag von S. W. Menkes u. J. D. Süss.
Lemberg, Druck von Felix Bednarski 1869.

איין גאנץ נייע
מעשה
פון דעם רעבין ר'
העשיל
וואס עס האט זיך געטראפען אין דער צייט
ווען ער איז געווען רב אין קראקא זיין זכות
זאל מגין זיין אויף אונז ועל כל ישראל אמן.

לעמבערג

Masaj
Verlag von W. Menkes
Druck Des U. W. Salat
Lemberg 1881

ספר
מהגאון בעל המחבר
תוספות יום טוב ז"ל
דא ווערט בשריבין די לעבענס געשיכטע פון
דיזען גאון ז"ל אין דער נס וואס האט מיט איהם
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
געשפעטעט דעם מיניסטער אויף דעם דאפראס:

ווילנא
בדפוס של ר' אברהם יצחק דווארזעץ.

СИПУРЕ МИНЪ ГАГАОНЪ ЮМЪ-ТОВЪ ЛИПМАНЪ,
т. е. Біографія славнаго Раввина Іомъ-Товъ Липманъ.
ВИЛЬНО
въ Типографіи А. Дворжеца 1864 г.

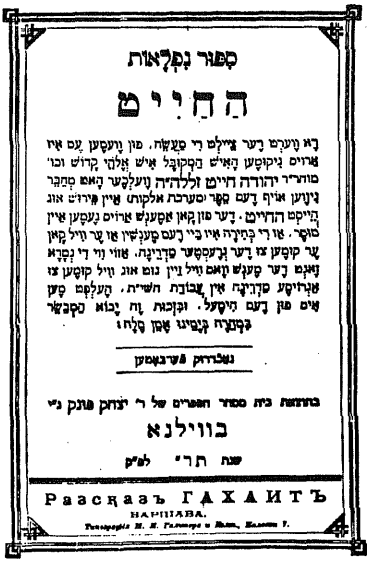

ספר נפלאות

החיים

נא נוערם ניער צייכם רי סעשה. מון נוסעטן עם איז
פוריס ניקוסטן הונדים הקקובל איש אלהי קדוש וכו'
מוהרר יהודה חייים זלכדיה ונוסלכער האט סחבר
ניענען אויף דעם ספר יסערכת אלקות) איין פירוש אוב
הייקס הרזיים. ניער מון קאן אסקענש פרויס נעסטען איין
סוסף. או רי קחיבה איז כרי רעם קענקשין או שר ווייל קאן
שר קוסטן צו ניער נעשפשער סדבינה. שוזי ווי די נסבה
נאכם ניער קענש נאכ ווייל זיין נום אוב ווייל קוסטן צו
סרבוסק סדבינה אין אבודת השיית. הענקסם סין
איס מון דעם חיסעל. וזכות זה יבוא סקבשר
בקבצה קבטינו שמן סלה:

נאכדרוק פערבאטן

בהוצאת בית מסחר הספרים של ר' יצחק פונק נ"י

בווילנא

שנת תר"ס לפ"ק

Разсказъ ГАХАИТЪ

НАРШАВА.

Типография М. Е. Гальперна и Комп., Каленая 7.

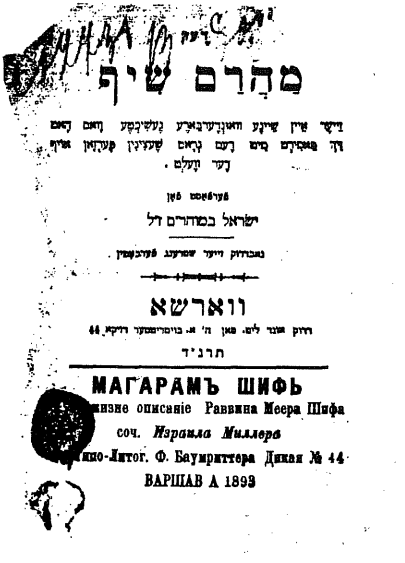

מהרם שיף

זייער שיינע האנדערבאנד נעשיקסע האם האס
דיר פאסירם מים דעם נראם שעציגן קעגנען אויף
דער וועלם.

פערפאסם פון

ישראל במהרים דל

נאכדרוק זייער שטרענג פארבאטען.

וואַרשא

דרוק אונזר ליט. פון ה' א. בוימרסמער דרוקר. 44

תרנ"ד

МАГАРАМЪ ШИФЪ

жизне описаніе Раввина Меера Шифа

соч. *Израиля Миллера*

Лито-Литог. Ф. Баумритгера Дикая № 44

ВАРШАВ А 1899

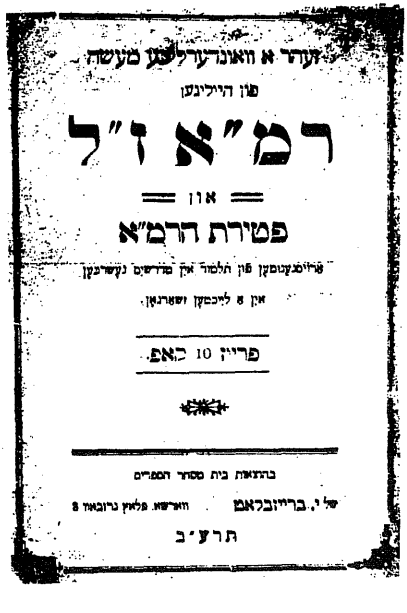

תורת א ואונדערלעגן מעשה

פון הייליגען

רמ"א ז"ל

און

פטירת הרמ"א

פרייסצעטען פון תלמוד אין מדרשים נעשריבען

אין 8 ליכטען ושפרנען.

פריים 10 קאפ.

בהוצאת בית מסחר הספרים

של י. בריינבלאם וואַרשא. פלאץ נריבואר 3

תרע"ב

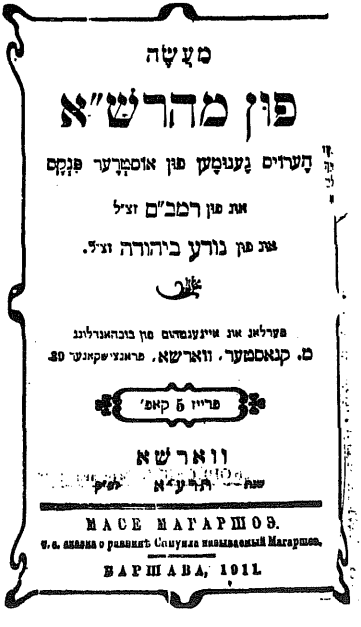

מעשה

פון מהרש"א

הערים נענעטן פון אוסערער פונקם

אוב פון רמב"ם זצ"ל

אוב פון נורע ביהורה זצ"ל.

פערלאג אוב איינענטהום פון בוכהאנדלונג

מ. קנאסמער. וואַרשא. פראנציסקאנער 29.

פריים 5 קאפ.

וואַרשא

שנת תרע"א לפ"ק

МАСЕ МАГАРШОЗ.

т. е. сказка о раввинѣ Самуилѣ нижеименуемый Магаршоз.

ВАРШАВА, 1911.

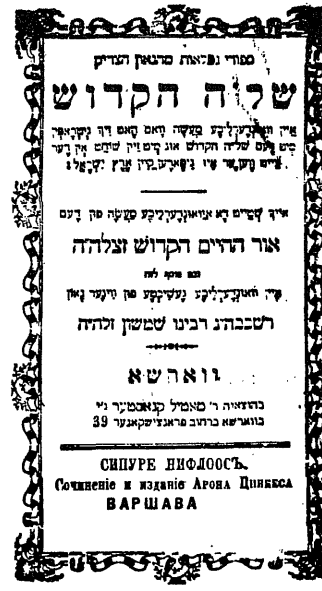

ספורי נפלאות מרגאון הצדיק

שליה הקדוש

איך וואונדערליכע מעשה וואס האט זיך נישראפין
מיט דעם שליה הקדוש אוג מיט זיין שיחט אין דער
ציים ווען עד איז ביפארען ביין ארץ ישראל:

איך שטיים דא אויאונדערליכע מעשה פון דעם

אור החיים הקדוש זצלהה

אוג מיט דעם

איך וואונדערליכע נעשיכטע פון ווינער גאון

רשבבהג רבינו שמשון זלהה

ווארשא

בהוצאה ר' מאטיל קנאסטער נ"י
בווארשא ברחוב פראנצישקאנער 39

СИПУРЕ НИФЛООСЪ.
Сочиненіе и изданіе Арона Цинкеса
ВАРШАВА

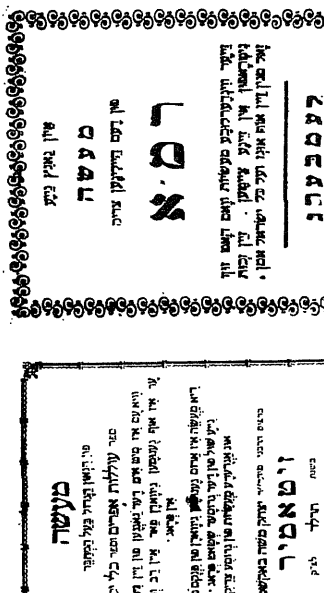

ר' מאטיל

אויך גאנץ נייע

מעשה

רפאל תם

איך דעם ביידיגען ציים

ווינדערליכע מעשה וואס האט זיך נישראפין
מיט דעם שליה הקדוש אוג מיט זיין שיחט אין דער
ציים ווען עד איז ביפארען ביין ארץ ישראל:

איך שטיים דא אויאונדערליכע מעשה פון דעם

אור החיים הקדוש זצלהה

אוג מיט דעם

איך וואונדערליכע נעשיכטע פון ווינער גאון

רשבבהג רבינו שמשון זלהה

ווארשא

בהוצאה ר' מאטיל קנאסטער נ"י
בווארשא ברחוב פראנצישקאנער 39

СИПУРЕ НИФЛООСЪ.
Сочиненіе и изданіе Арона Цинкеса
ВАРШАВА

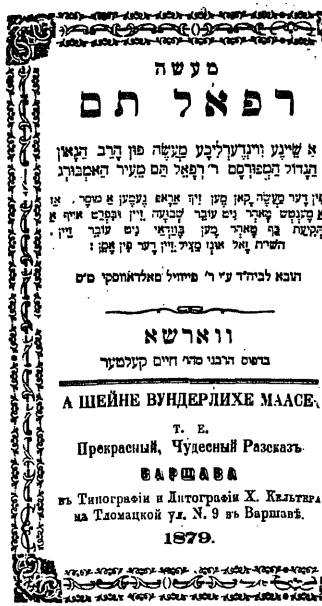

מעשה

רפאל תם

א שיינע ווינדערליכע מעשה פון הרב הגאון
הגדול המפורסם ר' רפאל תם מעיר האמבורג

פון דער מעשה קאן מען זיך אראפ נעמען א מוסר. אז
א מענטש מאהר ניט עובר שבועה זיין ובפרט אויף א
הקיעת בף מאהר מען בוודאי ניט עובר זיין.
השרת זאל אונז מציל זיין דער פון אמן:

תובא לביהד ע"י ר' מיחיל מאלדאוסקי מ"ס

ווארשא

בדפוס הרבני מהר חיים קעלטער

А ШЕЙНЕ ВУНДЕРЛИХЕ МААСЕ,

Т. Е.
Прекрасный, Чудесный Разсказъ.

ВАРШАВА

въ Типографіи и Литографіи Х. Кельтера
на Тломацкой ул. N. 9 въ Варшавѣ.

1879.

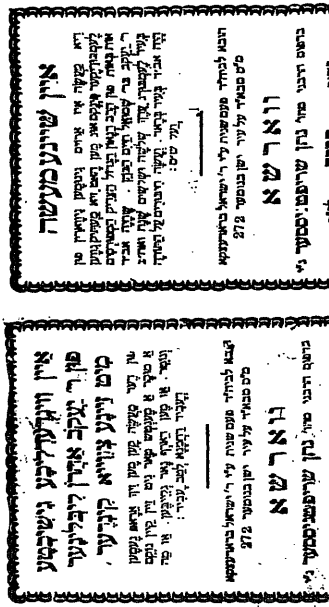

איין שיינע מעשה

ווארשא

בדפוס הרבני מהר' נתן שריפטיסטער נ"י
בשנת תרלה לפ"ק

Ameine Maice
ВАРШАВА 1878.
Въ Типографіи Н. Шрифтисера
Наляйки № 13.

איין שיינע מעשה

ווארשא

בדפוס הרבני מהר' נתן שריפטיסטער נ"י
בשנת תרלה לפ"ק

Ameine Maice
ВАРШАВА 1878.
Въ Типографіи Н. Шрифтисера
Наляйки № 13.

ר' מאטיל

אויך גאנץ נייע

מעשה

רפאל תם

איך דעם ביידיגען ציים

ווינדערליכע מעשה וואס האט זיך נישראפין
מיט דעם שליה הקדוש אוג מיט זיין שיחט אין דער
ציים ווען עד איז ביפארען ביין ארץ ישראל:

איך שטיים דא אויאונדערליכע מעשה פון דעם

אור החיים הקדוש זצלהה

אוג מיט דעם

איך וואונדערליכע נעשיכטע פון ווינער גאון

רשבבהג רבינו שמשון זלהה

ווארשא

בהוצאה ר' מאטיל קנאסטער נ"י
בווארשא ברחוב פראנצישקאנער 39

СИПУРЕ НИФЛООСЪ.
Сочиненіе и изданіе Арона Цинкеса
ВАРШАВА

ר' מאטיל

אויך גאנץ נייע

מעשה

רפאל תם

איך דעם ביידיגען ציים

ווינדערליכע מעשה וואס האט זיך נישראפין
מיט דעם שליה הקדוש אוג מיט זיין שיחט אין דער
ציים ווען עד איז ביפארען ביין ארץ ישראל:

איך שטיים דא אויאונדערליכע מעשה פון דעם

אור החיים הקדוש זצלהה

אוג מיט דעם

איך וואונדערליכע נעשיכטע פון ווינער גאון

רשבבהג רבינו שמשון זלהה

ווארשא

בהוצאה ר' מאטיל קנאסטער נ"י
בווארשא ברחוב פראנצישקאנער 39

СИПУРЕ НИФЛООСЪ.
Сочиненіе и изданіе Арона Цинкеса
ВАРШАВА

איין שיינע מעשה

ווארשא

בדפוס הרבני מהר' נתן שריפטיסטער נ"י
בשנת תרלה לפ"ק

Ameine Maice
ВАРШАВА 1878.
Въ Типографіи Н. Шрифтисера
Наляйки № 13.

איין שיינע מעשה

ווארשא

בדפוס הרבני מהר' נתן שריפטיסטער נ"י
בשנת תרלה לפ"ק

Ameine Maice
ВАРШАВА 1878.
Въ Типографіи Н. Шрифтисера
Наляйки № 13.

מעשה

מר׳ יחזקאל בעל צדקה

בזיטאמיר

בדפוס מוהר״ר יצחק משה באקשט נ״י

בשנת תרלד לפ״ק

Хацкель бал-цедуке т. е. Хацкель благотворитель (Разсказъ).

ЖИТОМИРЪ
въ Типографіи И. Бакста
1873

ספורי מעשיות

פון

מהר״ל מפראג׳ס

ברודער

ר׳ חיים ב״ר בצלאל ז״ל

א זעהר וואונדערליכע געשיכטע פון דעם גרויסען תנא וועגען זיין התחברות מיט דעם רמ״א ז״ל ארויסגענומען פון מאנוסקריפטען געשריבען אין א לייבלעמן ושותפו.

פרייז 10 קאפ.

בהוצאת בית מסחר הספרים

של י. ברייזבלאט ושותפו ווארשא׳ פלאץ גרזיבאוו 8

תרע״ב

דו מַעֲשֶׂה אוּן גְשֶׁעהֶן אוּנ דו צַייטֶן פוּן דֶם

בעל שם טוב הקדוש

זכותו יגן עלינו

את דו ערשטו עמלוכו יאר ווי ער הם גידארפט נתגלה צו ווערן ; וואונדערליכו מעשיות פון דעם היילוגן צדיק וואס מען האט געזעהן אופן באר או דער היילוגר צדיק איז געוועזן איין בעל רוח הקדש . זיין זכות זאל אויף אונז תמיד מגין זיין :

לעמבערג,

בהוצאת הנגיד ר׳ ישראל דוד זיס הלוי נ״י ור׳ יעקב משולם ניק נ״י.

בשנת תרמ״ח לפ״ק

איינגעטהיילט דעם פערלעגערס. נאכדרוק ווירד פארבעהאלטען.

Geschichte.

Lemberg, Druck von Felix Bednarski (verm. Poremba) 1887.

דער גרויסער

בעל צדקה

אדער

פון טויט צוריק לעבעדיג

דא ווערט בעשריבען זעהר אשיינע וואהרע געשיכטע וועלכעס עס האט זיך פערלאפען דא איינע פרוי איז פון לעבען מיט צוריק לעבעדיג געוואָרען דורך דעם גרויסען צדיק הרב מפראג זיין זכות זאל אונז בייא שטיין.

פערפאסט פון נב״ד

איינגעטהיילט ר׳ בנימין ליבעסקינד נ״י מו״ס אין פיעטרקוב

פיעטרקוב

בדפוס החדש של הנגיד מו״ה מרדכי צעדערבוים נ״י.

שנת תרס״ב לפ״ק

Деръ Гросеръ Баалъ Цедоки
Великій Благотворитель
Соч. НАБАДА.
Въ типографіи М. Цедербаума въ Петроковѣ.
1902 г.

דער

באַשערטער שידוך׃

[אַזוי גוט ווי אראמאן]

אַמַעשה שהיה ווי אַזוי אין ווילנא זיינען געגרינדעט געוואָרען די ערשטע חסידישע שטיבליך.

פארשריבען לזכרון פון

יהושע הלוי מזח.

ווילנא עת״ר

דרוקעריי פון ה׳ צ״ה ראָזאַהן

ДЕРЪ БАШЕРТЕРЪ ШИДУХЪ
т. е. НАРОЧЕННАЯ СУДЬБОЮ ПАРТЬЯ
Соч. О. Х. МЇЗАХА.

Вильно, Типографія Ціонсона

מעשה נורא מהצדיק המפורסם

רבי ר לוב שרהם

ווינדערליכו מעשיות פון דעם היילגען צדיק וואס פעגן נויעהן, אופפן באר אי דעק היילגער צדיק אוז נויעהן אין בעלזהות בקודש זיין זכות זאל אוף אונז תמיד מגן זיין!

לעמבערג

אייגענטאם דעם: פערלעגערם
נאכדרוק ווירד פארבעהאלטען

mase

Drak und verlag vün A. N. Sis

Lemb rg 1881

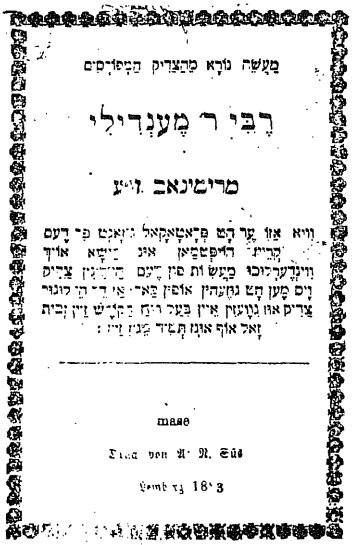

מעשה נורא מהצדיק המפורסם

רבי ר מענדילי

מרישנאב זיין

ווינדערליכו מעשיות פון דעם היילגען צדיק וואס פעגן נויעהן, אופפן באר אי דעק היילגער צדיק אוז נויעהן אין בעלזהות בקודש זיין זכות זאל אוף אונז תמיד מגן זיין!

---

mase

Druk von A. N. Sis

Lemb rg 18[illegible]3

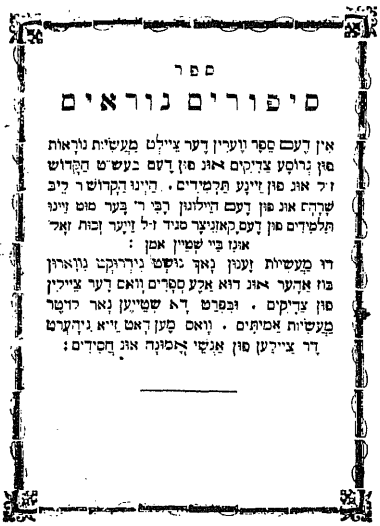

ספר

סיפורים נוראים

אין דעם ספר ווערען דער צייליט מעשיות נוראות פון גרוסע צדיקים אוז פון דעם בעש"ט הקדוש זי"ע אוז פון זיינע תלמידים. היינו הקדוש ר' ליב שרהס אוז פון דעם היילגען רבי ר' בער מוט זיינו תלמידים פון דעם קאנוציר מגיד זי"ע ווי זיי זכות זאל אונז בי שמיין אמן:

די מעשיות זענען נאך נישט נידיקיקט נוארען פון אדער אוז דוא אקע ספרים וואס דער צייכן פון צדיקים. וכפרט דא שטייען נאר רוטער מעשיות אמתים. וואס פעגן דאס ווי גיקערט דר צייכן פון אנשי אכזניה אוז חסידים:

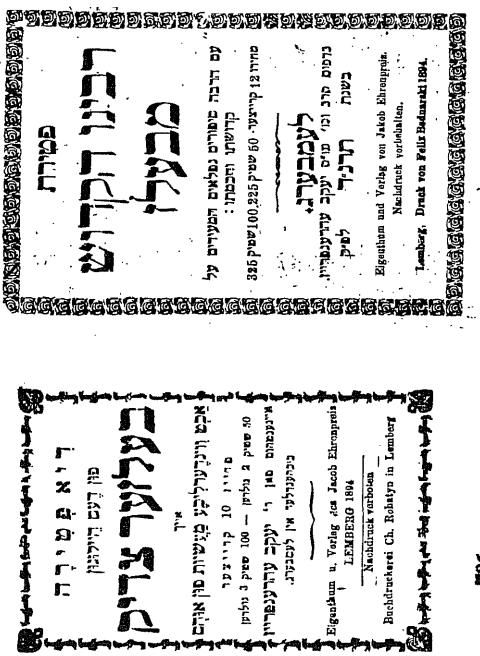

ספר

שבחי הבעש"ט

ווי ער האט גילעבט

מיט

זיין הייליגען תלמידים

ווי אויך

אנדערע וויכטיגע מעשיות פון אנדרם

אין דעם הייליגען

ר ו א פ מ י ר ה

מיט הערה פון שטורם גרויסע המעשים על קדושתו וחכמתו.

מחיר 12 קרייצער. 50 שפין 100. 225 פיעס 325

Eigenthum und Verlag von Jakob Ehrenpreis.
Nachdruck verboten.

Buchdruckerei Ch. Rohatyn in Lemberg.

Lemberg. Druk von Felix Bednarski 1894.

אמת ווינדערליכע מעשיות פון אנדרם

אין

דעם הייליגען

ר ו א פ מ י ר ה

מיט הערה פון שטורם גרויסע המעשים על קדושתו וחכמתו.

מחיר 10 קרייצער — 50 שפין 2 גולדן — 100 שפין 3 גולדן

אייגענטאם פון י. יעקב עהרענפרייז

נאכדרוק פארבאטען

Eigenthum u. Verlag des Jacob Ehrenpreis

LEMBERG 1894

Nachdruck verboten

Buchdruckerei Ch. Rohatyn in Lemberg

מ ע ש ה

פון באריכטען אוב היילינען

קאזניצער מגיד זצ"ל

ווערט אויפגעדרוקט אוב פערשפרייט
אין נעשפרעכען אין ליד
ציים פון היילינען אוב צאוקלקען פאן ליד
קאזניצער קנאד זצ"ל. זיין זכות זאל אונז
ביי אשטען אוב קל ישראל אמן.

בעשריבען פון

מ ר ׳ ט

באזונדערס בית מדרש חסידים של ר׳ שבתאי דזונצאל נ"י
ואב א׳ ליב דזונצאל נ"י בבריסק ליטא.

פיעטרקוב

שנת תרס"ח לפ"ק

ДВРЪ КОЗНИЦВРЪ МАГИДЪ
т. е. Равскій Козницкій Проповѣдникъ
1908 г.

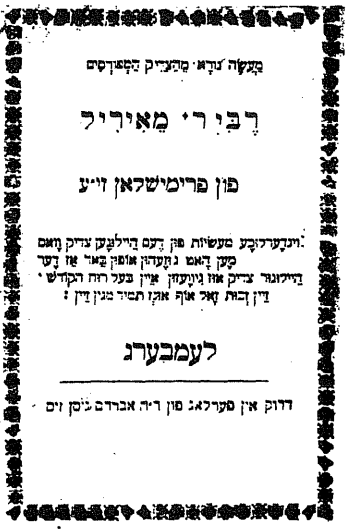

מעשה צדיק מהמדרגים

רבי ר׳ מאיריל

פון פרימישלאן זי״ע

וויבערגעבען מעשיות פון דעם היילינעם צדיק וואס
קען נאכט ניטעדען אומזיסט באר אז דער
היילינער צדיק איז נעווען אין בעל רוח הקודש ׳
דען דאס זאל אלע אונז מעורר זיין ׃

לעמבערג

דרוק אין סערלאג פון ריה אברהם ליפמן זום

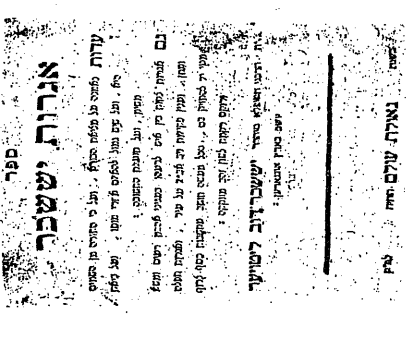

שולית

דרך צדיקים

ט יודע ד׳

ח ד ר ך

כולל דרך צדיקים

והיא הרשת-פרידה של כ״ק הגה״צ המפורסם
מוהר״ר מרדכי רוקח שליט״א
הרב דקהל קדוש-ם. בילגוריי״א יצ״ו
שדרש פה בחגיגת סיום מסכת של תאורת בחורים
וגם דרך קדושים
דברי קודש מהגה״ק צדיק הדור רבן של ישראל
מרן אהרן רוקח שליט״א
רבינו הקדוש מבעלזא יצ״ו
שאמרו פה עיר הבירה בוראפעסט טרם עלותם
לארץ ישראל תובב״א.

ערוך על ידי
מנחם אהרן לעבאוויטש
דרכ הצעיר דקיק משאם והגליל
תמנקיק. בודאפעסט יצ״ו.

חוברת א׳

יינ שבט תשיד לפ״ק
בודאפעסט אלטענת ובני דשניי נהיב אורי אייזלער בודאפעסט

מעשה של ירושלמי

שמועות רבי אברהם מטמן

ומעשה

אמטמם בבי

ילקוט הקדם

הסכמת הרב הגאון הגדול החסיד המפורסם מהו' צבי לוי אב"ד ור"מ דק"ק זעליחאבי ודק"ק פינסק ודק"ק בארדיטשוב :

אבי כרוחה את המנוחה ואת הנחלה שהנחיל לבניו אחריו הגאון המפורסם המנוח מוה' יחיאל שהי' אב"ד בק"ק מינסק ולה"ה למורה ולמעודה באור מורתו אשר הורה לפקוח בו עיני עבדים והניח אחריו ברכה ספרי קודש אשר כבר היו עליהו למרופה בכמה ספרים אשר נדפסו מחדש כאשר יתנו עדיהן ויצדקו את הצדיק דמעיקרא רבנים גאוני זמנינו אשר קדמות בהסכמותיהם והמפורסם אינו צריכה ראייה כי לא היה שמים' גדולה מרחי' אשר למראה עיני הספר ערכי הכינויים אשר ביד נכדו ה"ה הרב מוהר"ר שלמה הכהן שדעתו יפה הוא אשר עבר פה קהלתינו והוא שהדר מן המהדרין להביא ס' הנ"ל תחת מכבש הדפוס ועדוני בעמד ליתן את ידי עמו ורועי תאמצנו בהסכמתי עם שאר גאוני ופלו סי' להדפיסו ואם אמנם כל מן דין סמוכי' לו. ודבריו אין צריכי' חיזוק אך לאפוקי נגרא באתי להפוך בעתר עבור הרב. מוהר"ש הכהן הנ"ל - הכוכבי אשר מעשה אבותיו בידו לעורו ולסומכו ולתמכו בכל מקום מלרך כף רגלו למען יוכל להוציא מחשבתו אל הפועל בכדי שיניא ס' ערכי הכינויים של הגאון זקינו לבית הדפוס ובוודאי להמסייעו זכות אבותיו יסייעהו שיתברך מן השמים ומכלל הן נשמע לאו להמשיג גבול הרב הנ"ל והדפיס ס' הנ"ל קודם כלות חמש עשרה שנים מיום כלות הדפוס לפרקי' חיוני' דרבנן דלית בה אסוואה ולהשומע יונעם הכ"ד המדבר לכבוד אכסני' של תורה הוחס פה ק"ק זעליחאבי יע"א יום ה' ל"ג בעומר :
הק' צבי לוי בהגאון מהר"ש בתקוה טובה לפ"ק :

הסכמת הרב הגאון הגדול המפורסם מהורר נפתלי הירץ אב"ד ור"מ דק"ק דובנא רבתי :

עבר עלינו איש טהר כסרנא נכודי' נכור ה"ה הרב המאור הגאון הגדול המופלא כמוהרר שלמה הכהן נר' אב"ד דק"ק יאנוב הסמוך לק"ק בריסק והנה הרב הנ"ל אתי לן מורפי' וחזל קללי' בכולי בי רב במאמר פיום ובמאמר סתום וגם שמעי' דגברא אמר דברים עתיקין ה"ה דודו הגאון המפורסם כמהורר יוסף ז"ל שהי' אב"ד פה ק"ק יע"א והנה הרב הנ"ל . קאול לדבר מגוה לזכות את הרבים בספר נחמד אף נעים שחיבר זקנו הגאון המפורסם כמוהרר יחיאל היילפרין זצ"ל . שהי' אב"ד דק"ק מינסק הנקרא ערכי הכינויים וגם שנואר כל דבר המשתמע לכמה אנפין על פי ספרים הרבה ונפרט ע"פ ס' קבלה והוא תועלת גדול להבין המקראות החמורות לזאת באתי בגלותא דשלמה אל כל מקום אשר יהי' שמה הרוח ללכת להרב הגדול מוהר"ר ש"ך הנ"ל להדפיסו ולהשלים מחשבתו הטהר ילך ויליה ומלודתי ומרעי פרוסה על כל אשר ירצה להשיג גבולו של הרב מהרש"ך הנ"ל ושלא להדפיסו עד כלות חמש עשרה שנה מיום כלות הדפוס הספר הזה כ"א בהרמנותא מבעל המדפיס כ"ד המדבר לכבוד התורה ולומדי' היום יום ב' ר"ח תמוז תקל"ה לפ"ק :
הקטן נפתלי הירץ החונה פה ק"ק דובנא יע"א :

הסכמת הרב הגאון החסיד מהו"רר לוי נר"ו אב"ד דק"ק פינסק והגליל

מזיד סנרי כה דרך ק"ק סאקלאווי יע"ו מצאתי את שלשה כפשיחזרעא דאהרן קאתי אוהב שלום ושלם נתורתו . ונדיק באמונתו באהלה של תורה ה"ה הרבני המופלא הגדול מהור"ר שבתי נהרכמי המופלא ומופלג מהור"ר אלעזר הכהן נר"ו אב"ד דק"ק סאקלאב . וניעו דברי קידושים על כמה מסכתות . הגם אחמת חולשת דמורהא לא שמתי על לבי ועיני לחזות ולעיין היטב בעמקה של הלכה רק אוקימתא אחזקתי' שלא יוציא דבר שאינו מתוקן מתחת ידו ע"כ הנני מסכים להעלות על מזבח הדפוס ולזכות את הרבים ולהגדיל תורה ולהאדיר . כ"ד המדבר לכבוד התורה ולומדי' יום ב' ד' אלול שנת תקל"ו לפ"ק הקטן לוי בהגאון מהור"ר ש' חונה בק"ק פינסק .

הסכמת הרב הגאון ... לוי יצחק אב"ד דק"ק פינסק

[illegible]

צו די אידען אין פוילען.

די העלדישע אַרמיעס פון די גרויסע מיטעלאייראָפעישע רעגירונגען, דייטשלאנד און עסטעריייך־אונגארן זיינען אַריין אין פוילען.

דער מעכטיגער מאַרש פון אונזערע אַרמיעס, האט געצוואונגען די דעספאָטישע רוסישע רעגירונג צו אַנטלויפען.

אונזערע פאָהנען ברענגען אייך רעכט אין פרייהייט: גלייכע בירגערערעכט, פרייהייט פאַרן גלויבען, פרייהייט צו ארבייטען אומגשטערט אין אלע צווייגען פון עקאָנאָמישען און קולטורעלען לעבען אין אייער גייסט.

צו לאַנג האט איהר זיך געפלאָגט אונטער דעם אייזערנעם מאָסקאָוויטישען יאָך.

ווי פריינד קומען מיר צו אייך, די באַרבאַרישע פרעמדע רעגירונג איז אויס!

די גלייכע רעכט פאַר אידען זאל ווערין געבויט אויף פעסטע פונדאמענטען.

לאָזט אייך נישט, ווי אַ סך מאָל פריהער, אָבגאַרען דורך חנופה דיגע פערשפרעכונגען!

צו האט נישט אויך אין 1905 דער צאַר צוגעזאָגט די גלייכע רעכט פאַר אידען, און צו האט ער נישט דארויף געגעבען דעם העכסטען מאַניפעסט?

ווי האט מען אייך אָבגעצאָהלט דעם דאָזיגען חוב, וואס מען האט אויף זיך גענומען פאַר דער גאַנצער וועלט?

געדענקט דאס ארויסטרייבען, וואס מען טרייבט טאָג־טאָגליך די אידישע מאַסען פון זייערע איינגעזעסענע מקומות!

געדענקט קישיניעוו, האָמעל, ביאַליסטאָק, סיעדלעץ, און פיל הונדערטער אַנדערע בלוטיגע פאַגראָמיעס!

געדענקט דעם ביילים־פראָצעס, און די ארבייט פון די באַרבאַרישע רעגירונג, צו פערברייטען דעם שרעקליכען ליגען פון בלוט־געברויך ביי די אידען!

אזוי האט דער צאַר געהאלטען זיין מאָנאַרכיש וואָרט, וואס ער האט געגעבען, זייענדיג אין די קלעם!

עַר איז איצט ווידער אין די קלעם! — אָט, דאס איז די סבה פון זיינע פערשפרעכונגען.

אייער הייליגער חוב איז איצט, צוזאמען צו נעמען אלע קרעפטען, מיטצוארבייטען ביי די בעפרייאונג.

אלע פאָלקסקרעפטען: אייער יונגער דור, אייערע קהלות, אייערע חברות, מוזען זיך שטעלען ווי איין מאַן, מיטצוהעלפען צו די הייליגע זאַך.

מיר ערוואַרטען, אז איהר וועט בעוויזען, דורך פאָקטען, אייער פערשטאנד און אייער איבערגעגעבענהייט.

וועדעט זיך, מיט דעם גרעסטען בטחון, צו די קאָמאַנדאַנטען פון אונזער מיליטער אין די ערטער, וואס זיינען נאָהענט צו אייך.

אלע סאָרטען ליפערונגען וועלען באלד און גוט בעצאָהלט.

באַהנט דעם וועג צו בעצווינגען אין גאַנצען דעם שונא, און צו ברענגען דעם נצחון פון פרייהייט און גערעכטיגקייט!

די אָבעֶרע לייטונג פון די פערבינדעטע דייטשע און עסטעריייך־אונגארישע אַרמיעס.

מפתח הספרים

כרכים א־ג

א

א״ב (דער גרויסער נייער...) 251.
אבן השהם 474.
אבן שלמה 500. 520. II 366. III 454.
אבניה ברזל II 169. III 316.
אבקת רוכל 169.
אברהם־בער גטטלאבער און זיין עפאכע II 344. III 432.
אברך 259.
אגודת שמואל 311, 313, 314, 315.
אגרא דפרקא 248.
אגרות בעל התניא 50, 55, 471, II 449, 535. III 627.
אגרות קודש II 449. III 535, 623־626, 639.
אגרת אל רועי ישראל 355.
אגרת הגר״א 500.
אגרת בעלי חיים 461.
אגרת הצופה II 417. III 506.
אגרת הקודש 59, 60־62.
אגרת ר׳ יוחנן בן זכאי 259.
אגרת תימן 407.
אדם וחוה 223.
אדעסער קאלענדאר II 347, 348. III 437, 438.
אדרת אליהו 136.
אהבת יהונתן 295־298. II 445. III 531.
אהבת ישראל 489.
אהבת ציון II 392.
אהל רחל 136, 149.
אהלי יהודה 128. II 71. III 101.
אוהב ישראל 251. II 58.
אוהל יעקב 180.
אוהל יששכר II 263. III 369, 397.
אולם יעקב 235.
אונגליקליכע כלה 502.
אונזער בוך 163.
אונזער טאָג II 329. III 424.
אוצר ה׳ 102.
אוצר הכבוד 95, 96. III 631.
אוצר נחמד (מהדו״ק) 242.
אוצר נחמד 93, 94.
אוצר הספרים 12, 95, 120, 134, 158, 338, 518. II 58, 324, 325, 368, 389, 401, 418. III 87, 418, 419, 456, 477, 489, 507.
אוצר השירה והפיוט 395. 433.
אוצרות חיים 386.
אור הגנוז III 318.
אור הגנוז לצדיקים 7, 8, 9. II 35. III 28.
אור החיים 156, 157.
אור החכמה 222.
אור היום II 426. III 512.
אור הישר 494.
אור לישרים III 623. 624.
אור לישרים (שטיינבערג) 217.
אור המאיר 139.
אור עולם 489. II 445. III 531.
אור עולם עם דרכי עולם 489.
האורח II 324־329. III 418־423.
אורח מישור 335.
אורחות חיים 177, 345.
אורחים אין דוראציסאק 490.

אורים גדולים 6.
אותיות דר' עקיבא 63, 65, 147, 148.
אותיות מחכימות — ראה אלפא ביתא.
אזהרה בדבר השליוואוועצין של פסח 237.
אזהרה גדולה לאפרושי מאיסורא 252.
אזהרה נחוצה מגדולי הדור (נגד „אגודת ישראל") 240.
די אידישע קליידער אומוועקסלונג II 358. III 446.
דער אידישער גייסט 242.
אידישער קעמפער 233. II 290, 306.
אילה שלוחה II 392.
אין פאַליש אויף דער קייט II 361. III 448.
אישים 13.
איתן האזרחי (שו"ת) 311.
אל העדרים 81, 277.
אל העדרים השני 276, 277.
אלדד הדני 189.
אלה דברי הברית 392.
אלה המצות 192, 194-196.
אלה המצות (ביללויצער) 287.
אלה שמות (קונטרס) II 3, 168. III 3, 315.
אלו האיסורים... 230.
אלומי יעקב 236 (ראה: תורת העמים).
אליכם אישים אקרא 90.
אַלערליי מעשה ביכלעך II 267. III 397.
אלף לילות ולילה — ראה סיפורי אלף לילות ולילה.
אלפא ביתא — אותיות מחכימות 334.
אמבוה דספרי 5.
אמונה הקדומה (ראה: תורת העמים) 234.
אמרי אש 262.
אמרי בינה (ר' ישכר בער) 393.
אמרי בינה (שווארץ) 257, 477, 478.
אמרי יהודה 236.
אמרי ישרה 241.
אמרי נועם 434.
אמת ליעקב 241.
אמתחת בנימין 68.
אנטיקלעריקאלע פאַלקס מעשיות 498.
אניה בלב ים 65.
אספת חכמים 264.
אסתר 490, 492.
אפי רבבי II 446. III 532.
אפס דמים II 65. III 88.
ארבע מאות שקל כסף 127, 128, 144. II 70. III 100.
הארוך מש"ך 459.
ארח לחיים 288.
אַרכיוו פאַר דער געשיכטע ... טעאַטער II 7. III 4.
ארץ צבי 475.
ארשת 107, 432.
האשכול 93.
אשכבתיה דרבי 288.
אשלי רבבי II 438, 445. III 524, 531.
אשת חיל 492, 501.
אתקינו סעודתא 408, 409.

ב

באר הגולה 305. II 282, 283. III 630.
באר יעקב 246, 247.
באר יצחק 227, 228.
באר לחי רואי 263.
באר מים חיים 310.
באר משה (מהדו"ק) 246.
בבא מעשה II 10. III 7.
דאַס בוך פון איוב II 297.
בונה ירושלים III 629.
הבוקר אור 72, 448. II 165, 304. III 313.
בטאון חב"ד 51. II 358. III 446.

ביאור הגר"א מווילנא על שו"ע אה"ע II 389-400. III 477-488, 630.
ביבליאָגישער זאַמלבוך II 267. III 397
ביכערוועלט II 7. III 5.
בימים ההם III 5.
בינה לעתים 342, 348, 351.
בינת אדם 427. III 630.
בית אברהם 492.
בית אפרים 296, 552.
בית אשר 245.
בית דוד 513.
בית ועד לחכמים 222.
בית חדש (שו"ת ב"ח) II 240.
בית חדש החדשות (שו"ת) 119.
בית יהודה 136.
בית יוסף חדש 79-81.
בית יעקב 35.
בית הלוי 432.
בית מדות 29.
בית עקד ספרים 59, 93, 114, 223, 277, 330, 338, 351, 381, 403, 407, 477. II 23, 40, 212, 259, 324, 368, 389, 401, 431, 439, 446. III 19, 34, 350, 394, 418, 456, 477, 489, 517, 525, 532, 641.
בית רבי 16, 18, 53, 67. II 40, 67, 393. III 34, 90, 481, 563, 646.
בית שמואל 181. II 390-392. III 478-480.
בית תלמוד (מחברת) 245.
בכורים (ווין) II 253. III 387.
דער בלומענגאַרטן II 314-319.
בלעטער געשיכטע ... ייד. ליטעראַטור 435.
במישור 490.
במפנה הדורות 39.
בן המלך והנזיר 300.
בן פורת יוסף II 47. III 54.
בני בנימין 82.
בני לוי 279.
בצרון 38, 40.
ברודי (בראַד) 488. II 304.
ברוך מרדכי 477.
דער ברטנורה 493.
ברייתא דשמואל הקטן II 426. III 512.
ברית יצחק 188.
ברית כהנת עולם 224.
ברית מנוחה 146, 147.
ברך אברהם 208.
ברכי יוסף 95.
ברכת הבית 225.
ברכת הזבח 197.
בתים לבריחים 172.

ג

גבעת פנחס 244.
גבעת שאול 304. II 280-290.
גדולת ר' וואָלף מטשארנאוסטרע II 19. III 18.
גדולת יוסף 209, 476. II 3, 5, 7-9. III 2, 4-6.
גדולת משה 160.
גוילים 157.
גירסא דינקותא מהדו"ק 248.
גירסא דינקותא מהדו"ת 248.
דער גלגול פון אַ האז 499.
אַ גלגול פון אַ ציג 498.
גלעד 391.
גן המלך 132, 134, 143, 146.
גנזי נסתרות II 27. III 28.
דיא געהיימניס פון ענגלאַנד 493. (ראה מלכה והדסה).
די געניאַרטע וועלט II 267. III 397.
געשיכטע דער איזראַעליטישע געמיינדע 516.
געשיכטע דער יודען 13.
געשיכטע פון חסידיזם II 199.

געשיכטע פון דער ייד. ליטעראַטור II 274. III 401.
געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן 16, 93, 399, 435. II 1, 3, 17, 66, 71, 248, 302. III 387.
געשיכטע פון ר' מנחם שווארצוואלדער 493.
גרויסער ווערטערבוך... II 448. III 534.
דער גרויסער רויבער אלי מיט זעכס פינגער 494.
גרונעלע די רעבעצין 494, 501.
גרי הצדק 503. II 329. III 423, 424.
גרם המעלות II 335.

ד

דביר II 73, 325. III 502, 419.
דבר יום ביומו 157.
דברי אמת 288.
דברי חיים 234.
דברי חכמים 136.
דברי חכמים (ליטוויער) II 266. III 397.
דברי חכמים (דיק) II 329. III 424.
דברי ידידות II 426. III 512.
דברי ימי ישראל 40, 483 II 281, 294.
דברי ימי עולם II 226.
דברי ימי עם עולם II 161, 226. III 310, 364.
דברי ימי רוסיא II 325. III 419.
דברי ירמיהו 221.
דברי מנחם 230.
דברי קדש 243, 245.
דברי רב משולם (שו"ת) 120, 121, 140. ראה גם „רב משולם".
דברי שאול 433.
דברי שלמה II 437. III 523.
דברי שמואל 371.
דברי תורה (מהדו"ת) 433.
דברים אחדים 363.
דברים נחומים 546.
דברים ערבים 238.
דברת שלמה II 58. III 59.
דגול מרבבה 474.
דגל מחנה אפרים 394.
דגלי המדפיסים העבריים 150, 151, 169, 360, 388, 394, 405. II 403, 440, 441, 447, 449. III 489, 526, 527, 533, 535.
דזשענטלמענס מעגזין II 298.
דיואן של ר' יהודה הלוי 401.
דיני חלה 496.
דמשק אליעזר 264.
דער דונער און דער בליץ 494.
דעת חכמים III 631.
דעת קדושים 165, 435.
הדפוס העברי בקושטא 334.
הדפוס הראשון בירושלים 490.
דרך אמת 228.
דרך חיים II 35. III 28, 649.
דרך חיים (ר' חיים ליפשיץ) 474.
דרך חיים (ר' חיים מאפטא) 204, 206.
דרך הטוב 228.
דרך ים 261.
דרך הישר לעוה"ב 186. II 202, 203, 206, 207. III 341, 343, 344, 345.
דרך מצותיך II 48. III 54.
דרך עולם הנצחי 513.
דרך פקודיך 249.
דרכי חיים 270.
דרכי חיים ושלום II 350. III 439.
דרכי הישר והטוב 264.
דרכי עולם 489, 490, 503.

ה

הגדה של פסח II 447. III 533.
הגדה של פסח ע"פ באר שמואל 242.
הגדה של פסח ע"פ ביזת מצרים 180.
הגדה של פסח ע"פ כתב סופר 235.

הגדה של פסח ע"פ מעשה נסים 235.
הגדה של פסח ע"פ תשבי מבשר 172.
הגהות בן אריה II 426. III 512.
הגהות ירושלמי 169.
הגהות דר"ע 310-329. II 242.
הדרת קודש II 234, 235.
הויז פריינד II 273, 277. III 403.
די הייליגע צוואה 246.
הין צדק II 416-420. III 505-509.
היסטורי' של הספרות העברית החדשה II 45, 186. III 52, 328.
הליכות עולם (רחו"כ) 122.
הליכות עולם (ר' אברהם) 268.
הלכה פסוקה 67.
הלכות דרך ארץ (פאפרש) 494, 495.
הלכות דרך ארץ (א. מ. דיק) 495.
הלכות עולם 136.
הלכות רב אלפס 202.
הלכות תלמוד תורה III 616-622.
הנהגות אדם 225, 495.
הספד מר 275.
די העברעאישע דרוקעריייען אין זולצבאך (גרמנית) 327.
העתקות תורף האיסורים . . . (ע"ד וויינבערגער) 240.

ו

אַ וואול יונגיל חלעבין II 320. III 414.
וואונדער אוצר פון דער ייד. שפראַך II 361. III 448.
וואסחאד 12.
וזאת ליהודה 474.
ויאמר יעקב 251.
ויאמר יעקב (שו"ת) II בהקדמה.
ויכתב מרדכי 245, 246.
וילקט יוסף 280.
ויצבר יוסף 265.
ספר הוכוח 183, 203.
ועד חכמים 226, 227, 233.
וועדטער בוך (הרקאַווי) II 352, 358. III 441, 446.

ז

זאת תורת האדם 232, 330-335. II 257, 259. III 391, 394.
זהב משקלה 256.
זהורי זוהר 417.
הזהר 181, 182, 188, 199, 422, 344. III 624.
זוהר הרקיע 123, 124.
זכר צדיק 180.
זכרו תורת משה (ע"ת ע"ט) 422.
הזכרון II 374.
זכרון יהודה 261, 268.
זכרון יוסף (שו"ת) 19.
זכרון יעקב 551.
זכרון עקיבא 518.
זכרון הצדיקים 199, 200.
זכרונות ר' דוב בוליחוב 433.
זכרונות (גאטלאבער) II 337. III 426.
זמיר עריצים 203. II 17, 36, 45, 46, 48. III 14, 34.
זמר לשבת 237.
זקוקין דנורא 473.
זקן אהרן 232.
זרע ברוך 361.
זרע יעקב 338-341.

ח

חבצלת השרון 360, 361.
חדושי אגדות מהרא"ל II 427. III 513.
חדושי דינים מהל' פסח מירושלים 128.
חדושי הלכות (מהדו"ב) 474.
חדושי ר' זאב הלוי 136.
חדושי הרי"מ III 641.
חדושי מהרש"א II 19. III 18.
חדושי מר שמואל 181.
חדושי תורה 241.

החדר בחיי עמנו II 267. III 397.
חדשים גם ישנים 93.
חובות הלבבות 373, 455, 458, 459, 481. II 199.
חובות הלבבות (ר' בירך) 342-351.
חובת נשים 495, 496.
חוט המשולש 263.
חוט השני (שו"ת) 55, 56.
חומת אנך 6.
חוקר ומקובל 74, 75.
חות יאיר (שו"ת) II 333.
דער חזן און דער בעל שם 490.
חיי אדם 471. II 231. III 365, 630.
חיי מוהר"ן 69, 70-73. II 161, 162, 164-166, 173, 176. III 310, 311, 313, 314, 320, 323, 324.
החיים 489. II 374.
החיים (ירחון) 240, 270.
חכמה עם נחלה 289.
חכמי יון II 329. III 424.
חכמת אדם 471, 472.
חכמת שלמה 173.
חלקת מחוקק II 390, 392.
חלקת מחוקק (אלשיך) 361.
חלקת מחוקק (וואַרטמאַן) 490.
חמדת ימים 400, 516.
חמדת צבי 478.
חמשה מאמרות 517.
חן טוב II 47. III 54.
חסד לאברהם (אזולאי) 200. II 170. III 317.
חסד לאברהם (מלאך) II 379. III 467.
חסדי אבות II 257.
החסידות II 171.
החסידות וההשכלה II 34, 101, 315.
חסידים הראשונים 267.
דאָס חסידישע יונגעל II 338, 343. III 427, 432.
חסרונות הש"ס 218.
חק לישראל 128, 139, 144.
חק על אדות יהודים 219.
חקור דבר 262.
חקרי לב 83-85.
חשבון חברת ... משגב לדך 86.
חשבון שנתי 83.
ספר החשק 147, 511.
חתם סופר II 444. III 530.
חתן המלך 492.

ט

טאַדריס II 321. III 415.
טוב ירושלים 270.
טויזנט און איין טאַג II 371, 372. III 461.
טויזנט יאָר לעבן אין אונגאַרן II 364.
טויזנט יאָר פינסק II 274. III 400.
טויט שרעקענים בייא דעם ערשטן סדר 496.
טור 96. III 396.
טורי זהב II 446, 532.
טל אורות 68.

י

יגדיל תורה 496.
יגיעות שמואל 512.
יגל יעקב II 392. III 480.
יד אפרים II 443, 444. III 529, 530.
יד החזקה 484. II 295, 296, 298, 301.
יד יוסף וריביד הזהב 269.
יד לקורא 484. II 296.
ידע עם 95, 385. II 366. III 455.
ר' יהונתן אייבשיץ 521.
ספר היובל לפרופ' מרכס 127, 313, 455. II 70. III 100.
יובל-בוך פראָפ' פאַראַיין דרוקער אַרב. אין ווילנע II 70. III 100.
דאָס יודישע פאלקסבלאט II 319.
יודישער טעלעגראף II 513.

יודע ספר 361.
יון מצולה 516. II 240. III 380.
יורה חטאים 160.
יחי ראובן 245.
יידישע בילדונגס פאַליטיק אין פוילן II 72. III 101.
יידישע געלט 399. II 337, 372. III 426, 462.
יידישע כתבים II 19, 187. III 18.
יידישע ליטעראַטור אַנהויב 19טן י״ה II 1. III 1.
יידישע פאַלקס־ביבליאָטעק 72. II 165, 277. III 313.
יידישע שפּראַך II 337, 339, 346. III 426, 428, 430, 436.
די יידישע שפּראַכע ... שרייבער II 273. III 400.
יידישעס פאַלקס־בלאַט II 334.
יידישער פאַר פסח II 273־279. III 400־405.
ייוא בלעטער II 3, 45, 49, 53, 72, 73, 201, 232, 257, 274, 324, 329, 331, 368, 446. III 2, 52, 56, 59, 102, 340, 366, 389, 391, 401, 418, 423, 425, 456.
ייטב לב 478, 479.
יין לבנון II 179. III 317.
ילקוט ראובני 481.
ילקוט הרועים II 275, 278. III 402, 404.
ילקוט שמעוני 5, 18, 336.
ים החכמה 146.
ים של שלמה (ב״ק) 361.
ימי חייך הימים 238.
ימי מהרנ״ת 70, 72, 73. II 68, 69, 162, 165, 167, 172, 179. III 91, 310, 311, 313, 314, 317, 319.
יסוד האמונה ושרש ... 284.
יסוד ושרש העבודה II 199.
יסוד יוסף 55, 224, 236.
יסוד התשובה 55, 57.
יעוור׳ענציקלאָפּעדיא 16, 72, 171. II 166, 174. III 314, 322.
יעקב ישראל וישורון 222.
יערות דבש II 212. III 350.
יפה ענף 474.
ספר יצירה 102, 103, 104, 352, 353, 400. II 47. III 54.
ספר היראה (רבינו יונה) 154.
ספר יראה 2.
ירושת משה II 424. III 510.
ישועות משיחו II 450־455. III 536־540.
הישר 107.

כ

כבוד הלבנון 262.
הכוונות (האריז״ל) II 365. III 454.
הכוזרי 12.
הכוכב 256.
כוכבי אור II 162, 168. III 311, 315.
ככב יעקב 181.
כליזמרים III 430.
כללי התחלת החכמה II 426, 427. III 512, 513.
כללי התחלת חכ״א II 427
כנסת הגדולה II 350. III 439.
כנסת ישראל (שו״ת) 361.
כנפי יונה 67, 139.
כנפי נשרים II 431. III 517.
הכרמל 93, 99.
כתב סופר (גיטין) 225.
כתבי הלל בן זאב II 274. III 401.
כתבי המחלקה ... הארכיאולוגית הרוסית II 494. III 560.
כתבי רמ״ח לוצאטו 497.
כתבי קודש 233. ראה: מלחמת מצוה החדש.
כתונת פסים 3, 35.

כתר נהורא (ראה: אור לישרים).
כתר שם טוב 7, 8.
כתר תורה 183.

ל

לב טוב 158.
לב עברי 81.
לבושי מכלול (שו"ת) 231. II 336.
לבושי שרד 460.
לבנימין אמר 285.
לוח ברכות הנהנין 139. III 621, 622.
לוח היוחסין למשפחת לאנדא 488.
לוח ירושלים 51.
ליטעראַטורבלאַט II 437. III 523.
ליטעראַטורבלאַט דעס אַריינט 145.
ליידיגע ווינצונגען II 348, 374. III 437.
לימודי אצילות 260.
ספר הליקוטים 222.
לישרים תהלה 76.
דער לעבעדיגער מת 496.
לעקסיקאַן (ז. ר.) II 2, 163, 314, 317, 318, 436, 354, 356. III 2, 312, 401, 436, 443, 445.
לעקסיקאַן ... ייד. ליטעראַטור 71, 486. II 299, 320, 354, 356. III 414, 443, 445.
הלפיד 245.
לפלגות ישראל באונגריא II 364. III 451.
לקוטי אמרים (מעזריטש) II 47, 53. III 54, 59.
לקוטי בית אפרים 221.
לקוטי הלכות 71. II 164, 176, 178, 184. III 312, 323, 326.
לקוטי יקרים 6.
לקוטי מהר"ם שיק 230.
לקוטי מהר"ן 71. II 464. III 612.
לקוטי מהר"ן תנינא 70, 73. II 163, 167, 175, 178. III 312, 314, 316, 323.
לקוטי סופר 289.
לקוטי צבי 283.
לקוטי שושנה 63, 64.
לקוטי שושנים (ר"ש מאוסטרופול) 406. II 48. III 55.
לקוטי תורה (נו"כ (האר"י) 133.
לקוטי תורה והש"ס 267.
לקורות הגזירות על ישראל 69, 70. II 161. III 310.

מ

מאה שערים 7.
מאור עינים 306. II 284.
מאורי אש 269.
מאורי גליציה 552.
מאיר נתיב 66.
מאיר נתיבים (שו"ת) 459. II 44. III 52.
מאיר עיני חכמים II 340, 343. III 428, 432.
מאיר עיני סופרים 285.
מאמר יין המשומר 229.
מאמר יקוו המים II 450. III 536.
מאמר מאה קשיטה 259.
מאמר על הדפסת התלמוד 377. II 403. III 491.
מאמר צבאות ה' 147.
מאמר קדישין 224.
מאסף (תקמ"ח) 356.
מאַרגן זשורנאַל II 273. III 400.
המבוא (על נו"כ) II 252. III 386.
מבקר עד ערב II 351. III 440.
מגדל דוד 243.
מגדל עז II 393. III 481.
המגיד (נו"כ) II 59, 231-256. III 88, 365-389.
מגיד דבריו ליעקב II 445. III 531.
מגיד משרים 6. III 563.
מגיני ארץ II 58. III 59.

מגישי מנחה II 232, 235, 255. III 366, 375, 389. (ראה תנ"ך).
מגלה טמירין II 40, 48, 58, 71, 177, 186. III 34, 55, 87, 101, 324, 328.
מגלה עמוקות 2.
מגלת תענית 132.
מדבר קדמות 6.
המדות (נ.ה. וויזל) II 65. III 88.
מדות חסידות 207.
ספר המדע (רמב"ם) 485.
מדרש רבה II 429, 448, 454, 493. III 515, 534, 540, 559, 601, 604.
מדרש שיר השירים רבה 344.
מדרשי התנאים 5.
מהרי"ל II 349, 350. III 439, 629.
מהר"ם שיף II 447-449, 460. III 533.
המו"ד 281.
מולד 40.
מוסדות תורה שבעל פה 86.
מוסר: ראה יראה.
מוסר לבני עולה II 331. III 425.
מור דרור: ראה המו"ד.
המזכיר (ש"ש) II 327. III 421.
מזכרת פאקש 290.
מחאה ואזהרה גדולה 244.
מחברות עמנואל 170.
מחברת התופת והעדן III 591.
מחזור 118.
מחזור (הדרת קדש) 112.
מחזור כפא 93.
מחזור מר"ה ויוה"כ ושלש רגלים II 441. III 527.
מחזור מכל השנה II 19. III 18.
מחזיקי הדת (עתון) 478.
מחנה חיים (שו"ת) 221.
מחצית השקל 279.
מחקרים ביבליוגרפיים 63, 120, 343. II 65. III 88.
המטעמים II 337, 341. III 426, 429.
מטעמים החדש II 333, 335.
מילין דרבנן 473-475.
מכילתא II 373. III 462.
מכירת יוסף II 7. III 4.
מכתב גלוי לחכמי האונגליסטים 228.
מכתב גלוי להרב ממונקאטש 239.
מכתב לדורשי טובת ישראל 228.
מכתב ערוך ... אייכענבוים 72. II 166, 185. III 314, 327.
מלאכי עליון 436.
מלאכת מחשבת 497. II 368, 369. III 456, 457.
מלאכת המספר II 368. III 456.
מלבוש לשבת ויו"ט 265.
מלון הארמית החיה II 428. III 514.
מלון רוסי עברי II 373. III 462.
מלחמות הלוים 135, 136, 146, 147.
מלחמת מצוה החדש 265 ראה: „כתבי קודש".
המליץ 488. II 183, 184, 304, 316, 324, 329. III 325, 418, 424, 623, 624.
מלכה והדסה 403.
מלמד להועיל (שו"ת) 392.
מנהגי ישורון II 341. III 429, 430.
מנהגים II 47. III 54.
המנהל 484, 488. II 296.
מנוחה ושמחה 237.
מנוחת שלום 166.
מנורה 399.
מנחה חדשה (תנ"ך רמ"ד) II 250, 251, 254. III 385, 386, 388.
מנחם משיב נפשי 222.
מנחת יהודה 261.
מנחת יעקב 170, 189.
מנחת ישראל 288.
מנחת קנאות 226.
מנחת שלמה 295.
מסורת החכמה 97.
מסכת גהנם 132.

מסכת גרים 132.
מסלת ישרים 497.
מעבר יבק 482. II 447. III 533. ראה קיצור מעבר יבק.
מעגלי צדק 222.
מעין החכמה 481.
מעלת הצדקה 154.
מעשה בוך II 10. III 6.
מעשה גדולה מן אומן 69. II 161. III 310.
מעשה כוזרי II 270.
מעשה נסים ושבחי האר"י 260 (ראה גם „שבחי האר"י").
מעשה עמנואל 170.
מעשה רוקח 357.
מעשה רש"י II 271.
מעשי ה' 302.
מעשי למלך 270.
מפעלות אלקים 191.
המפתח II 277. III 401.
מפתח ההסכמות 68.
מפתח ההספדים II 2. III 2.
מפתח החיים — ראה החיים.
מפתח הפיוטים 384.
מפתח הצוואות 187.
מצבות קברות אנשי השם 352.
מצח אהרן (עה"ת ושו"ת) 244.
מצרף העבודה II 17. III 14.
מקדש מלך 92. II 401-415. III 489-504.
מקדש השבת 7.
מקוה ישראל 187.
מקור הברכה 225.
מקור חיים (שו"ת) II 358. III 446.
המקנה 296.
מראות הצובאות 360, 361. II 487, 490, 493. III 554.
מרגלית התורה II 58. III 59, 60.
מרגניתא (ר' יחיאל מיכל) 160-162.
מרגניתא 159.
מרי צבי 181.
מרכבת המשנה 13, 29, 30.
משאת משה 547.
משל ומליצה II 257-259. III 391-394.
משלי (לעפין) II 2. III 1.
משלי יעקב 490.
משמרת הקודש 32, 38.
משנה תורה (רמב"ם) II 44, 426. III 52.
משניות III 641.
משניות (זרעים) II 437. III 253.
משניות (פאה) 554.
משניות (זרעים מועד נשים) II 439. III 525.
משניות עם ע"ט (שבת) 402.
משניות (קדשים) II 438. III 524.
משניות (מדות) 563.
משניות (טהרות) 12.
משניות (מקוואות) 250, 563.
משניות (ידים) II 495. III 561.
משניות (אהלות) 575.
משניות (עם נקודות) 113, 114, 190.
משנת חכמים II 445. III 531.
משנת רבי אליעזר 191.
משפחות ק"ק פראג II 213. III 350.
משרת ענבים III 605-607.

נ

נבואת הילד 132.
נגיד ומצוה 34, 35.
נודע ביהודה (שו"ת) 13, 72. II 67, 184, 209. III 90, 347.
נודע ביהודה (מהדו"ת) II 303.
הנוטריקון, הסימנים והכינויים 88.
נועם אלימלך 60, 63, 64, 176. II 24. III 20.
נועם מגדים וכבוד התורה 250.
נופת צופים 417.
נזד הדמע 12-37.

נזיר השם 229.
נזר הקודש (ר׳ שמשון יואל) 147.
נזר הקודש (ר׳ יחיאל מיכל) 360.
נחל אשכול II 23. III 19.
נחלה לישראל (שו״ת) II 336.
נחלת אבות (פרקי אבות) 290.
נחלת עזריאל 247.
נחלת צבי 105, 111, 417-431. II 446. III 532.
נחלת שמעוני 359-362.
נטע שורק 261.
ניט טויט ניט לעבעדיג II 346. III 436.
איין נייער בריפען שטעלער III 430.
ניתוץ הבית 79, 80, 81.
נפלאות הרבי מלובלין II 5. III 58.
נפש אדם 263.
נפש יהודה 256.
נצח ישראל 17, 42, 473.
נשים למדניות 432.
נשמת חיים 239.

ס

סאָוועטיש (אַלמאַנאַך) II 1.
סאַנטשינאַ־בלעטער II 36. III 29.
סבוב ר׳ פתחיה 189.
הסגולות (ספר) 235.
סדר אור לישרים 8.
סדר ברכות הנהנין (מהדו״ב) 236.
סדר ברכת המזון II 449. III 535.
סדר הדורות 93, 94.
סדר הושענות II 440. III 526.
סדר הקפות 224.
סדר תפלה (ר׳ שבתי מראשקוב) 139.
סדר תפלה דרך ישרה II 201, 203, 205, 206, 208-210, 212, 226. III 340, 341, 343, 344, 346, 348, 364.
סדר תפלת נהורא (אשכנז) 171.
סדר תפלת נהורא השלם 366.
סדר התרי״ג ... על סדר הפרשיות 252.
סוד ה׳ 188.
סוד קדושים 417.
סידור ר׳ יעקב עמדין 18.
סידור אדמו״ר הזקן III 621, 622.
סידור (נוסח חב״ד) II 36. III 29, 646.
סידור התפלה המצורף לס׳ שפתי ישנים 370.
סידור תפלה ליהודי בוכארא 363.
סידור „עולת ראי״ (קוק) 315.
סידור תפלה כתר יוסף 395.
סיני (קובץ אביי) 263.
סיפורי אלף לילות ולילה II 486-496, 553-562. (ראה טויזנט 1 נאַכט).
סיפורי ארץ הקדושה 497, 500
סיפורי ירושלים 498.
סיפורי מוסר 498, 502.
סיפורי מעשיות (ברצלב) II 2, 3, 177, 187, 198. III 2, 3, 324, 328, 339.
סיפורי מעשיות (סדילקאָב) II 257, 267. III 391, 397.
סיפורי הפלאות II 9, 10. III 6.
סיפורים נפלאים 71. II 164, 168. III 313, 315.
סליחות II 446, 454. III 532, 540, 645.
סליחות מכה״ש 144, 160, 173, 215.
סליחות (מנהג ליטאַ) III 644.
סליחות (מנהג ליטא רייסן זאמוט) 215.
סליחות (מנהג נירנברג) 65.
סליחות (מנהג פוזנן והוראַדנאַ) III 640-641.
סליחות (מנהג פראַנקפורט) III 641.
סליחות (לח״ק) 211, 214, 215.
סמא דחיי 203.
סמיכת כהן 188.
ספרא דצניעותא II 47. III 54.
ספרי 3-6, 151.
ספרי דבי רב 5.
ספרי זוטא 5, 6.

ספרי ירושלים הראשונים 79.
ספריהם של צדיקים 106.

ע

עבודת ישראל 266.
עבודת הקודש 88.
העבר II 48, 324. III 55, 418.
העברי II 325, 328. III 419, 423.
עברי אנבי II 325. III 419.
עדות ביעקב 166.
עוזר ישראל 183, 184.
עוזר צינקעס 498.
עוללות אפרים 265.
עטרת יוסף 164.
עטרת צבי 360, 361. II 67. III 89.
העיטור 205.
עיירה שהייתה II 341, 343. III 429, 431.
עין דור 179.
עין זוכר (קונטרס) 70. II 163. III 311.
עין יעקב 115, 164. II 231. III 265, 608.
עין ישראל 145.
עיקר תוספות יו"ט 113.
עיר גבורים 256.
עיר ווילנא II 324, 329. III 418.
עיר מקלט 237.
עלי ספר II 437. III 523, 605, 608.
עלי עין 7.
עלים לביבליוגרפיא II 48. III 55.
עלים לתרופה (אגרת הרמב"ן) 212, 500.
עלים לתרופה (גאלדווייזער) 483. II 294.
עמוד היראה 86, 271-273, 276, 277.
עמוד התורה 271-273.
עמודי ארזים II 334.
עמודי גולה II 23. III 20.
עמודי שמים II 417, 418, 431-433. III 506, 507, 517-519.
עמק השידים 134.
ענג שבת 7.
ענין ההשתטחות II 163. III 312.
עץ חיים 97. II 50. III 56.
עץ חיים (קיצור של"ה) 500. II 205, 213, 214-226, 446. III 343, 350-363, 532.
עצי העולה 266.
ערבי נחל 372, 373.
ערגענצונג צו מענדעלסאָנס ביאָגראָפיע 20.
ערכי הכנוים 68.
עת ספוד (קונטרס) 228.

פ

פאָלקס ביבליאָטעק II 277. III 403.
פאָלקסבלאָט 479.
פאר וכבוד 238.
פאר לישרים 157.
פאר התפלה III 632.
פאַרמעטן II 351. III 441.
פאַרשיכערטע קינד II 356. III 445.
פאת השלחן 465.
הפדות והפורקן 407.
פולישע יונגעל II 338, 343. III 427, 432.
פון נאָענטן עבר II 18. III 15.
פוקח עורים 115, 175, 192. II 2. III 2, 642, 646-649.
פורת יוסף 229.
פילאָלאָגישע שריפטן II 174. III 322.
פלא יועץ 282.
הפליט II 451. III 537.
פני יהושע (שו"ת) 523.
פני יצחק 259.
פנקס 163.
פנקס (כת"י) III 642.
פנקס ועד מדינת ליטא 122.
הפסגה II 272. III 400.

פסעוודאַנימען אין דער יידישער ליטעראַטור II 330. III 424.
פערכאַפּטע ציג 498.
פערכאַפּטער שניידער 498.
פסק ב"ד 225.
פסק בית דין 274.
פסק דין נורא 229.
פערפיהרטע יוגענד II 346. III 436.
פקודת הרוממות 218.
דער פראַצעס 461.
פראַקטיקע איז אַ לעהרער II 354. III 443.
פראַקטישע לעקציאַנען 499.
פרדס רמונים 125.
פרויען (דיק) II 347. III 437.
פרי הארץ 17, 60. II 24. III 20.
פרי מגדים 481, 482, 577, 578. II 438, 445, 449. III 524, 531, 535.
פרי עץ חיים (שו"ת) 361.
פרי עץ חיים (רח"ו) 209. II 50. III 56.
ספר הפרכוס 235.
פרעגער תחנה 503.
פרפראות לחכמה 182.
פרק שירה 132.
פרקי אבות 13, 14, 46, 402.
פרקי רבי אליעזר 132, 179.
פרשת מרדכי II 361. III 448.
פתחי שערים 277.

צ

צאינה וראינה 279, 284, 417. II 59, 231-233, 235, 236, 242, 243, 248. III 88, 365, 366, 374, 376, 378, 381-384.
צאן קדשים 61.
צדה לדרך 489.
צוהר התיבה II 392. III 480.
צוואת ר' יואל 187. II 186. III 328, 627, 692.
צוואת ר' נפתלי 61, 267.
צוויי גלייכע שידוכים II 342. III 431.
צוויי הייליגע ... בריף 501.
די צווייטע חוה 501.
הצופה 73, 465, 511, 516, 523.
הצופה לבית ישראל II 278. III 403.
צוקונפט II 18, 41, 346. III 14, 35, 436.
צורת הארץ 187.
ציון 1, 8, 24, 39, 185, 384, 520.
ציון במשפט 179, 181.
צייטשריפט (מינסק) II 307, 316. III 407.
צילותא דאברהם 459. II 449. III 535.
ציצית הכנף II 366. III 454.
צמח לאברהם 203, 204.
צמח צדק (שו"ת) 144, 165, 465, 468.
צעטיל קטן 227, 226.
הצפירה 5. II 277. III 404.
צפנת פענח II 47. III 57.
צפנת פענח (רוגוטשובי) II 390. III 478.
צפנת פענח (שלפריז) II 369. III 457.
צרור החיים 392. II 427. III 513.

ק

קאמף צווישן השכלה און חסידות 177. II 40, 71, 167.
קאראבעלניק'ל II 341-344. III 430, 431.
קב ונקי 235.
קב הישר 455, 456, 458. III 648.
קדושת הארץ 489.
קדושת לוי השלם 247.
קהלת (לעפין) II 2. III 1.
קהלת משה 7, 60, 67, 123, 127, 197, 256, 257, 304, 305, 338, 342, 489, 503. II 19, 259, 275, 281, 325, 629, 418, 424, 426. III 18, 394, 402, 419, 424, 507, 510, 512, 631.

קובץ אביי (ראה „סיני").
קובץ מעשי התנאים 5.
קוהלת מוסר 14.
קול אריה 139. II 435. III 521.
קול ברמה 123, 125.
קול מבשר (עתון) II 331, 338, 346. III 425, 427, 436.
קונטרס גזרת תתנ"ו 229.
קונטרס הזהר 199.
קונטרס המפתח 475.
קורות ירושלים 501.
קורות ספרות יידיש III 401.
קושט דברי אמת 244.
קטלוג האראסאוויטץ 177.
קטלוג המוזיאון הבריטי II 431. III 517.
קטלוג ספריית אוקספורד II 431. III 517.
קטלוגים ... וועלטסמאן 490.
קינות לתשעה באב 82, 155, 190, 211, 213. II 441. III 527.
קיצור אורח חיים II 212. III 348.
קיצור דקדוק לשון עברית III 638.
קיצור חיי אדם III 638.
קיצור יד החזקה III 638.
קיצור מעבר יעבק II 454. III 540.
קיצור עברונות 188, 157.
קיצור שלחן ערוך 268.
קיצור של"ה II 203, 205, 206, 208, 210, 213, 214, 215, 221, 223, 226, 439. III 341, 343, 344, 346, 348, 351, 353, 360, 362, 364, 525, 614, 615.
קנאתי לירושלים ולציון 87.
קסת הסופר 313.
קרית ספר 7, 59, 74, 97, 104-106, 111, 132, 134, 145, 149, 175, 187, 208, 215, 217, 221, 224, 330, 338, 357, 360, 366, 395, 412, 455, 461, 473, 476, 489. II 3, 23, 45, 47, 50, 51, 65, 66, 69, 219, 437. III 2, 19, 53, 54, 56, 57, 88, 89, 91, 356, 523.
קרית ספר (צייטלין) II 275. III 402.
קרן לדוד (שו"ת) II 362. III 449.
קרעמערקעס II 366. III 455.
קשר עליון דאורייתא 249.

ר

ראנד בעמערקונגען ... געבעטבוכע 517.
ראשון לציון II 437, 438. III 523, 534.
ראשית חכמה 189, 251, 489. II 47. III 54.
רב משולם 121, 122, 141.
רב פנינים 361.
הרגוצ'ובי בתור פרשן 67.
רוח אלקים 134-136, 146, 147.
רוממות אל 360.
רוממות ישראל 489.
רוממות נשמת ישראל 489, 490.
רזיאל 96. II 450. III 536.
רחמי האב 226.
ריח השדה 185.
ריסיש-יודישער וועכטער בוך II 373. III 463.
רמיזי תורה 239.
רפואות (ספר) 513.
רשומות II 305, 338, 341, 342, 488. III 427, 430.
רשימה של מכירת ספרים ... לעווינסאן 114.
רשימות הסטוריות על עם היהודי ברוסיא (רוסית) 93.
רשימת ספרים ... נאמיס 252.
רשימת הספרים ... פריעד 244.
רשימת הספרים ... הערשקאוויץ 226.
רשימת ספרים ... שוואגער 229.
רשימת ספרים כ"י מעזבון ... מהרש"ד 99.
רשימת ספרים ... כהנא 252.

רשימת הספרים העבריים ... המצבה II 19, 437. III 18, 523.
רשימת ספרים יקרים ועתיקים 229.
רשימת וואכשטיין — ראה מנחת שלמה.
רשימת ראסט — ראה יודע ספר.

ש

שאגת אריה (שו"ת) 180.
שאילת יעבץ III 615.
שו"ת ר' בצלאל אשכנזי II 66, 67. III 89, 90.
שו"ת רדב"ז II 67, 68, 73. III 90, 91, 102.
שו"ת ר' חיים ראפאפארט 12.
שו"ת יהושע 406.
שו"ת מהר"ם בריסק II 362. III 449.
שו"ת מהרש"ל (לאנגסאם) 264.
שו"ת מן השמים II 67. III 90.
שארית יהודה II 27. III 28.
שבחי האר"י 33, 35, 260.
שבחי הבעש"ט 106, 107, 256, 476. II 3, 5, 6, 10, 24, 169, 187, 434. III 2-4, 6, 20, 316, 328, 520, 601, 607, 608.
שבט יהודה II 451. III 537.
שבט מוסר 163, 457, 458. II 439, 452, 453. III 525, 538, 539.
שבילי המאורות II 426. III 512.
שבעה ועשרים אותיות התורה 223.
שבעה קני המנורה 237.
שבעים מאלצייט II 366.
שדי בשמים 252.
שדי חמד II 350. III 440.
שוד ורצח 502.
שומר ישראל 79.
שומר שבת 395, 396.
שונצינו בלעטער 513.
שושן סודות 93-104. III 631.
שושן עדות 286.
די שטאט הרס 502.
שטאטטען חברה מזונות ... 282.
שיח אליעזר החדש 225.
שיח יצחק 391.
שיחות וסיפורים II 168. III 315.
שיחות הר"נ III 631.
איין שין נייא ליד פון איינם ריטר אויז דר שטייאר מרק 394.
שיינה היסטאריע ... קינג ... פערסיען II 489.
איין שיינע ... געשיכטע ... גראף 502.
איין שיינע געשיכטע ... מיניסטער 502.
שיינע ... געשיכטע ... דימיט II 198. III 339.
איין שיינע מעשה ... סוחר III 639.
שימוש חכמים 374-376.
שיר השירים — מגישי מנחה 171, 208, 210.
שיר תפלה 185.
שירי טהרה 226.
שירת משה 183.
שלום דער קאראבעלניק II 374.
שלחן נגד צוררי 243.
שלחן ערוך II 341. III 429.
שלחן ערוך (או"ח) 117, 189. II 207, 361, 443, 454. III 345, 448, 529, 540.
שלחן ערוך (יו"ד) 471, 577. II 282, 283, 438. III 389, 390, 438, 477, 478, 524.
שלחן ערוך (אה"ע) 64. II 282. ראה ביאור הגר"א.
שלחן ערוך (חו"מ) 151, 575.
שלחן ערוך (האריז"ל) 93, 249.
שלחן שלמה 345.
שלמה ר' חיימס II 7.
שלשלת זהב 257.
שלשלת הקבלה 205.
שם אפרים 239. III 615.
שם הגדולים 93, 95, 97, 132.

שם הגדולים בארץ הגר 513.
שם הגדולים החדש 7.
שם משמואל 296.
ר' שמאַיע דער גוט יום טוב ביטער II 359. III 447.
שמונה פרקים להרמב"ם II 416. III 505.
שמות הספרים העבריים II 490. III 557.
שמחת הנפש 162, 163, 283.
שמירה לילד וליולדת 88.
שמירת הנפש 264.
שמלה חדשה 145.
שמן ששון 88.
שמחת יום טוב (שו"ת) 253.
ר' שמעיה מברך המועדות III 447.
שני לוחות הברית 18, 19, 56, 93, 94, 95, 139, 399. III 639.
שני פרקים III 276, 638.
איינע שעהנע געשיכטע ... הש"ך 492.
שער אפרים II 210. III 347, 348.
שער היחודים 133.
שער פתחי לבנון 93.
שער התשובה והתפלה 177, 190. III 649.
שערי אורה (ירחון) 242, 243, 244.
שערי אפרים II 213. III 350.
שערי גן עדן 144.
שערי דורא 361.
שערי חב"ד 7.
שערי ירושלים 128, 490.
שערי פדות 230.
שערי צדק לזרע יצחק 90.
שערי ציון 407, 516.
שערי תשובה (מרגליות) II 443, 444. III 529, 530.
דער שפילער 503.
שפת יהודית אשכנזית וספרותה 381, 399, 435.
שפתי חכמים 287. III 631.
שפתי ישנים 93, 94, 352, 370, 371, 392.
שפתי צדיקים 224.
שקספיר בעברית 484.
שריד ופליט 470.
שריפטן פאר פסיכאַאַגיע II 262. III 395.
שרש ישי 96.

ת

תבואות שור II 436. III 522.
תהלות ישראל 266.
תולדות אדם 42. II 365. III 454.
תולדות אדם וחוה 127. II 70. III 100.
תולדות אהרן II 199, 237. III 377.
תולדות הדפוס ... באירופה התיכונה 213. II 217, 354, 392, 397, 419, 487. III 350, 554.
תולדות הדפוס העברי בפולניא 110, 111, 199, 203, 217, 939, 407, 409, 459, 481. II 19, 23, 44-46, 52, 59, 65, 66, 69, 73. III 15, 19, 35, 52, 53, 58, 88, 89, 91.
תולדות ר' חיים מוואלאזין 150. II 52, 65. III 58, 88.
תולדות חכמי ירושלים 278.
תולדות החסידות 13, 15, 66-68, 183. II 36, 53. III 34, 58.
תולדות ר' יהודה החסיד 266.
תולדות יהודי בראדי 123, 566, 567, 570. II 451. III 537.
תולדות יוסף 163.
תולדות יעקב 237.
תולדות יעקב יוסף 6. II 2, 36, 41, 46, 47, 434-436. III 2, 29, 35, 54, 520-522.
תולדות יצחק 262.
תולדות משפחת לנדא 488.
תולדות משפחת הרב מלאדי 92.

תולדות ספרות ישראל 436. III 1, 2, 14, 89, 101, 383.
תוספת חיים II 334.
תורה אור (ר"א מזליחוב) 7.
התורה והחיים II 340. III 429.
תנ"ך II 238. III 378.
תנ"ך (וויצענהויזען) II 248.
תנ"ך (ביאור רמ"ד) II 250. III 385.
תנ"ך (בליץ) II 234, 248-256. III 374, 383-389.
תנ"ך (יהואש) II 372. III 462.
תנ"ך [חמשה חומשי תורה — חורב]. II 302, 441-443. III 527-529. 336.
תנ"ך [חמשה חומשי תורה — אוה"ח] 199, 155.
תנ"ך [חמשה חומשי תורה — קיצור אלשיך] 158, 165.
תנ"ך [חמשה חומשי תורה — באר מים חיים) 310, 312. III 615.
תנ"ך (ויקרא) 215.
תנ"ך (במדבר) III 614.
תנ"ך (דברים) 172.
תנ"ך (תרי עשר) II 233, 235. III 366.
תנ"ך (נוב"כ ע"ת) II 201, 202.
תנ"ך (תהלים) 174, 178, 503. II 440, 442. III 526, 528.
תנ"ך (קהלת) 47.
תנ"ך (איוב) II 237. III 377.
תנ"ך (דה"י) II 238. III 378.
תורת האדם 232.
תורת הבית 200.
תורת חיים (ר' חיים ב"ר אפרים) 204.
תורת חיים (סופר) 287.
תורת חיים (האמצעי) 394. III 623.
תורת משה 265.
תורת העמים (ראה „אלומי יעקב", „אמונה הקדומה") 227, 233, 234, 236. III 632.
תורת הקנאות II 209. III 347.
תורת הרמ"ז 253.
תורת שלום 17.
התחייה II 274, 275, 276. III 401.
תחנה אמהות 432, 434, 435.
תחנה מודה אני 434.
תחנה שלשה שערים 399, 432, 435, 436.
תחנה שער היחוד על עולמות 437.
תחנה תפלת החיים 435.
תחנות ובקשות 399.
תי"ו יהושע II 350. III 439.
תלאות המורים II 262-268. III 395-398, 631.
תלמוד בבלי (אמשטרדם ד') 377-380.
תלמוד בבלי (ש"ס סלאַוויטא) II 59, 403, 448. III 87, 88, 491, 534, 604.
תלמוד בבלי (וואַרשא) II 72. III 102.
תלמוד בבלי (קאַפוסט) II 403. III 491.
תלמוד בבלי (ש"ס ראם) II 65. III 88.
תלמוד בבלי (ברכות) II 52, 428, 430, 495. III 58, 514, 516, 561.
תלמוד בבלי (יומא) II 428. III 514.
תלמוד בבלי (סוכה) II 179.
תלמוד בבלי (חגיגה) II 287.
תלמוד בבלי (כתובות) II 493. III 559.
תלמוד בבלי (בבא קמא) II 340.
תלמוד בבלי (בבא בתרא) II 495. III 561.
תלמוד בבלי (עבודה זרה) II 404.
תלמוד בבלי (חולין) II 429. III 515.
תלמוד ירושלמי 166, 167, 168, 169.
תלמוד ירושלמי (שקלים) 180.
תלמוד ירושלמי (ראש השנה) II 237.
תם וישר 107, 456.
התמים 201. II 448. III 534, 646.
תנא דבי אליהו 56, 137. II 454, 540.
תניא 8, 9-11, 50, 51, 54, 199. II 10, 23, 27, 35, 36, 48, 176, 379, 430. III 7, 20, 28, 29, 55, 322, 467, 516, 621-623.

תעודה בישראל 13, 473.
תעלומות ספר 40, 516.
תענוג שבת 413.
תפארת יהונתן 521.
תפארת ישראל 181.
תפארת למשה II 67. III 89.
תפארת עוזיאל 7.
התפילין II 357. III 445.
תפלה דרך שיח השדה 399.
תפלה לאמרה בכל ער"ח 226.
תקון חצות 173.
תקון ליל שבועות II 441, 442. III 527, 528.
תקון לקוטי צבי 290.
תקון מועד 398, 404.
תקון התשובה 58.
תקוני הזהר 115, 125, 126, 186, 474. II 445. III 531.
תקוני המועדים 381.
תקוני שבת 381-414, 434.
תקוני התשובה (מהדו"ת) 259.
תקופת ההשכלה בוינה II 254. III 388.
תקנות דליאזנא 52. II 27. III 28.
תקנות דקלויז קלוור"ד 238.
תרביץ 38. III 426.
תרגום שני 175.
התשבי 132.
תשובות ריב"א 290.
תשובת שמואל 181

Berliner Festshrift 313.
Bibliografical Survay of Jewish Prage 386.
The Book of Job 485. II 186. III 328.
The Gentelmans Magazin II 298.
Geschichte der Juden in Lissa 386.
The History of the Jewish Literature in the xix Century II 273. III 400.
In Fesseln II 361. III 448.
Jacob Emden II 212. III 348.
Der Jude II 339. III 427.
M. Kaplan Jubilee Volume II 365 III 454.
Die Landessynode der grosspolnischen Judenschaft 385.
Der Orient II 66. III 89.
Rabbinische Agada's in 1001 Nacht II 494. III 560.
Sippurim II 356. III 444.
Some Jewish Witnesses for Crist II 186 III 327.
Studies in Bibliography and Booklore 388.
Die Tefilin II 356 III 444.
Tales of the Chasidim II 172.

ВОСХОД II 18. III 16.
ЕВРЕЙСКАЯ СТАРИНА 200. II 18. III 16.
ЗАПИСКИ ВОСТОЧНОГО ОТДЕЛЕНИЯ РУССКОГО АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА II 494. III 560.
НА ПОКАЯННОЙ ЦЕПИ II 361. III 448.
ПЕРЕЖИТОЕ II 18. III 16.
СБОРНИК В ПОЛЬЗУ НАЧАЛЬНЫХ ЕВРЕЙСКИХ ШКОЛ II 17. III 15.
СИОН II 175. III 322.

מפתח הצילומים

כרכים א־ג

1 אבודרהם ([באַרדיטשוב]) III 93.
2 אבודרהם (סדילקאב) III 92.
3 אבי עזר (פוזנא) III 242.
4 אבן גדולה (ווילנא) II 530.
5 אבן ספיר (ווילנא) II 529.
6 אבן פנה (שקלאָוו) III 295.
7 אבן השעות (ווילנא) II 552.
8 אבן תקומה (שקלאָוו) II 554.
9 אבני קודש (וואַרשא) III 145.
10 אבקת רוכל (וועגראב) III 163.
11 אבקת רוכל (שקלאוו) III 288.
12 אבקת רוכל ([רוסיא]) III 676.
13 איינע אבשילדערונג ... אחאב ... איזבל (וואַרשא) III 137.
14 אגור (סדילקאב) III 96.
15 אגרות יששכר (חמ"ד) III 698.
16 אגרת (לבוב [הומבורג]) II 512.
17 אגרת אוגרת (חמו"ד) III 678.
18 אגרת הרא"ז מרגליות [כת"י] III 598.
19 אגרת הרמב"ן (ווילנא) III 155.
20 אגרת בעלי חיים (אוסטרהא [זיוף]) III 662.
21 אגרת ושו"ת הרמב"ם (הוראדנא) II 95.
22 אגרת הטיול ([רוסיא]) III 677. 678.
23 אגרת מוסר (נאוויידוואר) II 540.
24 אגרת מוסר (ווילנא) III 149.
25 אגרת הצופה (ביאַליסטאָק) III 115.
26 אגרת הקודש (מעזירוב) 62.
27 אגרת הקודש (חמו"ד) III 678.
28 אגרת שמים לרום (לובליו) III 676.
29 אדני פז (ווילנא והוראדנא) III 160.
30 אדרת אליהו (נאוויידוואר) III 212.
31 אדרת שער (זיטאמיר) III 163.
32 אהבת הגרים (קרשאנוב) III 677.
33 אהל יוסף (אַלעקסניץ) III 31.

34 אהל משה (חמו״ד [סדילקאב]) II 542.
35 אהל רחל (שקלאב) III 295.
36 אומר לגולגולת (פאלטאווא) III 238.
37 אופן חינוך הילדים (ווילנא) II 114.
38 אוצר הכבוד (נאוויידוואר) III 217.
39 אוצר הקביעות (וואַרשא) III 132.
40 אור חכמים (הוראדנא) III 122.
41 אור המאיר (פאריץ) III 60.
42 אור עולם (נאוויידוואר) III 211.
43 אור פני משה (מעזריטש) III 211.
44 אור תורה (הרב המגיד) (חמו״ד) III 679.
45 האורח (קניגסברג) II 326. 327. III 420־422.
46 אותיות דר׳ עקיבא (דובנא) III 118.
47 אותות למועדים (הוראדנא) III 123.
48 אזהרה מהמדפיסים ראם („המגיד״ [עתון]) 220.
49 אזהרות הקודש ([רוסיא]) III 677.
50 דיא אידישע קליידער וועקסלונג (ווילנא) III 651.
51 איזה הלכות מיד החזקה (פטרבורג) II 154. III 252־276.
52 אילת אהבים (הרובשוב) III 127.
53 אכן נודע הדבר (קליוולאנד) III 678.
54 אלדד הדני (זיטאַמיר) III 173.
55 אלדד ומידד ([פפד״מ]) III 215.
56 אלה המצות (קאַפוסט) 194־195.
57 אלה המצות (אַמשטרדם [זיוף]) 196.
58 אליה רבה ([רוסיא]) III 657.
59 אלפא ביתא אותיות מחכימות (חמו״ד [רוסיא]) 337.
60 אלפא ביתא אותיות מחכימות (זיטומיר) III 164.
61 האמונה והבטחון להרמב״ן ([רוסיא]) III 677.
62 אמונת אבות (פראסקורוב) III 240.
63 אמונת ישראל (ווילנא והוראדנא) II 120.
64 אמירה נעימה (פוד ברעזין) II 156.
65 אמרות טהורות (זיטאַמיר) III 174.
66 אמרות טהורות (מאהלוב [דניעסטער]) III 189.
67 אמרי בינה (נאוויידוואר) III 212.
68 אמרי בינה (קאַפוסט) III 22.
69 אמרי בינה [א. מ. ד.] (ווילנא) 508.
70 אמרי בנימין (טארנאפאל) III 178.
71 אמרי שפר (פאריצק) III 61.
72 אמתחת בנימין (מינקאַוויץ) III 203.

73 אסיפת גאונים (חמ״ד [ביאַליסטאָק]) II 80.
74 אסיפת גאונים (ביאַליסטאָק) II 81.
75 אסיפת הרבנים בקראקא (דראָהאָביטש) III 678.
76 אסתר (ווילנא) III 491.
77 אפיק נחלים (ווילנא) III 149.
78 אקדמות (ווילנא והוראדנא) II 119.
79 ארבע מאות שקל כסף (קאָרעץ) III 36.
80 ארבעה עמודי כסף (מעזירוב) III 209.
81 הארוך מש״ך (סדילקוב) III 97.
82 הארוך מש״ך (ברדיטשוב) III 98.
83 הארוך מש״ך (כמ״ש בווין) III 99.
84 ארחות צדיקים (סלאָוויטא [זיוף]) III 236.
85 ארחות צדיקים (שקלאָוו) III 296.
86 אשכול ענבים (וואַרשא) III 139.
87 האשל (לובלין) III 676.
88 אשרי המחכה (חמו״ד) III 679.

ב

89 באור ח״מ [מצאינה וראינה] (ווינלא והוראדנא) III 161.
90 באר מים ([מעזיבוז]) III 71.
91 דער באַשערטער שידוך (ווילנא) III 696.
92 הבהיר (לובלין) III 676.
93 בחיי (קאָרעץ) III 48.
94 בחיי (קאָרעץ [סדילקאב]) III 48.
95 ביאור [הגר״א להזוהר] (ווילנא) III 149.
96 ביאורי הזהר (קאָפוסט) III 22.
97 בין הזמנים (לובלין) II 272.
98 בינה לעתים ([רוסיא]) III 662.
99 בינת מקרא (הוראדנא) II 96.
100 בית ועד (ווילנא) III 149.
101 בית ישראל (חמו״ד) III 663.
102 בית הלוי ותורת הבית (אוסטרהא) II 455. III 546.
103 בית שמואל אחרון [שו״ע אה״ע] (נאווידוואר) III 220.
104 בית שמואל אחרון [עה״ת] (נאווידוואר) III 221.
105 בן אהרן (אַלעקסניץ) II 523.
106 בן המלך והנזיר (פולנאה) 303.
107 בן סירא מירושלים (ווילנא) 538.
108 בן סירא מירושלים (כמ״ש בווילנא) 538.
109 בנאות דשא ([פאריצק]) III 61.

110 בנין שלמה (שקלאָוו) III 303.
111 בעל הנפש (ברדיטשוב) III 109.
112 ברוך מרדכי (לבוב) 531.
113 ברוך מרדכי (הוסט [זיוף]) 530.
114 ברוך מתיר אסורים (סעאיני) III 663.
115 ברוך שאמר (שקלאָוו) III 297.
116 ברית אברהם (פולנאה) III 243.
117 ברית אברהם ([רוסיא]) III 679.
118 ברית מנוחה (ברדיטשוב) III 68.
119 ברך אברהם (לאשצוב) III 187.
120 [ברכת חנוכה] (ווילנא) III 151.
121 ברכת הנהנין (יאַהאַניסבורג) III 680.
122 בשמים ראש [ר״י אשכנזי] (חמו״ד) III 664.
123 בת עין (זיטאָמיר) III 166. 167.
124 בתים לבריחים (שקלאָוו) III 296.

ג

125 איין גאַנץ ניאו מעשה [רשב״ג] (לבוב) III 693.
126 איין גאַנץ נייע מעשה [ר׳ העשיל] (לבוב) III 693.
127 איין גאַנץ נייע מעשה [רמ״א] (לבוב) III 695.
128 גבעת שאול (וואַרשא) 309.
129 גדולת אליהו הנביא (לבוב) III 680.
130 גדולת דוד ומלכות שאול (סדילקאב) II 269.
131 גדולת יונה (וואַרשא) III 132.
132 גדולת יוסף (לאשצוב) II 13.
133 גדולת יוסף (יוזעפאף) III 10.
134 גדולת יוסף (ווילנא והוראדנא) II 122.
135 גדולת יוסף (כמ״ש בסלאָוויטא) III 11.
136 גדולת משה (פולנאה) 545.
137 גדולת השר משה מאנטעפיארע (וואַרשא) III 136.
138 גורלות (וואַרשא) III 132.
139 די גזירות אויף אידישע מלבושים (וואַרשא) III 651.
140 גילדן גאַלד רעכנונג (מאהליב [דניעסטער]) II 131.
141 גלות הארץ החדשה (ווילנא) II 110.
142 גליא רזיא (מאהליב [דניעסטער]) II 537.
143 הגן ודרך משה (זיטאָמיר) III 174.
144 הגן ודרך משה ([רוסיא]) III 679.
145 גן המלך (קאַרעץ) 142. 143.
146 די געשיכטע פון שבתי צבי (סאטמאר) III 349.

147 דער גרוסער בעל צדקה (פיעטרקוב) III 696.
148 גרושין (שקלאָוו) III 288.
149 גרי הצדק ([קניגסברג]) 508.

ד

150 דבר שמואל (ביאַליסטאָק) III 114.
151 דברי אגרת (סדילקאב) II 543.
152 דברי דוד (זיטאָמיר) III 175.
153 דברי משה (חמ"ד) III 72.
154 דברי רב משולם (קאָרעץ) 140.
155 דברי קהלת (נאוויידוואר) III 216.
156 דברי שלום ואמת (חמו"ד) III 664.
157 דברי שמואל (קליינוואַרדיין) III 678.
158 דברים נחומים (פראָג [ציור]) 546.
159 דגול מרבבה (זיטאָמיר) II 126.
160 דו מעשה אוז געשעהן און דו צייטן פון דָם בעל שם טוב (לבוב) III 696.
161 דון יצחק אברבנאל (וואַרשא) III 693.
162 דיני חלה [א.מ.ד.] ([קניגסברג]) 505.
163 דינים ומנהגים [על בית עולם ווילנא] III 156.
164 דמשק אליעזר (פאריצק) III 62.
165 הדקדוק קטן (ווילנא והוראדנא) III 160.
166 דרוש עמוד התוך (ביאליסטאָק) III 114.
167 דרישת הזאב (מאהליב [דניעסטער]) II 131.
168 דרישת הזהב (נאוויידוואר) III 218.
169 הדרך (בודאַפעסט) III 698.
170 דרך אמונה (חמו"ד) 539.
171 דרך אמת (זיטאָמיר) III 174.
172 דרך אמת (חמו"ד) III 680.
173 דרך חיים (קאָפוסט) III 23.
174 דרך חיים (וואַרשא) II 206.
175 דרך חכמה (סדילקאב) III 228.
176 דרך הישר לעוה"ב (שקלאָוו) II 204.
177 דרך הישר לעוה"ב (חמו"ד) III 342.
178 דרך עולם (חמו"ד) 540.
179 דרכי הגמרא (ברדיטשוב) III 67.
180 דרכי ישרים ([רוסיא]) III 679.
181 דרכי הניקוד והנגינות (ווילנא והוראדנא) III 160.
182 דרכי הניקוד והנגינות ([רוסיא]) III 680.

183 דרכי תשובה (וואַרשא) III 133.
184 דרכי תשובה (זיטאָמיר) III 169.
185 דרשת הרמב״ן (זיטאָמיר) III 171.
186 דרשת רשבא״ץ (וואַרשא) III 138.
187 דת קודש [שבועון] (פרעסבורג) III 665.

ה

188 האזינו ברכה (מינסק) III 202.
189 הגדה של פסח (אוסטרהא) II 456.
190 הגדה של פסח (ביאַליסטאָק) III 115.
191 הגדה של פסח (וואַרשא) II 152.
192 הגדה של פסח (כמ״ש בטארנאפאל) III 178.
193 הגדה של פסח (מינסק) III 198.
194 הגהות על שו״ע הלכות פסח (ברדיטשוב [סדילקאב]) 534.
195 הדרת זקנים (דובראָוונא) III 122.
196 הודעה (ווילנא [פקודת הקיסר]) II 102. III 650.
197 הוי שודד (נאוויידוואר) III 212.
198 הוראת שעה (באהסלב) III 107.
199 הושענות (אוסטרהא) II 457.
200 הושענות (חמו״ד) II 555.
201 הושענות (ווילנא) II 422.
202 סדר הושענות (זיטאמיר) III 171.
203 הייליגע צוואה (ווילנא) III 577.
204 היכל עונג (הוראדנא) II 98.
205 הילולא רבא דצדיקיא (צפת) III 681.
206 הילל בן שחר ([וואַרשא]) III 140.
207 הין צדק (וואַרשא) II 420. III 509.
208 הין צדק ותיקון המדות (ווילנא) II 419. III 508.
209 הלכה פסוקה (טארנאפאל) III 183.
210 הלכות דרך ארץ (חמו״ד) 504.
211 הלכות דרך ארץ (ווילנא) III 425.
212 הלכות דרך ארץ ([רוסיא]) III 680.
213 הלכות רב אלפס ([קניגסברג]) 37.
214 המצאה חדשה (שקלאָוו) III 288.
215 הסכמות מוהרלו״צ מברדיטשוב II 504. III 699.
216 הר אדני (שקלאָוו) III 289.
217 ההשתטחות [להבין ענין] ([רוסיא]) II 34.
218 התקבצות חסידי ברסלב לעיר אומאן [תמונה] II 171.

ו

219 איינע וואהרע וואונדערבארע געשיכטע איין משיח בן יוסף (פעסט) III 680.
220 אַ וואול יונגל (לבוב) II 323. III 416.
221 איין ווינדערליכע גישיכטע ... קינדער (וואַרשא) III 695.
222 ווינדערליכע מעשה ... הר״ר שמשון (לבוב) III 693.
223 ווערטער בוך ... אַראַבישע שפראַכע (אדעס) III 675.
224 ויחל משה (נאוויידוואר) III 212.
225 וצוה הכהן (שדה לבן) III 435.

ז

226 זאת תורה האדם (סדילקאב) 33.
227 זאת תורת האדם (זאלקווא) II 261.
228 [זאת] תורת האדם (קראקא) II 261.
229 זבד טוב (שקלאָוו) III 298.
230 זבד טוב (יוזעפאף) III 184.
231 זהר [ויקרא, במדבר] (פולנאה) III 243.
232 זכירה (הרובשוב) III 127.
233 זכר עולם (ירושלים) III 586.
234 זכרון אב (אוזשהאראד) III 585.
235 זכרון חכמים (וואַרשא) III 133.
236 זמירות של שבת (לאשצוב) 414.
237 זעהר אַ וואונדערליכע מעשה פון הייליגן רמ״א (וואַרשא) III 694.
238 זרע יעקב [יונה] (חמו״ד) III 664.
239 זרע יעקב [תהלים] (הוראדנא) II 94.
240 זרע יעקב [רות] (ווילנא) II 107.
241 זרע יעקב [קהלת] (נאוויידוואר) III 218.

ח

242 חבל יהודה (ווילנא) III 150.
243 חדושי דינים מהלכות פסח (מעזירוב) III 208.
244 חדושי דינים על הלכות פסח (חמו״ד) 534.
245 חדושי הלכות מהר״ם שי״ף (פאריצק) II 461.
246 חדושי הלכות מהר״ם שי״ף (חמו״ד) II 460.
247 חדושי הלכות מהר״ם שי״ף (אוסטרהא) II 458. 459. III 544. 545.
248 חדושי מהר״י (הוראדנא) III 126.
249 חדושי יצחק בן פנחס (חמ״ד) III 682.

250 חדושי מהריב״ץ ([רוסיא]) III 111.
251 חדושי מהרש״א (קופיל) II 158.
252 חדושי ש״ס ([מינסק]) III 198.
253 חדות דוד (זיטאָמיר) III 176.
254 חובות הלבבות (זסלב) II 125.
255 חובות הלבבות (סדילקאב) 458.
256 חובות הלבבות [ר׳ בירך] (וואַרשא) 351.
257 חובת נשים [א.מ.ד.] ([קניגסברג]) 552.
258 חוות דעת (פולנאה) III 245.
259 חוסן ישועות להשר מקוצי (וואַרשא) III 693.
260 חוסן ישועות [אבות] ([שקלאוו]) III 300.
261 חוסן ישועות [יבמות, ב״ב] ([נאוויידוואר]) III 222.
262 חופת אליהו רבא (זאלקווא) III 678.
263 חוקי ממתקים (מעזיבוז) II 56.
264 חוקים טובים (פולנאה) III 246. 247.
265 חוקר ומקובל (שקלאוו) 75.
266 החזון (ביאליסטאק) II 79.
267 חזון מורה (בראדי) II 272.
268 חיבור יפה מהישועה ([קאפוסט]) III 284.
269 חיי מוהר״ן (לבוב) II 190.
270 חיי מוהר״ן (חמו״ד) II 191.
271 החיים (מעזיבוז) II 57. III 73.
272 החיים (מאהליב [דניעסטער]) III 190.
273 החיים ([רוסיא]) III 681.
274 חכמת היד (חמו״ד) 535.
275 חכמת היד (ווילנא) 533.
276 חכמת תקופות ומזלות (לבוב) III 682.
277 חלום מרדכי (חמו״ד) 542.
278 חמדת צבי (מאהליב [דניעפער]) II 130.
279 חמשה חומשי קבלה ר׳ נחוניה בן הקנה (חמו״ד) III 680.
280 חן טוב (קאַרעץ) III 37.
281 חנוכה כתבית (חמו״ד) III 682.
282 חסד לאברהם (טשערנאָוויץ) II 382-385. III 469-473.
283 חסד לאברהם (לבוב) II 386-388. III 474-476.
284 חסד לאברהם (סלאָוויטא) III 80.
285 חסד לאברהם ([רוסיא]) III 665.
286 חסד לאומים (חמו״ד) III 681.
287 חסידים (סדילקאב) III 229.
288 חסידים (ווילנא) III 151.

289 חסידים (יוזעפאף) III 184.
290 חק יעקב (נאוויידוואר) III 223.
291 חק לישראל (קאליס) II 157.
292 חק לישראל (ראַדוויל) II 160.
233 חק לישראל (סלאַוויטא) III 82־84.
294 חק על אודות יהודים (ווילנא והוראדנא) 219.
295 חקרי לב (ירושלים) 84. 85.
296 חשבון הנפש [פּערסיץ] (חמו״ד) II 567.
297 חתן בראשית (וויען) III 682.

ט

298 טאַדריס (וואַרשא) II 322. III 417.
299 טהרת הקודש (בליזורקע) II 84.
300 טהרת הקודש (בליזורקע [זיוף]) II 85.
301 ט״ו מעלות יחיאל (חמ״ד) III 580.
302 טוב טעם (שקלאָוו) III 289.
303 טויזענד אונד איין טאַג (וואַרשא) III 463.
304 טורים [אה״ע] (מעזיבוז) III 74.
305 טורים [חו״מ] (מעזיבוז) III 248.
306 טורים [חו״מ] (פולנאה) III 249.
307 טיב גיטין (קאַרעץ) III 38.
308 טרוירענדע ... מאריא טערעזיא (פּראָג) III 681.

י

309 יגדיל תורה [אברמסקי] (סלוצק) III 666.
יד החזקה — ראה איזה הלכות.
310 יודישער פאַר פסח (וואַרשא) II 279. III 406.
311 ייטב לב (לבוב) 480.
312 ייטב לב (סיגעט [זיוף]) 529.
313 ילקוט חדש (ראַדוויל) II 553.
314 ים החכמה (אוסטרהא) II 462.
315 ים של שלמה (פּיורדא [רוסיא]) III 657.
316 יסוד יוסף (מינקאָוויץ) III 206.
317 יסוד יוסף (חמו״ד) II 503.
318 יסוד יוסף (מעזירוב) III 208.
319 יסוד התשובה (לבוב) 57.
320 יערות דבש [ח״א] (סדילקאב) II 549.
321 יערות דבש [ח״א] (חמו״ד [לא מצונזר]) II 548.
322 יערות דבש [ח״ב] (סדילקאב) II 547.

323 יערות דבש [ח״ב] (חמו״ד [לא מצונזר]) II 546.
324 ירושת משה ([הוראדנא?]) II 425. III 511.
325 ישועה בראש (שקלאָוו) III 298.
326 ישועות משיחו (חמו״ד) II 463. III 542.
327 ישועות משיחו (קארלסרוא [זיוף]) II 464. III 543.
328 הישר [על התורה] (סדילקאב) II 143.
329 הישר [על התורה] (וויען [מזויף]) II 557.
330 הישר [ר״ת] (סדילקאב) II 541.
331 הישר [ר״ת] (סדילקאב [משונה]) II 541.
332 הישר [ר״ת] (זיטאָמיר) III 174.

כ

333 הכוזרי (וויען [זיוף]) 537.
334 כור הזהב ([מינסק]) III 202.
335 כסף צרוף (וואַרשא) III 133.
336 כרם עין גדי (דובנא) III 118.
337 כח״י מעתיק תורת חב״ד II 26. III 27.
338 כתב יושר (חמ״ד) III 681.
339 כתבי קדש להרמב״ם ([רוסיא]) III 683.
340 כתר מלכות (שקלאָוו) III 289.
341 כתר תורה (מעזירוב) II 135.
342 כתר תורה (זיטאָמיר) III 165.

ל

343 לב טוב (חמו״ד) III 673.
344 לב טוב (סדילקאב) II 142.
345 לב טוב (יוזעפאף) III 186.
346 לב טוב (דיהרנפורט [זיוף]) II 558.
347 לבושי שרד (הרובשוב) III 130.
348 לבושי שרד ([רוסיא]) III 658.
349 לבושי שרד (מאהליב [דניעסטער]) III 190־192.
350 לוח ברכות הנהנין ([קאַרעץ]) 148.
351 לוח ברכות הנהנין (חמו״ד) II 559.
352 לוח לשנת תקע״ה תקע״ו (טארנאפאל) III 179.
353 לוח לשנת תקפ״ג (ווילנא) II 112.
354 לוח לשנת תקפ״ח (ווילנא והוראדנא) II 121.
355 לוח לשנת תקצ״ו (חמו״ד) II 560.
356 לוח לשנת תר״פ (בקו) III 683.
357 לוח על עשרים שנה (חמו״ד) II 561.

358 לוח התיקון (לבוב) III 683.
359 לחם לפי הטף (חמ״ד) III 683.
360 לימוד תחלואי הילדים (ווילנא) II 111.
361 לישרים תהלה (אדעסא) 76.
362 לקוטי רב האי גאון (חמו״ד) III 684.
363 לקוטי הלכות (אמשטרדם [זיוף]) III 332.
364 לקוטי יוסף (מינקאָוויץ) III 206.
365 לקוטי רמ״ל (זיטאָמיר) III 171.
366 לקוטי מוהר״ן (אָפטא) III 333־335.
367 לקוטי עצות (לבוב) III 336.
368 לקוטי הפרדס (קאָפוסט) III 282.
369 לקוטי צבי (ברין [זיוף]) II 562.
370 לקוטי קודש (חמו״ד) II 191.
371 לקוטי הקמח (מעזירוב) II 538.
372 לקוטי שושנים ([פאריצק]) III 63.
373 לקוטי תפלות (חמו״ד) III 331.
374 לקוטים (הוראדנא) II 97.
375 לקוטים מרב האי גאון (וואַרשא) III 133.
376 לקח טוב ([שקלאָוו]) III 299.
377 לקח טוב [ליקוטי הלכות] (חמו״ד) III 666.

מ

378 מאה מאמרי חכמה (ווילנא והוראדנא) III 160.
379 מאור עינים (חמו״ד) II 563.
380 מאור עינים (פולנאה) II 250.
381 מאזני לשון הקודש (חמו״ד) II 568.
382 מאיר נתיב (אָלטונא) II 504.
383 מאיר עיני חכמים (שדה לבן) II 345. III 434.
384 מאירת עינים (חמו״ד) II 564.
385 מאירת עינים (נאוויידוואר) III 213.
386 מאמר האחדות (חמ״ד) III 684.
387 מאמר צבאות ה׳ (שקלאָוו) III 290.
388 מאַססען דיקציאָנער (ווילנא) II 113.
389 המאסף (ווילנא) II 532.
390 מבחר הפנינים (נאוויידוואר) III 213.
391 מבחר הפנינים (חמ״ד) III 685.
392 המבשר [שבועון] ([ליוורנו]) III 684.
333 המגיד (לובלין) II 244. 245. III 367. 368.
394 המגיד [נביאים ראשונים] (פראָג) III 369־371.

395 המגיד [נביאים אחרונים עם אגודת שמואל] (אַמשטרדם) 316.
396 המגיד [שמואל] (וואנזבעק) II 247.
397 המגיד [דברי הימים] (אַמשטרדם) 329.
398 המגיד [כתובים] (וויען) II 256. III 390.
399 המגיד [כתובים] (זולצבאַך) II 246.
400 המגיד [כתובים] (נאוויידוואר) III 372.
401 המגיד (אוסטרהא) III 373. 382.
402 מגיד חדשות (חמו״ד) 544.
403 מגילת סתרים (סדילקאב) III 104.
404 מגן דוד (מינקאַוויץ) II 134.
405 מגן וצנה [יאהאניסבורג] III 685.
406 המדות [ר׳ נחמן] (חמו״ד) II 187.
407 מדות חסידות (וואַרשא) 207.
408 מדיני כתיבת התפילין (דובנא) III 118.
409 מדרש כתובה (וואַרשא) III 146.
410 מדרש עשרת הדברות (חמו״ד) 536.
411 מדרש פסיקתא רבתי דרב כהנא (שקלאָוו) III 301.
412 מדרש רבה [ע״פ קורא מראש] (ברדיטשוב) II 61.
413 מדרש רבה [בראשית] (מינקאַוויץ) III 204. 205.
414 מדרש רבה [בראשית] (סדילקאב) III 233. 602.
415 מדרש רבה [ח״ב] (אוסטרהא) II 467.
416 מדרש רבה [ויקרא] (מינקאַוויץ) III 602.
417 מדרש רבה [במדבר] (ברדיטשוב) III 234.
418 מדרש רבה [במדבר] (סדילקאב) III 234.
419 מדרש רבה [במדבר] (אוסטרהא) III 603.
420 מדרש שוחר טוב (מעזירוב) III 208.
421 מדרש שוחר טוב (סדילקאב) III 226. 227.
422 מדרש שוחר טוב (חמ״ד) III 684.
423 מדרש תנחומא (כמ״ש מינקאוויץ) II 133.
424 מה אדם ותדעהו (ברדיטשוב) III 684.
425 מהרי״ל (סביוניטה) II 352.
426 מהרי״ל (קרימונה) II 353. III 442.
427 דער מהר״ם שיף (וואַרשא) III 694.
428 מודעה [מתנדבים רמבעה״ן] (חמו״ד) III 667.
429 מוסר (שקלאָוו) 152. 153.
430 מוסר אב (זיטאַמיר) III 175.
431 מחברת חיי הנפש ונצחיותה (פאריצק) III 64.
432 מחזור (טורקא) II 39.
433 מחזור (מינקאַוויץ) II 132.

434 מחזור (ווילנא והוראדנא) II 120.
435 מחזור (סקראליבקא) II 148.
436 מחזור (סדילקאב) II 145. 146.
437 מחזור (קופיל) II 159.
438 מחנה אֲרוֹן (אַלעקסניץ) III 32.
439 מי כיור (חמ״ד) III 685.
440 מי נפתוח (ביאַליסטאָק) III 116.
441 מי נפתוח (פטרבורג) III 281.
442 מילין דרבנן (ווילנא) 475.
443 מים קדושים (מעזירוב) III 210.
444 מכניע זדים (חמו״ד) II 194.
445 מכתב אליהו (זיטאָמיר) III 172.
446 מכתב מאליהו (חמ״ד) III 681.
447 מלאכי קודש (וואַרשא) III 134.
448 מלאכת מחשבת (אוסטרהא) III 547.
449 מלאכת מחשבת (ברדיטשוב [סדילקאב]) II 370.
450 מלאכת מחשבת (חמו״ד) III 460.
451 מלאכת מחשבת החדש ([ברדיטשוב]) III 111. 112.
452 מלאכת המספר (לבוב) III 458.
453 מלחמות ה׳ (ווילנא) III 151.
454 מלחמות הלוים (קאָרעץ) III 39.
455 מלים ששה (ירושלים) III 516.
456 מלכיאל (ווילנא והוראדנא) III 161.
457 מנהגים (נאוויידוואר) III 213.
458 מנורת המאור (סלאָוויטא) II 64.
459 מנחה היא שלוחה [מח״ק דווילנא] III 153.
460 מנחה חדשה (אַלעקסניץ) III 33.
461 ר׳ מני הקדוש (ווילנא) III 150.
462 מנין המצות (פטרבורג) II 153.
463 מסדר אגרת (ווילנא והוראדנא) III 161.
464 מסורה ברורה (ברדיטשוב) III 109.
465 מסורות חדשות ([נאוויידוואר]) III 214.
466 מסילות חכמה (שקלאָוו) III 290.
467 מסילת ישרים (שקלאָוו) III 290.
468 מסע משה לארץ הקדושה (וואַרשא) III 686.
469 מסעות רבי בנימין (וואַרשא) III 134.
470 מסעות הים (יוזעפאף) II 188.
471 מעבר יבק (אוסטרהא) II 76.
472 מעגלי צדק (יוזעפאף) II 189.

473 מעיל שמואל (חמ״ד) III 229.
474 מעין טהור (זיטאָמיר) III 170.
475 מעלפת ספירים (קאָפוסט) III 285.
476 מענה לשון (סדילקאב) III 232.
477 מענה לשון (חמו״ד) III 685. 686.
478 מעשה ... שר מקוצי (זיטאָמיר) III 173.
479 מעשה [קאָזינצער מגיד] (פיעטרקוב) III 698.
480 מעשה מר׳ יחזקאל בעל צדקה (זיטאָמיר) III 696.
481 מעשה . . אַ רב (זיטאָמיר) III 173.
482 מעשה [עוללות אפרים] (זיטאָמיר) III 695.
483 מעשה אבות (שקלאָוו) III 300.
484 מעשה ר׳ בירך (כתב יד) 580. 581. III 598.
485 מעשה גזירת הרועים (וואַרשא) III 135.
486 מעשה ה׳ ([רוסיא]) III 685.
487 מעשה כוזרי (סדילקאב) II 270.
488 מעשה מבטחון (פיעטרקוב) III 330.
489 מעשה נורא ... ר׳ ליב שרה׳ס (לבוב) III 697.
490 מעשה נורא ... ר׳ מאיר פון פרימישלאַן (לבוב) III 698.
491 מעשה נורא ... ר׳ מענדילי מרימינאַב (לבוב) III 697.
492 מעשה נורא שבתי צבי (חמו״ד) II 211.
493 מעשה פון מהרש״א (וואַרשא) III 694.
494 מעשה רוקח (מאהליב) III 194.
495 מעשה רוקח (זאלקווא) III 687.
496 מעשה רפאל תם (וואַרשא) III 695.
497 מעשה רש״י (סדילקאב) II 271.
498 מעשה של ירושלמי ... בוסטנאי ([הומבורג פ.ד.ה.]) III 698.
499 מעשיות ומאמרים יקרים (זיטאָמיר) III 168.
500 מפה מדפוסי רוסיא ופולין II 20. III 16.
501 המפואר (מינקאָוויץ) III 207.
502 מפענח נעלמים (ווילנא) III 152.
503 מפענח נעלמים ([סדילקאב]) II 544.
504 מצה של פסח (גראיעווא) III 681.
505 מצות גדול (סמ״ג) (קאָפוסט) III 283.
506 מצח אהרן (נאוויידוואר) III 219.
507 מצח אהרן (סלאָוויטא) III 81.
508 מצמיח ישועה (נאוויידוואר) III 224.
509 מצרף העבודה (זיטאָמיר) III 170.
510 מקדש מלך [ח״א] (קאָפוסט) II 406. III 494.
511 מקדש מלך [ח״ב] (קאָפוסט) II 408. III 496.

512 מקדש מלך [ח״א] (סדילקאב) II 407. III 495.
513 מקדש מלך [ח״ב] (סדילקאב) II 409. III 497.
514 מקדש מלך [ח״ג] (סדילקאב) II 411. III 499.
515 מקדש מלך [ח״ד] (סדילקאב) II 413. III 502.
516 מקדש מלך [ח״ב] (חמו״ד) II 410. III 498.
517 מקדש מלך [ח״ג] (חמו״ד) II 412. III 500.
518 מקדש מלך (אוסף שישא) III 501.
519 מקדש מלך (סמינאר) II 415-414. III 503. 504.
520 מקוה ישראל ([שקלאָוו]) III 291.
521 מקור חיים (טארנאפאל) III 182.
522 מקור חיים (דיהרנפורט [רוסיא]) III 659.
523 מקור השפה (נאווידוואר) III 214.
524 מראות הצובאות (וואנזבעק) II 488. 491. III 555. 558.
525 מרגליות התורה (חמו״ד) II 60.
526 מרגליות התלוי׳ בגלגל חמה (חמו״ד) 541.
527 מרגניתא (שקלאָוו) 161.
528 מרפא לעם (זיטאָמיר) III 177.
529 משא אליעזר (ווילנא) III 157.
530 משאת משה [ציורים] (פראָג) 547.
531 משכיל לאיתן (ווילנא) III 150.
532 משל ומליצה (ווילנא) II 260.
533 משל ומליצה (חמו״ד) II 260.
534 משל הקדמוני (אוסטרהא) II 75.
535 משניות [עם חדושי מהר״י] (דובראָוונא) II 93.
536 משניות [הלכה פסוקה] (חמו״ד) III 687.
537 משניות [עם קב נקי] (אוסטרהא) II 74.
538 משניות [זרעים] (אוסטרהא) II 465. 466.
539 משניות [טהרות] (קאָרעץ) II 42. 43.
540 משנת חכמים (אוסטרהא) III 548.

נ

541 נאפאָלעאָן (חמו״ד) III 687.
542 נאפאָלעאָן און דער בעש״ט פון ברדיטשוב (פעסט) II 556.
543 נגיד ומצוה (קניגסברג) 34.
544 נועם אלימלך ([שקלאָוו]) II 510. III 25.
545 נופת צופים (זיטאָמיר) 430.
546 נופת צופים (ווילנא) 431.
547 נופת צופים (ווילנא והוראדנא) III 162.
548 נזד הדמע (דיהרנפורט) 21-23.

549 נזד הדמע (קניגסברג) 36.
550 נחל אשכול (דובנא) II 88.
551 נחל אשכול (ברין [זיוף]) II 89.
552 נחלה בלי מצרים (ווילנא) II 118.
553 נחלת צבי (ברעסלא [זיוף]) 424.
554 נחלת צבי (פפד״מ) 426.
555 נחלת צבי (דיהרנפורט) 427.
556 נחלת צבי (מינקאוויץ) 428.
557 נחלת צבי (זאלקווא) 429.
558 נחלת צבי (אוסטרהא) II 468.
559 נחלת צבי (קניגסברג) II 514.
560 נחלת צבי (זיטאמיר [זיוף]) II 515.
561 נחלת שמעון ([לאשצוב]) III 188.
562 נחלת שמעוני (וואנזבעק) 362.
563 נחלת שמעוני (המבורג) II 513.
564 נטיעות שושנים (פאריצק) III 63.
565 נסים ונפלאות (חמו״ד) II 526.
566 נסיעת הר״ן לאה״ק (בערעזנא גדול) II 193.
567 נסתור הכומר (אלטונא) III 687.
568 הנצחון (חמו״ד) III 686.
569 נר מצוה ותורה אור (קאפוסט) III 23.
570 נר תמיד (נאוויידוואר) III 225.
571 נשים בציון (ווילנא) II 529.

ס

572 סאה סולת ([מעזירוב]) III 209.
573 סבוב ר׳ פתחיה (דובנא) III 119.
574 סבוב ר׳ פתחיה (שקלאב) III 291.
575 סדר ברכי נפשי (וואַרשא) III 132.
576 סדר ברכת המזון (לאשצוב) III 188.
577 סדר ברכת המזון (סדילקאב) II 545.
578 סדר ברכת הנהנין (יוזעפאף) III 184.
579 סדר הניקוד (ווילנא) III 153.
580 סדר עבודה ומורה דרך (סלאוויטא) III 80.
581 סדר קבוצת פרשיות (ווילנא) III 154.
582 סדר קושיות ותרוצים ודרשות של תינוקות (וואַרשא) III 139.
583 סדר קריאה ותיקון (חמו״ד [דובנא]) II 526.
584 סדר התפלות ... פולין פיהם ומעהרע (קאַרעץ) III 47.
585 סדר תפלות ישרים (וואַרשא) III 134.

586 סדר תפלות נהורא השלם (סלאַוויטא) III 236.
587 סדר תפלות נהורא השלם ([הרובשוב]) III 129.
588 סדר תפלות נהורא השלם (אזיאר) III 161.
589 סדר תקון חצות ([רוסיא]) III 658.
590 סדר תקוני ישרים (פאריצק) III 241.
591 סדרי טהרה (דיהרנפורט [רוסיא]) III 659.
592 סוד ה' (נאוויידוואר) III 219.
593 סידור ר' שבתי (קאַרעץ) 526.
594 סידור ראב"ן (אוסטרהא) II 481.
595 סידור בוכארא (ווילנא) 364. 365.
596 סידור עבודה בלב (פּטרבורג) II 149־151.
597 סידור תפלת נהורא (לבוב [תאריך מזויף]) 369. (ראה סדר תפלות).
598 סידור תפלת ישראל (אוסטרהא) II 482.
599 סידורו של שבת (מאהליב) III 193. 196. 197.
600 סליחה [שתי חורבנות פוזנן] (חמו"ד) III 667.
601 סליחות (אַזיאַר) 216.
602 סליחות (זיטאַמיר) III 172.
603 סליחות (פיורדא) 425.
604 סליחות (טארנאפאל) III 181.
605 סליחות (פאריצק) III 65.
606 סליחות (מינסק) III 201.
607 סליחות (יוזעפאף) III 187.
608 סליחות כמנהג פראַג פינסק (חמ"ד) III 688.
609 סליחות לח"ק (קאַפוסט) II 32. III 284.
610 סליחות לח"ק (שקלאַוו) III 291.
611 סליחות לח"ק (מינסק) 214.
612 סליחות לח"ק (חמו"ד) III 688.
613 סליחות לד' טבת (חמו"ד) III 668.
614 סליחות לז' אדר (דובנא) II 90.
615 סליחות לז' אדר (דאַנציג) III 117.
616 סמא דחיי (וואַרשא) III 144.
617 סמיכת כהן (שקלאַוו) III 292.
618 ספור חלומות קץ הפלאות (קאַפוסט) II 33.
619 ספור נפלאות החייט (ווילנא) III 694.
620 ספורי ארץ הקדושה (אַמשטרדם [לבוב]) 506.
621 ספורי בעש"ט (נאוויידוואר) II 539.
622 ספורי מעשיות [ר' נחמן] (חמו"ד) II 195.
623 ספורי מעשיות פון מהר"ל מפראַג'ס ברודער (וואַרשא) III 696.

624 ספורי נפלאות מהגאון הצדיק של״ה הקדוש (וואַרשא) III 695.
625 ספורי הפליאות (לאשצוב) II 14.
626 ספורי הפליאות (יוזעפאף) III 7.
627 ספורי הפליאות (הרובשוב) III 9.
628 ספורים נוראים [בעש״ט ותלמידיו] (חמו״ד) III 697.
629 ספורים נחמדים (זיטאַמיר) III 168.
630 ספרי [זרע אברהם] (ראַדוויל) III 286. 287 [מודעה].
631 ספרי (מינקאַוויץ) III 207.
632 ספֶרי חכמי יון (ווילנא) II 330.
633 ספֶרי מהגאון בעה״מ תויו״ט (ווילנא) III 693.

ע

634 עבודת עבודה (שקלאָוו) III 292.
635 עבודת הקודש (סדילקאב) II 141.
636 עברונות (כמ״ש דיהרנפורט) II 565.
637 עובר אורח (קארלסרוא) III 686.
638 עובר אורח (קארלסרוא [זיוף]) II 552. III 686.
639 עוזר ישראל (שקלאָוו) 184.
640 עוזר צינקעס מיט די ציג [א.מ.ד.] (ווילנא) 533.
641 עולם חסד יבנה (ירושלים [כרוז]) II 505.
642 עונג שבת (סלאָוויטא) III 235.
643 עונג שבת (חמו״ד) II 556.
644 עונג שבת (חמו״ד) II 564.
645 עוקבא דמשיחא (בודאַפעסט) III 689.
646 עטרת חתונה (פולדא) III 690.
647 עטרת ישועה (ווילנא) II 531.
648 עטרת צבי (פולנאה) III 251.
649 עטרת ראש (קאַפוסט) II 30.
650 העיטור (וואַרשא) III 143.
651 עיטור סופרים (נאווידוואר) III 216.
652 עין דוד (שקלאָוו) III 292.
653 עין יעקב (מעזריטש גדול) II 137.
654 עין יעקב (אוסטרהא) III 609-613.
655 עין יעקב (באהסלב) II 77.
656 עין פנים בתורה (וואַרשא) III 140.
657 על הר גבוה עלי לך [אגרת שליחות] (ירושלים) II 506.
658 עלים לתרופה (מינסק) 212.
659 עמוד הימיני (מינסק) III 199.
660 עמודי בית ישראל (דיהרנפורט [ברדיטשוב]) III 108.

661 עמודי גולה (לאַדי) II 127.
662 עמודי גולה (קאַפוסט) II 551.
663 עמודי שמים (וואַרשא) II 432. 433. III 518. 519.
664 עמנואל (ווילנא) 528.
665 עמנואל (אַמשטרדם [זיוף]) 528.
666 עמק רפאים (נ.י.) III 689.
667 עמר נקא (סדילקאב) III 230.
668 ענטדעקונג פון אַמעריקא (ווילנא) II 111.
669 עץ חיים [ר״מ עפשטיין] (דיהרנפורט) II 215. III 352.
670 עץ חיים [ר״מ עפשטיין] (פאריצק) III 355.
671 עץ חיים [ר״מ עפשטיין] (אוסטרהא) III 359.
672 עץ חיים [ר״מ עפשטיין] (סדילקאב) III 358.
673 עשרה הילולים (סלאפקאַוויץ) II 147.

פ

674 פאר התפלה (לבוב) III 634-637.
675 פארשיכרטע קינד (ווילנא) II 360.
676 פועל צדק (אַלעקסניץ) II 37.
677 פועל צדק (חמו״ד) II 566.
678 פוקח עורים (שקלאַוו) II 11. III 12.
679 פוקח עורים (קניגסברג) II 12.
680 פוקח עורים (וואַרשא) III 13.
681 פורחת עלתה נצה (זאלעשטשיק) III 689.
682 דיא פטירה ... בעלזער צדיק (לבוב) III 697.
683 פטירת רבנו הקדוש מבעלז (לבוב) III 697.
684 פירוש על יונה [הגר״א] (ווילנא) II 105.
685 פירוש על כמה אגדות [הגר״א] (ווילנא) II 104.
686 פירוש התורה לר״י בעה״ט (פולנאה) III 244.
687 פירוש התפלה על הפרנסה (ברודי) III 690.
688 פני משה (קאַרעץ) III 41.
689 פנים יפות ([אוסטרהא]) III 550.
690 פסקי הלכות [ריקאנטי] (סדילקאב) III 94.
691 פסקי הלכות [ריקאנטי] (בולוניא [רוסיא]) III 95.
692 פסקים ושו״ת מהר״י מינץ ומהר״ם פאדווא ([רוסיא]) III 672.
693 פערביטענער פרינץ (וואַרשא) II 196.
694 פקודת הרוממות (ווילנא) 218.
695 פראַגעש און אַנטוואַרטען (ווילנא) II 115.
696 פראַקטיקע איז א לעהרער (ווילנא) II 359. III 447.
697 פרי הארץ (קאַפוסט) II 30. III 21.

698 פרי הארץ (חמו״ד) III 668, 669.
699 פרי מגדים (סדילקאב) II 470.
700 פרי מגדים (אוסטרהא) II 471.
701 פרי עץ חיים (הרובשוב) III 131.
702 פרעגער תחנה (חמו״ד) 507.
703 פרקי אבות (אוסטרהא) II 472, 473.
704 פרקי רבי אליעזר (ברדיטשוב) III 66.
705 פרקי רבי אליעזר (מעזירוב) III 208.
706 פרקי היכלות (שקלאָוו) III 292.
707 פרקי היכלות (פולנאה) III 249.
708 פרשת מרדכי (אונגוואַר) III 452.
709 פתרון חלומות וס׳ שערי ציון (חמו״ד) III 669.
710 פתשגן השיר (ווילנא) III 97.

צ

711 צאינה וראינה (סדילקאב) II 144.
712 הצבא (שקלאָוו) III 301.
713 צו די אידען אין פוילען [הודעה מהצבא הגרמני הכובש] III 700.
714 צוואה ר׳ אהרן מקאַרלין (חמ״ד) III 573.
715 צוואה ר׳ אלכסנדר זיסקינד (וואַרשא) III 576 (ראה הייליגע צוואה).
716 צוואה ר׳ אשר הכהן (סיגעט) III 578.
717 צוואה ר׳ חיים אלעזר ממונקאַטש (מונקאַטש) III 574.
718 צוואה ר׳ יוסף משה אברהם (וואַרשא) III 576.
719 צוואה מענדל מאַנדלשטאַם (ווילנא) III 583.
720 צוואה ר׳ משה מקוסוב (קאלאמיא) III 587.
721 צוואה ר׳ משה יהושע זעליג (קניגסברג) III 578.
722 צוואה ר׳ נפתלי (אמ״ד) III 570.
723 צוואה ר׳ נפתלי (ראַדזין) III 571.
724 צוואה ר׳ שלמה צוקער (קליינוואַרדיין) III 588.
725 צוואה הקדושה נפתלי בן יעקב אבינו (טארנוב) III 568.
726 צוואה הקדושה הרה״ק מפאַרציווע (וואַרשא) III 581.
727 צוואות ר׳ יואל (ווילנא והוראדנא) II 123.
728 צוואות ר׳ יואל (שקלאָוו? דובראָוונא?) III 575.
729 צוואת ר׳ אברהם שקליאפער (כת״י) III 589.
730 צוואת המגיד דוב בער ממעזריטש (רעטיאג) III 572.
731 צוואת ר׳ יהודה אבן תבון והרמב״ם (ברלין) III 569.
732 צוואת ר׳ יהודא גרינוואַלד (ס. וואַרהל) III 584.
733 צוואת ר׳ יונה מראדעשקעוויץ (ווילנא) II 117.

734 צוואת ריב״ש (חמ״ד) III 572.
735 צוואת ר׳ ליב גאַלדבערג (ווילנא) III 582.
736 צוואת ר׳ נפתלי (סלאַוויטא) III 235.
737 צוואת ר׳ נפתלי (ברדיטשוב) III 110.
738 צוואת ר׳ נפתלי ([סדילקאב]) II 543.
(ראה צוואה).
739 צוואת ר׳ פנחס מיכאל (פינסק) III 579.
740 צוואת הרשד״ם (כת״י) III 567.
741 צוואת ר׳ שעפטיל בן השל״ה (מינסק) III 569.
742 צוואת הגאונים (לבוב) III 575.
743 צוואת ודרך טובים (פולנאה) III 244.
744 צוואת ודרך טובים (מעזירוב) II 134.
745 צורת בית המקדש (הוראדנא) III 123. 124.
746 צחקן מלומד ומתחרט (לייפציג) III 215.
747 ציון במשפט (שקלאַוו) III 293.
748 צילומי קישוט 118.
749 צילותא דאברהם (חמו״ד) II 474. III 541.
750 ציר נאמן [לוח] לשנת התקע״ז ([טארנאפאל]) III 180.
751 צל המעלות (דובנא) III 119.
752 צמח ה׳ לצבי ([ברדיטשוב]) III 69.
753 צמח לאברהם (וואַרשא) III 142.
754 צעטיל קטן (מונקאַטש) 267.
755 צפירת תפארה (פוזנא) III 242.
756 צפנת פענח (קאַרעץ) III 42.
757 צפנת פענח [חייקל הורוויץ] (ברדיטשוב) II 63.
758 צפנת פענח [שליפרז] (ווילנא והוראדנא) III 459.

ק

759 דער קאראבעלניקל (ווילנא) II 344. III 433.
760 קב הישר (ברדיטשוב) III 113.
761 קדושת לוי (הרובשוב) III 129.
762 קובץ סליחות ותפלות [לט״ו כסלו] (ווילנא) III 153.
763 קול אריה (קאַרעץ) 525.
764 קול ברמה (קאַרעץ) III 43.
765 קול הרמ״ז (ברדיטשוב) III 110.
766 קול פלאים (וואַרשא) III 138.
767 קול הקורא (חמו״ד) III 676.
768 קול שועת בת יהודה ([שקלאַוו]) III 293.
769 קול ששון (וואַרשא) III 148.

770 קומה ישראל (פאלטאווא) III 239.
771 קונטרס [מהגאון בעל סמ״ע] (שקלאָוו) III 294.
772 קונטרס אחרון לספר אהבת יהונתן ([סדילקאב]) 299.
773 קונצן ביכל [א.מ.ד.] (ווילנא) 532.
774 קורות ארזים ([רוסיא]) 543.
775 קורות העתים (וואַרשא) III 138.
776 קייזער אין וואַלד (וואַרשא) II 197.
777 קינות לתשעה באב (אַלעקסניץ) II 38.
778 קינות לתשעה באב (סדילקאב) III 229.
779 קינות לתשעה באב (אוסטרהא) II 475.
780 קינות לתשעה באב (שקלאָוו) III 302.
781 קינות לתשעה באב (מינסק) 213.
782 קיצור הדקדוק (פטרבורג) III 278.
783 קיצור ילקוט [עם ע״ט] (חמו״ד) III 672.
784 קיצור ילקוט (ברדיטשוב) III 66.
785 קיצור לקוטי מהר״ן (מאהליב [דניעסטער]) II 187. 188.
786 קיצור לקוטי מהר״ן (ירושלים) III 232.
787 קיצור מס׳ חיי אדם (ווילנא) III 279.
788 קיצור מעבר יבק (ברדיטשוב) III 67.
789 קיצור עברונות (שקלאָוו) 527.
790 קיצור של״ה (סדילקאב) II 228.
791 קיצור של״ה (פולנאה) II 230.
792 קיצור של״ה (שקלאָוו) II 229.
793 קלאָגמוטערס [תמונה] II 375.
794 קמיע ירושלמית (ירושלים) II 509.
795 קנאת ה׳ צבאות (יאַס [כ״ש?]) II 192.
796 הקנה (קאַרעץ) III 50.
797 הקנה (פאריצק) III 51.
798 קצות החשן ([רוסיא]) III 660.
799 קרבן שבת (בליזורקע) II 86.
800 קרנים (פאריצק) II 54.
801 קרנים (פאריצק [זיוף]) II 55.
802 קרנים (זיטאָמיר) III 165.
803 קרסי זהב (חמ״ד) III 689.

ר

804 ראש אמנה (טארנאפאל) III 180.
805 ראש הגבעה (ווילנא) III 154.
806 ראש יוסף ([רוסיא]) III 661.

807 ראשית חכמה (סדילקאב) III 231.
808 ראשית חכמה (הרובשוב) III 128.
809 ראשית חכמה (זיטאמיר) II 534.
810 רב ייבי (סלאוויטא) III 85.
811 רב משולם (קאַרעץ) 147.
812 רוקח (שקלאוו) III 294.
813 רזיאל (כמ״ש באמ״ד) III 75.
814 רזיאל (מעזיבוז) III 76־78.
815 ריח נחוח [קונטרס ד] (וואַרשא) III 141.
816 ריח השדה (שקלאוו) III 305.
817 רפואות [פוקח עורים עם ס׳ תעלה ארוכה] (אמ״ד [זיוף]) III 673.
818 רפואות (חמו״ד) 514.
819 רפואות העם (סלאוויטא [זיוף]) III 237.
820 רשימת ספרים מבוקשים (ברלין) III 672.
821 רשימת הספרים העברים (פטרבורג [תערוכה]) II 21. III 17.

ש

822 ר׳ שאול מורטירא (וואַרשא) II 291־293.
823 שו״ת אדמו״ר הזקן (קאַפוסט) II 29.
824 שו״ת אדמו״ר הזקן (זיטאַמיר) III 163.
825 שו״ת בית אבל ובית משתה (חמו״ד) III 690.
826 שו״ת ר׳ בצלאל מארלא (ביאַליסטאַק) III 117.
827 שו״ת הגאונים בתראי (חמו״ד) II 536.
828 שו״ת הגאונים בתראי (טורקא) II 535.
829 שו״ת חוט השני (סדילקאב) II 501.
830 שו״ת חוט השני (חמו״ד) II 502.
831 שו״ת חכם צבי ([רוסיא]) III 661.
832 שו״ת מהרי״ל (סלאפקאַוויץ) II 550.
833 שו״ת הרי״ף ([רוסיא]) III 669.
834 שו״ת מהר״ם בריסק (טאשנאד) III 453.
835 שו״ת מן השמים (קניגסברג) II 520. III 105. 106.
836 שו״ת הר״ן ([רוסיא]) III 673.
837 שו״ת פרי חיים (פינטשוב) III 240.
838 שו״ת רש״ל ([רוסיא]) III 658.
839 שארית ישראל (וואַרשא) III 137.
840 [שבועת אמונים למגוייסים] (כת״י) III 653.
841 שבחי אברהם אבינו ע״ה (אוסטרהא [זיוף]) II 484.
842 שבחי האר״י ([קניגסברג]) 33.
843 שבחי ר״י (אוסטרהא [זיוף]) III 552.

844 שבחי הבעש״ט (קאַרעץ) II 4. 6.
845 שבחי הבעש״ט (חמ״ד) III 8.
846 שבחי הבעש״ט (יאַס) II 15.
847 שבחי [הבעש״ט] (זאלקווא) II 16.
848 שבחי [הבעש״ט] (חמו״ד) II 16.
849 שבחי רח״ו [אידיש] (חמו״ד) III 690.
850 שבחי רח״ו (אוסטרהא) II 476.
851 שבחי ירושלים (ווילנא) III 154.
852 שבט מוסר (אוסטרהא) II 477.
853 שבט מוסר (וועגגראב) II 530.
854 שבילי המלמדים (וואַרשא) III 147.
855 שבילי תורה ([וואַרשא]) III 141.
856 שבע זכירות (לבוב) III 691.
857 שומר שבת (זיטאַמיר) III 170.
858 שומרי משפט (לאַדז) III 337. 338.
859 שושן סודות (כת״י) 100. 101.
860 שושנת העמקים (קאַרעץ) III 40.
861 שטה מקובצת [נזיר] (דובנא) III 120.
862 שטרא בירורין (ווילנא) II 530.
863 שיח השדה (שקלאָוו) III 306.
864 אַ שיינע איסטאַריע פון דעם איינגלישין געזעראל (זיטאַמיר) III 177.
865 שיינע ... געשיכטע ... דימיט [פלאַגיאט מברצלב] (לבוב) II 198. III 339.
866 שיינע היסטאַרייע ... בבא מעשה (וואַרשא) III 136.
867 איין שיינע מעשה ... לעמבוריקער פינקס (וואַרשא) III 695.
868 איין שיינע מעשה פון צענטארע וועגטארע (זיטאַמיר) III 168.
869 איין שיינע מעשה פון איין גרושן סוחר (זיטאַמיר) III 169.
870 שיינע ... מעשה ... פאַלשן משיח (לבוב) III 349.
871 שיר ותפלה (שקלאָוו) 527.
872 שיר חדש (ווילנא) II 106.
873 שיר הכבוד (חמו״ד) III 675.
874 שירת משה (שקלאָוו) III 294.
875 שלחן ארבע (הוראדנא) II 95.
876 שלחן ארבע (חמו״ד) 567. III 690.
877 שלחן ערוך [יו״ד עם פי׳ הגר״א] (הוראדנא) II 394-397. III 482-485.
878 שלחן ערוך [אה״ע עם פי׳ הגר״א] (הוראדנא) II 398. III 486.
879 שלחן ערוך [אה״ע עם פי׳ הגר״א] (ווילנא והוראדנא) II 399. 400. III 487. 488.
880 שלחן ערוך [או״ח] (אוסטרהא) II 478. 479.
881 שלחן ערוך [מגיני ארץ] (שקלאָוו) III 304.

882 שלחן ערוך [האריז"ל] (קאַפּוסט) III 284.
883 שלחן ערוך [האריז"ל] (סלאַוויטא) III 86.
884 שלחן ערוך [אידיש] (ווילנא [זיוף]) III 154.
885 שלמה מול אדר (וואַרשא) III 134.
886 שם משמואל (וואַרשא) III 135.
887 שם משמואל (פרעסבורג) III 690.
888 שמוש חכמים ([ברדיטשוב]) 376.
889 שמחת הנפש (שקלאָוו) II 28.
890 שמירה לבית וליולדות (ירושלים) II 507. 508.
891 שמירת המצות (ווילנא) II 423.
892 שמן ששון (ירושלים) 89.
893 שמעתתא דרב [ח"א וח"ג] (ווילנא) II 109. III 158. 159.
894 שנות חיים (אוסטרהא [זיוף]) II 551.
895 שני פרקים [כבוד הקיסר] (פטרבורג) III 277.
896 שער אפרים (פיורדא) II 227.
897 שער הגמול (הוראדנא) II 527.
898 שער גן עדן (קאַרעץ [2-1 מהם זיוף]) III 44. 45.
899 שער משפט (מאהליב) III 195.
900 שער נפתלי (מינסק) III 200.
901 שער התשובה והתפלה [ח"ב] (שקלאָוו) III 24.
902 שערי אפרים (דובנא) II 524.
903 שערי אפרים (דובנא [זיוף]) II 525.
904 שערי דורא (זסלב) II 126.
905 שערי זמרא הארוך (ביאַליסטאַק) II 79.
906 שערי היחוד והאמונה (שקלאָוו) III 24.
907 שערי ציון (סדילקאב) II 485.
908 שערי תשובה (הרובשוב) II 101.
909 שפה ברורה [תלמוד לשון פלאניא] (ווילנא והוראדנא) III 162.
910 שפה ברורה (נאוויידוואר) III 216.
911 שפע טל (בליזורקע) II 87.
912 שפת הים ומיצר ים ([רוסיא]) III 674.

ת

913 תאנית ישורון (ברודי) III 691.
914 תוכחת מגולה (חמו"ד) III 691.
915 תולדות אדם (זאלקווא) II 367.
916 תולדות יוסף ([שקלאָוו]) III 308. 309.
917 תולדות יוסף [ח"ב] ([רוסיא]) III 671.
918 תולדות יעקב יוסף (מעזיבוז) III 79.

919 תולדות רוסיא (סדילקאב) II 139.
920 תולעת יעקב (באהסלב) III 107.
921 תומר דבורה (זיטאָמיר) III 173.
922 תומר דבורה (מעזיריב) III 209.
923 תומר דבורה (טורקא) III 182.
924 תוספות בכורים (שקלאָוו) III 307.
925 התוספתא (ווילנא) II 421.
926 תוצאות חיים (חמ״ד) III 690.
927 תנ״ך, חמשה חומשי תורה [מקראי קודש] (יוזעפאף) III 185.
928 תנ״ך, חמשה חומשי תורה (טארנאפאל) III 177.
929 תנ״ך, ויקרא (מינסק) III 203.
930 תנ״ך, דברים (ברדיטשוב) III 113.
931 תנ״ך, יהושע (מינקאָוויץ) 202.
932 תנ״ך, תהלים (שקלאָוו [המו״ל מפרס]) 193.
933 תנ״ך, תהלים [עם זהר] (קאָפוסט) III 670.
934 תנ״ך, תהלים [עם זהר ואלשיך] (קאָפוסט) II 31.
935 תנ״ך, תהלים [ע״פ מדרש חכמים] (מינסק) II 136.
936 תנ״ך, תהלים [ע״פ אמרות טהורות] (זיטאָמיר) III 172.
937 תנ״ך, תהלים [ע״פ יופי מהלל] (ווילנא) III 691.
938 תנ״ך, משלי [ע״פ שבט מיהודה] (ווילנא) III 152.
939 תנ״ך, שה״ש וקהלת (אוסטרהא) II 480.
940 תנ״ך, שה״ש (הרובשוב) III 128.
941 תנ״ך, שה״ש ([לאשצוב]) III 189.
942 תנ״ך, קהלת (הוראדנא) III 125.
943 תורי זהב (מאהליב [דניעסטער]) III 194.
944 תורת האדם (קראקא) II 261.
945 תורת חיים (וואַרשא) II 511.
946 תורת העולם והיהדות (מינסק) III 199.
947 תורת העמים (קאלאמיא) III 633.
948 התחי׳ והפדות (סדילקאב) II 268.
949 תחנה [עלינו לשבח] (חמו״ד) II 519.
950 תחנה אמהות (קאַרעץ) 109.
951 תחנה אמהות ([קאָפוסט?]) III 285.
952 תחנה אמהות (פפד״א) 440.
953 תחנה אמהות (זיטאָמיר) 441.
954 תחנה אמהות (חמו״ד) 439.
955 תחנה מנחת ערב (יוזעפאף) 449.
956 תחנה משיב נפש (ברעזיץ) 447.
957 תחנה קבוץ נפזרים (דיהרנפורט) 452.

958 תחנה קול בכיות (נאווידוואר) 448.
959 תחנה קעסטליכע (לבוב) 444.
960 תחנה שבת (חמו"ד) 450.
961 תחנה שלשה שערים (ליססא) 454.
962 תחנה שער היחוד על עולמות (חמו"ד) 453.
963 תחנה שער היחוד על עולמות (חמו"ד) II 538.
964 תחנה שערי נחמה (חמו"ד) 451.
965 תחנה תפלת אמהות (פפד"א) 440.
966 תחנה תפלת החיים (פפד"א) 445.
967 תחנה תשובה תפלה וצדקה (לבוב) 446.
968 תחנה תשובה תפלה וצדקה (לאשצוב) 210.
969 תחנות (המבורג) II 516.
970 תחנות ובקשות (סדילקאב) II 518.
971 תחנות ובקשות (פולנאה) 443.
972 תחנות ובקשות (חמו"ד) 442.
973 תיקון חצות (שקלאָוו) III 294.
974 תיקון הכללי (פאלטאווא) II 189.
975 תיקון מועד (טארנאפאל) III 182.
976 תיקון על חטא הכללי (קאלאשוואר) II 190.
977 תיקון התורה (סדילקאב) III 96.
978 תיקון התשובה (לבוב) 58.
979 תלאות המורים [יידיש] ([סדילקאב]) II 265. III 399.
980 תלאות המורים [לה"ק] (חמו"ד) II 264. III 398.
981 תלמוד בבלי [ברכות] (ברדיטשוב) II 62.
982 תלמוד בבלי [ביצה] (סדילקאב) II 140.
983 תלמוד בבלי [מגילה] (סלאָוויטא) III 236.
984 תלמוד בבלי [תמיד] (הוראדנא) II 528.
985 תלמוד ירושלמי (קאָפוסט) 168.
986 תלמוד ירושלמי (שקלאָוו) 167.
987 תלמוד ירושלמי [שקלים] (שקלאָוו) III 302.
988 תלמוד ירושלמי [שקלים] (מינסק) III 202.
989 תלמיד צחקן מוסרי (אמשטרדם) III 215.
990 תלמיד צחקן מוסרי (נאווידוואר) III 215.
991 תם וישר (יוזעפאף) III 186.
992 תם וישר (קאָרעץ) III 46.
993 תם ומועד (חמו"ד) III 692.
994 תמים יחדו (ווילנא) II 108.
995 תמצית ס' החנוך (פטרבורג) III 280.
996 תנא דבי אליהו (מינקאָוויץ) III 207.

997 תנא דבי אליהו (אוסטרהא [זיוף]) III 552.
998 תפארת יהונתן ([סדילקאב]) 532.
999 התפוח (ווילנא) 530.
1000 תפלה זכה (וואַרשא) III 135.
1001 תפלת הדרך (קארלסרוא [זיוף]) III 686.
1002 תפלת יום כפור קטן (הוראדנא) II 99.
1003 תקוני הזהר (דובנא) II 92.
1004 תקוני הזהר (דובנא [זיוף]) II 91.
1005 תקוני הזהר (מעזריטש) II 138.
1006 תקוני הזהר (לאשצוב) II 129.
1007 תקוני שבת (אוסטרהא) II 483.
1008 תקנות גדולות וקביעות שנו כאן (חמו"ד) III 674.
1009 תקנות משלש קהלות (חמו"ד) III 671.
1010 תקנתא דמשה (אַלעקסניץ) III 30.
1011 תרגום שני (כש"נ בסלאַוויטא) III 237.
1012 תשבי (הוראדנא) III 125.
1013 תשב"ץ ([רוסיא]) III 670.
1014 תשואות חן (דובנא) III 121.
1015 תשואות חן (ברדיטשוב) III 70.
1016 תשועת ישראל (פיורדא) III 692.
1017 Die Auzal Der Gebete Nach Maimonides (Petcrsburg) II 155.
1018 Kleiner Worterschatz (Berlin) III 673.

מפתח מקומות הדפוס*

אדעסא: 223, 361.
אוושהאראד: 234.
אונגוואר: 708.
אזיאר: 588, 601.
אוסטרהא: 20, 102, 189, 199, 247, 314, 401, 415, 419, 448, 471, 534, 537, 538, 540, 558, 594, 598, 654, 671, 689, 700, 703, 779, 841, 843, 850, 852, 880, 894, 939, 997, 1007.
אלטונא: 382, 567.
אלעקסניץ: 33, 105, 438, 460, 676, 777, 1010.
אמשטרדם: 57, 363, 395, 397, 620, 665, 722, 813, 817, 689.
אפטא: 366.
באהוסלב: 198, 655, 920.
בודאפעסט: 169, 645.
ראה פעסט.
בולוניה: 691.
ביאליסטאק: 25, 73, 74, 150, 166, 190, 266, 440, 826, 905.
בליזורקע: 299, 300, 799, 911.
בערעזנא גדול: 566.
בָּקו: 356.
בראדי: 267, 687, 913.
ברדיטשוב: 1, 82, 111, 118, 179, 194, 412, 417, 424, 449, 451, 464, 660, 704, 737, 752, 757, 760, 765, 784, 788, 888, 930, 981, 1015.
ברין: 369, 551.
ברלין: 731, 820, 1018.
ברעזין: 956.
ברעסלא: 553.
גראיעווא: 504.
דאנציג: 615.
דובנא: 46, 336, 408, 550, 573, 583, 614, 751, 861, 902, 903, 1003, 1004.
דובראוונא: 195, 535, 728.
דיהרנפורט: 346, 522, 548, 555, 591, 636, 669, 957.
דראהאביטש: 75.
הומבורג פ.ד.ה.: 16, 498.
הוסט: 113.
הוראדנא: 21, 40, 47, 99, 204, 239, 248, 324, 374, 727, 745, 875, 877, 878, 897, 942, 984, 1002, 1012.
ראה ווילנא והוראדנא.
המבורג: 563, 969.
הרובשוב: 52, 232, 347, 587, 627, 701, 761, 808, 908, 940.
וואנזבעק: 396, 524, 562.
וואַרשא: 9, 13, 39, 86, 128, 131, 137, 138, 139, 161, 174, 183, 186, 191, 206, 207, 221, 235, 237, 256, 259, 298, 303, 310, 335, 375, 407, 409, 427, 447, 468, 469, 485, 493, 496, 575, 582, 585, 616, 623, 624, 650, 656, 663, 680, 693, 715, 718, 726, 753, 766, 769, 775, 776, 815, 822, 839, 854, 855, 866, 867, 885, 886, 945, 1000.
ווילנא: 4, 5, 7, 19, 24, 37, 50, 69, 76, 77, 91, 95, 100, 107, 120, 141, 163, 196, 201, 203, 208, 211, 240, 242, 275, 288, 353, 360, 388, 389, 442, 453, 459, 461, 502, 529, 531, 532, 546, 552, 571, 579, 581, 595, 619, 632, 633, 647, 664, 668, 675, 684, 685, 694, 695, 696, 710, 719, 733, 735, 759, 762, 773, 787, 805, 851.

*) המספרים מורים על מספרי מפתח הצילומים.

862, 872, 884, 891, 893, 925, 937, 938,
994, 999.
ווילנא והוראדנא: 29, 63, 78, 89, 134, 165,
181, 294, 354, 378, 434, 456, 463, 547,
758, 879, 909.
וויען: 297, 329, 333, 398.
וועגראב: 10, 853.
זאלעשטשיק: 681.
זאלקווא: 227, 262, 495, 557, 847, 915.
זולצבאך: 399.
זיטאמיר: 31, 54, 60, 65, 123, 153, 159, 171,
184, 185, 202, 253, 332, 342, 365, 430,
445, 474, 478, 480, 481, 482, 499, 528,
545, 560, 602, 629, 802, 809, 824, 857,
864, 868, 869, 921, 936, 953.
זסלב: 254, 904.
טארנוב: 725.
טארנאפאל: 70, 192, 209, 352, 521, 604,
750, 804, 928, 975.
טאשנאד: 834.
טורקא: 432, 828, 923.
טשרנוביץ: 282.
יאהאניסבורג: 121, 405.
יאס: 795, 846.
יזעפאף: 133, 230, 289, 345, 470, 472, 578,
607, 626, 627, 955, 991.
ירושלים: 233, 295, 455, 641, 657, 786, 794,
890, 892.
לאדז: 858.
לאדי: 661.
לאשצוב: 119, 132, 236, 561, 576, 625, 941,
968, 1006.
לבוב: 16, 112, 125, 126, 127, 129, 160, 220,
222, 269, 276, 283, 311, 319, 358, 367,
452, 489, 490, 401, 597, 674, 682, 683,
742, 856, 865, 870, 959, 967, 978.
לובלין: 28, 87, 92, 97, 333.
ליוורנו: 392.
לייפציג: 746.
ליססא: 961.
מאהליב (דניעפער): 278.
מאהליב (דניעסטער): 66, 140, 142, 167,
272, 349, 494, 599, 899, 943.
מונקאטש: 717, 754.
מינסק: 188, 193, 252, 334, 606, 611, 741,
781, 900, 929, 935, 946, 988.
מינקאוויץ: 72, 316, 364, 404, 413, 416, 423,
433, 501, 556, 631, 931, 996.
מעזיבוז: 90, 263, 271, 304, 305, 814, 918.
מעזירוב: 26, 80, 243, 318, 341, 420, 443,
572, 705, 744, 922.
מעזריטש: 43, 653, 1005.
נאווידוואר: 23, 30, 38, 42, 67, 104, 155,
168, 197, 224, 241, 261, 290, 385, 390,
400, 457, 465, 508, 523, 570, 592, 621,
651, 910, 958, 990.
נ. י.: 666.
סאטמאר: 146.
סביוניטה: 425.
סדילקאב: 2, 14, 34, 81, 94, 130, 151, 175,
194, 226, 255, 287, 320, 322, 328, 330,
331, 344, 403, 414, 418, 421, 436, 449,
476, 487, 497, 503, 512, 513, 514, 515,
577, 667, 672, 690, 699, 711, 738, 772,
778, 790, 807, 829, 907, 919, 948, 970,
977, 979, 982, 998.
סיגעט: 312, 716.
סלאוויטא: 84, 284, 233, 458, 507, 580, 586,
642, 736, 810, 819, 883, 983, 1011.
סלאפקאוויץ: 673, 832.
סלוצק: 309.
סעאיני: 114.
סקראליבקע: 435.
ס. ווארהל: 732.
פאלטאווא: 36, 770, 974.
פאריצק: 41, 71, 109, 164, 245, 372, 431,
564, 590, 605, 670, 797, 800, 801.
פוד ברעזיק: 64.

פוזנא: 3, 755.
פולדא: 646.
פולנאה: 107, 116, 136, 231, 258, 264, 306, 380, 648, 686, 707, 743, 791, 971.
פטרבורג: 51, 441, 462, 596, 782, 821, 895, 995, 1017.
פיורדא: 315, 603, 869, 1016.
פינטשוב: 837.
פינסק: 739.
פיעטריקוב: 147, 479, 488.
פעסט: 219, 542.
פראג: 158, 308, 394, 530.
פפד"א: 952, 965, 966.
פפד"מ: 55, 554.
פראסקורוב: 62.
פרעסבורג: 187, 887.
צפת: 205.
קאלאמיא: 720, 947.
קאלאשוואר: 976.
קאליס: 291.
קאפוסט: 56, 68, 96, 173, 268, 368, 475, 505, 510, 511, 569, 609, 618, 649, 662, 697, 823, 882, 933, 934, 951, 985.
קארלסרואא: 327, 637, 638, 1001.
קארעץ: 79, 93, 94, 145, 154, 280, 307, 454, 539, 584, 593, 688, 756, 763, 764, 796, 811, 844, 860, 898, 950, 992.
קופיל: 251, 437.
קליוולאנד: 53.
קליינוואַרדיין: 157, 724.
קניגסברג: 45, 149, 162, 213, 257, 543, 549, 559, 679, 721, 835, 842.
קראקא: 228, 944.
קרימונה: 426.
קרשאנוב: 32.
ראדוויל: 292, 313, 630.
ראדזין: 723.
רוסיא (חמ"ד): 12, 22, 49, 58, 59, 61, 98, 117, 144, 180, 182, 212, 217, 250, 285, 315, 339, 348, 486, 522, 589, 591, 691, 692, 774, 798, 806, 831, 833, 836, 838, 912, 917, 1013.
רעטיאג: 730.
שדה לבן: 225, 383.
שקלאב: 6, 8, 11, 35, 85, 110, 115, 124, 148, 176, 214, 216, 229, 260, 265, 302, 325, 340, 376, 387, 411, 429, 466, 467, 483, 520, 527, 574, 610, 617, 634, 639, 652, 678, 706, 712, 728, 747, 768, 771, 780, 789, 792, 812, 816, 863, 871, 874, 881, 889, 901, 906, 916, 924, 932, 973, 986, 987.